Suyla Yeniden Doğan Kent

ŞANLIURFA

Editör: Şaziye Karlıklı
Fotoğraflar: Erzade Ertem

GARANTİ LEASING

BİZİM İLLER II

MEHMET HULUSİ ÖCAL KİTAPLIĞINDAN
ŞURKAV KÜTÜPHANESİNE
AYŞE ÖCAL TARAFINDAN
2017 YILINDA BAĞIŞLANMIŞTIR. No:

Suyla Yeniden Doğan Kent

ŞANLIURFA

Genel Editör
Şaziye KARLIKLI

Fotoğraflar
Erzade ERTEM

GARANTİ LEASING

BİZİM İLLER II

Nice Yetmişbeş Yıllara...

Bizim Cumhuriyet'imiz..

...bu yere, bu çağa ve bu kültürel renklere yakışan yaşamı kurmak idealidir: sonsuzluğa uzanan, görkemli bir toplumsal projedir..

...sadece kendimiz için değil, geleceğimizin çocukları için de, birlikte ve ayrı ayrı, güçlü ve özgür birer yaşam demektir

Bizim Cumhuriyet'imizi...

...kurmak için yanıp tutuşan kahraman bir kuşağın insanları, yaşamlarının en güzel yıllarını cephelerde tükettiler, asker yolu gözlediler. Ateşle sınanmış o seçkin kuşağı, onların kanla, acıyla ödedikleri bedeli nasıl unuturuz? O'nların sevgili Başkomutanı ve ilk Cumhurbaşkanımız büyük Mustafa Kemal Atatürk hala bize esin kaynağı! O'nların çocukları olmaktan gurur duyuyoruz.

...düşleyen, O'na can veren, değer veren önderleri, ustaları ve emekçileri borçluluk duygularıyla ve saygıyla anıyoruz. O'nu "bizim" yapan demokrasimizin temelinde bir nice siyasi partinin, halkevinin, ocağın, derneğin, sendikanın harcı var. Onlara emek veren idealist insanlarımız iyi ki vardılar.

...yaşatmak için yetmişbeş yıl her yerde halkına hizmet, mesleğine saygı, özveri ve ahlak anlayışıyla çalışan, halkıyla aynı ekmeği paylaşan öğretmeniyle, askeriyle, yargıcıyla, emniyetçisiyle, demiryolcusuyla, ..., milyonlarca isimsiz kamu görevlisini ve ailelerini de minnet ve saygı ile anıyoruz.

Bizim Cumhuriyet'imize dair...

... gurur duyduğumuz başarılar da var, kırık düşlerimiz de. Yine de bize "seç" deseler, hepimiz Türkiye Cumhuriyeti'ni seçerdik

...Ne mutlu bize!..

GARANTİ LEASING

Garanti Leasing, Türkiye Cumhuriyeti'nin en iddialı projesinin,
GAP'ın kalbinin attığı Şanlıurfa'yı tanıtan bu kültür hizmetini
Cumhuriyet'in 75. Yılına armağan ediyor.

Genel Editör	:	Şaziye Karlıklı
Proje Koordinatörü ve Görsel Yönetmen	:	Serpil Teoman
Danışmanlar	:	Prof. Dr. Metin Sözen Prof. Dr. Ara Altun Osman S. Arolat
Araştırma	:	Ahmet Buğdaycı Sabri Kürkçüoğlu Meliha Okur Abuzer Uğurlu
Fotoğraflar	:	Erzade Ertem
Fotoğraf Asistanları	:	Sevil Doğrugüven Aykut Sever Sinan Akyüz
Teknik Koordinatör	:	Suat Eğilli
Teknik Ekip		Hakan Koç Nuran Ekinci Akgün
Katkıda bulunanlar	:	Prof. Dr. Metin Sözen Dr. Mehmet Alper Dr. Cihat Kürkçüoğlu Dr. İ. Olcay Ünver İsmail Demirkol (Urfa Sanayi ve Ticaret Odası Başkanı) Sabri Kürkçüoğlu Abuzer Uğurlu
Yayınlayan	:	Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti. Tel:0-212- 227 61 52/53/54 Fax:0-212 -227 61 44
Renk Ayırımı	:	Renkart Ltd. Şti Tel: 0-212 283 03 27 / 28
Düzelti	:	Ulviye Onuk
Baskı	:	Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti. Tel: 0-212 276 57 00/01
Cilt:	:	Tuğ Mücellit

Tüm Hakları saklıdır. © Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz

ISBN 975-7104-19-1

İÇİNDEKİLER

Teşekkür ... 6
"Bizim İller" dizisi hakkında ... 7

URFA MARDİN'E BAKAR ... 11
Şanlıurfa'nın geçit veren dağları ... 12
Bereketli ovalar üzerinde ... 15
Şanlıurfa Platosu'nu dağlar keser ... 17
Susamış akarsular ve ille de Fırat ... 19
Bir yanda dev baraj gölü bir yanda küçük kutsal göller ... 21
Şanlıurfa'nın sıcağı ... 23
Bozkır çiçeklerinin renkleri ... 23
Tektek Dağları'nda tek tük ceylanlar ... 25
Geroniticus Eremita ...nam-ı diğer Kelaynak ... 26
Doğa'nın sunduğu güzellikler ... 27
Gizemli mağaralar ... 28
Geçtiği yerlere can veren Fırat ... 30

BİR KENT ADININ ARKASINDAKİ TARİH ... 35
Ad üstüne efsaneler ... 36
Yontmataş Devri insanı buradaydı ... 38
Yeni araştırmalar yeni bulgular ... 39
İnsanoğlu üretmeyi bu topraklarda öğrendi ... 41
Uygarlığa bakırın da katıldığı dönem ... 42
Gelecek geçmişe "su çekti" ... 46
Hassek Höyük'te ilk tarımın izleri ... 46
Kurban Höyük kazıları dört yıl sürdü ... 47
Lidar Höyük'te yaşam bakır çağda başladı ... 48
Titriş Höyük mezarlarını kurtarma kazıları ... 49
Harran'ın Ay Tanrısı Sin ve diğer tanrılar ... 50
Harran kazısıyla Ulu Cami'nin restorasyonu ... 52
Çavi Tarlası kazıları ... 52
Nevala-Çori kazısı ... 52
Titriş Höyük'teki 2. kazı çalışmaları ... 53
Çivi yazılı Hitit tableti ... 54
Mezopotamya'dan gelen yazıyla başlayan tarih ... 54
Fırat Nehri'nin antik taribi ... 56
Arami göçleri ve Asurlular dönemi ... 58
Medler dönemi ... 60
Persler dönemi ... 60
Büyük Iskender ve Makedonyalılar ... 60
Selökidler dönemi ... 61
Abgar ve Osrhoene Krallığı dönemi ... 61
Romalılar dönemi ... 63
Urfa Harran okulu ... 66
İslam uygarlıkları dönemi ... 68
Abbasiler dönemi ... 69
Şanlıurfa'nın Selçuklular'la tanışması ... 71
Haçlı kontluğu dönemi ... 72
Eyyubiler'le Anadolu Selçukluları arasındaki mücadele ... 79
Anadolu Selçukluları'ndan sonra ... 81
16. Yüzyıl Şanlıurfa tarihinde bir dönüm noktası: Osmanlılar ... 82
Celali ayaklanmaları ... 83
İbrahim Paşa'nın işgali ... 84
Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi nüfus ... 86
Ekonomi tarihi ... 88
Uğursuz bir mart gününüdü ki İngilizler göründü ... 90
Şanlıurfa İngiliz ve Fransızlar'ın düşlerindeydi ... 92
Kuva-yı Milliye örgütlenmesi ... 94
Kenti kurtarma zamanı ... 95
Arappınarı ve Sarmağara çatışmaları ... 96
Şanlıurfa Müzesi ... 99

KÜLTÜR TOPRAKLARI SUYLA BULUŞUNCA ... 103
Güneydoğu'nun kültürümüzdeki önemi ve Şanlıurfa ... 104
Kendimizi açıklamayı güçlü kılan topraklar ... 105
Bu bölgenin her evresi kesintisiz bilinmelidir ... 107

TARİHİN TAŞA İŞLENDİĞİ MİMARİ ... 111
Kentin tarihsel gelişimi ... 113
Camiler ... 120
Hanlar ... 128
Çarşılar ... 131
Hamamlar ... 132
Çeşme ve köprüler ... 134
Evler ... 136
Müze şehir Şanlıurfa ... 142

GELENEKLERİN HARMANLANDIĞI ŞANLIURFA ... 151
Peygamberler diyarı ... 152
Adem'le Havva'nın ayak bastığı toprak ... 155
Halilürrahman ve Aynızeliha Gölü ... 157
Halil İbrahim Makamı söylencesi ... 160
Eyüp Peygamber'in sabrı ... 160
İsa'nın kutsal mendili ... 161
Karakoyun Deresi ve Hızmalı Köprü ... 162
Müziğin doğduğu şehir ... 165
Onların her biri 'Tatlıses'tir, 'Sesigüzel'dir ... 170
Bir oda yaptırdım burma dalından ... 172
Fırat kenarının ince dumanı ... 173
Kımıl (Halay) ... 174
"Ğ" nin olmadığı Şanlıurfa ağzı ... 176
Şanlıurfa sözcüklerinden bazıları ... 178
Acıyı sever misiniz? ... 179
Çiğ köfte ... 181
Şıllık tatlısı ... 182
Patlıcan Kebap ... 182
Lebeni çorbası ... 182
Çiğköftenin doğuş efsanesi ... 183
"Beşik kesiği", "değişik", İşte evlenme geleneği ... 184
Doğumla ilgili gelenekler ... 187
Şanlıurfa'da gelenekler ... 188
Sıra Gecesi Geleneği ... 192
Şanlıurfa'nın usta neccarları ... 195
Şanlıurfa'nın ihram dokumacılığı ... 196
Bu yörede bakır, bakır çağından beri işleniyor ... 197
Dericilik ve kürkçülük ... 199
Ve keçeye su verildi ... 200
Kuyumculuk ... 203
Diğer el sanatları ... 204
Ahilik kültürü üzerine ... 204
Kırların renklerine bürünen kadınlar ... 206

ŞANLIURFA'NIN İLÇELERİ ... 213
Bir sınır ilçesi: Akçakale ... 214
Kelaynakların yurdu Birecik ... 216
Asurinai... Yani Bozova ... 219
Tarih öncesinin başkenti Ceylanpmar ... 220
Fırat kıyısındaki Halfeti ... 222
Göçerlerin kurduğu Hilvan ... 223
Diyarbakır'dan Şanlıurfa'ya Siverek ... 225
Nüfus yoğunluğu en yüksek ilçe Suruç ... 227
Bir konaklama noktası Viranşehir ... 228
Adem ile Havva'nın ilk ayak bastığı toprak Harran ... 231

GAP'TAN ÖNCE ŞANLIURFA'NIN EKONOMİK MANZARASI; SUSUZ TOPRAKLAR ... 237
Doğanın insafına kalan tarım ... 240
Boy atamayan buğday başakları ... 242
Traktör yerine insan emeği ... 246
Topraktaki adaletsizlik ve reformlar ... 248
Örnek bir model: Ceylanpmar Devlet Üretme Çiftliği ... 252
Hayvancılık ... 254
Olmayan sanayi ... 256
Şanlıurfa'da insan olmak ... 261
Şanlıurfalı göçmen oldu ... 264
Eğitim ... 264
Sağlık ... 267

GAP'TAN SONRA ŞANLIURFA
BİR SU MASALININ GERÇEK ÖYKÜSÜ ... 273
Gelir düzeyi beş kat artacak ... 280
GAP'la gelen bereket ... 282
GAP'ın altyapı analizi ... 283
Güneydoğu Anadolu Projesi ... 286
Sosyo ekonomik yapıdaki değişiklikler ... 286
Yatırımların yansımaları ... 288
Tarım ve sanayideki gelişmeler ... 289
İnsan merkezli bir kalkınma ... 291
Güneydoğu Anadolu'daki deniz: Atatürk Barajı ... 292
Uzun bir geçmiş ... 294
Harran'ın suyla düğünü ... 297
Şanlıurfa ve GAP ... 298
Sosyal projeler ... 303
İmar planlama ... 306
Kültür varlıklarını koruma ... 307
GAP'ın metropolü Şanlıurfa ... 309
GAP'la gelen zenginlik ... 309
Ziyaretçi akını ... 310
Kent ekonomisi ... 310
Güvenlikli il ... 312
Üçüncü büyük kent olacak ... 312
Tekstile yatırım ... 314
Hızlı nüfus artışı ... 316
Yörede kadın olmak ... 316
Şanlıurfa'nın değişen kadınları ... 318
Eğitim seferberliği ... 320
Sağlıklı günler ... 321
Şanlıurfa Kudüs'e rakip olacak ... 322
GAP'la birlikte Şanlıurfa tarımındaki gelişmeler ... 324
Ve pamuk ... 326
Hayvancılık ... 327
Şanlıurfa atları ... 328
Ormancılık çalışmaları ... 330
Toprak ve tarım reformu uygulamaları ... 330
Şanlıurfa'da sanayi manzaraları ... 332
Şanlıurfa sanayiindeki teşvikler ... 336
Şanlıurfa'ya uygun yatırım alanları ... 338
Sanayi kenti Şanlıurfa ... 341
Şanlıurfa'daki yeni yatırımlar ... 344
KAYNAKÇA ... 352
DİZİN ... 353

Teşekkür

Elinizdeki Şanlıurfa Kitabı'nın prodüksiyonunu üstlenen Creative Yayıncılık ekibi olarak Şeref Özgencil'in önderliğinde Proje Koordinatörü ve Görsel Yönetmeni Serpil Teoman'a;

Bu hacimli metine duyarlılığını katan Genel Editör Şaziye Karlıklı'ya;

Mimari Bölümü'ne katkıları için Prof. Dr. Metin Sözen, Dr. Mehmet Alper ve A. Cihat Kürkçüoğlu'na;

Araştırmalarıyla esere değer katan araştırmacılar Sabri Kürkçüoğlu ve Abuzer Uğurlu'ya, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı Dr. İ. Olcay Ünver'e, Urfa Sanayi ve Ticaret Odası Başkanı İsmail Demirkol'a, Araştırmacı-Gazeteci Ahmet Buğdaycı ve Gazeteci Meliha Okur'a;

Olağanüstü fotoğraf çalışmaları için değerli sanatçı Erzade Ertem'e ve asistanları Sevil Doğrugüven ve Aykut Sever'e;

Teknik çalışmalar için Suat Eğilli ve Hakan Koç'a

teşekkür ediyoruz.

GARANTİ LEASING

"Bizim İller" dizisi hakkında

1980'li yıllara kadar Türkiye yanyana yaşayan yörelerden oluşurdu. Yolculuklar zahmetli, telefonlar kıymetliydi. Sonra yollar, otoyollar, hava alanları her yeri sardı. "Gitmesek de, görmesek de" telefon ettik, konuştuk. Gidiş-geliş, alış-veriş hepimizi birleştirdi. Göç ettik; küçük yerler kentleşti, büyük kentler "taşra"laştı.

1990'lı yıllarda artık hepimiz aynı köyün "Türkiye köyü"nün farklı bir köşesindeyiz. Birbirimize daha yakınız.

Önce hemşehrilik, yurttaşlık, sonra da iş ilişkileri bizleri aynı kumaşa dokuyor. Bir kitle kültürü içinde kaynaşıyoruz. Peki, bu kitle kültürünün belleği yöresel geleneklerin ve yaşam tarzlarının zenginliğiyle yeterince yüklü mü sizce? Bizce hayır. "Bizim Eller" yayın dizisi bu boşluğa seslenecek. Bu yüzden içinde biraz nostalji bile olacak.

1990'lı yıllarda Türkiye'nin her yanında ekonomik "tomurcuklanma" ve "çiçeklenme" gördük. Hem şaşırdık, hem sevindik. Peki bu başarının ardındaki kaynaklara yeterince eğilebildik mi sizce? Bizce hayır. Bu dizi bu boşluğa da seslenecek. Bu yüzden araştıran, soruşturan bir dizi olacak.

Garanti Leasing Türkiye'nin dört bir yanında yatırımlara destek verdi, veriyor. Yüzlerce yatırımcıyla tanışıyor, çalışıyor. Türkiye'nin her köşesinde kafası umutlarla dolu, tasarılarla dolu, çalışkan genç insanlar görüyoruz. Onca zorluğun içinde yeşeren bu çabaların ufkunda hangi ışıklar var? Bu dizi bu soruya da yanıt arıyor.

Bu yüzden bu kitaplar biraz da geleceğe dair olacak.

Elimizdeki kitapta "köyümüzün" bir köşesinden renkler ve yüzler, sesler ve kokular çıkacak karşımıza. Bu renkler ve yüzlerle, bu sesler ve kokularla dağarcığımızı zenginleştirelim. "Geniş bir aile gibi" yaşayan, "Tek bir takım gibi" çalışan, demokrat bir ulus olabilmemiz için bu hazineye çok ihtiyacımız olacak...

GARANTİ LEASING

Urfa Mardin'e bakar

Ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa'nın coğrafi konumuna ilişkin hafızalardaki en temel bilgi bir türküdendir...

"Urfa Mardin'e bakar..." Çok bilinen bu türkü, Şanlıurfa'nın coğrafi konumunu renkli bir dille ifade eder. Elbette Şanlıurfa sadece Mardin'e bakmaz.

Şanlıurfa batısında Gaziantep, kuzeybatısında Adıyaman, kuzeydoğusunda Diyarbakır, doğusunda Mardin, güneyinde Suriye ile komşudur. En eski çağlardan beri bir çok medeniyete beşiklik eden Şanlıurfa dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biridir.

Elverişli yer şekilleri nedeniyle kent tarih boyunca en önemli ulaşım yollarından biri olmuştur. Şanlıurfa günümüzde de bu özelliği ile transit kara taşımacılığında önemini sürdürmektedir.

DİE'nin 1995 yıllığı kayıtlarında yüzölçümü 19.615 km^2 olarak ölçülen Şanlıurfa bu hesaplamayla Türkiye yüzölçümünün yüzde 3'ünü oluşturur.

Şanlıurfa'nın özel coğrafi konumuna göz atarsak; ilin doğusu Mardin'in Mazıdağı, Derik ve Kızıltepe ilçeleri ile çevriliyken, kuzeyi Diyarbakır ile çevrelenmiştir. Diyarbakır'ın Çınar, Merkez, Ergani ve Çermik ilçelerini, Adıyaman'ın Gerger, Kahta, Samsat ve Besni ilçeleri takip eder. Kent batı yönünden de Gaziantep'e komşudur. Gaziantep'in Araban ve Nizip ilçeleri Şanlıurfa ile sınır çizer. İlin güneyinde Türkiye-Suriye devlet sınırı uzanır.

Yüzölçümü 18.584 km² olan Şanlıurfa, Türkiye topraklarının yüzde 2,4'ünü kaplar. Şanlıurfa'nın yeryüzü şekillerinde ağırlık platolardadır. Ve bu platolar tarih boyunca Şanlıurfa'yı "doğurgan" kılmıştır. İl; kuzey bölümlerini kaplayan Güneydoğu Toroslar'ın orta kesimlerinin güney etekleriyle, güneydeki geniş ovalık alanlar arasında kalan geniş bir plato görünümündedir. Oransal olarak ifade edildiğinde platolar yeryüzü şekillerinin dağılımında yüzde 61.7'lik bir paya sahiptir. Nasıl ki, platolar tarih boyunca ilin üretim biçimini etkilemişse, dağlar da platolar kadar önemli bir faktör olmuştur. Yeryüzü şekillerinin oransal dağılımında yüzde 22'lik bir paya sahip olan Güneydoğu Toroslar ilin kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Dağların yükseltileri kuzeyden güneye doğru gidildikçe düşer.

Halfeti Ovası'nın efsanesi yoktur... Ama onunda Harran gibi verimli toprakları vardır. (Yanda)

Siverek yolu üzerinde Karacadağ en yüksek dağ olarak kente kuşbakışı bakar. (Altta)

İlin güney bölümleri bitkisel üretim bakımından büyük önem taşıyan geniş ovalarla kaplıdır. Suruç, Harran ve Viranşehir ovaları, yüzde 16'lık payıyla tarih boyunca Şanlıurfa'nın kaderinde önemli rol oynamıştır. Daima suya hasret olan bu ovalar kuraklık zamanlarında kavrulur, ürün vermez... Biraz su gördüğünde ise yeşerir, üretir. İşte ilerde sık sık değineceğimiz GAP da doğanın bu yazgısına insanoğlunun teknolojisiyle "dur" demesidir.

Şanlıurfa'nın geçit veren dağları

Doğa, Şanlıurfa'ya verimli ovalar vermiştir, ama suyu esirgemiştir. Buna karşın aşılması güç dağları Şanlıurfa'dan uzak tutmuştur. Kuzeyi kaplayan dağların yükseltileri oldukça düşüktür ve "yol vermeyen" dağlar miti, bu yörede yerini almamıştır. Şanlıurfa Güneydoğu Toroslar'ın orta kesiminin güney eteklerini içine almıştır. Zaten kuzeyde de yüksek olmayan dağların yükseltileri güneye doğru inildikçe iyice düşer. İlin güneyinde dağlar artık yerini geniş ovalara bırakır.

İlin en yüksek noktasını oluşturan Karacadağ 1.919 metrelik yükseltisiyle mütevazi bir görüntüdedir. Coğrafya derslerinde Türkiye'nin sönmüş yanardağlarına örnek gösterilen başlıca dağlarından olan Karacadağ'ın görüntüsü yumurtaya benzer. Yanardağdan fışkıran magmatik kayaçlar çevrede geniş bir alana yayılmıştır. Karacadağ üzerinde yer alan tepelere kışın düşen kar çok sayıda kaynağı besler. Dağdan kaynaklanan suların bir bölümü uzun ve oldukça derin vadilerle Fırat Irmağı'na ulaşır.

Karacadağ'ın hemen batısında yer alan ve Takurtukur adı verilen dağların yükseltisi ise 1.222 metredir. Takurtukur Dağları'nda da kalkerli oluşumlar egemendir.

Şanlıurfa'nın efsanevi ovası; Harran ile Viranşehir Ovası arasında görülen dağların adı Tektek Dağları'dır. Bu geniş dağ kütlesi, Harran ve Viranşehir ovalarını birbirinden ayırır. 801 metre

Urfadaki kaya oluşumları doğanın yarattığı sanat eserleridir.

yükseltili Tektek Dağları, kuzey-güney doğrultusunda uzanarak, kıvrımlı ve geniş bir sıra oluşturur. Tektek Dağları, uzantılarını sadece Şanlıurfa ile sınırlamaz. Güneyde Urfa-Mardin sınırını aşarak, yolculuğunu Suriye sınırına dek sürdürür. Sıfır Tepe, Kırık Tepe, Hellohello Tepesi, Hacco Tepesi, Cinas Tepe ve Toklu Tepe, Tektek Dağları'nın yüksek noktalarını oluşturur. Bu tepeleri saymazsak, basık plato görünümündedir. Oluşumu incelendiğinde Tektek Dağları'nın, Takurtukur Dağları gibi kalkerli olduğu görülür. Bu kalkerli oluşum dağda su sarnıçlarının açılmasına kolaylık tanımıştır. Pek çok çevre köy, su gereksinimini dağa oyulan bu sarnıçlardan karşılamaktadır.

Tektek Dağları'nın kuzeybatısında bir yay çizerek uzanan, 817 metre yükseltili Susuz Dağları, adı üstünde, su kaynaklarından yoksun bir dağdır.

Susuz Dağları'nın esirgediği su kaynakları bolca Germuş Dağları'nda bulunmaktadır. Merkez ilçenin kuzeyinde bir yay çizen bu dağlarda zengin su kaynakları vardır. Ve doğal olarak su kaynaklarının toplandığı kesimde de Germuş Köyü kurulmuştur. 800 metre yükseltili Germuş Dağları'nın da yapısı kalkerlidir. Zamanla sertleşen bu kalkerlerden oluşan mermer tabakaları işletilerek, endüstriyel bir değer kazanmıştır.

Efsanevi Nemrut Dağları, ilin kuzey-güney doğrultusunda yer alır ve Suriye'ye dek uzanır. Nemrut Dağları'nın Şanlıurfa ilindeki bölümü düz, geniş, sarp bir kayalık görünümündedir.

Fırat Irmağı'nın hemen kıyısında yükselen Arat Dağları kıvrımlı yapısıyla Suruç-Birecik arasında uzanır. Fırat Irmağı'nın hemen kıyısında yükselen Arat Dağları vardır. Yükseltisi 771 metredir. Doğusuna Bozova'yı alan Arat Dağları yumuşak kalkerli bir yapıdadır. Suruç'ta göze çarpan dağlar Şebeke Dağları olarak adlandırılır. Doğal bitki örtüsünden yoksun olan Şebeke Dağları da

diğerleri gibi kalkerli yapıdadır. Bozova'nın güneyindeki Kaplan Dağı, Arat Dağları'nın güneyindeki Remo Dağı ve Bello Dağı Ş.anlıurfa'nın önemli yükseltileri arasında sayılır. Ayrıca, Arar Dağları'yla Fırat Irmağı arasında, Küpeli Dağları, Kızıldağ ve Kalazan Dağı yer alır.

Urfa'daki dağlardan elde edilen kayalardan yapılan evler doğa ve insanın buluşmasıdır.

Harran Ovası'nda yeşilin ve sarının hiç bitmeyen dansı

Bereketli ovalar üzerinde...

Tarih kitaplarında Mezopotamya diye bildiğimiz geniş alanın kuzeyinde yer alan Şanlıurfa Güneydoğu Toroslar'ın güneyi ile eski kara kütlesi olan Arap platformunun kuzey kesiminde kurulmuştur. İlin kuzeyinde yer alan dağların yükseltileri güneye doğru azalmakta ve dağlar güneyde yerini geniş ovalara bırakmaktadır. Kuzey Mezopotamya'nın bir uzantısı durumunda olan bu ovalar batıdan doğuya doğru sıralanır. Bu sıralamada en başta yer alan Suruç Ovası yaklaşık 710 km²'lik bir alan kaplar. Ova hafifçe dalgalı ve engebelidir. Toprakları kırmızıdır. Toprak kalınlığı 50-100 cm arasında değişmektedir.

Şanlıurfa'nın en önemli ovası olan Harran Ovası aynı zamanda en alçak olanıdır. Ortalama yükseltisi 375 metre olan Harran Ovası'nın doğusunda Viranşehir Ovası, batısında Suruç Ovası yer alır. Suriye'ye doğru alçalma eğilimine giren Harran Ovası'nın yüzölçümü 2.750 km'dir. Kırmızı renkli alüviyal topraklarla örtülü Harran Ovası'nda toprak kalınlığı kuzeyde birkaç metreyken, güneye doğru gidildikçe artarak 20-30 metreye ulaşır. Çok verimli olan ovada akarsu yoktur, Harran Ovası'nın doğusunda, Tektek Dağları'nın arkasında bulunan Virahşehir Ovası, güneye doğru alçalır. Bu kesimde Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nin toprakları uzanır.1.200 km² alan kaplayan Viranşehir Ovası, dalgalı ve engebeli bir görünümdedir.
Suruç Ovası, Harran Ovası ve Viranşehir Ovalarının eğimi güney ve güneydoğu yönündedir. Bu ovalar tarımsal etkinliklerin yoğunlaştığı alanlardır. Kuraklık nedeniyle yeterli ürün alınamayan bu ovaların kaderi GAP'la değişmektedir. Bozova, Hilvan ve Halfeti ovaları da ilde-

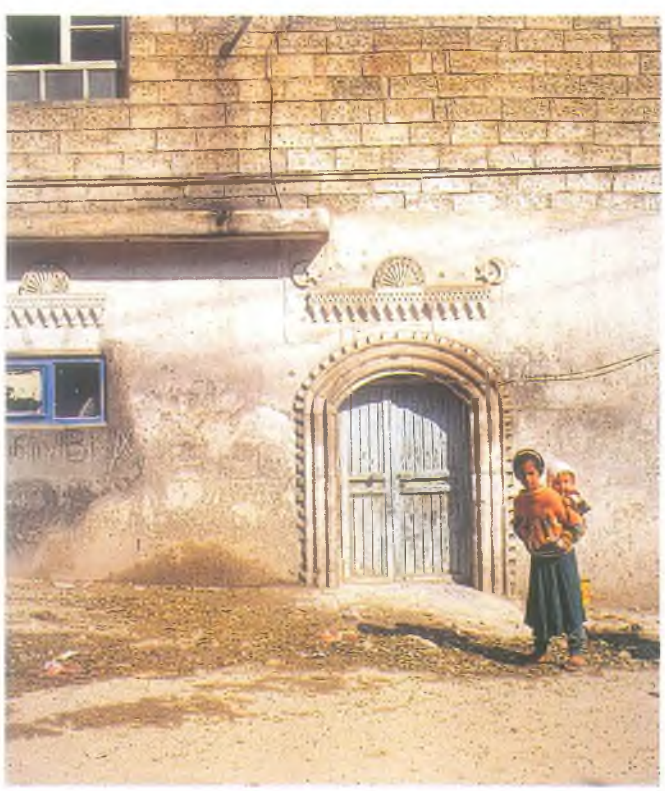

Yukarıdan bakıldığında Harran Ovası'nın haşmeti daha net görülüyor.

Fırat Nehri'nin kıyısında yetişen zeytin ağaçları yöreye Ege ve Akdeniz esintisini taşıyor.

ki diğer ovalardır. Adını boz renkli toprağından alan Bozova'nın kuzeybatısından Fırat Nehri geçer. Bozova dalgalı ve az engebeli bir yapıya sahiptir. Genelde düz olan Hilvan Ovası'nda yer yer dalgalı kesimler vardır. Hilvan Ovası'nın toprağı bölge karakteristiğine uygun kırmızı renktedir. Fırat Nehri'nin kenarında bulunan Halfeti Ovası'nın etrafı tepelerle çevrilmiştir.

Şanlıurfa Platosu'nu dağlar keser

Karacadağ ile Fırat Irmağı arasında uzanan Şanlıurfa Platosu, güneydeki Suriye sınırına doğru alçalır. Karacadağ bu platoyu Diyarbakır Havzası'ndan, Fırat Irmağı da Gaziantep Platosu'ndan ayırır. Geniş alanlara yayılan plato üstünde yüksekliği fazla olmayan Tektek Dağı ve Kaşmer Dağı yer alır. Platonun güney kenarındaki Suruç ve Harran ovaları da fazla geniş olmayan bir eşikle birbirinden ayrılır.

Hilvan- Viranşehir çizgisinin doğusunda kalan kesimi Karacadağ'dan çevreye yayılmış olan bazaltlı lavlarla, batı kesimi ise kalkerlerle kaplıdır. Karacadağ'ın lavları yeryüzüne yeni çıkmış olduğundan henüz üstünde toprak oluşmamıştır. Bu nedenle platonun doğu kesimi, tarım yapılamayan taşlık ve kayalık bir alan durumundadır. Hayvan yetiştirmeye elverişli bu alanda yer alan Siverek, ülke hayvancılığı açısından önemli bir merkezdir.

Hem doğudaki bazaltlar hem de batıdaki kalkerler su tutmadığından, yağmur suları çatlaklardan derinlere kaçar. Bu nedenle platonun yüzeyi susuzdur. Platonun yüzeyinden aşağıya sızan sular, güney kenardaki Harran, Ceylanpınar ve Suruç ovalarında yüzeye çıkarlar.

Şanlıurfa Platosu orman sınırını altında kaldığından orman örtüsünden yoksundur. Doğal bitki örtüsü otsu bitkilerden oluşur. Batısında yer alan Fırat Irmağı kıyısındaki Birecik'e doğru yaklaşıldıkça seyrek olarak antepfıstığı ağaçlarına rastlanır.

Şanlıurfa "toprak" demektir. Bu yörede yaşayan insanlar tarih boyunca "toprak"la aç kalmış, toprakla doymuş, toprak uğruna ölmüştür. Toprak insanlar için çok şey ifade ederken, jeologlar toprağı bilimsel çerçevede ele alıp, ince ince araştırmışlardır. Yapılan araştırmalar ilin topraklarının, verimli, tebeşirli, kırmızı killi ve neojen kül oluşumlu olduğunu ortaya koymuştur. Organik maddece zengin olan, toprak kalınlıkları 1-2 metre arasında değişmektedir. Toprağın altındaki alanlarda kalkerler ve konglomeralar ortaya çıkar.

Şanlıurfa ovaları "kızıl topraklar" olarak anılır. Ovalara "kırmızı" görüntüsünü veren yazları kurak ve kışları yağışlı bölgelerde oluşan toprak cinsidir. Şanlıurfa'da en yaygın türü oluşturan bu toprak içerdiği demiroksit nedeniyle kırmızı bir renk almıştır. Yöredeki topraklar çok az kalsiyum karbonat içerdiklerinden yıkanmış topraklar sayılırlar.

Fırat Nehri'nin bir başka süsü de fıstık ağaçları.

Toprağın kalınlığı değişkendir. İlin kuzeyinde birkaç metre olan kalınlık, güneyde artarak kimi kesimlerde 30 metreye ulaşır. Geçirgen özelliği olmayan bu verimli topraklar, elenmiş kına görünümündedir.

Aşağı Fırat Havzası'nda kırmızı-kahverengi topraklar geniş alanlar kaplar. Hafifçe dalgalı ve 675 metre yükseltili kalkerli-killi ana kayadan oluşan bu toprakların kalınlığı 15 cm'dir. Koyu kırmızımsı kahverengi ya da kırmızımsı kahverengidirler. Dayanıklı kalkerler içerirler. Bu toprakların oluşum alanlarında yıllık ortalama sıcaklık 130°C dolayındadır. Doğal bitki örtüsü, sütleğen, kenter, yabanıl yulaf ve çayır otlarından oluşur.

İl toprakları, kullanım amaçları bakımından, yüzde 98,3 oranında tarıma elverişlidir. İlde sürüme elverişli topraklar il alanının yüzde 63,2'sini kaplar. Çayır-mera ve orman-funda oluşumuna elverişli topraklar ise, 653.600 hek-

Fırat Nehri kıyısından Birecik'e girişte sizi kelaynak kuşlarının yuvalarının olduğu altın renkli tepeler karşılar...

tar alanla, il alanının yüzde 35'ini kaplar. Tarıma elverişsiz 18.700 hektarlık topraklar ise il alanının yalnızca yüzde 1,7'sini oluşturur.

Susamış akarsular ve ille de Fırat

Şanlıurfa'da verimli topraklar gözalabildiğince uzanırken, ne yazık ki yöre, bu toprakları suyla buluşturacak akarsulardan yoksundur. Yöre yağışların az buharlaşmanın ise fazla olduğu bir özellik taşır. Şanlıurfa'da ortalama yıllık yağış miktarı 462 mm, buna karşın buharlaşma 2048 mm olarak ölçülmüştür. Bu yağış şartlarında Fırat dışındaki akarsular sürekli akışlı değildir. Bu özelliklere bir de kalkerli yapı katılınca yüzeyde akarsuların oluşması imkânsız hale gelmiştir Kaynaklarla beslenen akarsular ancak çıktıkları alanları sulayabilecek boyuttadır. İldeki akarsuların akışları düzensizdir. Birçoğu sel niteliğindedir. Yağışlı aylarda vadilerde su bulunabilir. Kurak aylarda, bu akarsular kurur ya da kurumaya yüz tutar. Sularını Fırat'a kadar ulaştırabilen açık havzalar ve ulaştıramayan kapalı havzalar olmak üzere yörede iki tür havza vardır.

Karacadağ'dan batıya doğru, Yılanlı Dağı, Susuz Dağları, Kaşmer Dağı, Sakızlı Dağı ve Arat Dağları çizgisinin kuzeyinde kalan ovalar açık havzalardır.

Bu çizginin güneyinde kalanlar ise kapalı havzalardır. Açık havzalardaki sular, Çeltik Suyu, Pınar Suyu, Pamuk Çayı, Zengeçur Çayı, Karabağ Suyu, Aslanlı Çayı, Bahçecik Suyu, Hamdun Çayı, Necarik Suyu, Titriş Çayı, Zadeli Çayı, Giresov Suyu ve Halfeti Suyu'dur. Bu sular doğrudan Fırat'a katılır. Siverek, Helvan, Bozova, Halfeti yöreleri açık havzalardır. Kapalı havzalar, merkez ilçe toprakları, Suruç, Viranşehir ve Harran havzalarıdır. Bu havzalardaki Pınarbaşı Suyu, Mizar Suyu, Bamya Suyu, Kehriz Suyu, Süleyman Pınarı, Germuş Suyu, Açık Su, Halillürrahman Suyu, Direkli Su, Mecrihan Su-

yu, denize ya da bir ırmağa ulaşamayan akarsulardır.

GAP'la Güneydoğu Anadolu'nun kaderinin değişmesinde rol oynayacak olan Fırat, Şanlıurfa topraklarının can damadır. Fırat,Siverek ilçesinin Dağbaşı bucağı yakınlarındaki Mektalan Geçidi'nde Şanlıurfa'ya merhaba der. Bu noktadan il topraklarına giren Fırat, güneybatıya doğru akarak Adıyaman-Urfa sınırını oluşturur.

Batıdan Göksu'yu içine alır. Bu kesimde Gaziantep sınırı başlar. Göksu'dan sonra güneye dönen ırmak, kalkerili oluşumları yararak, yer yer derin bir vadi oluşturur. Daha güneyde Birecik'in batısında Suriye topraklarına girer. Bu noktada Şanlıurfa'nın Fırat'ı uğurladığı noktadır. Şanlıurfa toprakları içindeki bölümünün uzunluğu 270 km civarında olan Fırat'ın akışı düzensizdir.

Her yıl yüz kilo ürün veren fıstık ağacı yörede oldukça ünlü.

Doğu Anadolu Dağları ve Güneydoğu Toroslar'daki karların erimesiyle Fırat'ın debisi yükselir. Akışı, baharda en üst düzeye ulaşmaktadır. GAP kapsamında Şanlıurfa sınırları içinde Fırat Nehri üzerinde Atatürk ve Karakaya barajlarının inşası tamamlanmıştır.

Birecik Barajı'nın inşası ise devam etmektedir. 2 Urfa tünelinin hizmete açılması ile birlikte Harran Ovası başta olmak üzere suya hasret topraklara Fırat'ın suları ulaştırılmıştır. Fırat nehri üzerinde 1956 yılında inşa edilen 750 m uzunluğunda 10 metre genişliğindeki köprü çağdaş ulaşım için ilk adım olmuştur. Atatürk Barajı'nda inşa edilen köprü ile Şanlıurfa ve Adıyaman arasında kara ulaşımının yapılması sağlanmıştır.

Şanlıurfa'daki diğer akarsular, daha önce de belirttiğimiz gibi, çıktıkları bölgeleri sulayan Fırat kadar önem taşımayan sulardır.

Urfa'nın kuzeydoğusunda Diphisar ve Gürpınar köyleri yakınında doğan ırmak Culap Suyu adını taşır. Güneye doğru akarak iki küçük suyla birleşen Cülap Suyu'nun uzunluğu 60 km kadardır. Daha güneyde Harran'ın kuzeyinden ge-

çerek Belih-Çayı'yla birleşen Cülap Suyu Fırat'a dökülür. Cülap Vadisi boyunca, söğüt ve kavak ağaçları, çeltik tarlaları vardır.

Batı-doğu doğrultusunda akan Karakoyun Deresi kışın ve baharda yağışın bol olduğu zamanlarda akan bir deredir. Cavsak Köyü'nden doğarak, köyün adını taşıyan Cavsak Suyu kenti geçerek Bamya Suyu ile birleşir.

Harran'ın güneyinde, Akçakale yakınlarından doğan Belih Suyu'nun bazı kolları suyunu Tektek Dağları'ndan alır. Belih Suyu Fırat'la birleşmesini Suriye topraklarında gerçekleştirir.

Şanlıurfa'nın önemli akarsularından olan Habur'un uzunluğu 350 km kadardır. Viranşehir'in kuzeydoğusunda Karacadağ'ın eteklerinden doğan Habur Nehri Fırat'ın önemli kollarındandır. İki kol olarak ayrılarak güneydoğuya ayrılan Habur'un kolları Zerka ve Çağçağ çayları olarak anılır.

Karacadağ'dan doğan Zengeçur Karacadağ'ın kuzey eteklerinden çıkan çok sayıda küçük kaynakla beslenir. Batıya doğru akarak Gavur Tepesi'nin güneyinde menderesler çizer. Burada Geldik Suyu'yla birleşir. Kış ve ilkbaharda suları kabaran Zengeçur, Kazo Köyü yakınında Fırat'la buluşur.

Balıkları kutsal sayılan Balıklı Göl. (Altta solda)

Urfa'da dağlar susamışcasına Fırat'a iniyor. (Altta sağda)

Bir yanda dev baraj gölü bir yanda küçük kutsal göller

Şanlıurfa denilince doğal olarak herkesin aklına kent içindeki Halilürrahman ve Aynızeliha gölleri geliyor. Bu göllerin ekonomik açıdan önemleri yoktur. Ancak bu göller "kutsallık" mertebesine erişmiş ve sadece kent için değil, tüm ülkede bu özelliğiyle "saygı" gören göller arasında yer alıyor. Bu iki küçük gölün yanısıra GAP da Şanlıurfa'ya Türkiye'nin en büyük baraj gölünü; Atatürk Baraj Gölü'nü hediye etmiştir.

Kutsal Halilürrahman ve Aynızeliha gölleri, kentin güneybatısında, Tıfıldır Tepesi ile Kale Tepesi arasındaki çanaklar içinde oluşmuştur

Halilürrahman Gölü'nün uzunluğu 150 metre, eni 30 metredir.Gölbaşı semtinde bulunan Ha-

lilürrahman Gölü'ndeki, Urfa'yı simgeleyen sazan türünden balıklar kutsal sayıldığı için avlanmaz. Suyu tatlı olan gölün derinliği 1-4 metre arasında değişir.

Halilürrahman Gölünün hemen yanında yer alan Aynızeliha Gölü'nün uzunluğu 50 metre, eni 30 metre dolayındadır. Gölün derinliği ise 3 metre olarak ölçülmüştür. Aynızeliha Gölü de kutsal sayılan balıkları barındırmaktadır. Yeraltı sularıyla beslenen Aynızeliha Gölü'nün çevresinde yüz yıllık ağaçlar vardır.

Bu kutsal iki gölün yanı sıra Şanlıurfa'da Büyükgöl ve Küçükgöl adıyla anılan iki göl daha vardır. Uzunluğu 400 metre, genişliği 100 metre kadar olan Büyükgöl olarak adlandırılmaktadır. Büyükgöl'ün derinliği ortalama 3 metredir. Birçok kaynakla ve bir kuyuyla beslenmektedir. Gölün fazla suları bir kolla boşalır. Tepeler arasında kalan bir çanak içinde oluşan Küçükgöl'ün uzunluğu 250 metre, genişliği 50 metre, derinliği 1,5 metre dolayındadır. Kıyıları çok sığ olan Küçükgöl birçok kaynakla beslenmektedir. Bozova'nın içme suyu buradan sağlanır.

Atatürk Barajı, Şanlıurfa'ya bir de göl kazandırmıştır. Alanı yaklaşık 817 km² olan Atatürk Baraj Gölü Türkiye'nin en büyük baraj gölüdür. Ulaşımın feribotlarla sağlandığı göl oluşurken 34 köy, 85 mezra, 1 ilçe olmak üzere toplam 120 yerleşim merkezi sular altında kalmıştır. Atatürk Baraj Gölün'ün gelecekte Türkiye'nin en önemli balıkçılık merkezi olması planlanmıştır.

Şanlıurfa'nın sıcağı

Karasal iklimin egemen olduğu ilde yazları çok kurak ve sıcak, kışları bol yağışlı ve nispeten ılıman geçmektedir. Şanlıurfa'da günlük ve yıllık sıcaklık farkları daima şiddetlidir. Şanlıurfa'da, yaz ile kış sıcaklık ortalamaları arasında büyük farklılıklar görülür. Bağıl nem oranı düşüktür. Havanın kuru olması nedeniyle, Akdeniz Bölgesi'ndeki gibi çok boğucu sıcaklar olmaz. Yanısıra karlı ve donlu gün sayısı düşüktür. İlde yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Yıllık yağış miktarı oldukça düşüktür.

Birecik baraj gölü oluştuğunda sular altında kalacaklar.
Bir minik ada...
Tek konuğu ise küçük bir ağaç...
Bu eşsiz ikilinin ömrü ne yazık ki çok uzun olmayacak.

Çiçekler... Urfa'nın çiçekleri dirençlidir. İklim elvermesede açarlar, boy atarlar ve en güzel renklere bürünürler... (Altta)

Şanlıurfa, ülkenin en sıcak illerinden biridir. DİE, 1995 yıllığına göre Türkiye'de en yüksek sıcaklık Şanlıurfa Ceylanpınar'da 46,5 C° ile Temmuz ayında ölçülmüştür. Şanlıurfa'da en soğuk gün ise -12,4 C° ile Şubat ayında ölçülmüştür. Ortalama sıcaklık 18.6 C° civarındadır. Nisbi nem oranı yüzde 48, buharlaşma ise 2048 mm'dir.

Bozkır çiçeklerinin renkleri

Şanlıurfa doğal bitki örtüsü bakımından çok yoksuldur. Ancak bu yoksullukta suç bitkilerin değil, iklimindir. Aylarca süren kavurucu yaz sıcakları bitkilerin yaşamasına izin vermez. Yaz sıcaklarına bir de kuraklık eklenince hiçbir bitki sürekli olarak yaşama hakkı bulamaz. Ama

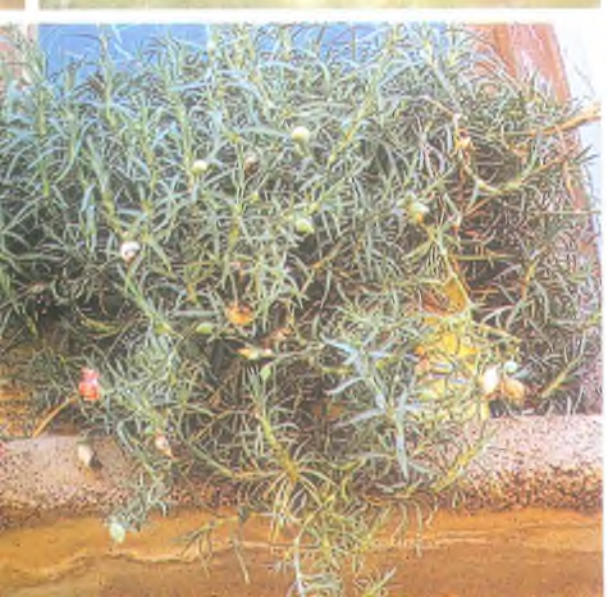

Urfa florasının eşsiz örnekleri bir görsel ziyafet sunuyor bizlere... Bu güzel floraya da ceylan yakışır...

doğa her zaman olduğu gibi bir çıkış yolu bulmuştur. Şanlıurfa'da doğal bitki örtüsünü bu amansız sıcak ve kuraklıkla başedecek bozkır bitkileri oluşturur. İlin kuzey kesimleri dağlık ve yükseltisi fazla olduğundan bitki örtüsü öteki kesimlere göre daha zengindir. Ilıman bölgede yetişen birçok bitki türü burada da yetişir. İlin kuzeydoğusundaki Karacadağ ile kuzey ve kuzeybatısındaki dağlarda yer yer meşe, iğde, palamut koruluklarına rastlanmaktadır.

Gelincik, papatya, lale, menekşe gibi çiçekler, kuzukulağı, hardal, tukiz, bendik, semizotu, ebegümeci bu yörede yetişen öbür bitkilerdir.

Tektek Dağları'nda menengiç denen yabanıl fıstık ormanları vardır.

İlin güneyinde, kuzeye göre daha sıcak iklim bitkileri yetişmektedir. Bu bitkiler uzun zaman yeşil kalamaz, yalnızca yağışlı aylarda canlanır. Bu kesimde cılız otlar, yabanıl buğday, çiğdem, kekik, devedikeni, meyankökünden başka bitki örtüsüne rastlanmaz.

Tektek Dağları'nda tek tük ceylanlar

Şanlıurfa'nın doğal bitki örtüsündeki yoksulluk, doğal hayvan varlığına yansımamıştır. İl hayvan türleri bakımından hayli zengindir. İlde yaşayan başlıca hayvan türleri, kelaynak, keklik, tavşan, üveyik, ceylan ve tilkidir. İldeki kuş türleri de çok çeşitlidir.

Sayıları giderek azalmakta olan ceylanlar, Tektek Dağları'nda yaşar. Çevre sorunları ve yasak avlanma nedeniyle Tektek Dağları'nda artık ne yazık ki ceylanlar tek tük kalmıştır. Ortalama 18-24 kilo ağırlıkta olan ceylanların çok güçlü işitme, koku alma, görme duyuları vardır. Bu hayvanlar kolayca evcilleştirilebilmektedir.

İldeki göllerde de çeşitli balık türleri yaşamaktadır. Şanlıurfa kentindeki Halilürrahman ve Aynızeliha göllerinde yaşayan sazan türü balıklar kutsal sayıldığından avlanmaz.

Geroniticus Eremita ...nam-ı diğer kelaynak

Pek çok inanca göre soyları tükendiğinde kıyamet gününün geleceğine inanılan kelaynaklar.

Şanlıurfa'da yaşayan hayvan türleri arasında eşine benzerine başka bir yerde kolay kolay rastlanmayacak olan bir tür vardır. Bilimsel adı geroniticus eremita olan ve soyları tükenme noktasına gelen keleynaklar dünyadaki son mekânları arasına Şanlıurfa'nın Birecik ilçesini de katmışlardır. Kelaynaklar baş ve gerdanları tüysüz olduğundan bu adla anılırlar. Boyları 70-75 cm kadardır. Birecik'ten başka yalnızca Fas ve Cezayir'de yaşadığı bilinen kelaynaklar, kimi kaynaklara göre Suriye, Yemen ve Etiyopya'da da üremektedirler.

Kelaynaklar Birecik'te kasabanın ortasında, konutlarla çevrelenmiş kayaların üzerinde yaşar. Yuvalarını yaparken genellikle Fırat kıyılarına ve akarsu boylarındaki tarlalara dek uçarak orada yiyecek ve yuva yapmaya yarayacak şeyler ararlar. Akarsuyun taşarak, kıyıya yığdığı dalları, ot demetlerinin, kâğıt parçalarını vb yuva yapımında kullanır. Kelaynakların Mart ayında yapmaya başladıkları yuvaları çoğunlukla birbirine bitişiktir. Burada kuluçkaya yatan kelaynakların Mayıs başında 2-3 yavruları dünyaya gelir. Yumurta üzerinde yatma süresi 28 gün kadardır. Yavrular 45-50 günden sonra uçmaya başlar.

Sayıları giderek tükenmekte olan kelaynakların yaşantısını araştırmacı Walter Fendrich şöyle anlatır.

"Yavruların beslenmesi de ana veya baba kuşun, evvelce hazmettiği gıdayı, başını birkaç kere ileri götürerek tekrar dışarı çıkarması ve bunu yavrunun gırtlağına yerleştirmesi suretiyle gerçekleştirilir. Beslenme işi ile hem ana, hem de baba kuş yükümlüdür. Birecik'teki koloni, bilhassa öğleden sonra kavurucu güneşe maruz bulunduğundan, genç ve ihtiyar kuşlar sıcaktan ve susuzluktan çok bunalırlar. Bundan dolayı

ihtiyar kuşlar, hem kendileri içmek, hem de yavrularının su ihtiyacını karşılamak için partiler halinde tekrar tekrar Fırat'a kadar uçarlar. Yavruların susuzluğu, muhtemelen, hazmedilmiş olan gıdaya karışmış su miktarıyla giderilir. Sıcaktan korunmak için de yavrular ihtiyarların gölgelerine sığınırlar. Aksi takdirde güneşin, kendileri için öldürücü olan ışıklarına tahammül edemezler. Binaenaleyh en şiddetli sıcakların başladığı Haziran sonunda kuluçkaya yatma işinin bitmesi ve Temmuz'da kelaynakların başka yerlere göç etmesi boşuna değildir."

Doğa'nın sunduğu güzellikler

Bir yandan ağır bir kara iklimi diğer yandan su kaynaklarının sınırlı olması Şanlıurfa'da bitki zenginliğine dayalı güzellik seçeneklerini sınırlamaktadır. Orman denilebilecek oluşumların çok küçük bir alan kaplaması, doğal bitki örtüsünün yoksulluğu gibi nedenlerle il halkının gereksinimini karşılayacak düzeyde bile yeterli mesire yeri yoktur. Ancak özellikle Fırat Nehri'nin çevresi ve kentteki kutsal göllerin çevresi, doğal mağaralar, ilin başlıca doğal güzelliklerini oluşturur.

İldeki başlıca mesire yerleri, Aynızeliha ve Halillürrahman gölleriyle Büyükgöl ve Küçükgöl'ün çevresi, Fırat kıyılarındaki kumsallar, Karaköprü, Direkli, Aligörsuyu'dur.

Kentin içinde yer alan Aynızeliha Gölü'nün çevresi, kavak, söğüt, dut, narenciye, incir ağaçlarıyla kaplıdır. Özellikle yaz aylarında Aynızeliha gölü Şanlıurfalılar'a "serin" seçenekler sunar.

Halilürrahman Gölü'nün çevresi ise çınar ağaçlarıyla ve söğütlerle kaplıdır. Turizm açısından önem taşıyan bu gölün çevresinde çeşitli tesisler yapılmıştır.

Urfa kentinin 5 km kuzeyinde Karaköprü Köyü'nün yamaçlarında yer alan Karaköprü mesire yerinde, aynı adı taşıyan bir su vardır. Çevresi söğüt, kavak, nar ve dut ağaçlarıyla

Fırat kenarındaki Halfeti parkı doğal güzelliğiyle ilgi çekiyor.

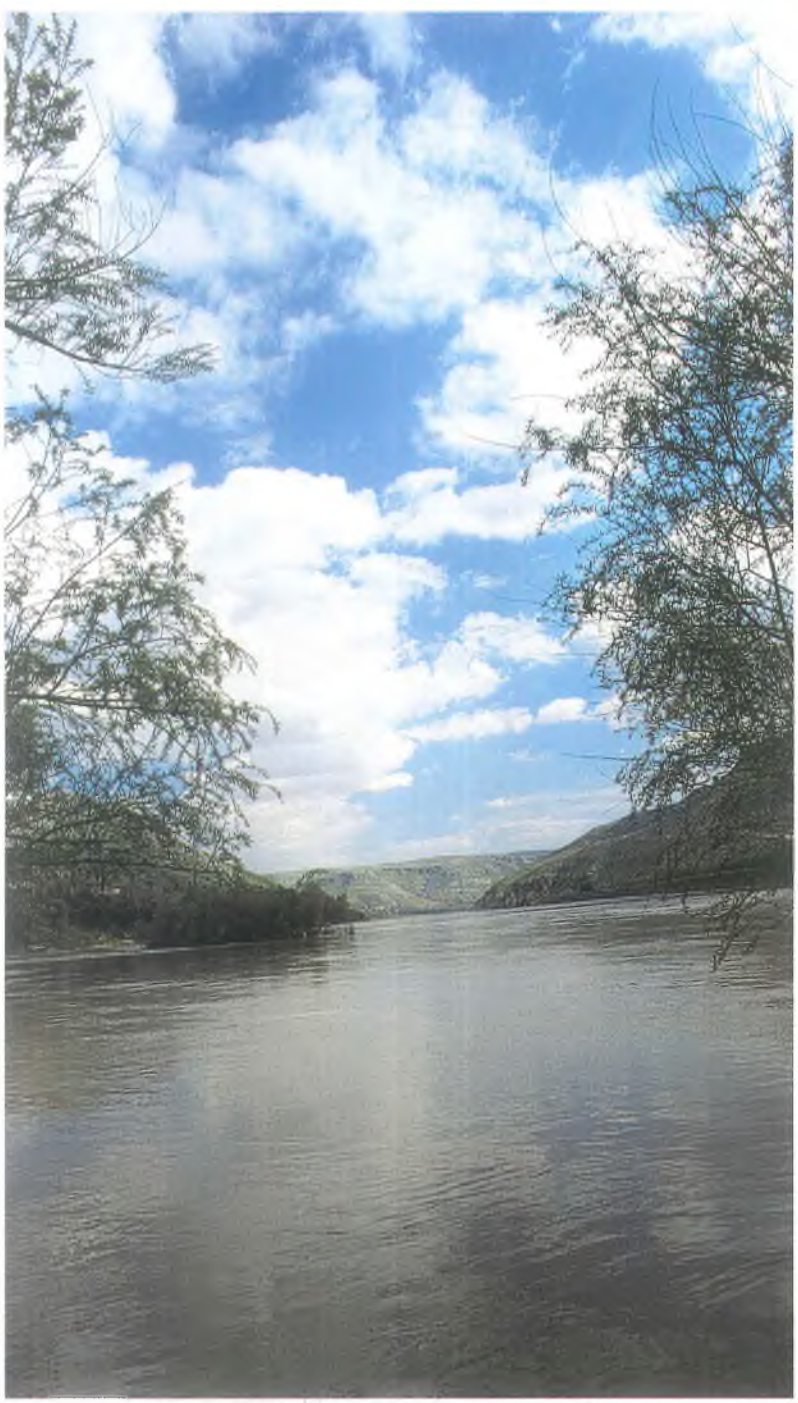

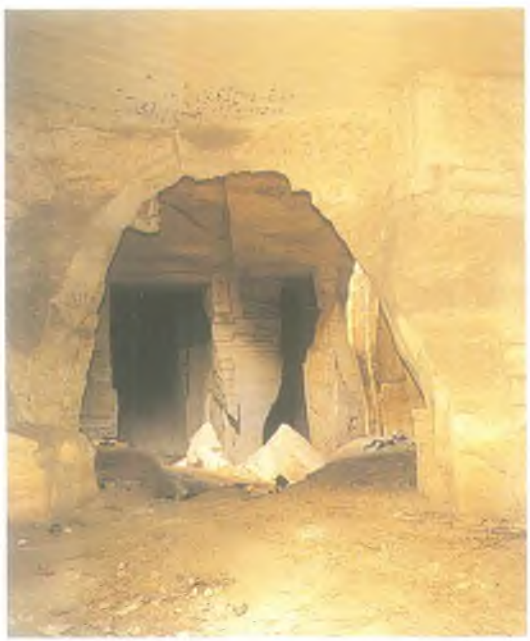

Şuayb şehri; yapılar bir tepenin içine gizlenmiştir ve evler birbirine tünellerle bağlanmıştır... (Yukarıda)

Bazda mağarasından çıkartılan taşlarla Şuayb şehri ve Harran inşa edilmiştir. (Ortada)

İbrahim Peygamber'in yaşadığı iddia edilen kutsal mağara... (Altta)

kaplı olan Karaköprü. yöre halkının gereksinimini karşılayacak kapasitededir. Kentin kuzeybatısında, Direkli Deresi çevresi de kentin önemli dinlenme alanlarından biridir. Ağaçlık olan bu yörede büyük bir yeraltı suyu vardır. Bu suyun çok tatlı ve şifalı olduğu bilinmekte ve yöre halkı bu sudan "şifa" bulmak amacıyla yararlanmaktadır.

Bozova ilçesinde yer alan Büyük Göl ve Küçük Göl'ün çevresi sebze ve meyve bahçeleriyle ve farklı çeşitlerdeki ağaçlarla kaplıdır. Yöre halkı özellikle balık tutmak için bu göllerden yararlanmaktadır. Fırat kıyısında, Birecik çevresindeki doğal kumsallar sadece Şanlıurfalılar'ın değil çevre illerden yaşayanların da ilgisini çekmektedir. Kıyıdaki motel ve gazinolar konukların uzun süreli konaklamalarını sağlamaktadır.

Gizemli mağaralar

Kalkerli oluşum Şanlıurfa'ya çok sayıda doğal mağara sunmuştur. Doğal mağaraların yanısıra, tarih boyunca yerleşim amacıyla yapılmış mağaralar da ayrı bir kültürel zenginlik sunmaktadır. Damlacık Dağı'nın güney, kuzey ve batı yamaçlarında yer alan çok sayıdaki mağara yörenin en ünlü doğal mağaralarıdır.

Şanlıurfa'nın 15 km güneybatısında, Birecik yolunun güneyinde bulunan Kırklar mağarası Roma ve Bizans dönemlerinden izler taşır.

Urfa Kalesi yakınındaki Dergâh mağarası Hz. İbrahim'in doğduğu mağara olarak bilinir. Yanında küçük bir mağara ile birlikte kutsal sayılan Dergâh mağarası doğal mağara olmasıyla değil kutsallığı ile ünlüdür. Ve bu nedenle yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeker. Büyük mağarının önünde havuzlu bir avlu yanında da bir cami bulunmaktadır.

Doğal olmakla birlikte kutsallığı ile anılan mağaralardan biri de Hz.Eyüp mağarasıdır. Dört basamakla inilen bu mağara da yoğun ilgi görmektedir.

Fırat Nehri aktığı bütün topraklara "can" verir. Topraklar canlanırsa, insanlarda can bulacaktır. Ve Fırat Doğu Anadolu ve Mezopotamya'nın en büyük akarsuyu olarak suladığı toprakların insanlarınca kutsanmıştır. Fırat üzerine söylenecek sözler tükenmez.

Fırat bir birleşmeden doğmuştur. Karasu ve Murat suları tek başlarına yaratamadıkları görkemi bütünleşerek yaratmışlardır.

Karasu ve Murat sularının birleşmesiyle oluşan Fırat'ın toplam yatak uzunluğu 2800 km olarak ölçülmüştür. Fırat, kollarıyla birlikte 1263 km boyunca Türkiye topraklarından akar. Suriye topraklarında 710 kilometre kadar devam ederek, 1060 kilometre sonra Basra Körfezi'ne dökülür. Yıllık ortalama su miktarının yüzde 88'ini Türkiye'den alan Fırat yüzde 22'lik su miktarını da Suriye topraklarından alır.

GEÇTİĞİ YERLER

İki ana kolun Keban'ın yaklaşık 12 km kuzeyinde birleşmesiyle büyüyen Fırat Irmağı yolculuğuna başlar. Günümüzde bu birleşme noktasını görmek mümkün değildir, çünkü; Keban Baraj Gölü'nün altında kalmıştır. Fırat Irmağı yolculuğunda, önce güneybatı yönüne doğru akar, sonra güneye doğru yoluna devam eder. Karşısına Hasan Dağı kütlesi çıkınca, bükülür ve yeniden güneydoğuya yönelir.

Bu sırada batıdan Kuruçay ve Tohma Suyu'nu sularına katar. Bu sularla güçlenen Fırat günümüzde Karakaya Baraj Gölü'nün altında kalan ve Cumhuriyet döneminin ilk yatırımlarından olan Kömürhan Köprüsü'nün altındaki dar ve derin boğaza iner.

Yaklaşık 50 km uzunluğundaki boğazdan geçerken bazı küçük akarsularla beslenen Fırat, keskin dirsekler yaparak ilerler ve tarihsel Gerger Kalesi önünde boğazdan çıkar. Artık Fırat Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kendisine kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda

yön çizen Fırat, bu rotasıyla Gaziantep ve Şanlıurfa platolarını birbirinden ayırır. Kuzeyden Kahta Çayı ile Göksu'yu, batıdan Hizip Çayı'nı alan Fırat'ın Bozova yakınlarından Çüngüş'ün batısına kadar olan bölümü günümüzde Atatürk Baraj Gölü'nün suları altındadır. Halfeti önlerinden başlayarak güneye yönelen Fırat Birecik Köprüsü'nün altından geçtikten sonra, Kargamış'ın hemen doğusunda Türkiye topraklarına veda eder.

Fırat artık Suriye'dedir. Suriye'de genelde güneydoğu yönünde akan Fırat, Rakka yakınlarında Şanlıurfa yöresinden gelen Belih Suyu'yla birleşir. Deyrü'z-Zor kentini geçtikten sonra Mardin yöresinden gelen Habur Çayı'yla birleşir. Ebukemal Fırat'ın Suriye topraklarındaki son durağıdır. Artık sıra Irak topraklarını sulamaya gelmiştir.

:AN VEREN FIRAT

Irak topraklarında Kerbela, Hille, Necef ve Nasıriye kentlerinin yakınlarından geçen Fırat sık sık yatağını değiştirir. El-Kurna'da da Dicle ile birleşerek Şattü'l-Arap adını alır. Fırat'ın Anadolu topraklarında başladığı yolculuğu Basra Körfezi'nde son bulur.

Mart ayı geldiğinde karların erimesiyle Fırat'ın suları da yükselmeye başlar. Nisan ayında suların yükselmesi en üst düzeye ulaşır.

Mayıs'tan sonra alçalmaya başlayan sular, Eylül'de en düşük düzeye iner. Türkiye'nin Suriye yakınlarında yapılan ölçümlere göre Fırat'ın ortalama debisi 909 m^3/ sn'dir. Gene bu noktadaki ölçümlere göre en düşük debi 113 m^3/sn, en yüksek debi de 5374 m^3/sn' olarak ölçülmüştür.

Tarım alanlarını sulamada Fırat Irmağı'ndan yararlanmak insanoğlunun en büyük düşü olmuştur. M.Ö. 3000'lerde bile ırmağın aşağı çığırında sulama kanalları açıldığı bilinmektedir. İnsanoğlunun tarih öncesinde denediğini bugünün insanı da GAP'la gerçekleştirmeye çalışıyor.

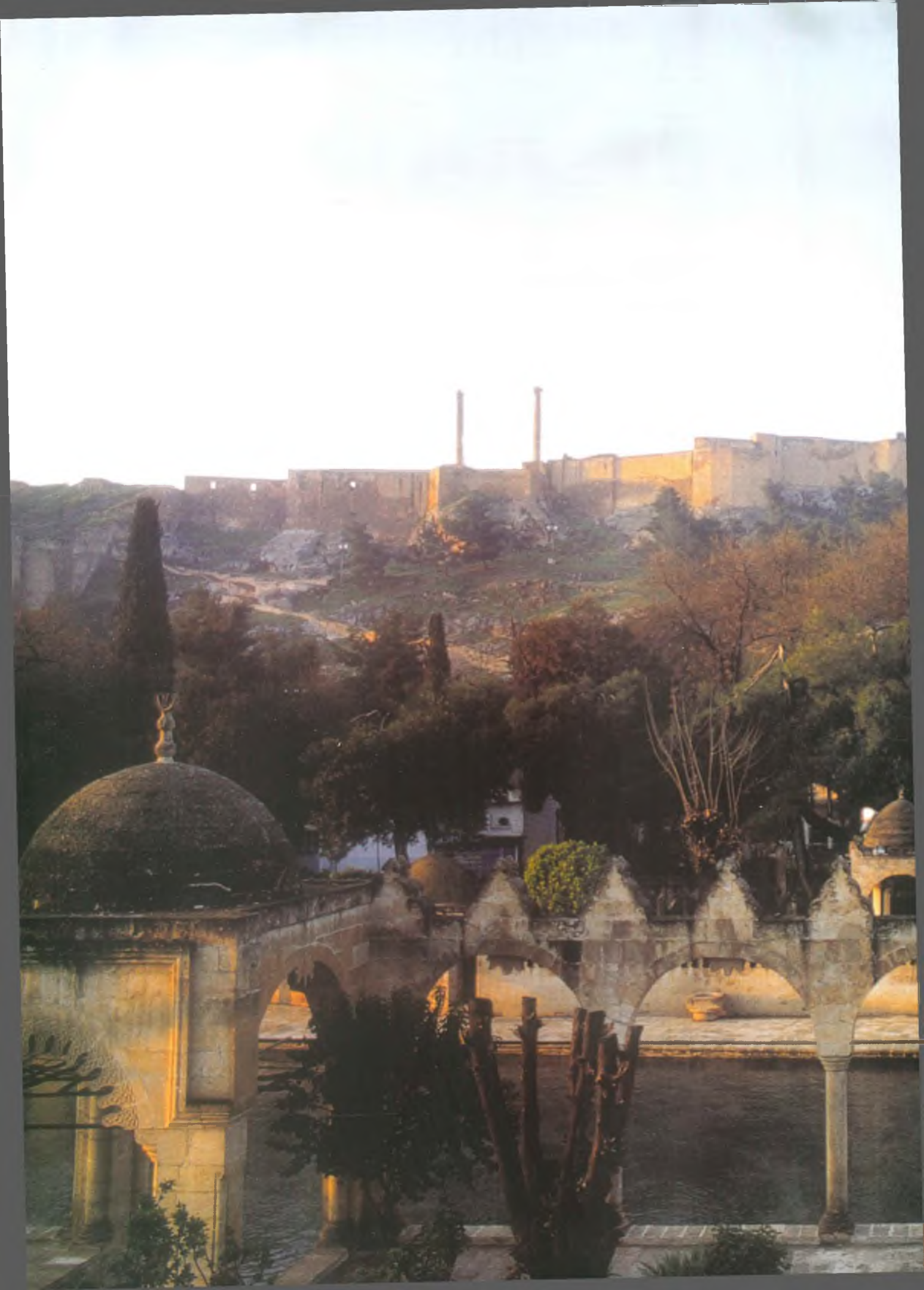

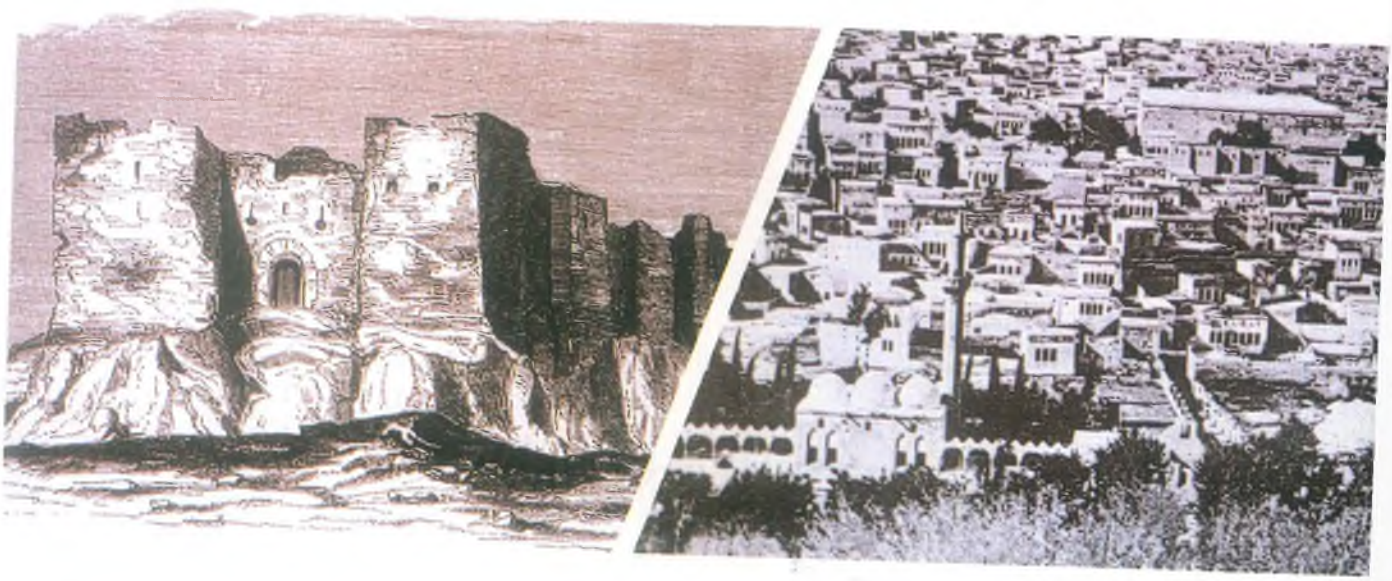

Bir kent adının arkasındaki tarih

Kültürümüzde; bir çocuk dünyaya geldiğinde "İsmiyle yaşasın" derler... Bir insanın doğumdan ölümüne dek izleyeceği hayat çizgisinde diğer insanların iyi dileklerini ifade eden çok hoş bir deyiştir bu...

Aynı insanlar gibi kentler de adlarıyla yaşarlar. Ama özellikle Şanlıurfa gibi tarihi çok eskilere dayanan kentlerde söz konusu olan tek bir ad değildir. Her gelen kültür, bir öncekinin üstüne bir şeyler katmıştır. Ve yeni kültür kendi adını vermiştir kente. Artık ne kent aynıdır ne de kentin adı.

Kimi kaynaklar Şanlıurfa'nın bilinen en eski adının Edessa olduğunu söyler. Edessa adı Büyük İskender sonrasında, Selökidler döneminde Şanlıurfa'ya verilen addır. Makedonyalılar kente bu adı verirlerken çok uzaklarda kalan anavatanlarındaki "Vodina" kasabasından etkilenmişler, Makedonya'yı ta uzaklardaki bu diyarlara taşımak istemişlerdir. Edessa adı öylesine geçiştirilecek bir ad değildir. Bu ad Şanlıurfa'nın günümüzde neden bu kadar çok müzis-

yen, ozan çıkardığının bir anahtarı gibidir. Çünkü, "sihirli musikişinas" Orfeus, Edessa'da yaşamıştır. Kamusü'l Alam'a göre ise kentin Büyük İskender'den de önce bir adı vardı. Kent "Ur" ya da "Urelkeldaniyn" diye anılırdı. Edessa kentin bir sonraki adıydı.

M.Ö. II. yüzyılda IV. Antiokhos'ın kendi adından yola çıkarak kentin adını Antiokheia olarak değiştirdiği de söylenir. Ama bu adın çok az bir süre kullanıldığı bilinmektedir

Aslında kentin adının kaynağına ilişkin çok sayıdaki savdan hemen hiçbiri kesinlik kazanmamıştır. Savlardan biri de kentin adının Süryanice "Orhai" sözcüğünden türediğidir. Süryanilerin de bu adı değiştirerek bir başka kültürden Araplar'dan aldığı söylenmektedir. Orhai adının Arapça "suyu bol" anlamına gelen Vurhai'den kaynaklandığı düşünülmektedir. Orhai'nin Orhe, Orha gibi farklı kullanılışları sonunda Urfa adı ortaya çıkmıştır. Bir başka sav da, Urhai sözcüğünün Yunanca Osrhoene, Latince Arpei'den kaynaklandığı yolundadır. Bu sözcük "kale" ya da "pınar" anlamına gelmektedir. Süryani Vakayinamesi'ne göre ise, bu ad, Hewya'nın oğlu Urhai'den gelmektedir.

İslam döneminde kentin diyar-ı mudar olarak adlandırıldığı bilinmektedir.

Pekçok efsaneye konu olan; Kral Abgar Ukkama'nın cüzzamını iyileştirdiği söylenen İsa Peygamberin kutsal mendili "Hagion Mandilion". *(Yan sayfada)*

Sin tapınağında, güneşi, ayı ve yıldızları kutsal sayan insanların yaptıkları kabartma motif. *(Solda)*

Urfa müzesinde yeralan bir Sin objesi. *(Sağda)*

Sonuçta kaynağı ne olursa olsun Şanlıurfa adı günümüze çok uzun bir yolculuktan sonra ulaşmıştır.

Kentin adının 1984 yılında "Şanlı" unvanı ile onurlandırılması ise birtakım rivayetlere değil, şanlı bir direnişe dayanmaktadır. Kent, Şanlıurfa adını Kurtuluş Savaşı'nda gösterildiği kahramanlıktan dolayı kazanmıştır. Urfa Milletvekili Osman Doğan'ın ve 17 milletvekilinin öncülüğünde Urfa ili adının "Şanlıurfa" olarak değiştirilmesine ilişkin kanun teklifi TBMM tarafından 12.Haziran.1984 tarihinde kabul edilerek kanunlaşmıştır. 22 Haziran 1984 tarihinden itibaren de kanun yürürlüğe girmiştir.

Ad üstüne efsaneler

Kimi söylencelere göre Şanlıurfa İdris Peygamber döneminde, kimine göreyse Nuh Tufanı sonrasında kurulmuştur. kent, Semudr Kavmi'nden Ruha adlı bir kral tarafından kurulduğu için, adını da ondan almıştır. Türkler burayı ele geçirince Urruha demişler, bu sözcük zamanla Urfa'ya dönüşmüştür.

Evliya Çelebi, İsa ile havarilerinin burada bir mağaraya indiklerini, bu yere "Deyri Mesih" dendiğini anlatır. Bir süre sonra burada bir kilise kurulup, gece-gündüz "hazin" bir sesle ilahi okunduğundan yörenin de "Rehavi" adını aldığını öne sürer. Daha sonra bu adın Urca diye değiştiğini belirtir.

Süryani Vakayinamesi'ne göreyse kentin adı Hewya'nın (yılanın) oğlu Urhai'den gelmektedir. Kentin adının Urhai olmasına ilişkin şu söylence anlatılır:

Urfa'ya egemen olan Kena'an bin Kuş'un karısı Sulha, Nemrut'a gebedir. Kena'an bin Kuş bir gece sıkıntılı bir düş görür. Hemen bilicilerine yorumlatır. Buna göre Sulha'dan doğacak çocuk kendisini öldürecektir. Bu yüzden çocuğun doğar doğmaz öldürülmesini buyurur. Ancak Sulha çocuğu kaçırtıp bir çobana teslim eder. Doğarken burnuna bir yılan kaçtığından çocuğun yüzü korkunç bir görünümdedir. Sürüleri ürkütüp kaçırdığından çoban onu ırmağa atar. Sular çocuğu kıyıya bırakır. Adı Nemrut olan bir dişi kaplan onu emzirerek büyütür. Çocuğun adı o kaplandan gelmektedir. Nemrut, gençlik çağına geldiğinde, rastlantıyla babasını öldürüp anasıyla evlenir, ülkeye egemen olur.

Bir dönem Urfa'yı yöneten Osrhoene Krallığını gösteren mozaik

Söylenceye göre burnuna giren yılan yüzünden Nemrut'a Hewya'nın oğlu (yılanın oğlu), gençlik çağına değin ırmak kıyısında yaşadığından da Urhai (sulak yerde bulunan) denmiştir. Ülkeye egemen olunca sularının bolluğu nedeniyle kente de bu adı vermiştir.

Kent adına ilişkin bir başka söylence de şöyledir: Urfa yöresine egemen olan Nemrut, çok gaddardır, kötülüğün, zulmün, haksızlığın simgesi olmuştur. Taptığı putlar adına halka etmediğini bırakmaz, sonunda da kendine tanrı gibi tapılmasını buyurur. Bunun üzerine tanrı ceza olarak ülkesine sivrisinekleri musallat eder, Nemrut güç bela kendisinin odasına atar, kapıları, pencereleri kapatıp kurtulmaya çalışır.

Bu arada topal bir sivrisinek Tanrının huzuruna çıkıp: "Yarabbi ben topallığım yüzünden bu göreve katılamadım. Bana da bir görev ver," diye yakarır. Tanrı da onu Nemrut'un üzerine yollar. Anahtar deliğinden geçip, beynine yerleşir. Nemrut dayanılmaz acılar içinde kıvranır. Her türlü çareye başvurur, ama yararı olmaz. Sonunda keçeden bir tokmak yaptırıp bununla başına vurulmasını buyurur. Tokmakla vuruldukça rahatlamaktadır. Bir süre sonra bu da yetmez. Tahta tokmaklar yaptırır. Sinek kımıldayıp beynini kemirdikçe: "Ur ha ur, ur ha" diye bağırmaktadır. Böylece ülkesinin adı Urha kalır, bu ad zamanla Urfa'ya dönüşür.

Yontmataş Devri insanı buradaydı

Yıl 1894. Yer Birecik. Fransız araştırmacı Gautier aldığı özel izinle, Osmanlı topraklarında tarih öncesi uygarlıkların izlerini sürüyordu. Bugünkü Şanlıurfa'nın güneybatı yönüne yaptığı gezi oldukça başarılı geçti. Gautier, daha son-

ra yöredeki diğer araştırmalara da ışık tutacak; küçük bir alet buldu. Bulunan küçük bir el baltası, Fransız ekibi Millattan Önce 7000'li yıllara, paleolitik Döneme dek taşıdı. Bu araştırmayla da Birecik paleolitik dönem yerleşme yeri olarak kabul edildi. Gautier'nin araştırması yazılı tarih öncesinde, yörede insan yerleşiminin bulunduğunu ortaya koydu. Bu araştırma Şanlıurfa'nın tarih öncesine ışık tutması açısından çok önemliydi. Bilimsel olarak Paleolitik Çağ olarak adlandırılan dönem, yontma taş dediğimiz evreye denk düşüyor. Henüz yaşlı dünyamızın yaşadığı buzul çağlarının kültürel karşılığı olan bu çağda insanların mağaralarda barındıklarını, yaşamlarını başlangıçta toplayıcılıkla, sonraları ise avcılıkla sürdürdükleri biliniyor. İnsanların kullandıkları taş alet ve silahlardaki teknolojik gelişime göre Paleolitik Çağ birinci, ikinci üçüncü ya da alt, orta ve üst çağ olmak üzere üç bölüme ayrılıyor.

Bugünkü insanın atası olan homosapiensin yaşadığı bu çağda bıçak ve keski türü aletlerin yanı sıra, kemik ve boynuzdan aletlerin de üretildiği biliniyor. Bu çağdaki insanlar, barınak olarak kullandıkları doğal mağaralarda yaşamın sert koşullarına karşı korunuyorlardı. Üretilen ve kullanılan teknoloji alt dönemden üst döneme değin gelişiyordu.

Kutsal öküz figürü.

Paleolitik çağdaki en belirgin uygarlık örneklerine Akdeniz yörelerinde, Avrasya ve Afrika'nın bazı bölgelerinde rastlanıyor. Ve Şanlıurfa yöresi de bu Çağ'daki insanlara ev sahipliği yapan ender örneklerden biri olarak dünya tarihindeki yerini alıyor.

Müzede yeralan objelerden bir görüntü

Yeni araştırmalar yeni bulgular

Yöreye ilişkin yazılı tarih öncesi bilgileri sadece Gautier'nin araştırmalarına dayanmıyor elbette. Ancak, Gautier'den sonra araştırmalara epeyce bir ara verildiği görülüyor. 1. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve 2. Dünya Savaşı, insanları geçmişle uğraşmaktan alıkoyuyordu.

Yöredeki 2. araştırma 1946'da Kılıç Kökten tarafından gerçekleştirildi. Kılıç Kökten, Şanlıurfa ili yüzey araştırmasında Gautier'nin el baltasını bulduğu yerde, Surtepe ve Tilvez höyükleri arasındaki sekilerde, paleolitik dönem buluntularını doğrulayacak başka buluntular elde etti. Bulunan yeni araç gereçler orta paleolitik dönem olarak tarihlendirildi. Ki, bu devre tam da "homosapiens" in yaşadığı evreyi anlatıyordu. Aynı araştırmalarda, Birecik'in kuzeyinde bazı araçlar, Bozova ilçesi yakınındaki Gölbaşı yöresinde

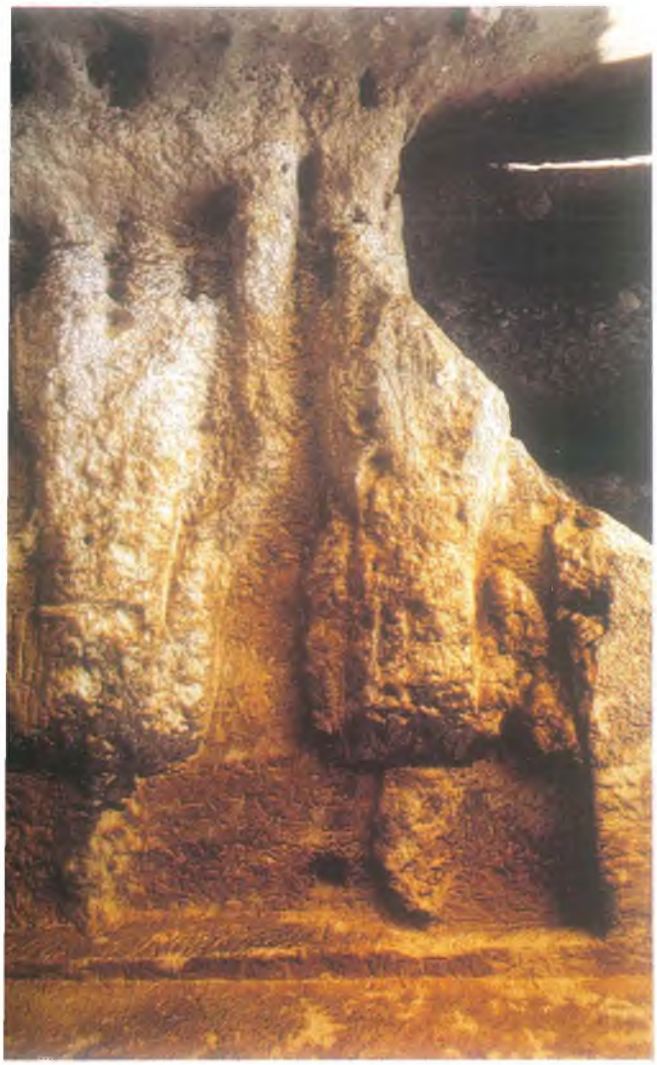

Son yıllara kadar köylüler tarafından mutfak olarak kullanılan Soğmatar'da bulunan Sin tapınağı.

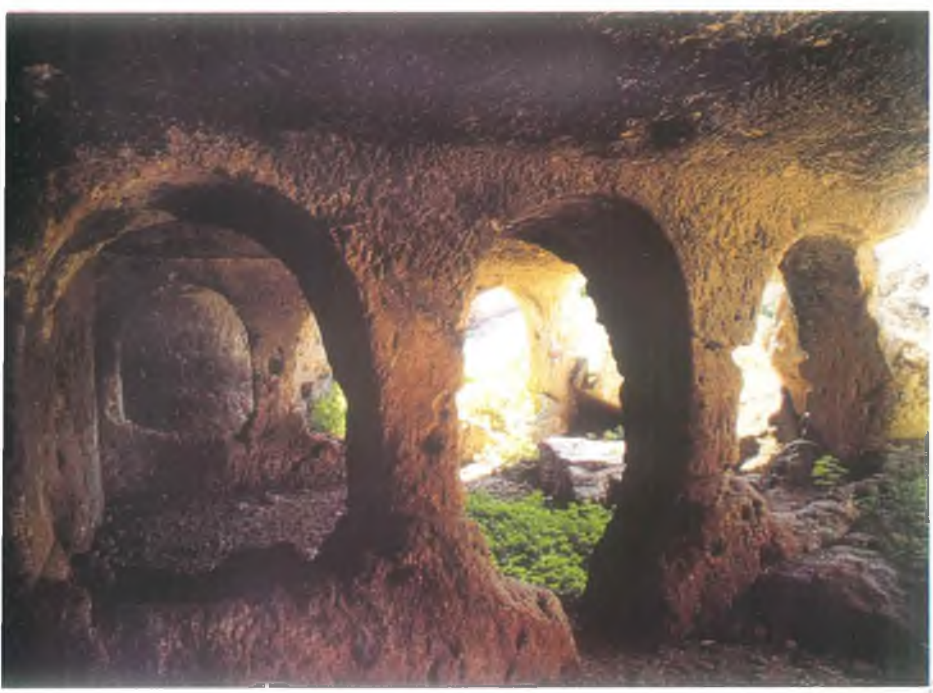

Şuayb şehri kalıntıları. Yeraltına inşa edilen bu evler dönemin ihtiyacına göre hem insanların hem de hayvanların barınak ihtiyaçlarına yanıt vermiş.

yine orta paleolitik dönemin çeşitli evrelerine ait küçük el baltaları, çakmaktaşından yonga araç gereçler ve çakmaktaşı yatakları bulundu. Kökten'in yaptığı araştırmalar sonucunda Şanlıurfa'da 217'si yapay, 684'ü doğal olmak üzere 901 mağara ve kaya sığınağı ile 100 dolayında höyük saptandı. Yöredeki doğal mağaralar, kuşkusuz insanoğlunun uygarlığını yaratması için büyük kolaylık sunuyordu. Yanı sıra yöredeki kalkerli yapı, insanoğluna doğada gördüğü mağaralarının benzerini, ürettiği keski araçlarıyla yaratmasına olanak tanıyordu.

Araştırmacılar insan medeniyetinin ilk izlerinin bulunduğu yöreye ilgilerini hiç azaltmadılar. 1963 yılında Tarih Öncesi Karma Projesi adı altında büyük bir araştırma projesi hayata geçirildi. Projeye İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Halet Çambel, Chicago Üniversitesi'nden de Prof. R. Braidwood başkanlık ediyordu. Karma ekibin çalışmaları sonucunda yörede 22 buluntu yeri daha saptandı. Bu buluntular arasında yer alan Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası yerleşmelerinde kazı çalışmaları yapıldı.

Bugünkü Bozova ilçesinin yaklaşık 3 km güneyinde, kayalık bir yörede bulunan Biris Mezarlığı, adını tepenin üstündeki Yakınçağa ait bir mezarlıktan almaktaydı. 1964'te gerçekleşen kazı çalışmalarında, Biris Mezarlığı'nda, çok sayıda çakmaktaşı gereç bulundu. Nitelikli çakmaktaşından yapılmış olan bu araç-gereçlerin çoğunluğunu kalem, kazıyıcı ve minik aletler oluşturmaktadır. Araştırmacılar, bunları paleolitik dönem sonlarına ait bir malzeme türü olarak tanımladılar.

Aynı yıl yine Bozova ilçe merkezinin 2 km güneybatısında küçük, alçak bir tepe olan Söğüt Tarlası'nda da kazı çalışmaları başladı. 2.5 metre derinliğe varan bu kazı çalışmaları sırasında; höyük dolgusunun üst bölümünde, kalkolitik dönem, Mezopotamya çanak-çömlekleri, küçük buluntular ve küçük bir köy yerleş-

mesine işaret eden kalıntılar bulundu. Dolgunun alt bölümünde ise, yalnızca işlenmiş çakmaktaşı araç-gereçlere rastlanıldı. Söğüt Tarlası'nda bulunan bu malzemeler, paleolitik dönem sonrası neolitik döneme geçiş evresine tarihlendirildi. Şanlıurfa'da insanoğlunun uygarlığı hiç kesintisiz devam ediyordu.

İnsanoğlu üretmeyi bu topraklarda öğrendi

Üst paleolitik dönemin avcılık ve toplayıcılık ekonomisi neolitik dönemde yerini besin üretimine bıraktı. Besin üretimine geçiş farklı bir yaşam biçimi getiriyor, bunun sonucunda da ilk yerleşik köy toplulukları ortaya çıkıyordu. Artık insan, bugünkü insanlara daha çok benziyordu. Aç kalmamak, yaşamak için üretmesi gerektiğinin bilincindeydi. Üretmek için gereken araçları üretmeyi öğrenmişti. Ancak sadece araçlar da üretmeye yetmiyordu.. Toplu halde yaşamak, işbirliği kurmak ta gerekiyordu. İnsanoğlu büyüyordu.

Tarih Öncesi Karma Projesi adı altında 1963 yılında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Halet Çambel, Chicago Üniversitesi'nden de Prof. R. Braidwood'un başkanlık ettiği araştırma ekibi-

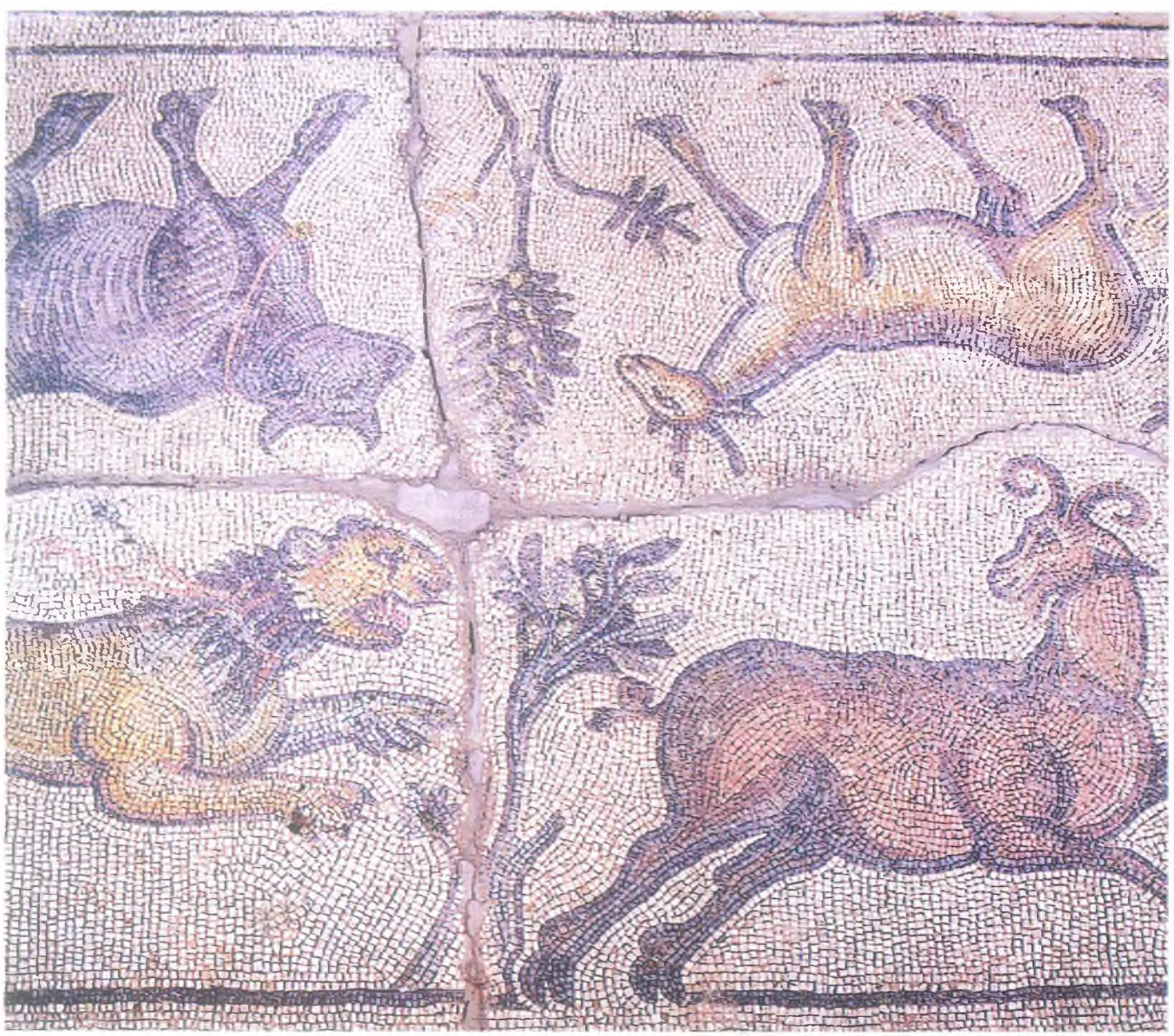

Urfa müzesi girişinde bulunan hayvan figürleri ile bezeli mozaik...

nin ana amacı, bu evrede ortaya çıkan insan topluluklarının ortaya çıkışı ve gelişmesiyle ilgili belgelerin toplanması ve değerlendirilmesiydi. İnsanoğlunun dünden bugüne süren yolculuğu Şanlıurfa yöresinde adım adım takip ediliyordu. 1964'ten 1972'ye değin aralıklarla süren bu araştırmalar, Güneydoğu Anadolu illerinin (Diyarbakır, Siirt ve Şanlıurfa) tarımcı köy topluluklarının en eski evresi konusunda bilgi edinilebilecek verimli bölgeler olduğunu ortaya koydu.

Yapılan araştırmalar ortaya koydu ki, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, bugünkünden çok farklı görünümüyle, bugünküne yakın bir tarımcılığın ilk gelişme bölgesiydi. Buradaki doğal çevreyi, geniş ormanlık alanlar, yabani tahıl türleriyle karışık bitki toplulukları, tahıl üretimine elverişli sulak topraklar ve ılıman iklim oluşturuyordu. Bölge, kuzey ve güney komşu bölgeler arasındaki kavşak noktası durumundaki konumuyla da her türlü kültürel alışverişe açıktı. Böylece, hem doğal hem de kültürel çevrenin varlığı bölgede önemli sonuçlara yol açmış, besin üretimine geçmiş ilk köy toplulukları ortaya çıkmıştı.

Uygarlığa bakırın da katıldığı dönem

İnsanoğlunun "ilk günleri" daima merak konusudur. Geçirdiği evrim ve bu evrim sürecinde yarattığı uygarlıklar, bugüne ışık tutmaktadır. Bu araştırmaları sürdüren bilim insanları için

Yüzyıllar öncesinden kalan mutfak gereçleri bir anlamda atalarımızan bu yana aslında ne denli az yol aldığımızı gösteriyor...

Urfa kalesi üzerindeki sütunlarda gün batımı.

gerçeğe ulaşmak bir heyecan verici bir görevdir. Şanlıurfa da dahil olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi bilim insanları için her zaman "geçmişe" ilişkin bir şeyler bulunacak yörelerin başında gelmiştir. Ancak bu yörelerde yaşam bugün de sürmektedir. Ve gelecekte de sürecektir. Güneydoğu Anadolu ilk insana oldukça uygun yaşam koşulları sunmuştur. Ama bugünün insanı için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Kuraklık ve sıcak buralarda yaşayanların belini bükmüştür. Çözüm insanoğlunun geliştirdiği en üst teknoloji ile suyu ulaşamadığı topraklara götürmektir.

İşte Elazığ'dan başlayarak, Malatya, Adıyaman, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da milyonlarca metrekarelik alanın baraj suları altında kalacağı gerçeği bilim insanlarının yüreğini hoplatmıştır.

Yörede yaşayanlar büyük Güneydoğu Anadolu Projesini hayal bile edemezken, araştırmacılar ellerini çabuk tutmaları gerektiği gerçeğini anlamışlardır. Paleolitik dönemden başlayarak günümüze değin çeşitli uygarlıklara sahne olan bu bölgelerde su altında kalacak merkezleri ve her türlü buluntuyu araştırmak, belgelemek amacıyla Aşağı Fırat yüzey araştırmalarının ilk etabı 1975'te başlamıştır. ODTÜ Keban Projesi'ne bağlı olarak iki ayrı dönemde gerçekleştirilen bu araştırmalar sonucu 60 dolayında buluntu yeri saptanmıştır. Aynı yıl, Ankara Üni-

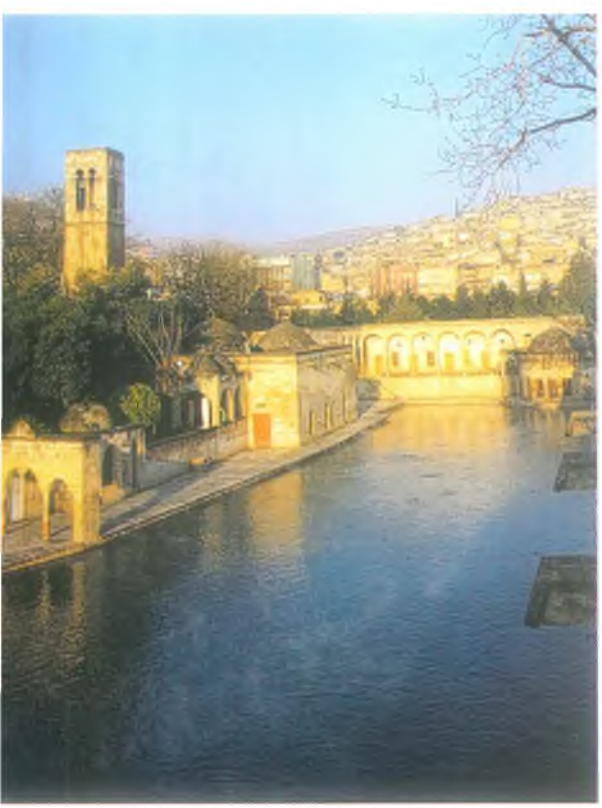

Halil-ür Rahman gölü ve camisi.

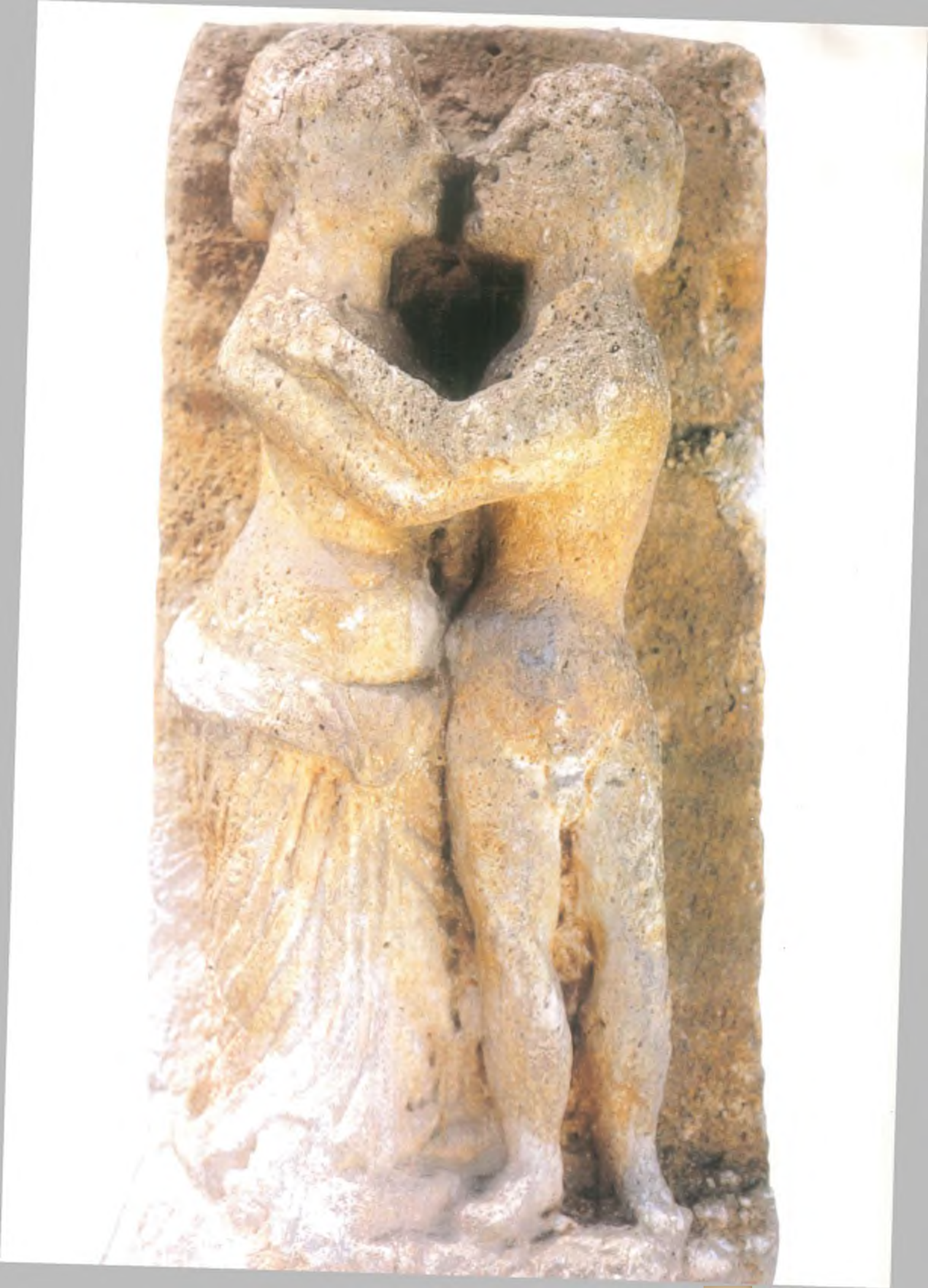

versitesi'nden Doç. Dr. Ümit Serdaroğlu başkanlığındaki Ankara ve İstanbul üniversiteleri ekiplerince daha geniş kapsamlı bir araştırma yürütülmüş ve su altında kalacak höyük ve yerleşme yerlerinin yüzey toplaması ve ön değerlendirmeleri yapılmıştır. Baraj gölü altında kalacak yerleşim yeri kazılarının başlamasından önce yapılan son saptama ve değerlendirme çalışması, 1977'de, Mehmet Özdoğan başkanlığında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü öğrencilerinden kurulu bir ekiple gerçekleştirilmiştir. Bu son çalışmayla paleolitik dönemden, Orta Tunç Çağı sonuna değin saptanan buluntu yerlerinin sayısı 210'u bulmuştur.

Elde edilen önemli sonuçlardan biri de yörede Kalkolitik Çağın izlerine rastlanmasıdır. Yörede uygarlık Neolitik Çağdan sonra Kalkolitik Çağa geçmiştir. Tarih öncesi uygarlığın gelişme sürecinde Neolitik Çağdan sonraki ve Tunç Çağı'ndan önceki 4. aşama olarak kabul edilen Kalkolitik Çağ'a, insanoğlu dünyanın çeşitli yörelerinde farklı zamanlarda ulaşmıştır. Anadolu'da Kalkolitik Çağ'ın M.Ö. 5000-3500 arasında yaşandığı kabul edilir. Kalkolitik Çağ günlük dilde Bakır Çağı olarak bilinir. Bu ad bakırın ilk kez ergitme yöntemiyle elde edilerek taşın yanı sıra alet yapımında kullanılmaya başlanmasından gelir. Bakır Çağı olarak da adlandırılan ve

Kadın ve Erkek... Bu figür yüzlerce kültürde binlerce kez kullanıldı. Bir örneği de Urfa müzesinde. *(Sol sayfada)*

Tarihi Harran şehrinden müzeye getirilmiş bir sütün geçmişi bahçeye taşıyor.

Tunç Çağının başlangıcı olarak kabul edilen bu dönem kullanılan çanak çömleğin özelliklerine göre erken, orta ve geç olarak üç evrede işlenir. 1978 yılında Aşağı Fırat Yüzey Araştırmaları kapsamında, Şanlıurfa il sınırları içindeki Hassek Höyük, Kurban Höyük ve Lidar Höyük yerleşim yerleri, Urfa ili tarih öncesine ve tarih çağlarına ilişkin önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Bu höyükler Bakır Çağı'ndan, Tunç Çağı'na dek Şanlıurfa tarihine ilişkin araştırmacılara eşsiz örnekler sunmuştur. Bir yerde uzun süreli yerleşim sonucunda yıkıntıların üst üste gelmesiyle oluşan yapay tepe anlamına gelen höyüklerin biçimi ve büyüklüğü altındaki yerleşmelerin süresine ve sürekliliğine bağlıdır. Bir höyükte yerleşim katları genellikle en yenisi üstte, en eskisi altta olmak üzere sıralanır. Yerleşim katlarında yapı kalıntılarından başka genellikle çanak çömlek parçaları vb gibi, dönemin insanlarının kullandığı araç ve gereçlere rastlanır.

Yöredeki çalışmalar sadece Hassek, Lidar ve Kurban Höyük ile sınırlı kalmadı.

Müzedeki mühürleri gösteren bir görüntü...

GELECEK GEÇMİŞE "SU ÇEKTİ"

Binlerce yıl öncesinin insanları... Atalarımız... Bugünün insanları dünyayı onlardan devraldı. Nöbet devri binlerce yıl sürdü. Yine sürecek... Eğer dünyamız ve insan uygarlığı gelecek binlerce yıl sonra da devam ederse... Yaşama şansı bulurlarsa, merak edecekler. Bugünün insanlarını yani atalarını... Ve öğrenecekler. Dikkatlerini Şanlıurfa ve yöresine çevirdiklerinde önce susuzluğun yarattığı trajediyi bilecekler. Toprakların ve insanların nasıl kavrulduğunu görecekler. Güneydoğu Anadolu Projesi adı altında yanıp tutuşan toprakların suyla nasıl buluşturulduğunu öğrenip, bu teknolojiyi inceleyecekler.

Aynen bizim, bizden öncekileri merak ettiğimiz gibi; merak edecekler.

Meraklarının çizdiği yolda ilerleyince, milattan önceki tarihteki uygarlıkların, 21. Yüzyıl'a doğru sular altıda kaldığını öğrenecekler. 21. Yüzyıl'da Anadolu'nun güneydoğusunda insanların uygar ve çağdaş bir yaşam sürebilmeleri için geçmişin üstüne "su çektiklerini" bilecekler.

GAP gündeme geldiğinde binlerce yıllık tarihin sular altında kalacağı biliniyordu. Ya geçmişten yana ya da gelecekten yana olunacaktı. Tercih elbette ki gelecekten yana kondu. Ancak, yörenin tarih öncesi uygarlıklarını yarına taşımak da bugünün insanının boynunun borcuydu. Yörede 1978 yılından itibaren kazı çalışmaları başladı. Arkeolojik çalışmaları sürdürenlerin çalışma takvimini baraj göllerinin yapım tarihi belirleyecekti. Şanlıurfa'da 8 yerleşim alanında başlayan kazı çalışmalarından 5'ine söz konusu antik yerleşim alanlarının Atatürk Barajı göl suları altında kalması nedeniyle son verildi.

Fırat Nehri kıyısı ve mor çiçekler...

Hassek Höyük'te ilk tarımın izleri

Aşağı Fırat Yüzey Araştırmaları kapsamında Şanlıurfa'da araştırmaların sürdürüldüğü önemli höyüklerden biri de Hassek Höyük'tür. Hassek Höyük, Siverek ilçesinde, Adıyaman-Şanlıurfa il sınırını çizen Fırat Nehri'nin üstündeki Tille Köprüsü'nün 3,5 km doğusunda Çaylarbaşı bucağına bağlı Biliriz Köyünde bulundu. Höyükteki kazı çalışmaları, Münih Üniversitesi ile Alman Arkeoloji Enstitüsü'nce ortaklaşa olarak, Prof. Dr. Behm Blancke tarafından 1978 yılında başlatıldı. Höyükteki en eski kültür katmanı son kalkolitik döneme tarihlendirildi. Ana toprak üstündeki kalkolitik dönem yapıları incelendiğinde, yerleşimin taş temel üstüne kerpiç tuğladan yapıldığı ortaya çıktı. Mimari tarzı höyüğün Mezopotamya'nın Uruk mimari geleneğine uyuyordu. Hassek Höyüğü'nün yapı tarzı üç bölümlü, simetrik ve orta avlulu bir biçim sunuyordu. Son kalkolitik yapıların incelenmesi kolaydı, çünkü günümüze bozulmadan gelebilmişti. Bu yapılar bozulmadan günümüze gelebilmeyi geçirdiği yangına borçluydu. Yangın, buluntuların ve iç yapının pişerek sertleşmesini sağlamıştı. Ana toprak üzerinde yer alan yerleşimde ele geçen buluntular arasında dönemin tipik çanak-çömlekleri, devrik ağızlı kâseler, saklı astar bezemeli çömlekler, küpler, şişeler, erzak kapları yer alıyordu. Son kalkolitik katmanın üstündeki ikinci kültür katmanı İlk Tunç Çağı'na aitti. Kısmen tahrip olmuş olan bu çağ yapıları, bir önceki dönem yapı tarzından farklı bir arz ediyordu.

Höyüğün ortasında bulunan ve kalkolitik yapıyı keserek ana toprak üstüne yapılmış olan büyük taş yapı, İlk Tunç Çağının son evresinden kalmaydı. Doğu yamacındaki öbür İlk Tunç Çağı'nın yapıları küçük boyutlarda ve bazalt ya da kırık taş temelidir. Höyüğün

batı yamacında ise, İlk Tunç Çağ yapılarının yerini aynı dönemin çocuk küp mezarları almıştır. Kalkolitik dönemdeki çanak-çömlek geleneğinin İlk Tunç Çağı'nda da sürdüğü görülmektedir. Saklı astar bezemeli, üstü mühür baskılı çanak-çömlekler, silindir mühürler, uçluklar, İlk Tunç Çağı kültürü buluntularıdır.

Höyükte yapılan çalışmalarda elde edilen önemli bir bilgi de dönemin insanının artık ölülerini gömmeyi öğrenmesiydi. Höyüğün 1 km kadar batısındaki İlk Tunç Çağı mezarlığı bulundu. Ölüler küpler içine, dizler göğüs hizasına çekilmiş biçimde ya da ana karnında yatar durumda yerleştirilmişti. Ölüler daha sonraki uygarlıklarda çokça rastlayacağımız şekilde çanak-çömlek ve madeni iğnelerden oluşan armağanlarla gömülmüşlerdi. İlk Tunç Çağı'nda, tarımsal bir köy birliği karakterinde sayısız küçük buluntular olarak, silindir mühürler, taş idoller, tunç iğneler, tunçtan silahlar, boncuklar ve işlenmiş obsidiyen parçaları ile özellikle çanak ve çömlek üzerine işlenmiş mühür baskıları çok önemlidir. Bu mühür baskıları çiftçi ve öküzlerin tasvir edildiği sahneleriyle bize Hassek Höyük'ün ilk tunç çağı insanlarının tarımsal yaşantılarını göstermektedir. Hassek Höyük kazılarına 1986 yılında son verilmiştir.

Su sıkıntısı Urfa'da her zaman vardı. Harran'ın 18 km kuzey doğusunda bulunan Bazda mağaralarında çalışan insanlar su ihtiyaçlarını karşılamak için mağara içerisine sarnıçlar ve kuyular da yapmışlar.

Kurban Höyük kazıları dört yıl sürdü

Şanlıurfa'daki yerleşimler daima Fırat kıyısına yakın olmuşlar. Höyükler su ve kültür arasındaki ilişkiyi çok net bir biçimde ortaya koyuyor. Kurbanhöyük Şanlıurfa'nın Bozova ilçesinin Cümcüme Köyü'nün yaklaşık 2 km batısında ve Fırat Nehri'nin güneyinde yer alıyor. Kurban Höyük'teki kazılar Hassek Höyük'ten 2 yıl sonra 1980 yılında başladı. Kurban Höyük'teki çalışmalar uzun süreli olamadı. 1984 yılında kazı çalışmalarına son verildi. Kazıyı bu kez Almanlar değil, Amerikalılar yönlendiriyordu. Chicago Üniversitesi'nden Prof. Leon Marfoe tarafından başlatılan kazılarda en eski kültür katmanının Kalkolitik Çağa ait olduğu anlaşıldı. En ge-

Şuayb antik şehrinin yanında kurulan Şuayb köyü...

Urfa kale surları ve su hendekleri...

niş yerleşmede erişkin İlk Tunç Çağı kültürünün izlerine rastlandı. Büyük ve küçük olarak adlandırılan iki höyükte de Kalkolitik Çağ'dan başlayarak yaşamın sürdüğü anlaşıldı. İlk Tunç Çağı'nın orta evresinde, her iki höyük tek bir yerleşme alanı olarak kullanılmıştı. Son evreye ulaşıldığında ise, büyük höyükte büyük ve tam bir yerleşme yer alırken, küçük höyükte çok küçük bir yerleşme olmuştur. Höyükteki ileri İlk Tunç Çağı kültürü, büyük kerpiç tuğladan yapılmış yapılar, evler, kaldırım taşlı sokaklar, sıvalı tabanlar ve ocaklarla temsil edilmektedir.

Bir Roma kabartması...

Lidar Höyük'te yaşam bakır çağda başladı

Almanya Heidelberg Üniversitesi'nden Prof. Harald Hauptmann başkanlığında 1979 yılında araştırılan Lidar Höyük yörenin en büyük höyüğü olarak dikkat çekti. Yerleşim alanında baraj çalışmalarının yapılmasıyla kazılara 1987 yılında son verildi.

Lidar Höyük, Kalkolitik Çağ'dan Selçuklular'a dek kesintisiz devam eden bir yerleşim birimi olarak höyükler arasında en dikkat çekenlerden biri oldu. Bozova ilçesinin 23 km kuzeybatısında, Fırat Irmağı'nın doğu kıyısında yer alan

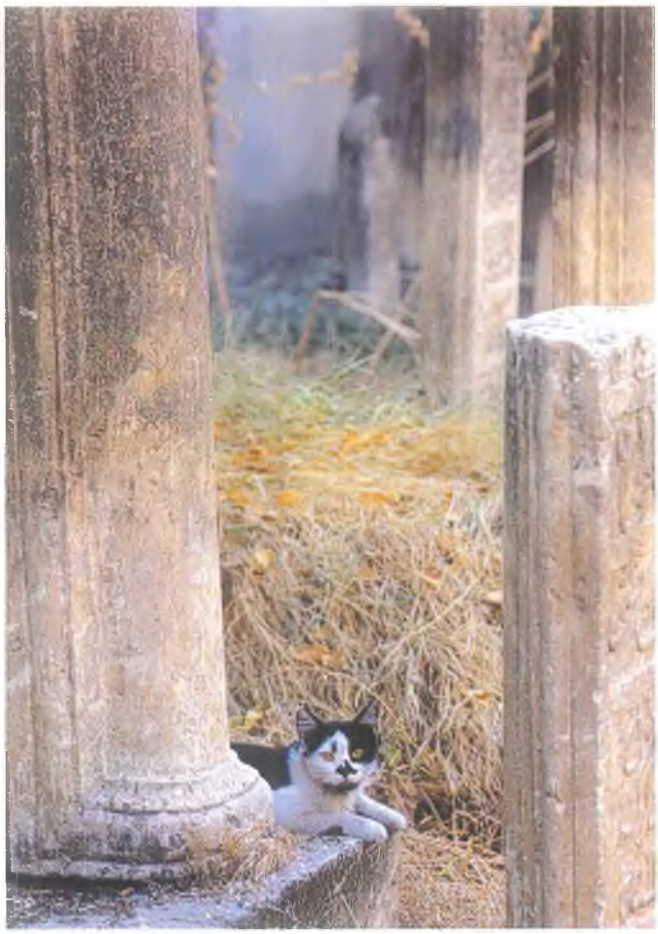

Lidar Höyük'te bulunan katmanlar, yeniden eskiye doğru, sıralandığında XII-XIII. Yüzyıl yerleşmeleri, XI. Yüzyıl ve VII-VIII. Yüzyıl yerleşmelerine, Bizans, Roma ve Helenistik katmanlarına, bunların altında ise M.Ö. II. bin Orta Tunç Çağı ile M.Ö. III. bin İlk Tunç Çağı kültür dolgularına rastlanıldı.

Höyüğün batı yamacındaki kazı çalışmalarında, İlk Tunç Çağı'ndan kalma iki mezarlık ortaya çıkarıldı. Bu mezarlıkların içinde ele geçen değişik ölü armağanları, toplumsal sınıflar arasındaki farklılaşmayı yansıtıyordu.

Bunların yanı sıra, höyüğün çevresinde yapılan araştırmalarda yine İlk Tunç Çağı kültürüne ait bir fırınlar kompleksi ortaya çıkarılmıştır. Her birinde iki ateşleme odasının bulunduğu nal biçimli 3 fırın ve 5 ocak, İlk Tunç Çağı'nda kullanılan fırınların çeşitliliğini göstermesi açısından önemlidir.

Geçmiş yaşamdan izleri günümüze taşıyan mezar taşlarında da taş işçiliğinin inceliklerini görebilirsiniz..

Titriş Höyük mezarlarını kurtarma kazıları

Yörenin tarihi zenginliği, günümüzde uluslararası suç örgütü haline dönüşen antika kaçakçılarının ilgisi alanına girdi. Yörede yaşayan köylülerin bazılarını kandıran kaçakçılar höyüklerin talan edilmesine yol açtılar. Talan edilen höyükler arasında Bozova yakınlarındaki Titriş Höyük de vardı. Titriş Höyük'te yer alan nekropoller yani mezarlıklar ciddi biçimde soyulmuştu ve soyulmaya da devam ediyordu. Şanlıurfa Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığında bir ekip 1981-1982 yılında nekropollerin durumunu saptamak, buluntular yardımıyla gömü hediyelerinin bir kataloğunu yapabilmek için kazı çalışmaları gerçekleştirdi. Yapılan çalışmalarda nekropoller M.ö. 3000-2000 eski Tunç Çağı'na tarihlendirildi. Ortaya çıkarılan 38 mezarda, 150 adet müzelik eser bulundu.

HARRAN'IN AY TANR

İnsanoğlu yaşamaya çalışırken yanında daima bir ilahi gücün varlığını da hissetmek istemiş. Dinsel inanışlar dönemlere göre değişmiş ama bir Tanrı hep varmış. Şanlıurfa yöresinde de M.Ö. 2000'li yıllarda insanlar Harran'ın Ay Tanrıçası Sin'e tapmışlar. Mezopotamya'nın en eski tanrılarından olan Sin, Mitanni krallığı'ndan başlayarak, çok uzun süre bölgenin dinsel yaşamında önemli bir yer tutmuş. Mitanniler'den sonra gelen Aramiler bölgenin etnik yapısını değiştirdiler. Bölgede pek çok Arami devleti kurdular ama Tanrı olarak Sin'e inandılar. Daha sonra Asurlular, Arami topraklarına egemen oldular. Sultantepe'de Geç Asur dönemine tarihlenen yapı kalıntıları ve Gılgamış Destanı'na ilişkin bir tablet arşivi ortaya çıkarıldı. Bu arşivler Harran Sin Tanrısı'nın Asurlular'ca da benimsendiğini gösterdi. Harran'daki Sin Tapınağı M.Ö. 1020'de Asur Kralı II. Salmanassar tarafından yeniden yaptırıldı. Asurbanipal, erkek kardeşlerinden birini Harran Sin Tapınağı'na baş rahip atamıştı. Mezopotamya'yı işgal eden Medler ve Persler, bölgenin yerli halkını Aramiler oluşturmaktaydı. Med işgali sırasında yıkılan Harran'daki Sin Tapınağı'nı, Babil Kralı Banonid yeniden yaptırdı.

Yörede Makedonya Kralı İskender'in Asya seferini izleyen dönemde, Helen kültürünün yerli kültürlerle karışıp kaynaştığı, yeni kültür ortamlarının doğduğu görüldü. Mezopotamya'ya yerleşen Helenler ve Makedonyalılar etnik yapıyı renklendirdiler. Bir bölümünü eski yurtlarındaki yerlere göre adlandırdık-

Harran'a 60 km uzaklıkta yer alan Soğmatar'daki mağarada yer alan Sin Tanrı figürleri. Harran Ay Tanrısı Sin, bu toprakların uzun yıllar ruhani sembolüydü.

ları yeni kentler kurdular ya da eski yerleşmeleri geliştirdiler. Edessa (Urfa), Makedonopolis (Birecik), Karrai (Harran), Anthemusia (Suruç) Helenistik Dönem'de kurulan ya da gelişitirilen kentlerdir. Selökid Devleti'nin çöküşünden sonra Persler, Mezopotamya'yı ele geçirdiler. Bu dönemde göçlerin arkası kesildiğinden Helen öğesi gittikçe azaldı. Buna karşılık Araplar artan yoğunlukta bölgeye göç etmeye başladılar. Ancak bunlar kolayca Aramileştiler.

Bölgede Hıristiyanlığın yayılmasına rağmen bir süre putperestlik devam etti. Harran'ın sonraları Sabii (Sabian) diye adlandırılan putperestleri, yıldızlara dayalı bir inanç dizgesi geliştirmişlerdir. Ancak en önemli yeri Ay Tanrısı Sin tutmaktaydı. Hıristiyanlık öncesinde Edessa'da komşuları Palmira, Harran, Herapolis (Mabbog) gibi yıldızlara tapılıyordu. Edessa paralarının üstündeki hilal betimlerinden burada da Ay Tanrısı'na tapıldığı anlaşılmaktadır. Kent kapılarından birinin adının Şamas olması, burada Güneş Tanrısı Şamas'a tapınıldığını düşündürtmektedir.

İN VE DİĞER TANRILAR

Putperestlik önce Hıristiyanlık sonra da Müslümanlığın yayılmasına rağmen milattan sonra da devam etti. Harran putperestleri, 830'da Halife el-Memun'ca kitaplı dinlerden birini seçmek ya da yok edilmekle karşı karşıya bırakıldıklarında Sabilik'i seçmişlerdir. Harran yakınlarındaki Sin Tapınağı 1032'de Fatımiler'ce yıkılıncaya değin ayakta kalmıştır.

Müzelik eserler gömü hediyelerinden oluşuyordu. İğneler, gümüş yüzükler, midye kabuğundan yapılmış kolye ve küpeler, pişmiş topraktan yapılmış vazolar, kâseler, bardaklar başlıca gömü hediyeleriydi.

Ne yazık ki kazı gerçekleştirilinceye dek Titriş Höyük mezarlığı çok ciddi tahribata uğramıştı. Ancak yapılan kurtarma kazısı Güneydoğu Anadolu İlk Tunç Çağ ölü gömme adetlerine bir ışık tuttu.

Harran kazısıyla Ulu Cami'in restorasyonu

Şanlıurfa yöresi vurulan her kazmayla birlikte bugünün insanlarına bir tarih ziyafeti çekiyor. Kültür Bakanlığı bünyesinde Dr. Nurettin Yardımcı başkanlığında 1983 yılında Harran'da başlatılan kazı çalışmaları, hem Ulu Cami çevresinde hem de höyükte sürdürülüyor. Halen devam eden çalışmalar kapsamında Ulu Cami'in doğu duvarı da restore edildi. Restorasyon çalışmaları sırasında minarenin girişi, mihrap, cami girişleri, şadırvan ve revaklı bölümler tümüyle açığa çıkarıldı. Höyükte yapılan kazı çalışmaları ilk yerleşimin M.Ö. 5000'lere dayandığını ortaya çıkardı. M.Ö. başlayan yaşam Türk-İslam Devri'ne dek ulaşmıştı.

Son yıllara kadar yörede yaşıyanlar tarafından kullanılan Şuayb yeraltı evi...

Çavi Tarlası kazıları

Titriş Höyük kazısından sonra Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığındaki ekip, Siverek'e bağlı Nisip'in Azıklı Köyü yakınındaki Çavi Tarlası yerleşim yerindeki kazı çalışmalarına başladı. 1983-1984 yıllarında yapılan çalışmalar Çavi Tarlası yerleşim yerindeki uygarlığın M.Ö. 5000-4500 yıllarına uzandığını ve Erken Bakır Çağına dayandığını ortaya koymuştur. Bu kazı çalışması, yörede tarım ve hayvancılıkla yaşamış olan köysel bir yerleşme merkezinin kalıntılarını gün ışığına çıkarmıştır.

Kazılarda 5 yapı katına rastlanmış, bu katlarda taş temeller ve bunun üstünde kerpiç artıkları bulunmuştur. Birçok eve ait olan bu temeller yuvarlak olup, kare şeklinde bir bina kısmıyla desteklenmiştir. Çapı 4 metreyi bulan yuvarlak yapılar oturma odaları olarak kullanılmıştır. Bu odaların doğu duvarlarında ocaklar vardır ve bunun dışında kalan kısımlar depo olarak kullanılmıştır. Bu binaların dışında da fırınlar, ocaklar ve küçük yuvarlak erzak siloları bulunmuştur. Küçük buluntular, çok sayıda kırılmış çanak, çömlek parçalarıdır.

Nevala-Çori kazısı

Hilvan ilçesine bağlı Kantara Köyü yakınındaki Nevala-Çori yerleşim yerinde 1983 yılında başlanan kazı çalışmalarına 1991 yılında son verilmiştir. Müze Müdürü Adnan Mısır'ın başkanlığında, Heildelberg Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Harald Hauptmann'ın bilimsel danışmanlığında sürdürülen araştırmalar kısa süre de sonlandırıldıysa da çok önemli bilgilere ulaşılmıştır. Nevala- Çori kazısında ulaşılan en alt tabaka M.ö. 8000 sonları ile M.Ö. 7000 yıllarını başına tarihlenen Neolotik Çağ'dır. Neolotik Çağ'a tarihlenen katmandan sonra ulaşılan 2. tabaka ise M.Ö. 5000-3000 yıllarına tarihlenen Kalkolotik Çağ'dır. Üstte bulunan tabaka ise M.Ö. 3000 - 2800 yıllarını kapsayan Tunç Çağ'dır.

Tarihi Harran Okulu'nun bir bölümü Harran Ulu Camii'ne de ev sahipliği yapmış.

Kazı çalışmaları sırasında bir mabet bulunmuştur. 14 metreye 14 metre boyutlarındaki mabet 12 dikili taşla bölümlere ayrılmıştır. Mabet içindeki 7.5 metreye 8 metre boyutlarındaki odanın tabanı mozaikle kaplanmıştır. Yapının tabanında üzerinde insan figürlerinin bulunduğu 2 dikili taş yer almaktadır. Mabet heykellerle süslenmiştir. Gerçek insan boyutlarından büyük olarak, kireçtaşından yapılmış insan başı günümüze dek ulaşmıştır. Saçsız olan başın üzerinde kabartma bir yılan kafası yer almaktadır. Yılanın gövdesi ise başın arkasında boyun bölgesine doğru akmaktadır. Küçük buluntuların büyük çoğunluğunu çakmak taşından yapılmış ok uçları ve kazıcı aletler oluşturmaktadır. Hayvan figürleri kireç taşından olağanüstü güzel şekillendirilerek yapılmıştır. Bunlar arasında, ayı, at, yaban domuzu ve kuş figürleri bulunmaktadır. En önemli örnekler çok sayıda bulunan, stilize ya da doğal olarak şekillendirilmiş insan başlarıdır.

Böylece, Nevala - Çori yerleşmesi genel olarak insanların yerleşik hayata geçmeye başladığı, yoğun avcılığın yanı sıra bitki ve hayvanları evcilleştirmeye çalıştığı bir dönemi yansıtmaktadır.

Titriş Höyük'teki 2. kazı çalışmaları

Titriş Höyük'teki 2. kazı çalışmalarına 1991 yılında başlandı. Müze Müdürü Adnan Mısır'ın başkanlığında California Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Guillermo Algaze'nin katılımıyla yapılan kazı çalışmaları 4 hektarlık bir alana yayılıyor. Yapılan kazı çalışmaları Titriş Höyük'te İlk Tunç Çağı'ndan, Ortaçağ'a kadar yerleşimin kesintisiz devam ettiğini ortaya koyuyor. Güneydoğu Anadolu'da erken şehirleş-

meye ait önemli buluntular veren Titriş Höyük'te, pişmiş topraktan yapılmış kâseler, fincanlar, vazolar, şişeler ve bardaklar ile bronzdan yapılmış iğneler, kemik aletler, çakmak taşından ok uçları, pişmiş topraktan hayvan figürleri, bronz yüzükler, taş damga mühürler ve İslami devre ait sikkeler gibi küçük buluntular ele geçirildi.

Çivi yazılı Hitit tableti

Lidar Höyük'te Heidelberg Üniversitesi'nden Prof. Dr. Harald Hauptmann başkanlığında yapılan kazılarda 1985 yılında Hitit devrine ait bir tabletin ele geçirilmesi arkeoloji bilimi açısından oldukça heyecan vericiydi. Yangın geçiren tabakada bulunan tabletin bir yüzünde 10, diğer yüzünde ise 13 satır çivi yazısı bulunuyordu. Ancak tabletin transkripsiyonu halen yapılamadı.

Yine 1985 yılında Harran'da Kültür Bakanlığı adına Dr. Nurettin Yardımcı başkanlığında yürütülen kazı çalışmalarında M.Ö. 6. Yüzyıl'da Babil krallarına ait olan iki çivi yazısı örneği daha bulundu.

Oval bir tablet parçası üzerindeki 16 satırlık çivi yazısı Babil Kralı Nabonid dönemine aitti. Yine aynı döneme ait olan tuğla parçasına kazılmış 4 satırlık çivi yazısı Harran'daki Sin Mabedi'nden bahsediyordu. Ay Tanrısı adına yaptırılan Sin Tapınağı'nın yeri 4 satırlık çivi yazısıyla tarif ediliyordu.

Mezopotamya'dan gelen yazıyla başlayan tarih

Ana Britannica Ansiklopedisi'nde tarih, geçmişin olaylarını kaynak malzemelerin eleştirel bir incelemesine dayanarak kronolojik tutarlık içinde irdeleyen ve genellikle bunların nedenleri konusunda açıklamalarda bulunan bilim dalı olarak tanımlanıyor. Bu bağlamda "yazının" bulunması tarih bilimi açısından oldukça önemli bir aşamayı ifade ediyor. Yazının bulunmasıyla birlikte geçilen yazılı tarih dönemi insan uygarlığı bakımından önemli bir başlangıçtır. Olayların yer ve zaman gösterilerek kaydedilmesi yeryüzünde devletin ortaya çıkışıyla başladı. Eski Mısır, Babil, Asur, Hitit ve Pers kralları başarılarını anıtsal yazıtlara kazımışlardı.

Şanlıurfa'yı da kapsayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi yazılı tarih dönemine Asur tüccarlarının M.Ö. II. binde Mezopotamya'dan getirdikleri yazıyla girmişti. Asur kaynaklarından edinilen bilgilere göre Anadolu'nun güneydoğusu bu dönemde Hurri-Mitanni bölgesi olarak adlandırılıyordu. Buna göre Şanlıurfa'nın yazılı tarihinin M.Ö. Hurri-Mittani Devleti ile başladığını söyleyebiliriz.

Mittanni Devleti'yle ilgili ayrıntılı bilgilere ise M.Ö. II. binin ikinci yarısındaki Hitit kaynaklarından ulaşıyoruz. Bu devletin başkenti Vaşşugan'dı. Mittanni Devleti'nin kralı ise Tuşratta'ydı. Ve bu devlet zamanında Şanlıurfa büyük bir kültür ve ticaret merkeziydi. Böylesine bir zenginlik Hitit Devleti'nin başındaki Kral Şuppiluliuma'nın da dikkatini çekiyordu. Suriye seferine çıkan Kral Şuppiluliuma bu seferi sırasında Mitanni'ye yaptığı akınlar düzenliyordu.

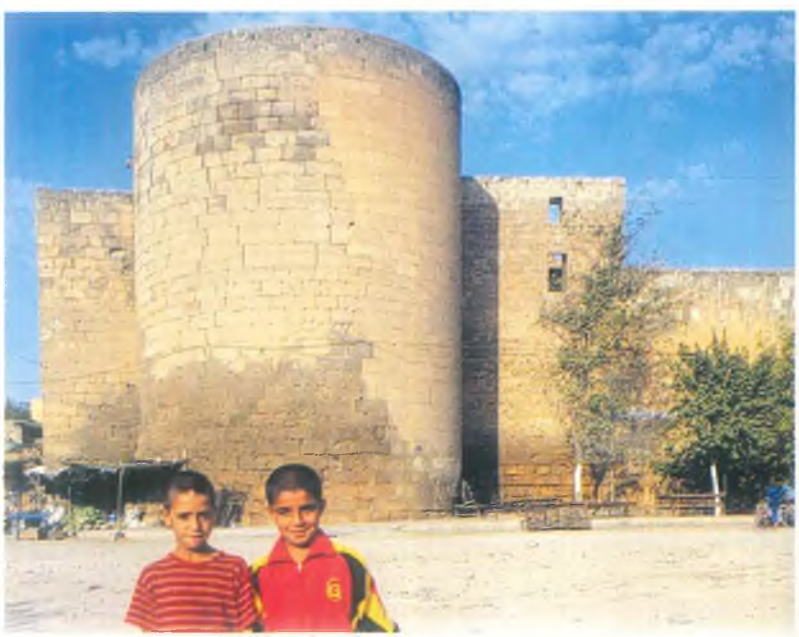

Urfa şehrini çevreleyen surlardan geriye kalan Bey Kapısı...

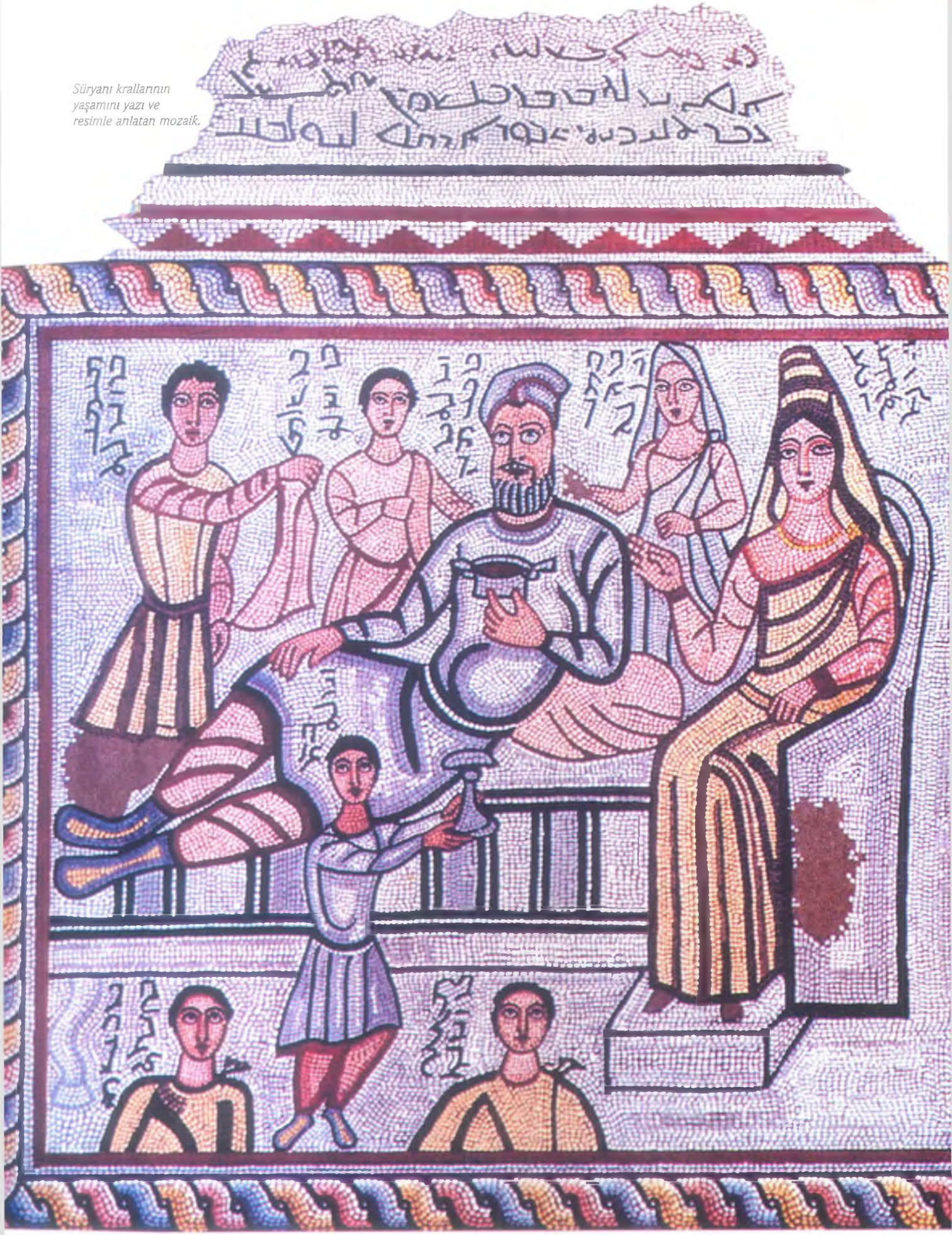

Süryanı krallarının yaşamını yazı ve resimle anlatan mozaik.

Fransız arkeologlar tarafından kazısı yapılan Fırat kıyısındaki höyük.

Fırat Nehri tarih boyunca insanoğlunu etkilemiştir. İnsanlar Fırat Nehri'nin suladığı topraklarda ilk besinlerini üretmiş. Köylerini Fırat'ın suladığı verimli ovalar üzerine kurmuşlardır. Uzak yörelere Fırat'ın sularını kullanarak ulaşmışlardır. Fırat onlara iyi davrandığı zaman "yüzleri gülmüştür"... Ama bazen Fırat hırçınlaşmış verdiklerini geri almak için insanların üzerine sularını göndermiştir. Fırat'tan korkmuştur, insanoğlu... Ama saygı da duymuştur. Ve de sevmiştir. Ve her zaman Fırat olmasa kendisinin de olmayacağını bilmiştir.

Çağlar boyunca olduğu gibi günümüzde Fırat Nehri hem Şanlıurfa hem de GAP'tan etkilenen Güneydoğu Bölgesi için büyük önem taşıyor. Ve GAP Fırat'ı günümüzde yöre insanının "can suyu" haline getiriyor.

Tabii ki Fırat'ı ilk keşfeden bizler değiliz. Fırat kıyıları çağlar boyunca birçok medeniyetin doğduğu yerler olmuştur. Milattan önceki tarihlerde yaşayan uygarlıklar Fırat'tan öylesine etkilenmişlerdir ki, destanlarına Fırat'ı yazmışlar, tabletlere Fırat'ı kazımışlardır.

Sümer, Asur ve Babil gibi eski Mezopotamya devletlerinin yasalarında Fırat Nehri ile ilgili bilgilere rastlıyoruz. Dünyaca ünlü Hammurabi kanunlarında Fırat'a adeta "adalet" dağıtma görevi verilmiştir. Hammurabi kanunlarının Fırat'la ilgili bölümünde şöyle denir:

FIRAT NEHRİ'Nİ

"Eğer bir adam, bir adam hakkında büyü yaptığını iddia ederse ve onu ispat etmezse, üzerine büyücülük iftirası atılan adam, nehre gidecek. Eğer nehir onu çekerse iftira eden onun evini alacak. Eğer o adamı nehir temiz çıkarırsa ve selamete çıkarsa ona iftira eden adam öldürülecektir. Nehrin selamete çıkardığı iftiracının malına mülküne sahip olacaktır." Fırat, kanunlardan anlaşıldığı gibi büyücülük gibi önemli bir suçta neredeyse karar verici yerine konuluyor.

Klasik dönem tarihçisi Herodot, Babilliler'in Fırat üzerinde bentler yaptığından söz ediyor. Nasıl günümüzün insanı GAP'la Fırat'ı dizginlemeye çalışmışsa Babilliler de dönemin teknolojisi ile aynı şeyi yapmaya çalışmışlar. Heredot olaya şöyle tanıklık ediyor:

"Eski krallar zamanında bir yandan öbür yana geçmek için kayığa binmek gerekiyordu. Ve bu bana kalırsa pek sağlıklı bir şey değildi. O da böyle düşündü. Fazla suları akıtmak için bir yapma göl açılırken, bu arada bir başka anıt kazan-

ma fırsatı da çıktı. Önce kocaman taşlar yontturdu ve taşlar hazır, kazma işi de hazır olunca ırmağın suyunu kazılmış olan çukura çevirtti. Burası doluncaya kadar geçen sürede ırmak yatağı tamamen kurudu. O zaman ırmağın kentin içinden geçen bölümünü de, her iki yakasını ve kapılarını ırmağa açılan yerlerini kale bedenlerinde olduğu gibi pişmiş tuğla ile örülmüş duvarlarla pekiştirdi. Sonra kentin aşağı yukarı ortasına düşen bir yerde taş ocaklarından getirilen taşlarla ve bu taşları demir ve kurşunla birbirine tutturarak bir köprü kurdurttu. Bu maden iskelet üzerine, gündüzleri dört köşe tahtalar uzatılıyor ve Babilliler bir yandan öbür yana geçiyorlardı... Geceleri hırsız uğursuz takımı geçmesin diye tahtalar kaldırılıyordu... Yapma göl sahici bir göl haline geldikten ve o arada köprünün yapımı da bittikten sonra Fırat yeniden eski yatağına çevrildi."

Doğrusu Babillilerin teknolojisi biraz eski. Ama dikkat ederseniz niyet bugünkü ile neredeyse aynı.

M.Ö. 106-43 tarihlerinde yaşayan Romalı hatip Çiçero da Anadolu gezisi sırasında Fırat'la ilgilenmiştir. Çiçero Fırat çevresindeki Roma-Pers mücadeleleri hakkında bilgiler vermiştir. Çiçero Fırat'ın Romalılar'ın doğu sınırını oluşturarak, Romalıları Persler'den koruduğunu belirtmiştir. Roma ve Persler arasında egemenlik savaşlarına konu olan Fırat için adaklar da kurban ediliyordu. Romalı tarihçi Tacitus Fırat'ı ve o dönem ki mücadeleyi şöyle anlatıyordu: "Artabanus kaçmıştı ve adamları şimdi yeni bir kral istiyordu. Vitelius Triates'e bu fırsattan yararlanması tavsiyesinde bulundu. Ve ihtiyatları ile birlikte ordusunu Fırat kıyısına doğru yürüttü, orada kurbanlar kesildi. Irmağı yatıştırmak için yapılan kurbanlar arasında Roma, Mars'a ulusal kutsal adaklarını sunarken, Pers tarafı güzel koşumla süslü bir at hazırlamıştı.

Hiç yağmur düşmemiş olmakla birlikte, yerliler ırmak sularının kendiliğinden fazla yükseldiğini bildirdiler. Bundan başka ırmağın beyaz köpüğünün halkalar yaptığı görüldü ki, bunun kazasız belasız bir geçişe işaret ettiği kanaatine varıldı. Ötekiler daha akıllı bir açıklamada bulundular. Girişim ilk hamlede fakat çabuk şekilde yapılırsa başarılı olacaktı. Ancak nehir kehanetlerde belirtildiği şekilde akış hızını değiştirmedi. Kayıklardan bir köprü kuruldu ve ordu karşıdan karşıya geçti."

Mitanni Devleti'nin yönetim merkezi Vaşşugan'a giren Hitit Kralı, Mitanni Kralı Tuşratta'yı Mısır'dan yardım istemek zorunda bırakmıştı. Beklediği yardım gelmeyince kaçan ve kaçtığı yerde oğullarından birince öldürülen Mitanni Kralı'yla birlikte, devlet de ortadan kalkmıştı.

Bu dönemde yaşayan insanlar Harran'ın ay ve güneş tanrısına tapıyorlardı. Harran, o dönemde özellikle Ay Tanrısı Sin'le ünlüydü. Mezopotamya'nın en eski tanrılarından Sin, bölge dinsel yaşamında uzun süre önemli yer tutmuştur. Hitit Kaynaklarında Harran'daki Sin Tapınağı'nda imzalanan bir antlaşmadan söz edilmektedir. Hitit Kralı Şuppiluliuma ile Mitanni Kralı Mattizava, yaptıkları antlaşmaya Harran'ın ay ve güneş tanrılarını tanık göstermişlerdi.

Sin Tapınağı'nın izleri bugün yaşanıyormuş gibi canlı...

Arami göçleri ve Asurlular dönemi

Şanlıurfa ve çevresi M.Ö. 1100 - 612 yıllarında Arami göçleri ve asur egemenliğine sahne oluyodu. Aramiler Suriye'nin kuzeyinde geniş Aram bölgesinde yaşayan kabilelerdi. Güneyden kalkarak büyük kentlere akın düzenleyen Aramiler'den Asur kayıtlarında soyguncular olarak söz ediliyor. Aramca denilen bir dil konuşan Aramilerin Eski Ahit'te İbraniler'le aynı soydan geldikleri belirtilir. Sami kavimlerinin üçüncü büyük göçünü oluşturan Arami göçleri uzun yıllar sürdü. Özellikle M.Ö. XI. ve X. yüzyıllar Güneydoğu Anadolu için tam bir Arami göçü dönemi oldu. M.Ö. XI. Yüzyıldan başlayarak Yukarı Mezopotamya'yı istila eden Aramiler bir süre sonra, burada birbirinden bağım-

sız küçük devletler kurdular. Bunlardan biri, Fırat Irmağı yayının içinde, bugünkü Şanlıurfa'yı da kapsayan Bit-Adini Krallığı'ydı. Eski Ahit'de Aramiler'in yaşadıkları merkez olarak Harran'dan söz edilmektedir. Bu dönemde halkının çoğunluğu tarımcılıkla geçinen bu Arami krallıkları çoğu zaman birbirleriyle çatışıyor, arada bir de birleşip, konfederasyonlar kuruyordu. Bu anlaşmazlıklar Aramiler için büyük bir tehlike kaynağıydı. Aramilerin bölgedeki sonunu bu karışıklıktan faydalanan Asurlular getirecekti.

Aramiler'in çağdaşı Asur Devleti'nin de en başından beri bu topraklarda gözü vardı. Asurlular'ın başındaki Kral I.Tiglatplasar (M.Ö. 1114-1076), Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla kuzeybatıyı hedef olarak seçti. Fetih yolculuğunda önüne Aramiler çıktı. Ancak Kral I.Tiglatplasar Arami-lerin hakkından gelemiyordu. Aramiler'le Asurluların üstünlük mücadeleleri M.Ö. 934- 912 yılları arasında arttı. Kral II. Asurdan'la canlanan Asur Devleti, Aramiler'e saldırıları yoğunlaştırdı. Uzun süren saldırılara dayanan Bit-Adini Devleti, Asur Kralı II. Asurnasirpal'e değin bağımsızlığını korumayı başarıyordu. Ancak Bit-Adini Devleti Asurlular karşısında yenilgiyi bu kral zamanında tatmış ve Asurlular'a vergi ödemekle cezalandırılıyordu. Asurnasirpal'in amacı, yeni toprak kazanmaktan çok ganimet elde etmekti. Ancak, bu düşüncede olmayan oğlu III. Salmanassar daha fazlasını istiyordu. M.Ö. 858-824 yılları arasında yaşayan III. Salmanassar, Bit-Adini Devleti üzerine bir sefer düzenleyerek topraklara el koydu. M.Ö. 857'de, yöre bütünüyle bir Asur eyaleti durumuna geldi.

III. Salmanassar'ın son yıllarında, iç ayaklanmaların Asur Devleti'ni zayıf düşürdüğü dönemlerde (M.Ö. 827-806), Aramiler yeniden başkaldırmaya başladılar ve küçük devletler bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ancak Salmanassar'ın torunu III. Adadninari M.Ö. 805'te bağımsızlıklarını ilan etmiş olan bu devletleri bir kez daha egemenliği altına aldı. Asur Devleti'nin son döneminde, Şanlıurfa'nın güneyindeki Harran, Turhan denilen büyük vezir emrinde, Asur'a bağlı bir bölgeydi. Şanlıurfa'nın 21 km doğusundaki Duru da ayrı bir yönetsel bölge oluşturmaktaydı. Med ve Yeni Babil'in Asur Devleti'ni yıkmasıyla, Urfa bölgesinde Asur egemenliği M.Ö. 612'de son buldu. İlkçağda, Mezopotamya'nın en büyük imparatorluklarından biri olarak kabul edilen Asur Devleti sadece Şanlıurfa'da hüküm sürmedi. Bugünkü Irak'ın kuzey kesiminde, Musul çevresindeki topraklarda kurulan Asur ülkesi önceleri Kabil'e daha sonra da Mitanniler'e bağımlı kaldı. Bağımsızlığını elde eden Asurlular daha sonraları Mezopotamya'da Anadolu'nun güneydoğusunda zaman zaman da Suriye'nin kuzeyinde büyük bir güç elde etti. Bağımsızlıktan sonra zaman zaman güçlerini yitiren Asurlular M.Ö. 8. Yüzyıl'ın ortasından M.Ö. 7. Yüzyıl'ın sonuna değin Basra Körfezi'nden Mısır'a dek uzanan topraklarda günümüzde Yeni Asur İmparatorluğu olarak adlandırılan büyük bir imparatorluk kurdular. Şanlıurfa da bu büyük imparatorluğun bir parçasıydı.

Dışardan gelen istilalarda şehir gözükmesin diye yeraltına inşa edilen Şuayb şehir kapılarından biri.

Medler dönemi

Asurlular'dan sonra Şanlıurfa Medler'le tanışıyordu. Medler dönemi M.Ö. 612-550 yıllarına tarihlendiriliyor. Asur ordularını yenmeyi başaran Medler, Asur başkenti Ninova'yı yıkıp yağmaladıktan sonra, Mardin ve Urfa'ya doğru ilerlerdiler. Med Kralı Keyaksares, Batı Anadolu'daki Lidya Krallığı'yla Anadolu'yu bölüşme pazarlığına oturacak ölçüde güç kazandı. Batı sınırını güvence altına alan Medler doğuya yönelerek, zayıf Urartu Devleti'ni de M.Ö. 560 yılında çökerttiler.

Varlıklarını salt yağmacılık ekonomisine dayayan Medler üstünlüklerini uzun süre sürdüremediler. Harran bölgesini yitirdiler. Bölge artık Babil Devleti'nin elindeydi. Medlerin geri kalan toprakları da Azerbaycan güneyinde gelişen Pers Devleti'nin ordularının saldırılarına uğradı. Persler Kral II. Kiros (Kuraş) önderliğinde Doğu Anadolu'ya girdi. Med Kralı Astiyag'ın ordusunu bozguna uğratarak bütün Anadolu'ya üstünlüğünü kabul ettirdi.

Tarih Medler'i İran'a M.Ö. 17. Yüzyıl'da girdikleri sanılan Hint-Avrupa halkı olarak tanımlıyor. Başlangıçta Hazar Denizi'nin güneyine yerleşerek bir kabile federasyonu oluşturan Medler M.Ö. 9. Yüzyıl'da batıya ve güneye yayıldılar. Batı İran'ın büyük bir bölümünü içine alan topraklar Media olarak anılmaya başladı ve geniş bir imparatorluğun merkezi oldu. Kendileri gibi Hint-Avrupa halklarından Persler'in egemenliğine giren Medler zamanla Persler'le ve diğer Hint-Avrupa halklarıyla kaynaştılar.

Persler dönemi

Medlerin ekonomisinin yağmacılığa dayanması Fırat-Dicle arasındaki verimli Mezopotamya topraklarındaki kültürlerin yıkılmasına, bu toprakların başıboş kalmasına yol açmıştı. Bu bereketli topraklar, Persler'in gelişiyle yeniden ekilip biçilmeye başlandı. Asurlular'ın sürgün ettiği birtakım topluluklar eski yurtlarına dönerken, Şanlıurfa'nın da içinde bulunduğu yöreler yeniden canlandı. Persler savaşlarda yararlık gösteren subaylara bölgede geniş topraklar dağıttılar. Bu asker-soylular aynı zamanda yörenin yeni yöneticileri oldular. Kentlerde yaşayan esnaf ve tüccar gruplarının Akdeniz doğusundaki kıyı kentlerinde ekonomik yaşama egemen olan Fenikeliler'le iyi ilişkileri vardı. Persler din önderlerine de toprak bağışlayıp ayrıcalıklar tanıyarak bunların kendilerinden yana tutum almasını sağladılar. Ama kıyılardaki eski koloni kentlerine söz geçiremeyen merkezi Pers yönetimi bu kentlerde biriken ticaret gelirlerinden yoksun kalınca, imparatorluk ekonomik bunalım içine düştü. Bunu fırsat bilen Makedonya Krallığı, İskender önderliğinde Anadolu'ya girdi. Pers orduları ilkin M.Ö. 332'de Hatay'da İssos yakınlarında yenilince Güneydoğu Anadolu, bu arada Urfa bölgesi Makedonyalılar'ın eline geçti.

Pekçok devletin egemenlik izlerini taşıyan Harran Kalesi...

Büyük İskender ve Makedonyalılar

Şanlıurfa'nın M.Ö. 332 yılında Büyük İskeder'in fethiyle tanıştığı Makedonyalılar'ın varlığı M.Ö. 700'e dek dayanıyordu. O dönemde, bugünün balkan yarımadasının orta güneyinde kurulan

Makedonya'nın ilişkileri önce Eski Yunanistan'laydı. Önceleri kendi bölgelerine hâkim olmaya çalışan Makedonyalılar'ın efsanevi kralları III. İskender ya da daha bilinen adıyla Büyük İskender düzenlediği doğu fetihleriyle ünlüdür. Büyük İskender Makedonya'nın egemenliğini Nil ve İndus ırmaklarına dek genişletti.

Büyük İskender'in M.Ö. 332 yılında Şanlıurfa topraklarının da içinde yer aldığı fetihlerle durmayacaktı. O daha ilerilere doğru yol alırken, Güneydoğu Anadolu'yu subaylarına bıraktı. Şanlıurfa'ya bu fethin anısına Büyük İskender'in Makedonya'da doğduğu kent olan Edessa adı verildi. Büyük İskender Hindistan seferinden dönerken M.Ö. 323'te ölünce, komutanları arasında paylaşım savaşları başladı. Bu komutanlardan Selefkos rakibi Antigonos'un güçlerini M.Ö. 312'de bozguna uğrattı ve Mezopotamya'ya yöneldi. Güneydoğu Anadolu, İran, hatta Hindistan'dan, batıda Marmara kıyılarına dek uzanan bölgeleri eline geçirdi.

Selökidler dönemi

Artık Büyük İskender yoktu. Ancak yörede yine Makedon ırkından gelen ve krallığını ilan eden İskender'in komutanı Selefkos vardı. M.Ö. 306'da krallığını ilan eden Selefkos sahip olduğu geniş toprakları için başkent olarak Babil'i seçti. Ancak Babil onun düşlerini gerçekleştirecek coğrafi konumda değildi. Amacı doğu ile batı arasındaki ticaret yollarını canlandırmaktı. Bu amaçla Babil'i bırakarak Dicle kıyısında kurduğu Selevkeia kentini başkent yaptı. Ancak bu geniş ülkenin denize açılması kaçınılmaz duruma gelince, başkenti, M.Ö. 300'de Asi Irmağı yakınında kurulan Antiokheia'ya taşıdı, Böylece, Fırat Vadisi'nin ürünlerini kolayca Akdeniz'e ulaştırma olanağına kavuşuldu. Ancak böylesine büyük bir zenginlik diğer devletlerin de dikkatini çekiyordu. Mısır Kralı Ptolemaios Evergetes bu zenginliğe göz dikmişti, büyük bir güçle saldırdığı Selökid ordusunu yenerek Fırat'ı aştı. Mezopotamya'ya girerek kuzeye doğru ilerledi. M.Ö. 245 yılında Urfa bölgesini de ele geçirdi. Ancak dönemin Selökid Kralı Kallinikos kuzey komşusu Pontos Kralı ile anlaşarak Antakya ve Urfa yörelerini geri aldı. Ama Selökid Devleti'nin Akdeniz kıyılarındaki üstünlüğü de sona erdi. Selökidler zamanında Urfa kenti önemli ticaret yollarının üzerindeydi. Özellikle, Basra Körfezi'nden başlayıp Babil üzerinden gelen yol ile Nisibis üzerinden İran'a giden yol büyük önem taşıyordu.

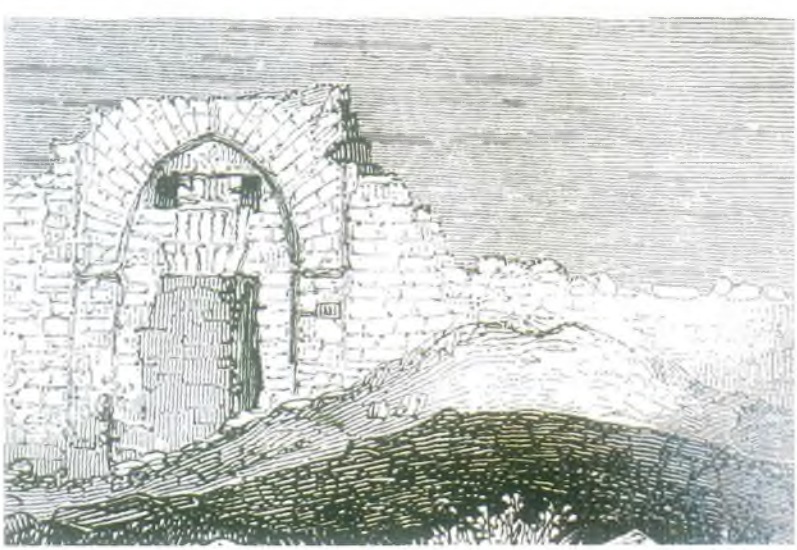

Urfa sur kapılarını tasvir eden 1800'lü yıllarda çizilmiş gravür...

Abgar ve Osrhoene Krallığı dönemi

Aramiler bir kez daha Şanlıurfa'nın da içinde bulunduğu toprakların kaderinde önemli bir rol oynayacaklardı. M.Ö. 140'larda Selökid Devleti'nin sınırları doğuda Fırat'ı aşmıyordu. Dicle ile Fırat arasındaki topraklarda, bu arada Şanlıurfa yöresinde belirli bir otoritenin varlığına rastlanmıyordu. Bölgenin yerel topluluklarından olan ve geçmişte bu topraklarda hüküm süren Aramiler otorite boşluğundan yararlandılar ve M.Ö. 132'de önderleri Karen'in yetkisi altında birleşerek Abgar Prensliği'ni kurdular.

M.Ö. 132 yılında Abgar Prensliği olarak kurulan ve daha sonraki yıllarda Osrhoene Krallığı olarak devam eden Aramiler ve Mezopotam-

Hristiyanlığı kabul edip halkını din değiştirmeye zorlamayan Osrhoene Kralı Abgar...

Vaftiz taşı... Artık içinde kutsal su yok.

ya'daki dağınık beyliklerin kurduğu bu oluşumun M.S. 117 yılına dek devam ettiği biliniyor. Osrhoene Krallığı bu tarihte Romalılar'ın hâkimiyetine giriyordu ama daha uzun yıllar ayaklanmalarla Romalılar'ın başına dert olacaklardı. Osrhoene Krallığı Hıristiyanlığı ilk kabul eden ve yörede bu dini yayanlar arasında yer almakla da tanınıyor. Krallığın zaman içinde Romalılarla bazen barış için de yaşadığı bazen de savaştığı ve sonunun da Romalılar tarafından getirildiği biliniyor. Yine geriye dönersek, M.Ö. 132'ye dönersek, Selökidler, Aramiler'in kurduğu Abgar Prensliği'nin kendileri için bir tehdit olduğunu kavramak bir yana taht kavgalarına devam ediyorlardı.

Selökid tahtında hak iddia eden prensler arasındaki kavgalardan yararlanan Aramiler Helenist kültürün sonunu getireceklerdi. Helen kültürü ve yönetimi Şanlıurfa'da 237 yıl gibi iki yüzyılı aşkın bir zaman sürmüştü. Makedonyalılar'la taşınan Helen kültürünü Osrhoene ya da Edessa diye anılan Şanlıurfa bölgesinden, hatta Suriye'nin belli başlı kentlerinden silmeyi başaranlar Abgar Prensliği'nde birleşen Aramiler'di, Şanlıurfa'yı yitiren Selökidler'in güçleri iyiden iyiye azalıyordu. Suriye'de hâlâ güçlerinin olduğu kentlerde çöl bedevilerinin baskısıyla karşılaşıyorlardı. Bedevilerin tacizlerinden bunalan Selökid Kralı X. Antiokhos, M.Ö. 85'de doğudaki Pers Krallığı'na sığınmak zorunda kalıyordu.

Orta Asya kökenli bir topluluk olan Persler Kuzey Suriye ve Şanlıurfa yörelerinde göreli bir egemenlik sağladılar. Bu kez bölgeye gözünü diken sonra, Kapadokya bölgesine egemen olmaya çalışan Ermeni Prensi Tigran'ın komutanlarından Megadates'di. Megadates M.Ö. 83'te bölgeyi yağmaladı. Selökid Devleti bu arada gücünü iyice yitirmişti ve egemenlik alanı Samosar, bugün Şanlıurfa yöreleri ve Adıyaman ile sınırlı kalmıştı. Selökid Devleti'ne bu kez Romalılar müdahale ediyordu.

Roma uyruklu XIII. Antiokhos, M.Ö. 69'da Sölekid tahtına geçiriliyordu.

Aramiler, Partlar ve Romalılar Şanlıurfa yöresinde böylesine karışık bir güç dengesi vardı. Ancak birkaç yıl içinde belirsiz olan güç dengesi Romalılar'ın lehine gelişecekti. Romalı Komutan Pompeius M.Ö. 65'te Suriye'ye girdi. Romalılar güçlüydü ve kısa sürede, M.Ö. 64'de Şanlıurfa yöreleriyle birlikte geniş bir bölge Roma'nın Suriye vilayeti durumuna geldi.

Romalılar'ın egemenlik alanı Fırat'ın doğusunda bitiyordu. Ve bir türlü Romalılar Fırat'ın doğusunda üstünlük kuramıyorlardı. Fırat ile Khaboros diye anılan Habur arasında kalan, Şanlıurfa bölgesinde Osrhoene Krallığı yer alıyordu. Osrhoene Krallığı, Persler ile Romalılar arasında bir tampon krallık olarak yaşıyordu. Ancak, M.Ö. 32-M.Ö. 4 arasında, Romalılar bu krallığın başına Maun adlı kendilerine yandaş bir kralın getirilmesini sağladılar. Artık Osrhoene Krallığı Romalılar'ın uydu krallığıydı. Bu nedenle de sık sık Persler'in saldırına uğruyordu. Osrhoene Krallığı ile Romalılar arasındaki uzlaşma da çok uzun süreli olamıyordu. Osrhoene Krallığı toprakları, Roma İmparatoru Traianus döneminde Romalılar'ca yeniden işgal edildi. Artık tarih M.S. 98'i gösteriyordu. İmparator Traianus Dicle kıyılarına de ilerleyerek uzun yıllardır Roma uydusu durumunda olan Osrhoene Krallığı'na son verdi. Tarih M.S. 117'ye ulaşmıştı.

Urfa şehrinin geçmiş dönemini gösteren bir şehir haritası...

Romalılar dönemi

Romalılar'ın hâkimiyetine karşı Persler direnecekti. Ve dönemde Romalılar ile Persler arasında da hâkimiyet savaşları sürüp gidecekti. Roma İmparatoru Lukius Verus Kommodus 161-169 yılları arasında Pers savaşları sırasında Dicle kıyalarına dek ilerleyerek, Roma'nın Şanlıurfa bölgesindeki nüfuzu daha da güçlendirdi.

Kommodus'tan sonra gelen Roma İmparatoru Septimus Severus Ortadoğu'ya doğru düzenlediği sefer sırasında Persler'in yanı sıra, Osrhoeneliler'in ayaklanmalarıyla da uğraşmak zorunda kaldı. 232'de, İmparator Maksiminus Thraks, Osrhoeneli okçuların ayaklanmasıyla

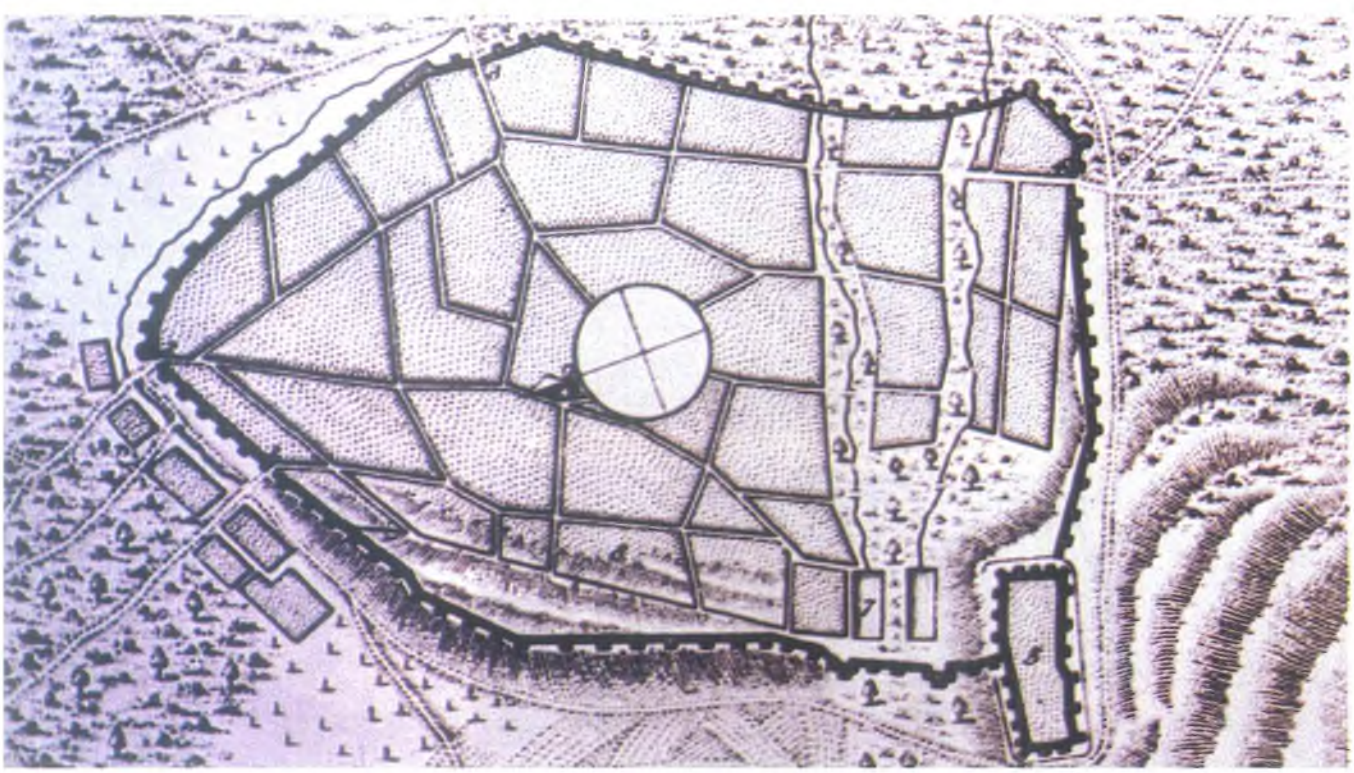

karşılaştı, ancak bu ayaklanmayı bastırdı. 241'de, Bugünkü Nusaybin ve Harran Ovası Sasanlı Kralı Ardeşir'ce işgal edildi. Ama Roma İmparatoru Gordianus bu toprakları geri aldı. Hatta Nusaybin'e kadar ilerledi. Edessa yeniden bir Roma kolonisi durumuna getirildi. 260'ta, Sasanlı Kralı Şahpur, Edessa Kenti'ni kuşatıp Roma İmparatoru Valerianus'u burada tutsak etti. Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'na yayılmaya başlamadığı bu dönemde, Sasanlılar bugünkü Hatay'a dek ilerleyerek geniş bir yağma hareketine giriştiler. Sasanlılar karşısında Harran'dan geri çekilen Roma ordusunun başına, 276'da İmparator Diokletianus geçti ve Sasanlılar'ı püskürterek, Şanlıurfa bölgesini yeniden imparatorluk topraklarına kattı. Roma İmparatorluğu 395'te Doğu ve Batı olarak ikiye bölündüğünde, Şanlıurfa bölgesi Doğu Roma İmparatorluğu içinde kaldı. Doğu Roma İmparatorluğu ile başlayan Bizans döneminde Şanlıurfa Hıristiyanlık dini için önemli bir merkez haline geldi. Hıristiyanlığın Antakya okulunu temsil eden ve "İsa'nın Tanrı değil, insan olduğunu" savunan Diafizitik öğretisiyle 428'de Bizans başkentinde piskoposluğa kadar yükselen Nastorius, 431'deki Efes Konsili'nce aforoz edilince, Antakya ve Şanlıurfa kiliseleri Diafizitik'in merkezi oldu. İmparator Justinianos 533'te Monofizitik ve Diafizitik öğretileri arasında bir uzlaşma sağlayamayınca, Şanlıurfa Kilisesi'nin tutumu daha da sertleşti.

Şanlıurfa uzun yüzyıllar boyunca Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır. Bu süreç içinde de Hıristiyanlık dini için önemli bir merkez olmuştur. İslamiyet'in doğuş yıllarında da Şanlıurfa Bizans İmparatorluğu diye bilinen Doğu Roma İmparatorluğu'nun toprakları içinde bir eyalet merkeziydi. İslamiyet'in doğuşuyla birlikte Şanlıurfa'nın kaderi de değişecekti. Uzun yıllar Hıristiyan kültürünü yaşayan Şanlıurfa'nın İslamiyet'le tanışma vakti geliyordu.

Harran Ulu camiden getirilen üzüm asması kabartmalı sütun. *(Sağ sayfada)*

Urfa müzesinden görüntüler...

Tarihi Harran şehrinde bir dönem gökyüzünü incelemek için kurulan kule; Harran Okulu'ndaki ileri astroloji çalışmalarının varlığını kanıtlıyor...

İlkçağda Helenizm uygarlığı İskenderiye'de büyük bir bilim ve felsefe okulu kurmuştu. İskenderiye Okulu'nda İlkçağ Anadolu- Yunan uygarlıkları yorumlanıyordu. İslamiyet'in doğuşundan sonra, Suriye, Irak, Güney Anadolu, İran, Mısır bu yeni dinin etkisi altına girmeye başlamıştı. Anadolu-Yunan felsefesinin yanında, İslam felsefesi de gelişiyordu. İslam dinini kabul etmeye başlayan aydınların çoğu İskenderiye'de Anadolu-Yunan felsefesiyle yetişmişlerdi. Yeni gelişmekte olan İslam düşüncesi, çeviri yoluyla, İlkçağ Anadolu-Yunan uygarlığının ürünlerinden yararlanma, beslenme olanağı buldu. İskenderiye'deki okulun dağılmasıyla, 7. Yüzyıl'ın ilk yarısında Hz. Ömer zamanında âlimler Antakya ve Harran'daki okullara yerleştirildiler. Hz. Ömer aydınlara çalışma olanağı verdi. Tarihi geçmişi İslam öncesine dayanan Harran Okulu Abbasi Halifesi Harun Reşid tarafından da geliştirilmişti. Özellikle 7. Yüzyıl sonlarıyla 8. Yüzyıl'ın ilk yarısında Harran'da çeviri işi hızlandı. İlkçağ Yunan aydınlarının yapıtları Arapça'ya çevrildi. Çoğu Anadolu'da bulunan eski yazmalar önce Antakya'ya, sonra Urfa-Harran'a taşındı.

URFA HARRA

Genellikle Süryani aydınlarının yaptığı çeviriler Harran'da, yeni açılan medreselerin kitaplıklarında toplandı. Harran, Yunanca'dan, Süryanice'den Arapça'ya yapılan çevirilerin odağı durumuna geldi. Emevi halifelerinden II. Mervan'ın başkenti Harran'a taşıması (744-750) sonucu bilimsel çalışmalar ağırlık kazandı. Harran'da

Tarihi Harran şehri batı giriş kapısı...

sürdürülen bilimsel çalışmalar din, gökbilim, tıp, matematik ve felsefe olmak üzere beş bölüme ayrılırdı. Din çalışmalarının odağını Kuran ve hadislerle ilgili yorumlar, açıklamalar oluştururdu. Gökbilimin başlıca kaynağı eski Asur-Sümer ve Mısır bilginlerinin gözlemleriydi. Matematik ve felsefenin dayanağı ise İlkçağ Anadolu-Yunan düşünce ürünleriydi. Özelikle matematik alanında, İslam bilginlerinin yeni buluşları, sonraki çalışmalara ışık tutacak nitelikteydi. Felsefede ağırlığın Platon, Aristoteles, Plotinos gibi bilginlere verildiği görüldü. Bu arada tıp alanında da Hippokrates ve Galenos'tan kaynaklanan çalışmalar sürdürülürdü.

Harran Okulu'nu yönetenler arasında, İslam inançlarını benimsememiş, eski dinlerine bağlı kalmış Sabiiler'in çoğunlukta olduğunu bildiren kaynaklar vardır. Öte yandan Hıristiyan bilginlerin de önemli bir topluluk oluşturdukları yine kaynaklardan öğreniliyor. Bu durumdan anlaşıldığına göre Harran Okulu'nda Sabiiler, Süryaniler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar olmak üzere dört ayrı aydın bölümü vardı. Bunlar, genellikle, bilimsel araştırmalar yapan bilginlerle çevirmenlerden oluşmaktaydı.

OKULU

Harran Okulu'nun 8. ve 9. yüzyıllarda ne denli önemli bir bilimsel odak olduğu Farabi'nin orada bir süre öğrenim görmesinden anlaşılmaktadır. Bu okulda çeviri çalışmalarının başında Sabit bin Kurra, ondan sonra da oğlu hekim Sabit bin Sinan bin Kurra bulunuyordu. Harran Okulu sonradan Bağdat'a taşındı.

İslam uygarlıkları dönemi

Şanlıurfa'nın İslamiyet'le tanışması Hz. Ömer'in halifeliği döneminde gerçekleşti. Arap topraklarında kurulan İslam devletinin başında yer alan Hz. Ömer, Suriye'deki ordusunun başına Ebu Ubeyde Iyaz bin Ganem'i geçirmişti. 637 yılında İslam kuvvetleri Urfa'ya doğru ilerledi. Urfa'nın Bizanslı valisi İonanes Kateas vergi karşılığında kenti işgalden kurtardı. Ancak, Bizans İmparatoru Herakleios durumun ciddiyetini kavrayamayarak Kateas'ı görevden alıp, Urfa'ya General Ptolemaios vali olarak atandı. Vergi ödemeyi reddeden Ptolemaios, Arap güçlerine direnebileceğini düşündü. Ancak Ptolemaios, Ebu Ubeyde Iyaz bin Ganem yönetimindeki İslam kuvvetlerine dayanamadı. Hicretin 17. yılında 639 tarihinde kent Iyaz bin Ganem'in eline geçti. Bu tarih Şanlıurfa'nın İslamiyet'le ilk tanışmasıydı.

Iyaz bin Ganem'den sonra Arap topraklarına katılan kente vali olarak Sait İbni El Amur atandı. El Amur Şanlıurfa'da Hz. Ömer'e adanan "Ömeriye Camii"ni yaptırdı. Ve kente yeni bir ad takıldı. Araplar kentten Diyar-i Mudar olarak söz ediyorlardı.

685 ve 705 yılların arasında hüküm süren Emevi Halifesi Abdülmelik döneminde Şanlıurfa, Harran ve Samsat ile birleştirilerek eyalet yapıldı.

Emevi Halifesi Hişam 724-743 yılları arasındaki halifeliği döneminde Şanlıurfa'yı bayındır bir kent haline dönüştürdü.

Şanlıurfa ve çevresinde kanallar açtırarak, bereketli olan toprakları sulatarak, tarımsal üretimi artırmıştı. Hişam zamanında Şanlıurfa halkı da büyük gelir kaynağına kavuşmuştu.

Hişam'dan sonra Halife olan II. El-Velid'in 744'te öldürülmesiyle Emevi yönetiminin de sonu yaklaştı. Kargaşalardan yararlanan, Armenia ve Azerbaycan Valisi Mervan'ın oğlu Abdülmelik, Harran ve El-Cezire'yi ele geçirerek, babasını yardıma çağırdı. Mervan, Harran'a geldikten sonra Halife III. Yezid'e bağlandı. III. Yezid'in ölümü üzerine başa geçen İbrahim'i tanımayan Mervan, güç kullanarak halifeliğe yükseldi. 744-750 arasında hüküm süren II. Mervan El-Himar'ın yönetim merkezini Şam'dan Harran'a almak istemesi Suriye'de genel bir hoşnutsuzluğa neden oluyordu. Ayaklanmaları bastıran II. Mervan'ın, süren kargaşalar so-

Hasan Paşa cami minaresini güvercinler tavaf etmekte... (Solda)

Şuayb köyü camisinin içinden bir görüntü.. (Sağda)

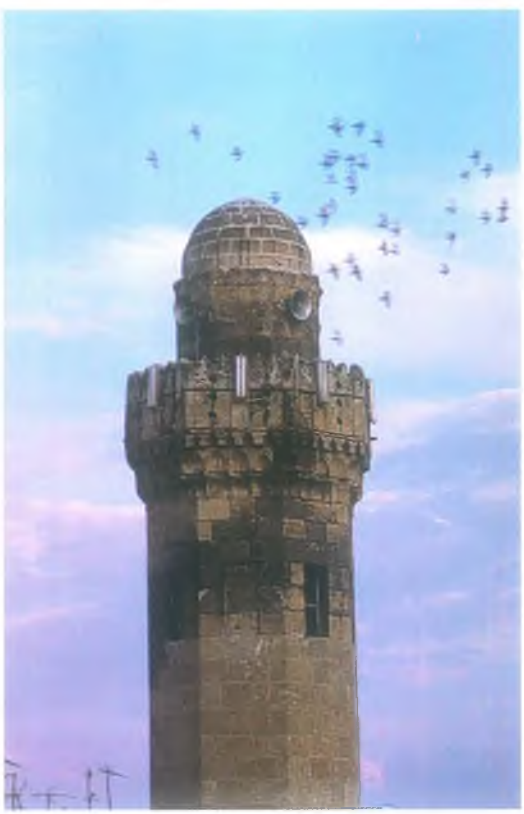

nucunda 750'de tahtını kaybetmesiyle birlikte, Emevi hanedanı da tarihe karıştı.

Abbasiler dönemi

Emeviler'den sonra Şanlıurfa ve yöresinde artık Abbasiler dönemi başlıyordu. Abbasiler ya da Abbasoğulları olarak bilinen devletin en büyük hükümdarı Harun el Reşid, Şanlıurfa'ya geldiğinde, kentte korku hâkimdi. Özellikle Hıristiyanlar Abbasiler'in kendilerini yok edeceği korkusuna kapılmışlardı. Ancak Hıristiyanlar hiç beklemedikleri bir hoşgörü ile karşılaştılar.

Harun el Reşid zamanında Şanlıurfa tarihinin en parlak dönemini yaşadı.

Geçmişi İslamiyet öncesine dayanan dünyaca ünlü "Harran Okulu" Harun el Reşid zamanında önemini kaybetmesi bir yana daha da gelişiyordu. Harran Okulu, Harun el Reşid zamanında Hıristiyan ve Sabii ilim adamlarına kapılarını kapamadı. Diğer dinlere mensup aydınlar çalışmalarını sürdürürken, Harran Okulu tarihin ilk İslam üniversitesi niteliğini de kazandı.

750 yılında Şanlıurfa'ya adım atan Harun El Reşid'in 809'da ölümünden sonra, oğulları arasında başlayan taht kavgaları sırasında Şanlıurfa büyük zarar gördü. Harun El Reşid'in oğulları El-Emin ve El-Memun'un başlattığı taht kavgaları uzun yıllar boyu devam edecekti. Onlardan sonra gelenler de bu taht kavgalarını sürdürünce, Abbasioğulları'nın gücü günden güne eridi. Bu problemlerden elbette Şanlıurfa yöresi de payına düşeni alıyordu. Harun el Reşid zamanında Müslümanlar'la Hıristiyanlar barış içinde yaşarken, artık Müslümanlar bile kendi aralarında barışı koruyamıyorlardı. Şanlıurfa'da yaşayan Hıristiyanlar için yeniden Bizans Devleti ile birleşmeyi istemenin uygun koşulları oluşmuştu.

Bizanslılar da uygun fırsatı kaçırmak istemediler. 942-943'te, Diyarbakır, Erzen, Resulayn'ı

Balıklı gölün kenarında yeralan Rızvaniye camisi kutsallığın izleri...

ele geçirdikten sonra Nusaybin'e dek ilerlediler ve Şanlıurfa halkından İsa'nın kutsal tasvirini istediler. Halife El-Mütteki'nin onayıyla, 200 Müslüman tutsağın serbest bırakılması ve bir daha Şanlıurfa üzerine saldırılmaması koşullarıyla Bizanslılar'a teslim edildi. Bu anlaşma uzun ömürlü olmadı.

Bizans İmparatoru II. Nikeforos Fokas döneminde Şanlıurfa Bizanslılar'ın saldırısına uğradı. Kent baştan başa yakılıp yıkıldı. Abbasiler'deki taht kavgaları Şanlıurfa'yı etkilemeyi sürdürüyordu. İstikrar arayan halk kenti Diyarbakır Mervanileri'ne teslim etti. Ancak Mervaniler de kente aradığı huzuru getiremedi. Mervaniler arasında da iktidar savaşı vardı. Ve bir yönetici kentin payına düşen kısmındaki kale burcunu Bizanslılar'a sattı. Diğerlerinin geri almak için yaptıkları saldırı işe yaramadı.

Urfa kalesinin altındaki mezarlık. (Solda)

Kiliseden camiye çevrilen Fırfırlı camiden bir detay... (Sağda)

Mervanilerin kenti geri almak amacıyla başlattıkları saldırı da sonuçsuz kaldı. 1031 yılındaki çatışmada Şanlıurfa'nın büyük bir bölümü yandı ve yağma edildi.

Bizanslılar 1037 yılında kenti geri aldılar. Bir zamanlar hüküm sürdükleri Şanlıurfa uzun süren Arap ve İslam hâkimiyetinden sonra yine Bizanslılar'ın olmuştu. Bizanslılar'ın ilk işi kenti onarmak ve saldırılara karşı kenti güçlendirmekti.

Şanlıurfa yöresinde Abbasiler'in hâkimiyeti sona ermişti. Ama bu henüz Abbasiler'in sonu demek değildi. Abbasiler hüküm sürdükleri topraklarda 1258 yılına dek varlıklarını sürdürdüler. Abbasiler'in sonunu Moğollar getirdi. Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han, Bağdat'ı alarak Abbasiler'in hâkimiyetini tümden sona erdirdi.

Şanlıurfa'nın Selçuklular'la tanışması

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde Şanlıurfa Bizans kentiydi. Yörenin Türkler'le tanışması 1066 ve 1067 tarihlerine dayanıyordu. Büyük Selçukluların lideri Alp Arslan'ın ilk hedefi Şanlıurfa değildi. Amacı, Türkmen beyliklerine rahat vermeyen Araplar'dı. Önce Şii Fatimiler'in üzerine yürümeye hazırlanan Alp Arslan, Malazgirt'i aldıktan sonra, Diyarbakır önlerine geldi. Diyarbakır Mervani Emiri Nizamü'd-Devlet Nasr Türkmen beylerine karşı bazı hareketlere girişmiş ve bu yüzden Alp Arslan Diyarbakır'ı kuşatmaya karar vermişti. İki taraf arasında barış yapılınca, Alp Arslan Bizanslıların elindeki Telhum ve Siverek kalelerini alarak, Şanlıurfa üzerine yürüdü. Kenti almak için kendi güçleri yeterli değildi. Halep Emiri Mahmud'tan yardım istediyse de, çağrısına olumlu yanıt alamadı. 50 gün süren Şanlıurfa kuşatmasını para karşılığında kaldırmaktan başka çaresi yoktu. Kent Selçuklular'ın olmak için biraz daha bekleyecekti. Ancak Alp Arslan Halep Emiri'nin yaptığını affetmeyerek, Halep üzerine yürüdü. Halep'i savaşsız ele geçirdikten sonra, Fatimiler üzerine yürüyeceği sırada Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in büyük bir orduyla ilerlediğini duyunca hemen geri döndü.

1071 Malazgirt Savaşı Türkler'in Anadolu tarihleri içinde bir dönüm noktasıydı. Bizanslılar yenilmiş, imparatorları esir düşmüştü.

Alp Arslan'la Romen Diyojen arasında yapılan anlaşmaya göre Bizanslılar yıllık vergi ödeyecekler ve Doğu Anadolu'yu bütünüyle Türkler'e bırakacaklardı. Buna göre Şanlıurfa ve Antakya yöreleri de Türkler'in eline geçmiş oluyordu. Ancak bu anlaşma uygulanamadı. Çünkü Romen Diyojen tahttan atılmıştı ve yeni Bizans İmparatoru Mikail Dukas bu anlaşmayı tanımıyordu. Dukas kente Vali Paulos'a bağladı. Türkler Şanlıurfa için biraz daha bekleyeceklerdi.

Urfa şehrinin içinde yeralan Tonozlu cami...

Malazgirt Savaşı'nı kazanan Büyük Selçuklu Türkleri, hızla Anadolu'ya yayıldılar. 1072'de Alp Arslan'ın ölmesi üzerine Büyük Selçuklu tahtına çıkan Melikşah, amcası Kavurd'un ayaklanmasıyla karşılaştı. Zor durumda kalan Melikşah Anadolu'nun fethiyle uğraşan komutan Artuk Bey'i geri çağırdı. Daha önce Alp Arslan'a karşı ayaklanan Kutalmışoğlu Süleymanşah ile kardeşi Mansur, bu sırada, Birecik ve Şanlıurfa yöresinde bulunuyorlardı. Artuk Bey'in Anadolu'dan ayrılması ile onların önü açılıyordu. Süleymanşah ile Mansur Anadolu'ya girdiler ve kısa sürede Konya'dan İznik'e dek olan bölgeyi ele geçirdiler. Hâkim oldukları yörede de 1075'te Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdular.

Bizanslılar Malatya-Antakya hattını Türkler'e karşı korumak için Ermeni Komutan Filaretos ile anlaşmışlardı. Ancak Filaretos Malazgirt Savaşı'nı izleyen yıllarda bağımsız davranmaya

başladı. Bu politik bir tavırdı. Yörede güçlü olan Bizanslılar'ın karşısında Türkler yeni bir denge olarak çıkıyorlardı ve Filaretos da yöredeki değişimi kendi lehine kullanmak amacındaydı.

Ermeniler'le Bizanslılar arasındaki husumet XI. Yüzyıl'ın başlarına dayanıyordu. Bizanslılar, Doğu Anadolu'daki Ermeni prensliklerinin tümünü ortadan kaldırıp, Ermeni halkını Fırat yöresine sürgün etmişlerdi. Kilikya'da, Kahramanmaraş ve Şanlıurfa yöresinde toplanan Gregoryen Ermeniler, kendilerine zorla Ortodoks mezhebini kabul ettirmeye çalışan Bizanslılar'a düşmandılar. Bu yüzden, Anadolu'nun Türkler'e karşı savunulmasında Bizans'a yardımcı olmadılar. Filaretos bağımsız davranmaya başladığında da onu desteklediler. Filaretos, işi daha da ileri götürdü ve 1074'te bağımsızlığını ilan etti ve Bizans İmparatorluğu'nun Antakya Valisi'ni bozguna uğrattı. Siirt ve Muş yöresinde Bizans'a bağlı kalan Ermeni Thornig'i saf dışı bıraktıktan sonra, 1077'de Şanlıurfa'yı Bizanslı Vali Leon'un elinden aldı. Malatya ve Fırat boylarındaki Ermeniler'i de saf dışı bıraktıktan sonra büyük bir Ermeni prensliği kurdu.

Filaretos öylesine acımasız bir yönetim kurdu ki kendi halkının bile nefretini kazandı. Filaretos, batıda giderek güçlenen Anadolu Selçukluları'ndan çekiniyordu. Bu yüzden, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a bağlılığını sundu. Anadolu Selçukluları bunu affetmeyecekti. Süleymanşah, Filaretos'un bu davranışı üzerine harekete geçti. 1085'te Antakya üzerine sefere çıktı ve kenti ele geçirdi. Büyük Selçuklu Devleti'nin başında bulunun Melikşah bu sırada Araplar'la uğraşıyordu. Melikşah sorunları çözdükten sonra Süleymanşah ile karşılaştı. Bu egemenlik savaşı Büyük Selçukluların lehine gelişti.

Soğmatarlı çocuklar kutsal adak yerinde... Onların adakları oyunları. *(Yan sayfada)*

Anadolu Selçukluları bu yenilgiyle büyük bir sarsıntı geçirdi. Anadolu Selçukluları 1092'de tahta I. Kılıç Arslan'ın geçmesiyle toparlanabildi.

Şanlıurfa'daki kargaşa ortamından yararlanan Kilikya Ermeni Kralı Hetum'un oğlu Thoros, kenti ele geçirdi. Bu arada, Fırat boylarında ortaya çıkan Ermeni prensleri ile Türk emirleri arasındaki çatışmalar sürüyordu.

Bu arada Bizaslılar, artan Türk baskısı altında bunalmışlardı. Papa Urben'e başvuran İmparator I. Aleksios Komnenos bir Haçlı seferi düzenlenmesini sağladı. Anadolu Selçukluları ile Danişmendiler birleşerek Anadolu'yu Haçlılar'a karşı savunmaya çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Anadolu Selçukluları'nın başkenti İznik Haçlılar'ın eline geçti. Maraş yöresinde asıl Haçlı ordusundan ayrılan Kont Baudouin, Türkler'in elindeki Tel-Başer'i aldı. Haçlılar'ın bu denli yakına gelmeleri, Şanlıurfa'daki Ortodoks Hıristiyanlar'ı umutlandırdı. Şanlıurfa halkı Ermeni yönetime karşı ayaklandı. Ve halk kenti Haçlılara teslim etti. Böylece 1098 yılında Şanlıurfa'da bir Haçlı kontluğu kurulmuş oldu.

Fırfırlı camisinin etfafı gecekondularla çevrilmiş durumda...

Haçlı kontluğu dönemi

I. Haçlı Savaşı'nın sonucunda bir grup Kudüs'e girerken, Fransız Haçlı Komutan Baudouin'in emrindeki bir grup da Şanlıurfa'ya giriyordu. Merkezi Şanlıurfa olmak üzere kurulan Haçlı kontluğu yörede 48 yıl hüküm sürdü.

Şanlıurfa'ya yerleşen Haçlı Kontu Baudouin

olası bir saldırıya karşı kentin surlarını güçlendirdi ve savunma önlemleri aldı.

Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk Antakya'yı Haçlılar'dan kurtarmak için Körboğa komutasında bir ordu hazırladı. Körboğa, Şanlıurfa önlerine geldiğinde kenti kolayca alabileceğini düşündü ve saldırdı. Kuşatma üç hafta sürerken, umulmadık bir direnişle karşılaştı. Bunun üzerine önce Antakya'yı kurtarma, daha sonra da yeniden kente dönme yolunda bir karar alındı.

Büyük Selçuklu ordusunun Şanlıurfa'da oyalanması Antakya'daki Haçlılar'ın önlem almasına yeterli oldu ve Selçuklu ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Haçlı kontu Baudouin bu yenilgiden cesaret alarak, Samsat ve Suruç'u ele geçirmeye karar verdi. Fazla direnemeyeceğini anlayan Samsat hâkimi Balduk, kenti Haçlılar'a satarak Baudouin'in hizmetine girdi.

Suruç'u elinde bulunduran Artuklu Emiri Belek, Körboğa ile Antakya seferine katılmış, yenilgiye uğrayınca da Suruç'a dönememişti. Çoğunluğu Müslüman olan Suruç halkı, Baudouin'in hizmetine girmiş olan Balduk'u kararından geri dönmeye zorlayarak, Haçlılar'a karşı direnişe hazırlandılar. Bunun üzerine Baudouin Suruç'u zorla ele geçirdi ve Balduk'u da idam ettirdi. Baudouin Haçlı komutanlarından Foucher de Chartres'i de Suruç komutanlığına getirdi.

Haçlı kont Baudouin'in yönettiği kentte huzur kalmamıştı. Kente sürekli olarak Haçlılar yerleştiriliyordu. Bu arada Ermeni yok sayılıyordu. Ermeniler arasındaki huzursuzluk o kadar arttı ki, Ermeniler Haçlılar'a karşı Türkler'le işbirliği yapmaya yeltendiler. Ancak Kont Baudouin bu hareketleri bastırdı ve Şanlıurfa Ermenileri'ni kent dışına sürdü. Kont Baudouin Şanlıurfa'da hüküm sürerken kardeşi Godefroi de Kudüs Kralı olmuştu. Kudüs Haçlı kralı Godefroi'nin ölümü üzerine Baudouin, yönetimi almak amacıyla Kudüs'e doğru yola çıktı. 1100 yılında yerine yeğeni II. Baudouin geçti.

18. yüzyıldaki Avrupalı gezginler tarafından gravürü çizilen Birecik kalesi...

Artuklu Emiri I. Sökmen 1101'de Baudouin'in yokluğundan yararlanmaya çalışarak, Suruç'u ele geçirmeye çalıştı. I. Sökmen Suruç Komutanı Foucher başta olmak üzere, pek çok Haçlı askerini kılıçtan geçirdi.

Suruç'taki yenilgiye öfkelenen II. Baudouin, I. Sökmen'e karşı Antakya'daki Haçlılar'dan yardım istedi. Ancak istediği yardımı bulamadı. Yardımsız kalsa da Suruç'a baskın düzenledi. Sonuç tam bir katliamdı,yüzlerce kişiyi öldürttü. Kalanları da tutsak etti. Haçlılar'ın başarısında yöredeki Türk beyliklerinin arasındaki çekiş-

melerin büyük rolü vardı. Onların istikrarsızlığı Haçlılar'a istedikleri bölgelere saldırabilme olanağını sağlıyordu.

Bundan cesaretlenen Haçlılar Harran'ı da ele geçirmek istediler. Bunun için başlattıkları saldırı, çevrede bulunan Türk beyliklerinin, aralarındaki anlaşmazlıkları unutarak birleşmelerine neden oldu. Şanlıurfa Kontu II. Baudouin ve beraberindeki Joscelin, Bohemond ve Tankred; 1104'te Harran'ı kuşattılar. Ancak Artuklu I. Sökmen ve Musul Emiri Çökermiş birleşerek, Haçlılar'ı ağır yenilgiye uğrattılar. Ancak bu başarı iki Türk beyi arasında yeniden anlaşmazlığa neden oldu. Çökermiş, Harran başarısından cesaretlenerek, Şanlıurfa'yı kuşattı ve askeri gücünün azlığı yüzünden başarısızlığa uğradı.

Daha sonraki dönem yine Türk beylikleri arasındaki anlaşmazlıklarla geçti. Hiçbir Türk beyi tek başına Haçlılar'ın hakkından gelemiyordu. Ama iktidar savaşları yüzünden bir araya gelemedikleri gibi birbirlerini de yıpratıyorlardı. Aslında aynı sorun Haçlılar arasında da başlamıştı. Haçlı kontları da iktidar mücadelesine düşmüşlerdi.

II. Baudouin Şanlıurfa'daki Haçlı Kontluğu iktidarını Tankred'e kaptırmıştı.

Bu dönemde Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan 1106'da Şanlıurfa'yı kuşattıysa da, ele geçiremedi. Bu sırada Musul Emiri Çökermiş ile Muhammed Tapar arasındaki çekişme yeniden başlamıştı. Türk beylikleri arasındaki çatışmalara katılan I. Kılıç Arslan 1107 yılında yaşamını yitiriyordu.

Türkler arasında bu çekişmeler sürerken, II. Baudouin Şanlıurfa Kontluğu'nu Tankred'in elinden aldı.

II. Baudouin, 1109'da Harran üzerine saldırıya geçtiyse de Türk güçleri karşısında yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı.

Bu arada Halep ve Musul'daki Türk beylikleri birleşerek Şanlıurfa'yı kuşattı. Kent çember içine alınmış ve açlık baş göstermişti. Daha fazla direnemeyeceklerini anlayan Şanlıurfa Kontluğu diğer kentlerdeki Haçlılar'dan yardım istedi. Antakya Kontu Tankred, Kudüs Kralı I.Baudouin, Trablus Kontu Bertrand de St. Gilles'in Şanlıurfa'ya yardıma geldiklerini öğrenen komutan Mevdud Harran'a çekildi.

Bu sırada şans Türk beyliklerinden yanaydı ve Haçlı güçleri arasında anlaşmazlık başlamıştı. Anlaşmazlığa düşen Haçlı ordusu Türkler'i takip etmedi. Haçlılar'ın Samsat'a doğru çekildiğini öğrenen Komutan Mevdud, bir baskınla

Haçlı askerlerinin büyük bir bölümünü kılıçtan geçirdi ve Haçlı ordusunun bütün malzemelerini ele geçirdi. Halep Emiri Rıdvan da, Antakya Kontluğu topraklarını yağmaladı. Bunun üzerine, Haçlılar da, Halep yöresinde büyük yağma ve yıkımlara giriştiler.

Haçlılar'ın Halep seferi nedeniyle Mevdud, yeniden Şanlıurfa yöresine saldırıya geçti. Ancak bu kez başarılı olamadı. Ancak 1112'de, kent halkının bir bölümünün çağrısı üzerine kenti bir kez daha kuşatan Mevdud, kenti savunanları şaşırtmak içni Suruç'a çekildi. Amacı, baskın yaparak, Ermeniler'in de yardımıyla Şanlıurfa'yı fazla kan dökmeden almaktı. Başlangıçta bu planı olumlu sonuç vermiş ve Türk güçleri kent surlarındaki en yüksek kulede denetimi ele geçirmişti. Ancak, askerleriyle yetişen Joscelin Türkler'i kuleden attı. Bundan sonra Haçlılar Şanlıurfa'daki Ermeniler'e karşı geniş bir kıyım hareketine giriştiler.

Urfa şehir müzesinde yeralan Haçlı kontluğu dönemine ait Aslanlı çeşme.

Mevdud 1113'te güçlerini Harran'da topladı. Üst üste gelen saldırılar yüzünden çok yoksullaşmış olan Şanlıurfa'yı terk edip Tel-Başer'e yerleşmiş olan II. Baudouin, Ermeniler'in kenti Türkler'e teslim edeceklerini duyunca, Suruç Komutanı Paganus'u Şanlıurfa'ya gönderdi. Paganus da kentteki Ermeniler'e karşı büyük bir kıyıma girişti. Kıyımdan kurtulanlar kent dışına atıldılar. Bu Ermeniler'in pek çoğu, Samsat'a yerleşti.

Mevdud'un 1113'te Musul'da öldürülmesi, Şanlıurfa Kontluğu'nu yeni bir saldırı tehlikesinden uzak tutamadı. Sultan Muhammed Tapar, Musul'a vali olarak gönderdiği Aksungur'u Haçlılar'a karşı savaşmakla görevlendirdi. Ancak Türk beylikleri arasındaki mücadele bir türlü sona ermiyordu. 1114'te Aksungur Şanlıurfa'yı kuşattığında, Mardin Artuklu Emiri İlgazi ve Malatya Selçuklu Sultanı Tuğrul Arslan adına hareket eden Artuklu Belek, onun üzerine saldırdılar. Yenilgiye uğrayan Aksungur geri çekilmek zorunda kaldı.

1116'da yeniden yöreye geldiyse de, Artuklu İlgazi ve Şam Emiri Tuğtekin, Şanlıurfa, Antakya kontları ve Kudüs kralı ile anlaşarak savaşa hazırlandılar. Savaşı göze alamayan Aksungur yöreden ayrılmak zorunda kaldı.

Türkler arasında sürüp giden çekişmelerden yararlanan II.Baudouin, Birecik'i de ele geçirdi ve buraya vali olarak Puiset'yi atadı. 1118'de de, amcasının yerine Kudüs kralı olarak Şanlıurfa'dan ayrıldı. Şanlıurfa'ya da Joscelin vali oldu. 1118'de Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra, Mardin Artuklu Emiri İlgazi topladı-

ğı orduyla Şanlıurfa üzerine yürüdü. Yöreyi yağmalayıp yıkıma uğrattıktan sonra da Antakya'yı işgal etti.

1122'de İlgazi ve Belek birleşerek Haçlılar'a karşı harekete geçtiler. Kudüs Kralı II. Baudouin, Şanlıurfa Kontu Joscelin ve Birecik Kontu Puiset, aralarında anlaşarak savaşa hazırlandılar. Bununla birlikte, iki taraf da birbirinden çekindiği için çatışma çıkmadı. İlgazi Halep'e, Belek de Malatya'ya dönmek üzere yola çıktılar. Joscelin Belek'i izlemeye koyuldular.

Belek, bir baskınla Haçlı kontunu da tutsak etti ve Harput'a götürdü. Kudüs kontu II. Baudouin, tutsakları kurtarmaya ve Türkler'den öç almaya kalkıştıysa da, başarılı olamadı.

İlgazi'nin ölümünden sonra, Büyük Selçuklu Sultanı II. Mahmud Belek'i, Haçlılar'a karşı savaşan orduların başına getirdi. Harran ve Tel-Başer'i ele geçiren Belek Halep'te iken, Besni Ermenileri'nden bazıları, Harput'taki tutsakları kurtarmak için harekete geçtiler ve kaleyi ele geçirdiler. Joscelin yardım getirmek için güneye giderken, Harput'ta kalan Kral II. Baudouin, savunma önlemleri alarak, Belek'e karşı direnmeye çalıştı. Yardım gelmeden Harput'u ele geçiren Belek, Baudoun'i tutsak etti. Harran üzerine yürümeyi göze alamayan Joscelin Halep yöresinde kaldı. Belek, Joscelin'in ordusunu saf dışı bıraktıktan sonra, Münbiç yöresinde Haçlılar'a karşı yeni bir savaşa girdi. Bu savaşta yaralanarak 1124 yılında öldü. Bu sırada Artuklu Timurtaş Kral II. Baudouin'i para karşılığında serbest bıraktı.

Ancak Kudüs Kralı II. Baudouin ve Şanlıurfa Kontu Joscelin'in kısa aralıklarla öldüler. Bu ölümler karşısında kaygıya düşen Haçlılar, arasında anlaşmazlıklar çıktı. 1131'de II. Joscelin Şanlıurfa kentinin başa geçti. Haçlılar arasında çıkan anlaşmazlıkları Musul ve Halep'teki Zengiler dikkatle izliyorlardı. 1144'te, İmadeddin

Soğmatar'daki Adak Tepesi'nde yeralan tanrı heykelleri; artık inananları olmadan çok yalnızlar...

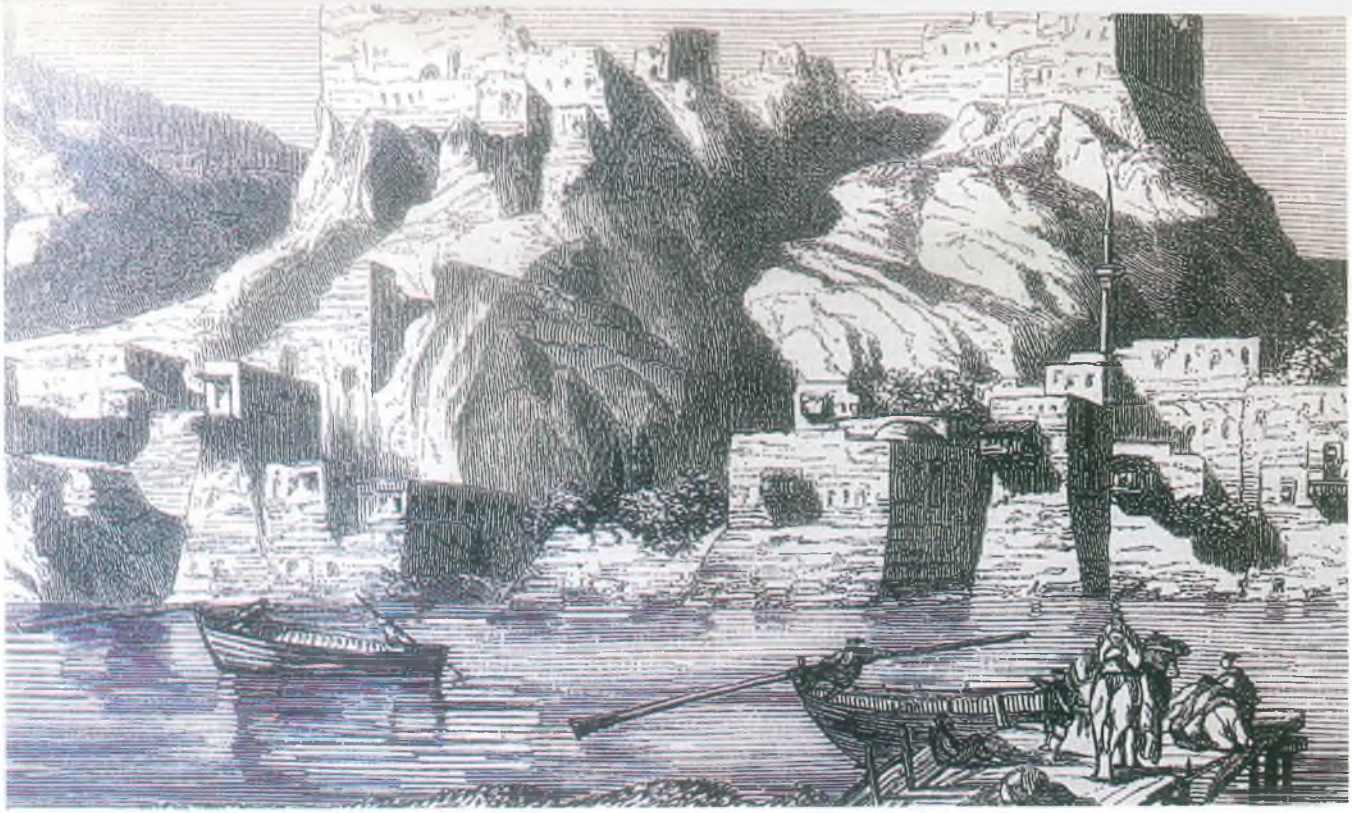

Fırat nehrindeki ticaret yolunu savunma amacıyla yapılan Birecik kalesinin gravürü...

Zengi Şanlıurfa önüne geldi. Bir ay süren kuşatmadan sonra, kenti ele geçirdi. Latinler'e karşı acımasız davrandığı halde, yerli Hıristiyanlar'ı kıyımdan kurtardı ve onları dinsel inançlarında serbest bıraktı. Haçlı Kontluğu artık tarihin derinliklerine gömülmüştü.

Bundan sonra Suruç'u ele geçiren İmadeddin Zengi, Birecik'i kuşattı. Ancak, Musul'da karışıklıklar çıkması ve II. Joscelin'in Birecik yakınlarında bulunması yüzünden, kuşatmayı kaldırdı. Şanlıurfa kentinin valisi artık Zengi'nin atadığı Küçük Ali'ydi. Küçük Ali, kentte Ermeniler'in başlattığı bir ayaklanmayı kolaylıkla bastırdı.

1146'da İmadeddin Zengi'nin ölümü Haçlılar'ı umutlandırdı. Ermeniler'in yardımıyla kente giren Joscelin, kaleyi alamadı ve Atabey Nureddin Mahmud'un yetişmesi üzerine de Şanlıurfa'dan kaçtı. Bundan sonra, Atabey Nureddin Mahmud, Tel-Başer üzerine sefer düzenledi. İlk saldırıyı savuşturan Haçlılar, Türk ordusunun bir süre sonra geri döneceğini biliyorlardı. Yöreyi ellerinde tutamayacaklarını anladıkları için, 1150 yılında Tel-Başer, Birecik, Samsat ve Gaziantep yöresindeki 6 kaleyi Bizanslılar'a sattılar.

Urfa müzesinde bulunan Meryem ve İsa heykelleri

Nureddin Mahmud'un 1174'te ölümü üzerine Şanlıurfa, II. Seyfeddin Gazi'nin yönetimi altına girdi. Nureddin Mahmud'un yanında yetişmiş olan Selahaddin Eyyubi, Mısır'ı fethederek Şii Fatımi halifeliğine son verdiği için büyük güç ve ün kazanmıştı.

Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra bağımsız hareket ederek Eyyubi Devleti'ni kurdu, egemenlik alanını da Fırat ve Dicle vadilerine dek yaymaya çalıştı. Bu durum, Musul'da Atabey I. İzzeddin Mesud ve Artuklu II. Kutbeddin İlgazi'yi kaygıya düşürdü. II. Seyfeddin Gazi 1176'da öldükten sonra, I. İzzeddin Mesud ile Nureddin Mahmud'un oğlu Melik Salih arasında başlayan çatışmalar, Selahaddin Eyyubi'nin fetih hareketlerini hızlandırmasına neden oldu. Güç durumda kalan Atabey I. İzzeddin Mesud, Haçlılar'dan bile yardım istedi; yine de Eyyubiler'i durduramadı. Selahaddin Eyyubi, 1182'de Şanlıurfa, Suruç ve Nusaybin'i ele geçirdi. 1183'te de Harran'ı aldı.

Hz. İbrahim mağarası ve Mescidi Halil Camii, Peygamberler şehri Urfa'nın en kutsal mekanlarından.

Eyyubiler'le Anadolu Selçukluları arasındaki mücadele

Selahaddin Eyyubi 1193'te ölünce Musul atabeyleri ile Artuklular, yitirdikleri yerleri kurtarmaya çalıştılar. Eyyubi hükümdarı Adil Seyfeddin, Mardin'i kuşattı. Musul Atabeyi I. Nureddin Arslanşah'ın yardım etmesiyle Eyyubiler yenildi. Halep Eyyubileri hükümdarı Zahir Gıyaseddin, Şam Eyyubileri hükümdarı Adil Seyfeddin'in baskısından kurtulmak için, Artuklular'la ve Atabeyler'le anlaştı. Birleşerek Harran ve Şanlıurfa yöresini ele geçirmeye çalıştılar. Adil Seyfeddin'in oğlu olan Harran Emiri barış önerdi. Adil Seyfeddin'in bir daha ülkelerine saldırmaması koşuluyla barış kabul edildi. 1196'da Anadolu Selçuklu tahtına II. Süleymanşah çıkmıştı. Süleymanşah'ın en büyük amacı, ülke birliğini sağlamaktı. İlk olarak, kardeşi Malatya Emiri Muizeddin Kayserşah üzerine yürüdü ve 1200 yılında Malatya'yı ele geçirdi Muizeddin Kayserşah kayınpederi Eyyubi Adil Seyfeddin'in yanına sığındı ve Şanlıurfa'ya yerleşti.

Halep Eyyubi hükümdarı Zahir Gıyaseddin, 1216'da ölünce, yerine henüz çocuk yaştaki oğlu geçmişti. Anadolu Selçukluları'nın başına da Sultan I. İzzeddin Keykavus geçmişti. Keykavus Halep'teki Eyyubi yönetiminin zaafından yararlanarak Halep'i ele geçirmeyi planladı. Ancak başarıya ulaşamadı.

Anadolu Selçukluları ile Eyyubiler arasında egemenlik savaşımı sürmekteydi. 1232'de Mısır Eyyubi Sultanı I. Kamil Nasreddin ile Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad karşı karşıya geldi. Selçuklu ordusunun bir bölümü Şanlıurfa'yı kuşatırken, öbür bölümü de, Siverek, Harran ve Rakka'yı ele geçirdi. Şanlıurfa'nın, çoğunluğu Süryani ve Ermeni olan halkı, Eyyubiler'in önderliğinde büyük direniş gösterdiler. Kale önce alındı. Ama sora yine Eyyubiler'in eline geçti.

Günümüzde Hacca giden insanların evlerinin dış kapı üstlerini süsleyen tabela.

1237 yılına gelindiğinde Anadolu Selçukluları'nın başında II. Gıyaseddin Keyhusrev vardı. Keyhusrev politik davranarak, Eyyubiler arasındaki güç kavgasından yararlanmak istedi. Halep ve Diyarbakır Eyyubileri ile Artuklular'ı kendi saflarına çekmeyi başaran II. Gıyaseddin Keyhusrev, Anadolu Selçukluları'nı, Mısır Eyyubileri'ne karşı

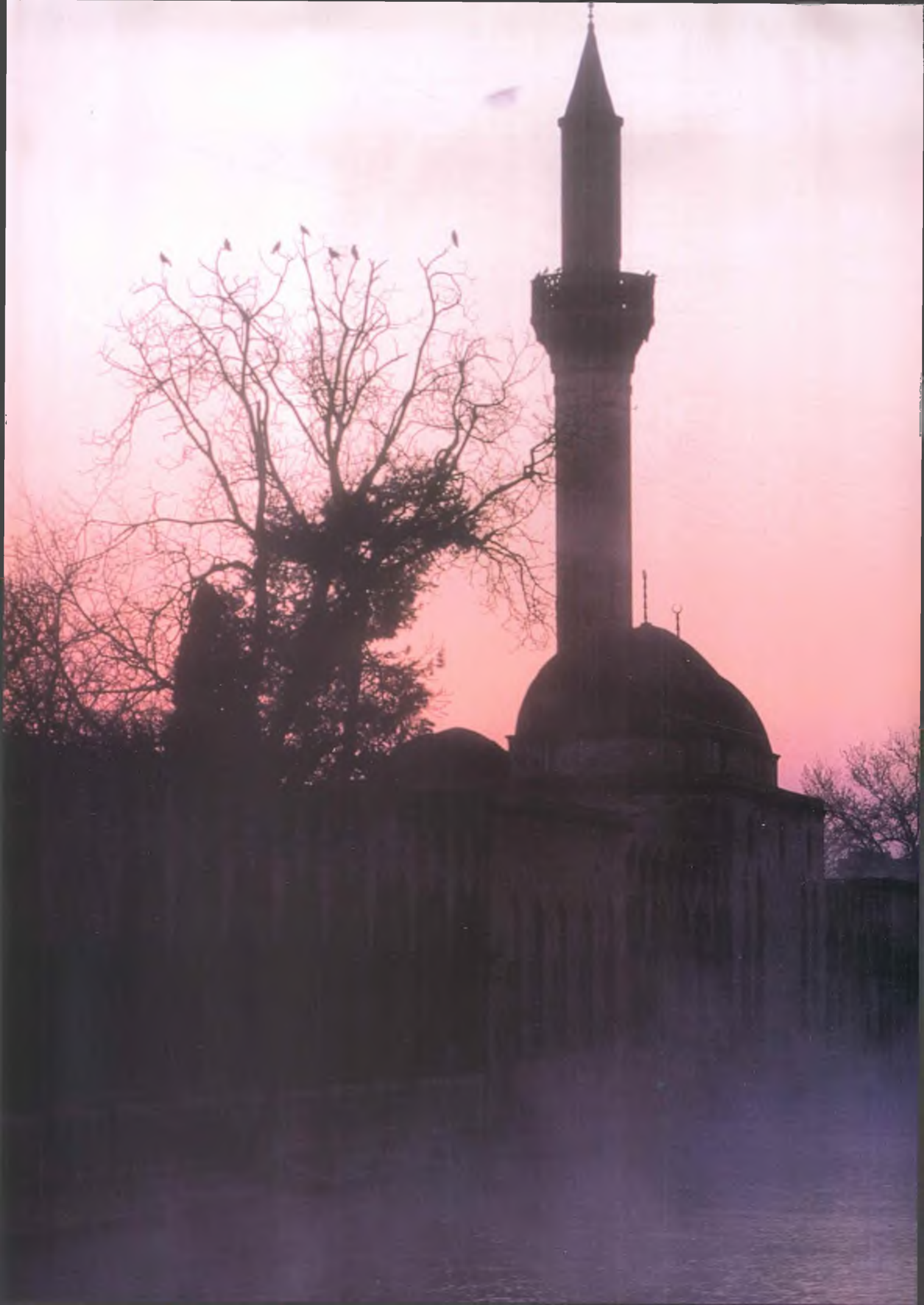

güçlü bir duruma getirdi. Mısır Eyyubileri'ne karşı durumunu güçlendiren II. Gıyaseddin Keyhusrev' batı yönünden hiç beklemediği bir tehditle karşılaştı.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetinde olan Kayseri yöresinde yerleşik Harezm beyleri ayaklandılar ve güneydoğuya doğru yola çıkarak, yolları üzerindeki bütün kent ve kasabaları yağmaladılar.

Harezm beyleri üzerine gönderilen Selçuklu güçleri başarılı olamadı.

Harezmliler Siverek ve Samsat'ı yağmaladılar. Şanlıurfa, Harran ve Suruç'u ele geçirip aralarında paylaştılar. Yöredeki Türkmen beyleri de Harezmli beylerine katıldı.

Harezmliler Selçuklu, Eyyubi ve Artuklu hükümdarlarını uzun süre uğraştırdılar. Yağma korkusu yüzünden Suriye-Anadolu üzerindeki büyük kervan yolu bile işleyemez duruma geldi. Bunun üzerine II. Gıyaseddin Keyhusrev, Harezmliler'e barış teklif etti. Onlardan Kayseri'ye geri dönmelerini istedi. Harezm beyleri geri dönmeyi kabul etmedilerse de, bir daha Selçuklu topraklarına saldırmayacaklarına söz verdiler. Ancak barış ortamı uzun süre devam etmedi. Harezm sorunu yine güçle çözüldü.

Selçuklu ordusu Harran'da Harezmliler'i yenilgiye uğrattı. Harran Kalesi, Selçuklular'a teslim edildi. Selçuklular Harran'ı yardımını gördükleri Eyyubiler'e bırakırken kendileri, Siverek'i aldılar. Harezm sorununun çözülmesi Anadolu Selçukluları'nda sorunların bittiği anlamına gelmiyordu. Yönetimlerindeki Türkmen beylikleri sürekli ayaklanıyorlardı. Bu ayaklanmalar da Anadolu Selçukluları'nı güçsüz bırakıyordu.

Anadolu Selçukluları'ndan sonra

Sonunda Anadolu Selçukluları 1243'te de Moğollar'a yenilerek yıllık vergi veren bir devlet durumuna düştüler.

Moğollar Anadolu Selçukluları'nı yendikleri

Tan yeri ağarırken Rızvaniye cami ve kuşlar...
(Sol sayfa)

Yumaşak kayalar oyularak yapılan Şuayb evi...

Kösedağ Savaşı'ndan sonra yöreyi yağmalamaya başladılar. Harran ve Şanlıurfa ağır Moğol saldırılarına dayanamadan teslim oldu. Suruç halkı direnmeye kalkışınca kıyıma uğradı.

Tarih 1318'i gösterdiğinde Anadolu Selçuklu Devleti tarihe karışmıştı.

Devlet baskısından kurtulan Türkmen boyları bağımsız hareket etmeye başladılar. Yöre 1399'da meşhur Şam seferinin dönüşünde Timur'la tanıştı.

Bölgedeki Türkmen beyliklerini darmadağın eden Timur direnişle karşılaşmadan Şanlıurfa'ya girdi.

Urfa kalesinin gece görüntüsü...

Artık Türkmen beyleri Timur'un egemenliğine boyun eğecekti. Akkoyunlu Türkmenleri'nin başı olan Karayülük Osman Bey, Timur'la birlikte Ankara Savaşı'na katıldı. Osmanlılar'a karşı başarı kazandığı için, Timur Karayülük Osman Bey'e Diyarbakır yöresini verdi, 1403'te Diyarbakır'da Akkoyunlu Devleti'nin temelleri atıldı. Kısa bir süre sonra, Akkoyunlular, egemenlik alanlarını genişletmeye başladılar. Ve Şanlıurfa'yı da kendi topraklarına kattılar.

Akkoyunlu Devleti yörede hüküm sürerken, İran'da da Safeviler güç kazanıyorlardı. Safeviler'in güç kazanmasıyla da Akkoyunlular gerileme ve çöküş sürecine girdiler. 1502'de Akkoyunlu Elvend Bey'i yenilgiye uğratan Şah İsmail, Diyarbakır dışında tüm Doğu Anadolu'yu egemenliği altına aldı. Elvend'in ölümünden sonra Akkoyunlular'ın tek hükümdarı durumuna gelen Sultan Murad, Safeviler karşısında tutunamayarak Osmanlılar'a sığındı.

Dergah cami avlusunun tavan süslemeleri, İslam sanatının en seçkin örneklerinden...

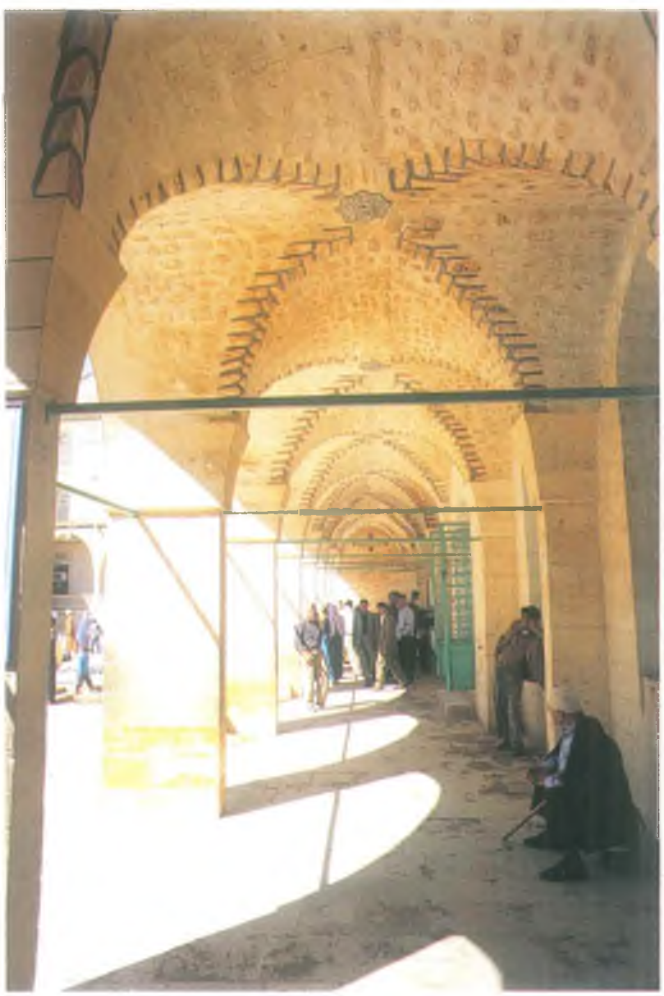

Yavuz Sultan Selim'in İran seferine katılan Akkoyunlu Sultan Murad Diyarbakır'ı Osmanlı topraklarına katmakla görevlendirildi. Sultan Murad 1514'de Safaviler'in elindeki Şanlıurfa'yı geri almaya çalışırken yaşamını yitirecekti. Şanlıurfa'nın kesin olarak Osmanlı yönetimi altına girmesi 1517'de, Mardin Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra gerçekleşti.

16. Yüzyıl Şanlıurfa tarihinde bir dönüm noktası: Osmanlılar

1517'de Yavuz Sultan Selim'in İran seferinde Osmanlı topraklarına katılan Şanlıurfa, 16. Yüzyıl'a Osmanlı yönetimi altında giriyordu. Dünyada ilk çağ insanını konuk eden ender kentlerden olan Şanlıurfa için yeni bir dönem başlıyordu.

Kentin Osmanlılar'ın eline geçmesinden 1587 yılında başlayan ayaklanmalara dek huzur hâkim olacaktı. Osmanlılar'ın eline geçtiğinde Şanlıurfa Güneydoğu Anadolu'nun 4. büyük kentiydi. Osmanlılar kenti yönetsel bölünme bakımından Diyarbakır Eyaleti'ne bağladılar. 1518 yılında 5500 civarında olan Şanlıurfa nüfusu yöreye huzurun gelmesiyle artmaya başladı. 1526 yılında 8000'i buldu. 1566 yılın-

da 14000'e ulaştı. Dönem nüfus ağırlığının Müslümanlar'da olduğu ve Müslümanlar'la ve Hıristiyanlar'ın birlikte barış içinde yaşadığı bir dönemdi.

Hıristiyan ibadethanelerinin ve yapılarının varlığının yanında kent, geçmişteki İslam uygarlıklarının izlerini ağırlıklı olarak taşıyordu. Osmanlı egemenliğine girdiğinde kentte 3 cami, 12 mescit, 4 hamam, 2 kervansaray, 1 bedesten, 1 darphane bulunuyordu. Ayaklanmaların son bulmasıyla kentte ciddi bir ekonomik faaliyet de başlamıştı. Bağ-bahçe ve bostanlar, değirmenler, dükkânlar kentin ekonomik faaliyeti içindeki yerini alıyordu.

Günümüzde Şanlıurfa'nın bir ilçesi olan Birecik ise o dönemde 3000'lik nüfusuyla Güneydoğu Anadolu'nun 6. büyük kentiydi. Fırat Irmağı üzerinde yer alan Birecik'i önemli kılan bir liman ve tersane şehri olmasıydı.

Kayıtlar Birecik tersanesinde, 1565 yılında 150 geminin suya indirildiğini belirtirken, 250 geminin de inşası devam ediyordu.

Birecik bir yandan Osmanlı Devleti'nin yörede ihtiyaç duyduğu gemileri üretirken bir yandan da ulaşım görevi üstleniyordu. Osmanlılar Birecik limanını kullanarak Bağdat'a asker ve erzak gönderiyordu. Birecik sivil ulaşım açısından da önemliydi. Halep'le Bağdat arasında çölden yapılacak yolculuk 50 gün süren zahmetli bir uğraş iken Birecik limanı çok daha kolay çözüm sunuyordu. Bağdat'a gidecekler Birecik'e gelir ve gemilerle Fırat Nehri'nden Bağdat'a 15 gün civarında ulaşırlardı. Bu özelliğiyle de Birecik ekonomik faaliyet açısından oldukça hareketli bir kentti.

Hz. İbrahim'in doğduğu mağaranın kubbesi incelikli taş işçiliği ile dikkat çekiyor.

Celali ayaklanmaları

1587 yılına değin süren barış ortamı Celali ayaklanmaları ile son bulacaktı.

1578'de, Rakka ve Şanlıurfa yöresinde, Abdurrahman adında eski bir sancak beyinin ayaklanması kısa sürede genişledi. Eski Urfa Beyi Suhrab da ayaklandırmaya katıldı. Yöredeki Türkmen aşiretlerince desteklenen bu ayaklanmayı devlet güçlükle bastırabildi.

Ancak bir kez huzur bozulmuştu ve eski istikrarı sağlamak epey zaman alacaktı. Celali ayak-

lanmasını fırsat bilen devlet görevlilerini de merkezi otoriteye uzaklıktan yararlanarak, yetkilerini kötüye kullanmaya başladı. Görevlilerin yaptıkları zulüm halkı bezdiriyordu. Bütün bunlara yöredeki beyliklerin eski kan davalarını canlandırmaları da katılınca Şanlıurfa huzursuz bir kent görünümüne bürünüverdi. Artık kentte her an yeni bir ayaklanma bekleniyordu. İlk ayaklanmaları bastırılan Celaliler 1599 yılında yeniden ayaklandılar. Celali ayaklanmasının başında Karayazıcı ile bir Osmanlı paşası olan Hüseyin Paşa vardı. 1598'de Karayazıcı ve Hüseyin Paşa, Karaman'da patlak veren ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilirken onlar, bu ayaklanmayı bastırmak bir yana Celali ayaklanmasının elebaşı oldular.

Osmanlı Devleti 1599 yılında bu ayaklanmalara son vermek için Mehmet Paşa komutasında bir orduyu İstanbul'dan yola çıkardı.

Mehmet Paşa komutasındaki ordu Kahramanmaraş önlerine geldiğinde, Karayazıcı ile Hüseyin Paşa Şanlıurfa'yı kuşatarak dış surları aştılar. İç kale bu saldırıya direnemeyerek Karayazıcı ve Hüseyin Paşa'ya teslim oldu. Şanlıurfa isyancıların eline geçmişti ve bu işgal tam bir yıl sürdü.

Kentin isyancıların elinde olması Osmanlı Devleti'nin otoritesini sarsıyordu.

Ulu cami içinden bir görüntü. (Altta)

Kenti ne pahasına olursa olsun geri alma emrini alan Mehmet Paşa, Halep Beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa ile Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa'dan yardım alarak 1600 yılında kaleyi kuşattı. Ancak isyancılar kenti ustalıkla savunuyorlardı. Şanlıurfa'yı savaşarak geri almanın yanında Mehmet Paşa, bir kez de görüşme yolunu denedi. Anlaşmak istediği Karayazıcı'ydı. Karayazıcı'ya hain ilan edilen Hüseyin Paşa'yı teslim etmek koşuluyla Antep Sancakbeyliği önerildi. Karayazıcı bu teklifi kabul edince kent işgalden kurtuldu.

İbrahim Paşa'nın işgali

Celali isyanından sonra Şanlıurfa'daki Osmanlı egemenliği 19. Yüzyıl'a dek bir daha sarsılmadı. Ufak tefek ayaklanmalar her zaman vardı ama bu ayaklanmalar bastırılıyordu. Şanlıurfa

Hz İbrahim mağarası önündeki bir kubbe...

1839 yılında 4 yıl kadar sürecek bir işgale uğradı. Osmanlı'ya başkaldıran Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Osmanlı ordularıyla Nizip'te karşılaşıyordu. Osmanlı kuvvetleri İbrahim Paşa'nın karşısında yenik düşecekti. İbrahim Paşa'nın yöredeki istilasından Şanlıurfa da payına düşeni aldı. Yaklaşık dört yıllık bir esaretten sonra yine kent Osmanlı egemenliğindeydi.

Bu olay dışında Şanlıurfa Osmanlı yönetiminde 19. Yüzyıl'ı siyasal açıdan oldukça durgun geçirdi. 19. Yüzyıl'da siyasal açıdan hayli durgun bir dönem geçirdi. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yönetsel bölünmesine paralel olarak Şanlıurfa'nın idari özelliklerinde bazı değişiklikler oldu. Osmanlı egemenliğine girdiği, 16. Yüzyıl'da Diyarbakır vilayetine bağlanan Şanlıurfa, 1818'de Halep'e tayin edilen Hurşit Ahmet Paşa zamanında Halep Eyaleti'ne bağlandı. Söz konusu dönemde Halep Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelerle ticaret yaptığı en önemli ekonomik merkezlerinden biriydi. Şanlıurfa, bağlı Halep Eyaleti'nin merkezine 263 kilometre uzaklıktaydı.

Kaynaklar Şanlıurfa'dan Halep'e giden kervanların bu yolu 5 günde alabildiklerini ortaya koyuyor.

1867 Vilayet Nizamnamesi, bir sancak olan Şanlıurfa'nın Halep vilayetine bağlı olduğunu kaydediyor. 1818'de Halep'e bağlanan Şanlıurfa bu yönetsel özelliğini ilerki yıllarda da koruyordu. 1867 Vilayet Nizamnamesi'ne göre Şanlıurfa Sancağı, Birecik, Halfeti ve Suruç kazalarından oluşmaktaydı. 1892 Devlet Salnamesi Şanlıurfa'nın yönetsel özelliğinin değişmediğini, halen Halep Eyaleti'ne bağlı olduğunu gösteriyor.

Şanlıurfa yönetsel açıdan en önemli değişikliğe 1916 yılında uğradı. II. Meşrutiyet'le birlikte yeniden biçimlendirilen, Osmanlı Devleti'nde Şanlıurfa Sancağı, Halep vilayetinden ayrılarak bağımsız sancak oldu. Bu dönemde, Şanlıurfa Sancağı'nın, merkez kaza, Birecik ve Harran olmak üzere 3 kazası vardı. 1918'de Şanlıurfa Bağımsız Sancağı'nın kaza sayısı, Rakka ve Suruç'un katılmasıyla 5'e çıktı.

Dergah cami tavan süslemesi...

Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi nüfus

İnsan uygarlığının ilk çağlara dek uzandığı Şanlıurfa'da insan mozaiği her zaman renkli oldu. Hurri-Mitanniler, Aramiler, Asurlar, Medler, Persler, Makedonlar, Abgarlar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Türkler. Osmanlılar zamanında Şanlıurfa böylesine zengin nüfus tarihine sahipti. Kurulan her yeni kültür bir eskisinin üstüne inşa edilse de etkileniyordu. Ve çağlar boyu doğan her çocuk hangi milliyete ve dine sahip olursa olsun, zengin bir kültüre gözlerini açıyordu. İslamiyet dışındaki dinlere de büyük bir hoşgörüyle bakan Osmanlı yönetimi, değişik milliyet ve dinden olan nüfusun özelliklerini bozmamıştı. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi nüfus 20. Yüzyıl'daki milliyetçilik akımları ortaya çıkana dek yan yana barış içinde yaşamanın bir yolunu bulmuştu.

Osmanlı dönemine ilişkin nüfus bilgilerini salnamelerden elde ediyoruz.

1873 Halep Vilayet Salnamesi, Şanlıurfa Sancağı'ndaki toplam nüfusun 100.000'i aştığını gösteriyor. Salnamelerdeki bilgilere göre nüfustaki ağırlık Müslümanlar'daydı. 88 bin Müslüman nüfusa karşı 12 bin civarında Hıristiyan nüfus vardı. Yahudi nüfus ise 500'e bile varamıyordu. 1883 Halep Vilayet Salnamesi'nden kadın ve erkek nüfus hakkındaki bilgileri de elde ediyoruz. 1883 Halep Vilayet Salnamesi'nde Şanlıurfa nüfusunun 58.620'si erkek ve 49.656'sı kadın olmak üzere, toplam 108.276 olduğu kaydediliyor. Yine bu salnameye bakılırsa, Şanlıurfa'da Müslüman nüfus artarken Hıristiyan nüfusta belli bir düşme kaydediliyordu. Müslüman nüfus, 95.647'ye çıkarken, Hıristiyan nüfus, 11.980'le 12.000'in altına düşüyordu. Yahudi nüfus da aynı dönemde 250 kişi civarındaydı.

Tipik bir Osmanlı kenti olan Urfa'da meşrutiyet döneminde bir bayram kutlaması...

Cuinet araştırması bizleri 1890 yıllarında Urfa Sancağı'nın Müslüman olmayan nüfusun mezhep ve etnik dağılımı üstüne bilgilendiriyor. O dönemde 20.000'i aşan Hıristiyan nüfus içinde en kalabalık olanı 6218 kişiyle Süryani Yakubiler'di. 5060 kişiyle ikinci olan Rum Ortodoksları 4437 kişiyle Ermeniler izliyordu. Protestanlar ise 2000 kişilik nüfuslarıyla bölgede yer alıyorlardı. Cuinet o dönemde Müslüman olmayan nüfusun daha çok kentin merkez kazasında toplandığını da ortaya koyuyor.

1894 tarihli Halep Vilayet Salnamesi kentte yaşayan Müslümanlar'ın sayısını 113.475 olarak saptarken, Müslüman olmayanların sayısını da 14.261 olarak belirlemişti.

Halep Eyaleti'ne bağlanan Şanlıurfa Sancağı'nın en yüksek derecede idari yöneticisi mutasarrıftı. Sancağa bağlı kazaların başında kaymakam bulunuyordu. Kentte yaşayan Müslümanlar'ın dinsel hizmetlerini kadı, müftü ve imamlar yerine getiriyordu. O dönemde Şanlıurfa Hıristiyan grup içinde Süryaniler için büyük önem taşıyordu. Süryani Kayubiler'in bağlı olduğu piskopos, Şanlıurfa'da oturmaktaydı. Aynı dönemde, kentte yaşayan Ermeniler, Kozan Katolikosluğu'na, Rum Ortodokslar ve Melkitler de Halep'te oturan piskoposlarına bağlıydılar.

Dünya tarihinde eğitim denildiğinde incelenen kurumların başında "Harran Okulu" gelir. Milattan önceki yıllarda kurulan okul, felsefe matematik gibi bilimlerin yanı sıra Hıristiyanlığın doğuşunda bu dinin öğretilerinin geliştiği öğretildiği bir kurum oldu. Harran Okulu Abbasi halifesi Harun Reşit döneminde de ilk İslam üniversitesi olarak ünleniyordu. Din bilginlerinin yanı sıra astronomi, felsefe, tıp, matematik gibi ilim alanlarında öğrenciler yetiştiriliyordu.

Şanlıurfa ne yazık ki eğitim açısından parlak konumunu 19. Yüzyıl'da devam ettiremedi. Şanlıurfa Sancağı'nın eğitim açısından ileri düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildi. 1867 Halep Vilayet Salnamesi, Şanlıurfa Sancağı'nda 1 medrese, 212 Müslüman ve 13 azınlık mektebi bulunduğunu kaydetmektedir. Aynı salnameye göre, Birecik kazasında 1 medrese ile 10 mektep, Rumkale kazasında ise, 2 mektep vardı.

1883 Halep Vilayet Salnamesi, kayıtları ise Şanlıurfa Sancağı'nda 14 medrese ile 6 kütüphane; Birecik ile Rumkale kazalarında ise 4'er medrese bulunduğunu ortaya koyuyor.

Tarihi Harran Üniversitesi... Millattan önceki yıllardan islamiyetin ilk dönemine kadar aydınlanmanın beşiği oldu...

1887 Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Şanlıurfa merkez kazasının 18 medresesinde toplam 500 öğrenci öğrenim görüyordu. Aynı dönemde, Urfa merkez mazasının tek rüştiyesinde 74 öğrenci vardı. 44 sübyan mektebinde ise öğrenim gören öğrenci sayısı sadece 756'ydı. Aynı dönemde nüfus içindeki payları göz önünde bulundurulduğunda Müslüman olmayan halkın eğitime daha fazla önem verdikleri görülüyordu. 18 azınlık okulunda okuyan öğrenci sayısı 1134 civarındaydı.

1898 ve 1903 Maarif salnamelerine göre, Şanlıurfa kütüphaneler açısından oldukça zengin bir kentti. Merkez kazanın 7 kütüphanesinde toplam 1666 kitap vardı. Rıdvaniye Kütüphanesi'nde 200, Rahimiye Kütüphanesi'nde 221, Sakibiye Kütüphanesi'nde 150, İbrahimiye Kütüphanesi'nde 300, Rızaiye Kütüphanesi'nde 100, Süleymaniye Kütüphanesi'nde 95 kitap bulunmaktaydı.

1903 Maarif Salnamesi Şanlıurfa Sancağı'ndaki 9 medresede okuyan öğrenci sayısında geçmiş yıllara göre azalma olduğunu ortaya koyuyor.

Rıdvaniye, Rahimiye, Sakibiye, İbrahimiye, İhlasiye, Rızaiye, Süleymaniye, Şabaniye ve Sakibiye medreselerinde sadece 144 öğrenci bulunuyordu.

Aynı Salnamede Şanlıurfa Sancağı'ndaki ortaöğrenim kurumlarına devam eden öğrenci sayısı 240 olarak belirtiliyordu.

Bu rakamlar geçmişte, aydınların, ilim adamlarının toplandığı, deyim yerindeyse "aydınlanmanın" başladığı bir kentin 19. Yüzyıl'da eğitim açısından ne denli geri gittiğini gösteriyordu.

Ekonomi tarihi

Bir yanda Halep öte yanda o günkü adıyla Diyarbekir... Ve ortalarda bir yerde Şanlıurfa... Hem Halep hem de Diyarbekir önemli ticaret merkezleriydi. Ve onların hemen yakınındaki Şanlıurfa Sancağı da bu canlı ticaret yaşamından payına düşeni alacaktı. O dönemde Şanlıurfa'dan Halep'e, Diyarbekir'e, tahıllar, fıstık, yün ve yapağı ile mücevherler ve çeşitli dokumalar giderdi. XIX. Yüzyıl'da Şanlıurfa Sancağı'nda halkın en önemli iki uğraş dalı tarım ve hayvancılıktı. 1870 Halep Vilayet Salnamesi, Şanlıurfa Sancağı'nda 3.735.723 dönümlük toplam arazinin 2.670.315 dönümünün tarla olduğunu kaydetmektedir. Cuinet araştırmasında Şanlıurfa Sancağı'nın belli başlı dışsatım ürünlerinde, birinci sırayı buğdayın aldığını belirtiyor. Buğdayı, diğer tahıllar susam ve kuru üzüm izliyor.

Yine Cuinet'ye göre Şanlıurfa Sancağı'nın tahıl dışı tarım ürünleri arasında üzüm, zeytin, kavun-karpuz, meyankökü, kenevir, badem ve pamuk ilk sıraları almaktaydı.

Şanlıurfa Sancağı'nda tarım kadar hayvancılık da

İpek yolu kervancılarının uzun yolculuklarında soluklandıkları şehirlerinden biri de Urfa'dır.

önemli bir ekonomik uğraştı. 1870 Halep Vilayet Salnamesi'ne göre, merkez kazanın koyun varlığı 120.000 başı geçiyordu. Keçi varlığı da ağırlıklı olarak kıl keçisi olmak üzere 70.000 başa yaklaşıyordu. Ayrıca Şanlıurfa Sancağı'nda 30.000'i aşkın deve bulunuyordu.

1890'larda Şanlıurfa yöresinde kümes hayvancılığı da gelişmişti. Cuinet'ye göre, sancakta toplam 56.800 tavuk ile 1580 hindi ve ördek vardı. 14.000'i aşkın arı kovanı yöre de arıcılığın da geliştiğini ortaya koyuyordu.

Hayvan varlığı sayesinde Şanlıurfa Halep'e çeşitli hayvan ürünleri satıyordu. Yün, tereyağı, tabaklanmış ve tabaklanmamış keçi ve sığır postu, Şanlıurfa Sancağı'nın önemli gelir kalemlerini oluşturuyordu.

Şanlıurfa Sancağı bu dönemde ihtiyaç duyduğu malları ithalat yoluyla karşılıyordu. En çok ihtiyaç duyulan ürünler; şeker, kahve, yünlü kumaş ve çuhaydı. Demir ihtiyacı, İngiltere'den karşılanıyordu.

19. Yüzyıl'da Osmanlı topraklarının pek çok yerinde olduğu gibi Şanlıurfa Sancağı'nda da sanayi gelişmemişti. Yörenin başlıca yerel zanaat dallarını dokumacılık ve kuyumculuk oluşturmaktaydı. 1894 Halep Vilayet Salnamesi'ne baktığımızda, yöredeki tezgâhlarda maşlah, beyaz şal, aba, beyaz ve renkli bezler dokunduğunu görüyoruz. Aynı salnameye göre, Suruç'ta kilim, halı, seccade ve kıl çadır dokumacılığı gelişmişken, Birecik'te çeşitli bezler, pamuklular dokunmaktaydı.

19. Yüzyıl'ın sonlarında Şanlıurfa Sancağı'nın ikinci önemli uğraş dalı kuyumculuktu. 1894 Halep Vilayet Salnamesi, Şanlıurfa'daki kuyumculuğun çevre vilayetlere ün saldığını, çeşitli mücevherlerin Halep'te satıldığını kaydetmektedir. Aynı salnamede, merkez kazada bakır mutfak takımları işlemeciliği ile sahtiyan ve kösele üretimi yapıldığı; Birecik'te kırmızı sahtiyan işlendiği belirtilmektedir.

19. yüzyılda Sanayi-i Nefise okulu, öğretmenleri ve öğrencileri... (Üstte ve altta)

Urfa taş mimarisin en güzel örneklerinden biri olan bu yapı 1983 yılında yıktırılarak yok edilmiş ve pekçok benzeri ile aynı kaderi paylaşmış... (Ortada)

UĞURSUZ BİR MART GÜNÜYDÜ Kİ İNGİLİZLER GÖRÜNDÜ

Urfa, destan yurdu, bu eski belde
Nice efsaneler yaşar dilinde,
Toprağın öz oğlu, öz kızı Urfa,
Bin kere hem şehit, hem gazi Urfa

(Ahmet Kutsi Tecer)

Beklemek... Hem de kötü bir şeylerin olacağını bile bile beklemek... Şanlıurfalılar 1919 yılının Aralık ayında düşmanı beklemeye başladılar. 6 Aralık günü İngilizler'in Kilis'e girdiklerini duyduklarından beri sıranın kendi kentlerinde olduğunu biliyorlardı. 17 Aralık günü Antep işgal edilince de haber tez elden kente ulaştı. Düşman hızla ilerliyordu. 22 Şubat günü de Maraş elden gitmişti. Takvim yaprakları uğursuzca dökülüyordu... 25 Şubat'ta İngilizler Birecik'te görününce kentte nefesler tutulmuştu.

Kent beklemedeydi... Tam yetmiş bin kişi "davetsiz, konukları" bekliyordu. Gençler öfkeli, çocuklar korkmuş, yaşlılar duadaydı. Kentte bulunan 13. Kolordu Komutanlığı'na bağlı 1. Süvari Alayı'nın Komutanı Binbaşı Hüseyin Bey kenti savunamayacağını biliyordu. Ve o da bekliyordu.

Tarih 24 Mart 1919'u gösterdiğinde artık beklenenler gelmişti.

Kente geceyi geçirdikleri Sultantepe yönünden giren İngiliz piyadelerinin yanında onlara destek çıkan Ermeniler de vardı. 200'er kişilik iki piyade bölüğü kente girdikten sonra, başlarındaki Tümen komutanı Şanlıurfa Mutasarrıfı Nusret Bey'le görüştü ve işgali bildirdi. Kenti teslim alan İngiliz yarbay, İsviçreli Yakop olarak tanınan bir gayrimüslimin evinde konaklamaya karar verdi.

Mutasarrıf Nusret Bey işgali kınayan bir notayı kaleme alıyordu. Ama İngiliz komutan bu notayı yanıtlamıyordu bile. İşgal komutanının yaptığı ilk işlerden biri, Binbaşı Hüseyin Bey'le görüşerek, Süvari Alayı'nın kenti terk etmesini istemek oldu. Binbaşı Hüseyin Bey'in bu isteğe karşı koyma gücü yoktu. İşgalcilere direnmenin zamanı gelecekti.

Kurtuluş savaşı döneminde Urfalı bir asker...

Binbaşı Hüseyin Bey 25 Mart'ta karargâhı boşalttığında halk teslimiyetin ağır duygularını yaşıyordu. Binbaşı Hüseyin Bey komutasındaki 1. Süvari Alayı, Hilvan'da bir takım bırakarak, Siverek'e çekildi.

Türk askerlerinin kenti terk ederken kente başkaları giriyordu. Daha önce Suriye'ye göç etmiş olan Ermeniler'in büyük çoğunluğu da Şanlıurfa köylerine geldi. O dönemde çıkarları doğrultusunda her yerde uluslar arasındaki ayrılıkçı hareketler yaratan İngilizler bu tutumlarını kentte de sürdürdüler. Yöredeki Ermeni ve bazı Kürt aşiretleri üzerinde ayrılıkçı etkinlikler sürdürüyorlardı. İngilizler, bu ayrılıkçı hareketlerden o kadar çok medet umuyorlardı ki, İngiltere'nin Musul'daki siyasal temsilcisi Mr. Nowill, sık sık Şanlıurfa yöresindeki köylere geliyor ve aşiretler arasında yürütülen ayrılıkçı çalışmaların eşgüdümünü sağlıyordu. Nowill'in çalışmalarında ağırlık verdiği aşiretlerin başında Milli Aşireti vardı ki, bu çalışmalar birkaç yıl sonra meyvesini verecekti.

İngilizler'in, Musul'u Fransızlar'ın elinden almak için daha önce Fransızlarla yaptıkları anlaşmaya uymayarak, başlattıkları Suriye ve Güneydoğu Anadolu işgalleri, beklenen etkiyi yarattı. Eylül 1919'da yapılan bir antlaşmayla, Musul İngilizler'e bırakıldı. Buna karşılık, İngiliz askerleri de Güney ve Güneydoğu Anadolu'da işgal ettikleri yerlerden çekileceklerdi. Antlaşmaya uygun olarak Fransızlar, 30 Ekim 1919'da kente girdiler. Bir direniş hareketinden kuşkulanan Fransız işgal komutanı kentte jandarma tabur komutanı ve Suruç kaymakamını tutuklayarak Adana'ya gönderdi.

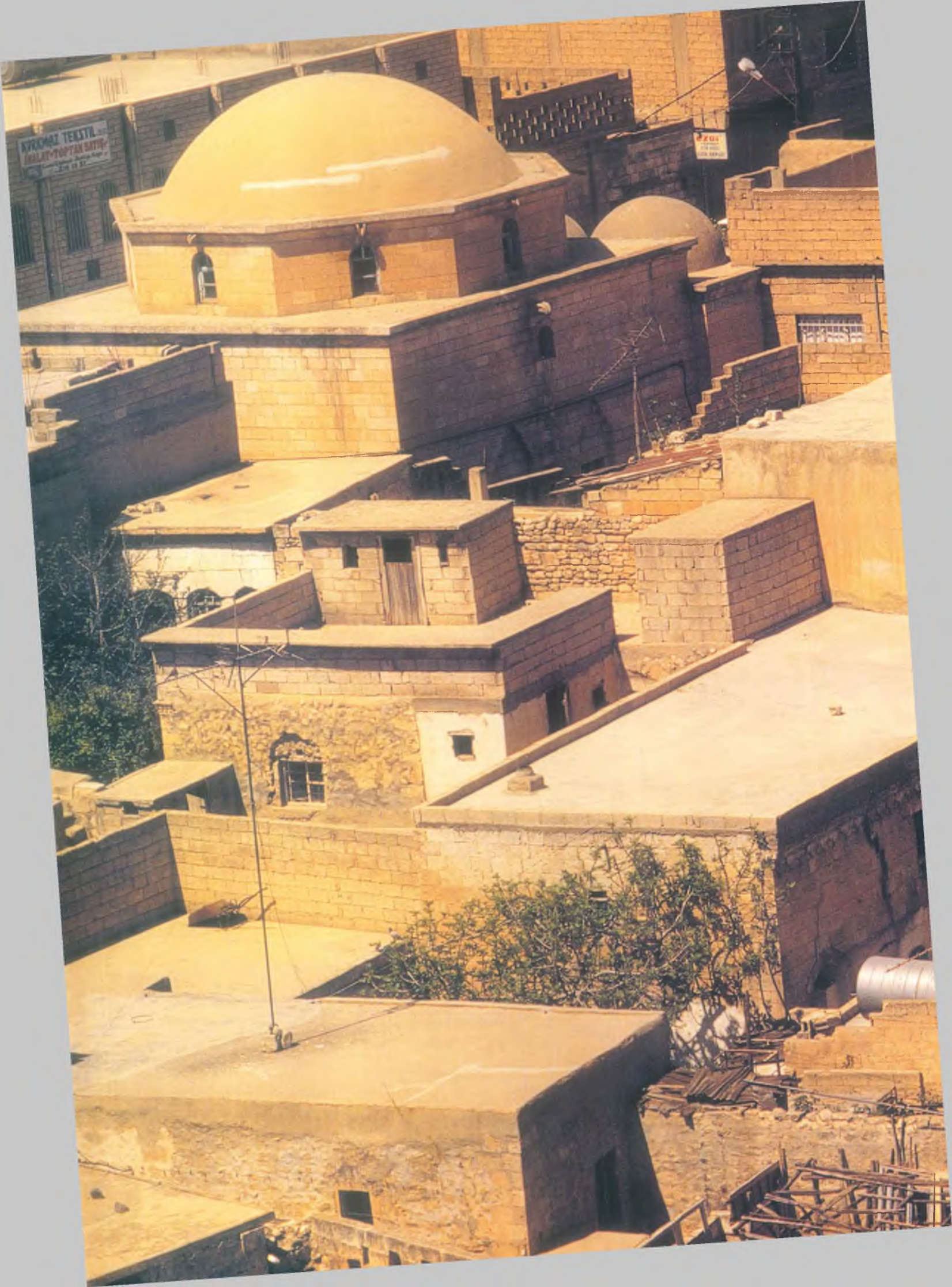

Geçmiş yüzyıllarda yerel savaşlar gören yaşlı dünyamız 20. Yüzyıl'da ilk dünya savaşını yaşayacaktı. 1 Ağustos 1914 yılında başlayan 1. Dünya Savaşı, yüzyıllardır hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonunu getirdi. Bu savaşta düşman taarruzu ancak Bugünkü ulusal sınırlarımızda durdurulabilmişti.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu müttefiklerinin tüm cephelerde ateşi kesmesi üzerine Mondros Mütarekesi imzalanıyordu.

Mondros Mütarekesi günlerinde Şanlıurfa 70.000 nüfuslu bağımsız bir sancaktı. Merkez kazası dışında, Birecik, Suruç, Harran ve bugün Suriye toprakları üzerinde bulunan Rakka'yla birlikte dört kazası vardı.

ŞANLIURFA İNGİLİZ V

Mondros Mütarekesi'ni izleyen 4 Kasım 1918'de bir Fransız birliği Uzunköprü - Sirkeci Demiryolu'nu işgal ediyordu. Aynı gün İngilizler de Musul'a giriyorlardı. İşgaller ardı arkası kesilmeden devam edecek, sıra Şanlıurfa'ya da gelecekti. Aslında İngilizler'le Fransızlar Şanlıurfa'nın da dahil olduğu Kilikya topraklarının kaderini kendilerince daha 1912 yılında çizmişlerdi.

Kilikya'nın paylaşımı için, İngiltere ile Fransa arasında, daha 1912'de başlayan savaşım, Şanlıurfa yöresini de etkilemişti.

1912'deki Balkan Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ni yıkımın eşiğine getirdiğini gören İngiltere ve Fransa, bu

topraklardaki nüfus alanlarını belirleyen bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşmaya göre Kilikya ve Suriye Fransa'ya bırakılıyordu. Ancak, daha sonra İngiltere Hindistan'daki egemenliğini sağlamak için Fransızlar'dan habersiz olarak Mekke Şerifi Hüseyin ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre, İngiltere'de Mekke Şerifi'nin Osmanlı Devleti'ne karşı yapacağı ayaklanmaya destek olacak, Filistin ve Irak dışındaki bütün Arap Yarımadası topraklarında bağımsız bir Arap devletinin kurulmasına çalışılacaktı. Fransızlar, bu gizli anlaşmayı ancak 1916'da öğrendiler ve itiraz ederek, daha önce İngiltere ile aralarında yapılan anlaşmanın yenilenmesini istediler. Bunun üzerine yeni anlaşma ile yeni paylaşım belirlendi. Buna göre, Irak ile Filistin İngiltere'ye; Suriye, Kilikya, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Şanlıurfa Fransa'ya verilecek, ayrıca Fransızlar, Musul ve çevresine de "nezaret" edeceklerdi. İşte Mondros Mütarekesi ile birlikte 1916'larda kâğıt üstüne yapılan paylaşımın hayata geçirilmesine olanak doğmuştu.

FRANSIZLAR'IN DÜŞLERİNDEYDİ

Mondros Mütarekesi imzalanınca, İtilaf devletleri, daha önce aralarında paylaştıkları alanları ele geçirmek için harekete geçtiler.

Ancak İngiltere ve Fransa arasında, daha 1916'tan beri bölge üstündeki egemenlik anlaşmazlığı da ortaya çıktı. Oyunu bozan İngiltere'ydi. İngilizler anlaşmaya göre Fransızlar'a bırakılan Musul'a girdi. Anlaşmayı bir kez bozan İngilizler yollarına devam ettiler.

Kuva-yı Milliye örgütlenmesi

Fransızlar'ın kente girmesinden 26 gün önce 4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nde Güney ve Güneydoğu Anadolu'daki işgal sorunu "ivedilikle" ele alınıyordu. Sivas Heyet-i Temsiliyesi Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından Güneydoğu Anadolu'dan çekilen birliklerin yerini yeni güçlerle doldurmak kararını alıyordu. Ancak henüz resmi güçlerle bir direniş yürütmek bazı sakıncalar yaratacaktı. Bu nedenle gizli bir "Kuva-yı Milliye" örgütlenmesine gidilmesi kararlaştırıldı.

Kentin ileri gelenlerinin kurduğu ve yönettiği Kuva-yı Milliye yönetiminde Emekli Binbaşı İhsan Bey, Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı İlyas Bey, Kaymakam Şevket Bey, Veteriner Adil Bey, Jandarma Teğmeni Hulusi Bey, Ali Saip Bey, Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi, Barutçu Hacı İmam Efendi ve Bedriağazade Halil Efendi bulunuyordu.

Şanlıurfa'daki Kuva-yı Milliye örgütlenme çalışmalarının başına, Yüzbaşı Ali Saip Bey getirildi. Kentteki Kuva-yı Milliye hareketi için 29 Aralık önemli bir gündü. Yüzbaşı Ali Saip bey, gizlice direniş liderleriyle ve mutasarrıfla buluştu. Bu toplantıyla Heyet-i Temsiliye'ye bağlı bir Kuva-yı Milliye örgütü çalışmalarına başladı. Toplantıda; direniş hareketinin başarılı olabilmesi için çevredeki aşiret reislerinin desteklerinin alınmasına karar verildi. Badıllı, Dögerli, Şeyhanlı, Baziki ve Borova aşiretleriyle vakit geçirilmeden haberleşildi ve yörenin bu güçlü aşiretlerinin de katılmasıyla Şanlıurfa Kuva-yı Milliyesi, önemli bir güce ulaştı. Artık askeri bir harekâta başlamanın zamanıydı.

Urfa'nın Fransız işgali sırasındaki bir askeri geçit ve Urfa'da resmi bayram töreni...

Ancak Fransızlar'ın istihbarat birimleri iyi çalışıyordu. Kentteki direnişi ve Yüzbaşı Ali Saip Beyin kentte saklandığını haber almışlardı. Bunun üzerine 16 Ocak'ta Ali Saip Bey kentten ayrılarak Diyarbakır'a gitti. 1920 Ocak ayının ortalarında başlaması gereken harekât, Şubat başlarına ertelendi.

Kenti kurtarma zamanı...

Fransızlar'ın aldıkları önlemler, yaptıkları baskınlar direniş hareketini kırmaya yetmiyordu. Ali Saip Bey harekâtın stratejisini Diyarbakır'da hazırladı. 7 Şubat 1920 gecesi Şanlıurfa yakınlarındaki, Karaköprü Köyü birden hareketlendi. Yüzbaşı Ali Saip Bey, Kuva-yı Milliye yöneticileri ve çeşitli aşiretlerden 3000 kişi Karaköprü Köyü'nde toplandı.

Artık kenti kurtarma zamanı gelmişti. Kuva-yı Milliye yöneticileri kenti Fransızlar'ın elinden kan dökülmeden almak istiyorlardı. Olası çatışmalarda sivil halk zarar görebilirdi. Bu nedenle, saldırıya geçilmeden önce, Fransız işgal komutanına "Kuva-yı Milliye Komutanı Namık (Ali Saip)" imzalı bir uyarı notası gönderildi. Notada, işgal 24 saat içinde kaldırılmazsa saldırıya

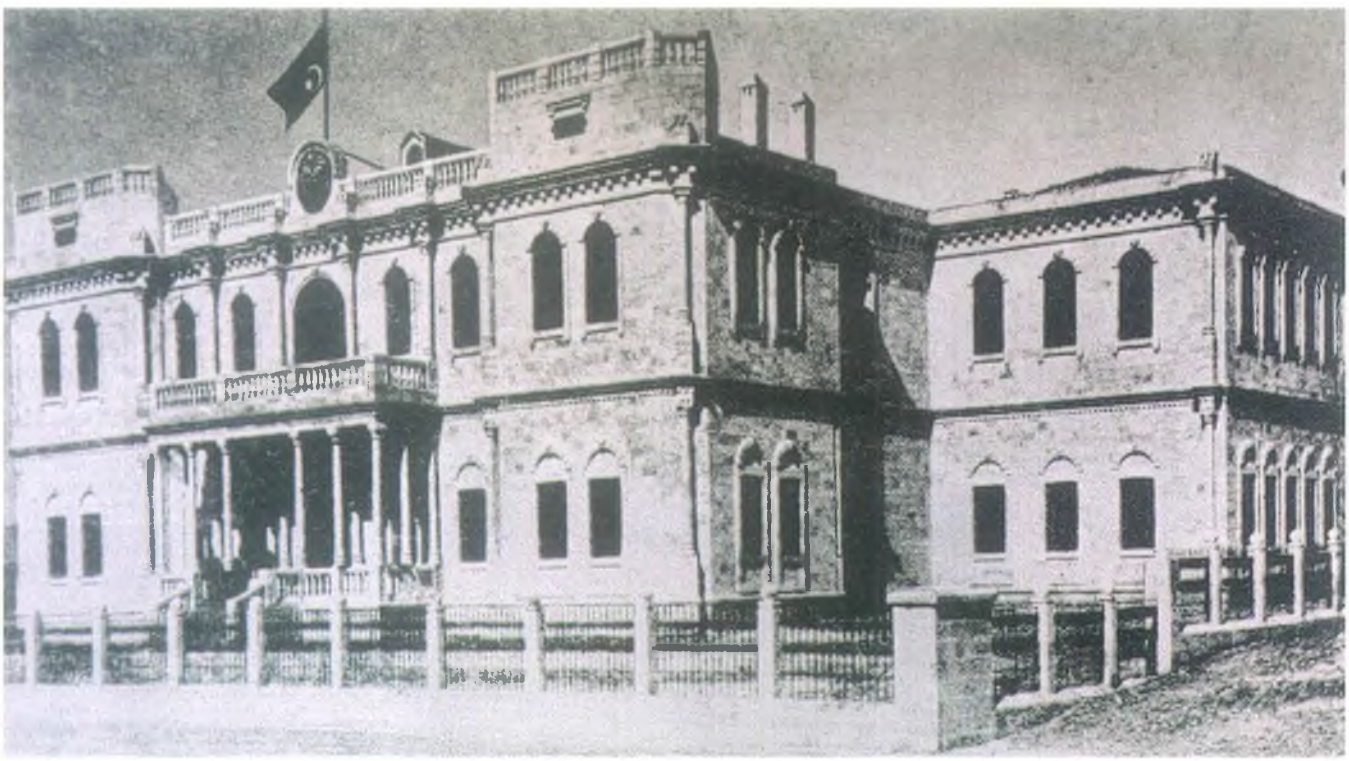

Eski Urfa Belediye oteli... Bu yapı da günümüze ulaşamadı.

geçileceği ve çıkacak olaylardan doğacak sorumluluğun Fransızlar'a ait olacağı kaydetti. Fransız işgal komutanı Sagaux, notayı Suriye'deki Fransız İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Gouraut'ya ileteceğini bildirdi. Fransızlar'ın istediği zaman kazanmaktı. Fransızlar'dan umut kesen kentteki Ermeniler, korku içindeydi. İşgal sırasında Türkler'e husumetle davranan Ermeniler cezalandırılacaklarından korkuyorlardı. Ali Saip Bey, Şanlıurfa'daki Ermeni ileri gelenlerine bir mektup yazarak Ermeni halka düşmanca duygular beslemediklerini duyurdu.

24 saat sona erdiğinde, 8 Şubat akşamı Yüzbaşı Ali Saip Bey Fransızlar'ın oyalama taktiklerine aldırmadığını gösterdi. Bu kez korkuyla bekleme sırası işgalcilere gelmişti. Halk ise sessizce kurtuluşunu beklemekteydi.

Kuva-yı Milliye güçleri, aynı gece, biri Harrankapı'dan, öbürü de Beykapı'dan olmak üzere, iki koldan Şanlıurfa'ya girdiler. Karakoyun Deresi'nin güneyine yerleştirilen Badıllı, Dögerli, Şeyhanlı, Baziki ve Borova aşiretlerinin adamları, buralarda siperler ve savunma mevzileri oluşturdular. Sabah olduğunda, Kentin Fransız Hastanesi ve Ermeni mahallelerinin bulunduğu kuzeyi Fransızlar'da, Hükümet Konağı, Belediye Binası'nın bulunduğu güneyi Kuva-yı Milliye de olmak üzere, ikiyi bölünmüştü.

Ali Saip Bey kente girdikten sonra, cezaevinin boşaltılmasını, tutukluların da direnişe katılmasını istedi. 9 Şubat'ta boşaltma işlemi sürerken, bu durumdan haberi olmayan bir nöbetçi, tutukluların kaçtığını sanarak ateş açtı. Silah sesini duyan Fransızlar Kuva-yı Milliye'nin saldırıya geçtiğini sanarak ateş açtılar.

Aynı gece saldırıya geçen Badıllı Aşireti'nin adamları Fransız komutanlık karargâhına girdiler. Çatışmaların 4. gününde, Maraş'taki Fransız askerlerinin çekildiğini haber alan Fransız komutan Sageux, paniğe kapılarak Şanlıurfa'yı terk etti.

Fransız askerleri kent dışına yerleştiler, Ali Saip Bey, küçük saldırılar ve baskınlar düzenleyerek, toplu bir saldırıdan kaçınıyordu. Aşiret adamlarından oluşan düzensiz güçlerle, yapıla-

Çanakkale'de şehit düşenler için dikilen Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi.

cak bir saldırının başarısızlığından çekiniyordu. Nitekim 5 Mart 1920'de gerçekleştirilen toplu saldırıdan sonuç alınamıyordu. Bu başarısızlıkta aşiretlerin askeri eğitimden yoksun olmaları, silah ve cephane yetersizliği neden olmuştu.

13. Kolordu Şanlıurfa Kuva-yı Milliyesi'ni yeniden düzenlemeyi ve kolordunun kimi subaylarını Şanlıurfa'ya göndermeyi kararlaştırdı. Bu başarısızlıktan cesaret alan Fransızlar yeniden saldırmayı denediler. Ancak

Ali Saip Beyin önderliğindeki bir Kuva-yı Milliye çetesince ağır bir yenilgiye uğratıldılar. Fransızlar umutlarını yitirerek, ateşkes istediler. Fransız işgal komutanı Mutasarrıf Ali Rıza Beye bir mektup yazarak, belli koşulların yerine getirilmesi durumunda işgalin kalkacağını bildiriliyordu. Fransızlar'ın istekleri arasında Ermeniler'in ve Amerikalar'ının can ve mal güvenliğinin sağlanması, Şanlıurfa'da ölen Fransızlar'ın mezarlarına saygı gösterilmesi, Fransız ağırlıklarının Cerablus'a dek taşınması için 60 deve ve katır verilmesi, tutsak Fransız askerlerinin geri verilmesi; Şanlıurfa ileri gelenlerinden 10 kişinin Cerablus'a dek Fransızlar'la birlikte gitmesi vardı.

Bir-ikisi dışında, bu koşullar Kuva-yı Milliye komutanlığınca kabul edildi. Geri çekilmenin koşullarının belirlendiği bu görüşmeden sonra, Fransızlar, 11 Nisan 1920'de Şanlıurfa'yı boşalttılar. Böylece, bir yıl süreyle işgal altında kalan Şanlıurfa, kurtulmuş oldu.

Fransızlar, güvence olarak yanlarına aldıkları, Teğmen Ömer İzzet Bey komutasındaki bir manga ile birlikte, Firuzpaşa Deresi'ne doğru yola çıktıktan bir süre sonra, Şebike Boğazı denilen yerde pusu kuran kimi aşiretlerin saldırısına uğradılar. Bu olay Heyet-i Temsiliye'nin tepkisini çekiyordu. Heyet-i Temsiliye ateşkes kurallarına uymaktan yanaydı. Fransızlar işgali kaldırırken, kimseye saldırmamışlardı. Buna karşın silahsızlandırılan Fransızlar'a saldırılması ateşkes ve askerlik kurallarına aykırıydı. Olayda duygusal davranan ve askeri disiplin eğitimi almamış olan bazı aşiretlerin zaafları söz konusuydu.

Şebike Boğazı saldırısında Fransız askerlerinden 296'sı öldü. 140 kadarı da tutsak edildi. Olay nedeniyle, Ankara'da Meclis'in açılmasına ilişkin çalışma yürüten Heyet-i Temsiliye 13. Kolordu'dan konuya ilişkin açıklama istedi.

Şebike Boğazı olayına ilişkin olarak Avrupa basınında yoğun bir propaganda başlatıldıysa da, olaydan Kuva-yı Milliye'nin sorumlu olmadığı bizzat Fransız askerlerince de ifade edilince propagandanın etkisi kısa sürede kırıldı.

Arappınarı ve Sarmağara çatışmaları

Fransızlar'ın Şanlıurfa'yı boşaltmasından iki gün sonra, Binbaşı Pehlivanzade Nuri Bey komutasındaki Şanlıurfa Milli Taburu Suruç'a gel-

di. Bu sırada, Suruç'un yakınındaki Arappınarı İstasyonu'nda bir bölük Fransız askeri vardı. İstasyondaki Fransız askerlerini topçu ateşiyle geri çekilmek zorunda bırakan Nuri Bey, 15 Nisan'da Arappınarı'ndaki Fransız askerlerini geri çekilmek zorunda bırakarak, kuzeydeki tepeleri ele geçirdi.

Buna karşılık Fransızlar, güçlü bir birlik hazırlayarak 16 Nisan'da Arappınarı'na hareket ettiler. Binbaşı Pehlivanzade Nuri Bey de, Fransız birliğini karşılamak üzere, yanındaki aşiretlerle birlikte, Suruç'a çekildi. Ancak, bu sırada Fransız askerleri Antep'teki direniş karşısında zor duruma düşmüştü.

Fransızlar bir taburluk bir birliği Arappınarı'nda bırakarak Antep'e yöneldi. Arappınarı'ndaki Fransız taburu 18 Nisan'da topçu desteğinde saldırıya geçti. Nuri Bey yoğun top ateşi karşısında Suruç'u da boşaltmak zorunda kaldı ve Şanlıurfa yolu üzerindeki Birdiş Köyü yöresine çekildi.

Fransızlar, 7 Mayıs'ta Birdiş Köyü'ne doğru yürümeye başladılar.

Fransızlar'ın Şanlıurfa'ya yürüdüğü haber alınınca, çeşitli aşiretlerden çok sayıda çeteci Sarımağara'ya doğru harekete geçti. Birdiş'teki Kuva-yı Milliye müfrezesi de daha kolay savunabileceği Sarımağara'ya çekildi. Bir gün içinde Sarımağara'da 200 kişilik bir güç toplandı.

Fransızlar, 8 Mayıs sabahı, Sarımağara'ya doğru saldırıya geçtiler. Çatışma akşama değin sürdü. Fransız birliği, ağır kayıplara uğrayarak, gece yarısı Suruç'a çekildi. Ertesi gün, burada da tutunamayacaklarını anlayınca, kasabayı yağmalayarak Arappınarı'na çekildiler. Suruç, birkaç gün sonra, Kuva-yı Milliye'nin eline geçti.

Harekâtın, başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Fransızlar Şanlıurfa üzerine yürümekten vazgeçtiler ve küçük bir birliği Arappınarı'nda bırakarak Cerablus'a çekildiler. Şanlıurfa yöresindeki Kuva-yı Milliye eylemlerinin yoğunlaşması üzerine de, uzun süredir işgal altında tuttuklarını Akçakale'yi de boşalttılar ve buradaki güçlerini Arappınarı'nda topladılar. Arappınarı'na dek 70 kilometrelik demiryolu hattını denetim altına alan Şanlıurfa Kuva-yı Milliyesi, 4 Haziran'da bir baskın yaparak Arappınarı'nı da aldı. Fransızlar, Antep'in istasyonu olan Akçakoyunlu'ya dek çekildiler.

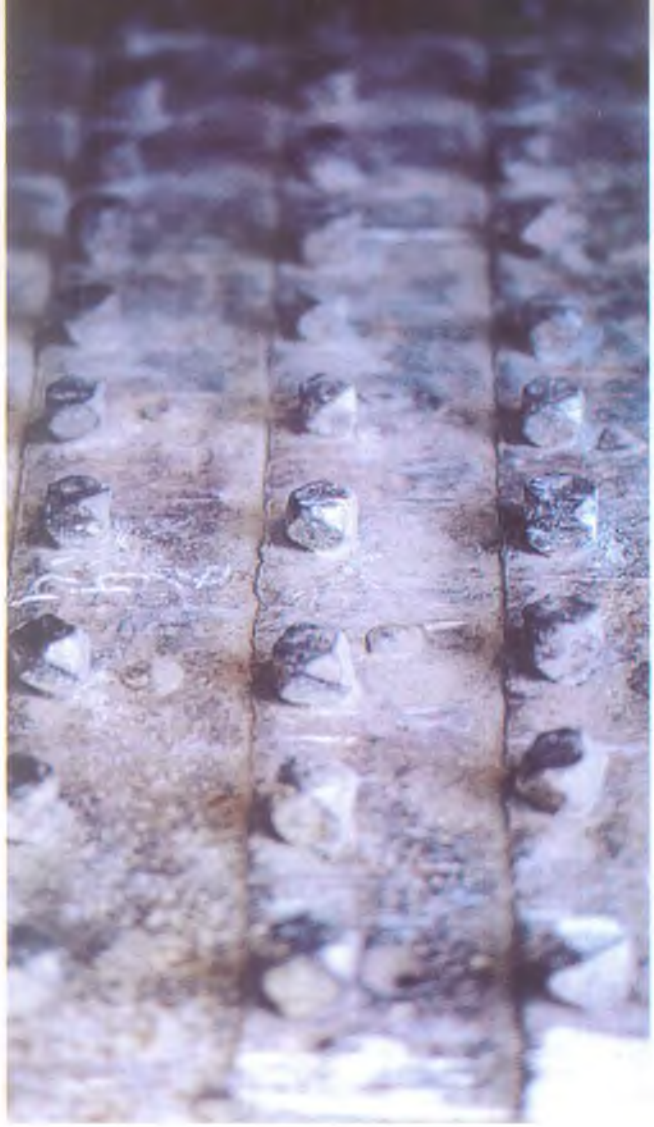

Zırhlı bir kapıdan detay...

Şanlıurfa ve kazaları kurtulmuştu. Ama iş bitmemişti Şanlıurfalılar Antep'in Fransız işgalinden kurtulmasında da etkin bir rol oynadılar. Ağustos 1920'de Antep'e gelen Şanlıurfa Kuva-yı Milliyesi 19 Ağustos'ta düzenlenen Antep saldırısına katıldı.

Şanlıurfa Kuva-yı Milliyesi, gerek bu saldırı sırasında, gerekse iki gün sonra başlayan Fransız karşı saldırısı sırasında adından sık sık söz ettirdi. Kasım 1920'de Antep'e giren 5. Tümen birliklerinde de, yine çok sayıda Şanlıurfalı Kuva-yı Milliyeci vardı. Şanlıurfalılar Milli Mücadele'de üstlerine düşeni yapmışlardı.

ŞANLIURFA MÜZESİ

Müze çalışmalarına 1948 yılında başlanmış ve dağınık olan eserler, Atatürk İlkokulu'nda bir depoda toplanmış ve ilk müze nüvesi böylece atılmıştır. Şimdiki Şehitlik mevkiinde 1500 m^2 lik bir alanda 1961 yılında müze inşaatına başlanmış ve 1969 yılında halkın ziyaretine açılmıştır. İki salon, bir depodan müteşekkil bu müze binası, bölgeden toplanan eserler, satınalma ve kazılar yoluyla elde edilen eserlerin çokluğu neticesinde yeni bir müze binasının inşaasını zaruret haline getirmiştir. 1982 yılında başlanılan, çağdaş anlamda teşhir ve tanzim çalışmaları gerçekleştirilen ilâve bina 1988 yılında hizmete girmiştir. Yapımı gerçekleştirilen ilâve binanın giriş ve üst katında üç arkeolojik, bir etnoğrafik eser salonu, idari bölümler, konferans ve sergi gibi faaliyetlerin yapılacağı çok amaçlı salon, kütüphane, bodrum katında ise depolar, laboratuar ve fotoğrafhane yer almaktadır. Giriş katındaki ilk salon Asur, Babil ve Hitit çağlarına ait taş eserlere ayrılmıştır. Arkeolojik seksiyona ait ikinci ve üçüncü salonlarda M.Ö. 7000 - 5000 yılları neolotik devre ait çakmaktaşından kesici aletler, deliciler, taştan idoller ve kaplar. M.Ö. 5000 - 3000 yılları kalkolotik devre ait pişmiş topraktan yapılmış boyalı ve boyasız geometrik desenli seramikler, mühürler, ölü gömme küpleri, fayanstan yapılmış kolye taneleri, M.Ö. 3000 - 2000 yılları eski tunç çağına tarihlenen pişmiş topraktan yapılmış mühür baskılı küp parçaları, silindir ve damga mühürler, figürinli kap parçaları, hayvan figürinleri, idoller gibi çeşitli eserler bulunmaktadır. Etnoğrafik eserler seksiyonunda, yörenin özelliklerini taşıyan giysiler, gümüş ve bronz takılar, el sanatlarına ait örnekler, yöreye has özellik taşıyan oymalı ve kitâbeli ahşap kalıplar ve pencere kanatları, hat sanatına ait eserler ve el yazması Kur'an-ı Kerim'ler bulunmaktadır.

Bahçede açık teşhirde kronolojik bir sıra içinde, mimarî ve taş Roma ve Bizan eserleri ve mozaikleri yer almaktadır. 1991 yılı itibariyle müzede halen, 14.193 arkeolojik eser, 1.878 etnoğrafik eser, 35.613 sikke, 3 tablet, 862 mühür, 1 arşiv vesikası ve 1 el yazması kitap olmak üzere toplam 53.271 adet eser mevcuttur.

"Karanlıklar aydınlığa çıktıkça, kendimizi açıklamak kolaylaşacak, insanlığın geçirdiği evrimin her evresi daha açık belirlenebilecektir."

Kültür toprakları suyla buluşunca

Prof. Dr. Metin SÖZEN

Türkiye'de ve dünyada yeni oluşumların birbirini izlediği günlerde, Güneydoğu Anadolu'nun daha yoğun gündeme getirilmesinin ayrı bir anlamı var. Uzun süredir siyasal dalgalanmaların tüm değerlerin önüne geçtiği ülkemizde, "öncelikleri sağlıklı saptama" olanağı her geçen gün gittikçe güçleşmektedir. Oysa sorunların gerçek çözümlere ulaşmayışının da kaynağında, bu önceliklerin iyi belirlenmemesi yatmaktadır.

Yıllardır üzerinde durduğum gibi, ülkemizde kısa-uzun dönemleri içeren değişik açılardan yapılmış çok yönlü eylem planları olmadığından, "herkes parçacı bir yaklaşımla" sorunlara çözüm yolları aramaktadır. Ayrıca, bunu geleneğe dönüştüren bir toplum olduğumuzdan "değişme-değiştirme çabaları" hep sonuçsuz kalmakta, bir süre sonra umutsuzluklar tüm ülkede egemen olmaktadır.

Ülkeyi bütün olarak ele almak, buna uygun gecikmeden "ülke-bölge planları yapmak", artık kaçınılmaz görev olarak hepimizi bağlamaktadır. İstenilen sonuca ulaşmayan seçimler, uzun

yönetim boşlukları, böylesi kalıcı hedefleri içeren çabaları hep gündem dışına itmekte, bu konulara katkı sağlayacak birikimli kişiler de umutlarını yitirmektedir.

Ülkemiz şu anda bile böyle bir ortamı egemen kılacak tartışmalardan uzak olduğu için, gelecek adına umutlu bir beklenti olanağı da sınırlı kalmaktadır. Oysa dikkatli ve inançlı bir taramayla, "Türkiye'yi yeniden tasarlayacak insanların bulunması" zor gözükmemektedir. Büyük güçlükleri gerektirmeyen birikimli insan kaynağının devreye sokulması ise, doğal olarak yetkililere düşmektedir.

Güneydoğu'nun kültürümüzdeki önemi ve Şanlıurfa

Sorunlara öncelikli çözüm arandığı "Güneydoğu Anadolu", ülke boyutunda oluşturulmuş kararlar doğrultusunda "ivedi bölge planlarına" ihtiyaç göstermektedir. Böylesi bir yaklaşım sağlıklı girdilerle beslenirse, önceliklerin başında çok yönlü önem taşıyan "kültür mirasının doğru saptanması" gelecektir.

Bu tür girişimler için uzun yıllar üzerinde çalışılan "GAP", en azından toplanan verilerle zaman kazanılmasına ortam hazırlayacaktır. Türkiye'nin dünya düzeyinde büyük atılımlarının yer aldığı bu topraklar, gelecek olanaklarla var olan büyüklükleri birleştirebilirse, "ülkemiz belki başka bölgelerde ulaşamadığı bir boyutu burada yakalamış" olacaktır. Kuşkusuz bu, "dünün kültürel birikiminin geleceğe doğru aktarılması" anlamına gelecektir.

Geçmiş birikimleri gözönüne alarak bu bölgede doğru bir kültürel siyaset oluşturabilirsek, bugün olayların gerisinden gitme, olayları izleme ortamı da son bulur, "ulusumuzun beklediği doğa ve kültür öncelikli projeler" herkesin görebileceği biçimde yaşama geçmeye başlar. Dayanışma ve kültürel bütünleşme, bu izlenecek siyasetin ana çatısını oluşturur.

Kendimizi açıklamayı güçlü kılan topraklar

Bu genel düşüncelerimizi daha somut verilere yaslamak istediğimizde başvuracağımız nokta-

Halfeti ilçesinde yer alan Osmanlı Hamamı sivil mimarinin en seçkin örneklerinden... (Solda)

Harran kubbeli evleri... Harran'a özgü bu mimari, bugün bile uygulanıyor. (Sağda)

Urfa taş mimarisin en büyük özelliklerinden birisi de evlerde güvercinlere bir barınak ayrılması...

lardan birisi, "Anadolu'nun bu bölgesinin derinlikli tarihinin kesintisiz gün ışığına çıkarılmasıdır." İki yönlü yarar sağlayacak bu girişimin birinci evresinde, dünya uygarlık tarihi açısından yeni verilerin önemi büyüktür. Barajlar nedeniyle yapılan kazıların da gösterdiği gibi, karanlıkta kalan noktaların aydınlatılması, Anadolu ve dünyanın derinlikli geçmişi için sayısız yeni bilgi içermektedir. Bu bölgede "karanlıklar aydınlığa çıktıkça", kendimizi açıklamak kolaylaşacak, insanlığın geçirdiği evrim ve bu evrimin her evresi daha açık belirlenebilecektir.

İkinci önemli nokta, "barajlarla gelen yeni olanakların" binlerce yıllık bir kültürün üstüne oturtulmasının sağlayacağı büyüklüklerdir. Sağlıklı ön araştırmalarla, neyi-nerede-nasıl-hangi öncelik ve olanakla yapacağımızı bilmek, büyük yanlışları önleyecektir. Nitelikleri ayrıntılarıyla belirlenmemiş böylesi zengin bir bölgenin değerleri gelecekte büyük nüfusun buraya yığılmasıyla, bugün ve gelecek adına sürekli yararlanacağımız kültürel miras gözden çıkarılacaksa, bu temel bir yanlışlığı şimdiden görmezlikten gelme demektir. Oysa böyle bir mirası "önemi ve büyüklüğü oranında temel girdi olarak ele alma," geleceği sağlam zemin üzerine oturtmakla eşanlamlıdır.

Bu bölgenin her evresi kesintisiz bilinmelidir

Bu bölge bazı önemli aşamalardan geçerek günümüze gelmiştir. Bunlardan birincisi Türkler'in Anadolu'ya gelmelerinden önceki uzun dönemdir. Bunun sağlıklı, uzun soluklu "arkeolojik kazılarla belirlenmesi", dünyanın karanlıkta bıraktığı birçok gerçeği günışığına çıkaracaktır. Böylece uygarlıklar tarihi daha aydınlık, daha inandırıcı yazılabilecektir. Suların altında kalanların dışında kesin sayısı bilinmeyen birçok yerleşme yerinin araştırılması ise, "kesintisiz bir tarihin yazılmasını" sağlayacak-

tır. Ayrıca, kazı sonuçlarından elde edilen veriler, bu bölgenin müzelerine bambaşka bir zenginlik getirecektir.

Büyük kültürlerin, büyük dinlerin, değişik inançların, tarihin gördüğü büyük olayların kaynağı bu bölgedeki her veri, "önemli bir boşluğun doldurulması" anlamına da gelmektedir. Sularla gelen yeni kültür, yarın büyük uygarlıkların yeşerdiği ortamları anlamsız gecekondularla doldurursa, Diyarbakır'ın ünlü surlarının başına gelenler burada, Şanlıurfa'da da yinelenebilir. Tarihe tek taraflı, kesintili bakanlar, "bu büyük sürecin salt bir evresine önem verenler" açısından bile durum ürkütücüdür. 1950'li yıllardan beri bu bölgede yaptığımız sürekli araştırmalarda bu nedenle birçok kilit yapının yitirildiğini gördük. Kent dokularının hızla bozulmasıyla, gelecekte bizleri güç sonuçlara götürecek eylemlere, imar uygulamalarına tanık olduk.

Günümüze ulaşan ender Urfa evlerinden biri...

Büyük Selçuklular-Anadolu Selçukluları-Artukoğulları-Akkoyunlular-Karakoyunlular-Osmanlılar'ın erken dönem özgün yapıtlarını barındıran bu bölgenin tüm yerleşme yerleri hızla kimlik değiştirirse, neyi gelecekte güçlü kanıtlama olanağı bulacağız? Bilindiği gibi, toplumların bu topraklardaki varlığı, "bıraktığı ürünlerle" değer kazanır, "varlık nedenini" ortaya çıkarır.

Uzun yıllar bu bölgede Artukoğulları ve Akkoyunlu döneminin kültürel mirasını inceleme olanağı bulmuş bir kişi olarak, her geçen gün bu verilerin silindiğini görmek, oluşum nedenlerinin gücünün eksildiğini saptamak, kaygılarımı büyütmektedir. Kentlerin oluşmuş kimlikli varlıkları içinde "özel önem taşıyan bu yapıtlar bir tarihin, bir dönemin doğru öğrenilmesi ve yazılması için" vardırlar. Bunlar da giderse, dünü bugüne nasıl doğru bağlama olanağı buluruz.

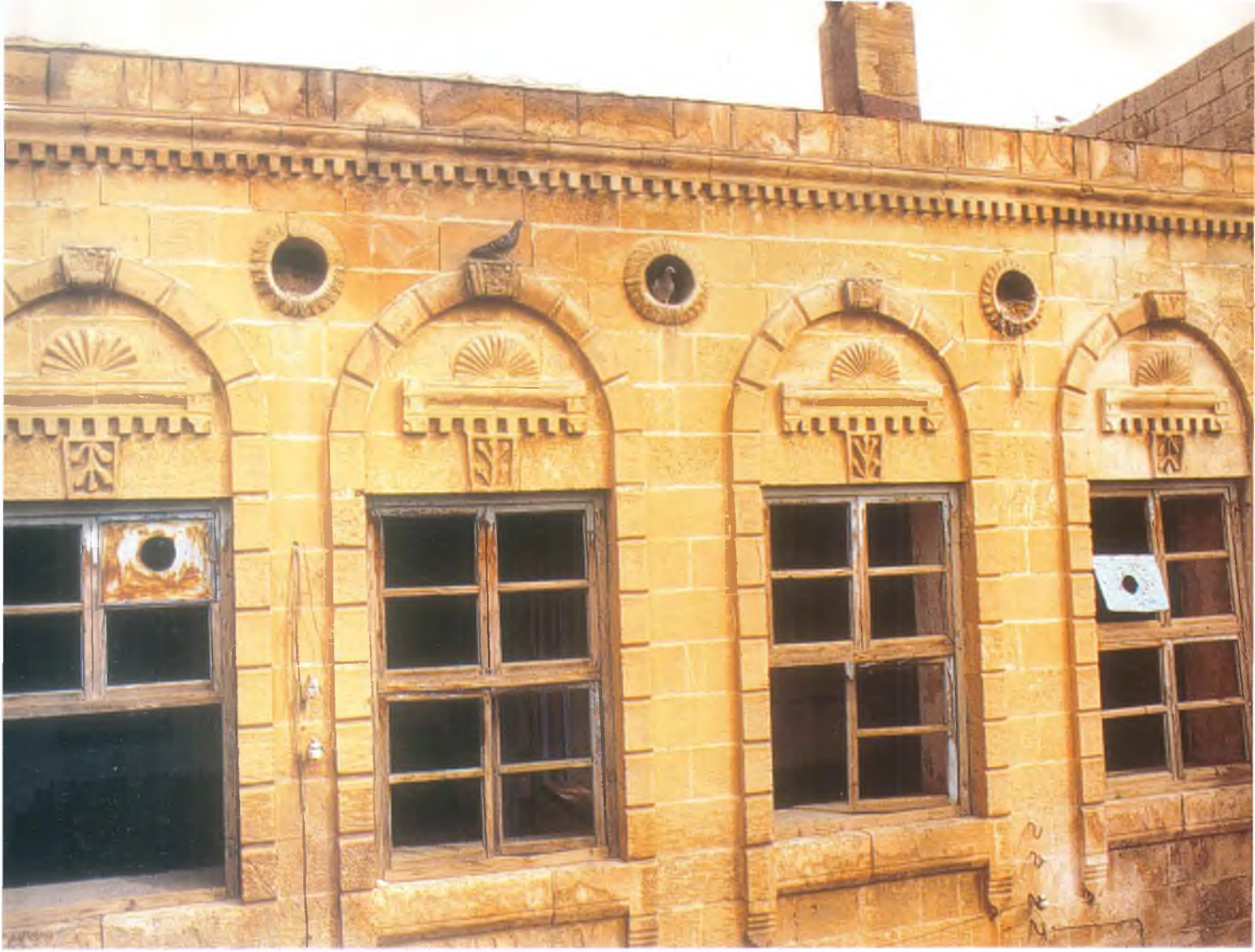

Şanlıurfa-Diyarbakır-Mardin başta olmak üzere, Hasankeyf-Harran, Silvan-Kızıltepe-Cizre-Midyat-Gaziantep-Kahramanmaraş-Adıyaman ve yakın çevrelerinde kaynak niteliğindeki verileri tükenmeden yarım yüzyıl içinde saptamaya çalıştık. Çünkü "bu bölgedeki en küçük buluntu" tarihsel-kültürel gelişim ve oluşum için büyük önem taşımaktadır. Tarihin "büyük boşluklarının dolmasına, kültürel akışın sağlıklı izlenmesine" neden olmaktadır.

Unutmamamız gereken bir diğer önemli nokta, bu bölge kentlerini tümüyle koruma altına alarak değerlendirmemizin kaçınılmaz oluşudur. Diyarbakır bu şansını zorladı, Şanlıurfa'nın benzer yanlışlara uğramaması ise, herkesin ortak çabalarına bağlı gözükmektedir. Tarihin bu ünlü, önemli kentlerinin özelliği, "bir noktasından başlayacak yanlışlara kısa sürede düzeltme olanağı" vermemesidir. Bu nedenle bu kentleri tümüyle ele almak gerekmektedir. Artık kaçınılmaz bir nokta ise, Türkiye ve dünyaya çağrı yaparak, "GAP'ta, Şanlıurfa'da, bu köklü kültür topraklarında herkesin doğa ve kültürle yeniden bulaşmasını sağlayacak bir girişimin" başlatılmasıdır. Ulusumuzun tüm bireylerinin, kurum ve kuruluşlarının GAP'ın çevresinde dikilecek ağaçlarla buluşturulması, "21. yüzyılın korunmuş kentlerle karşılanmasıdır". Bunu, Cumhuriyet'in 75. yılında olumlu bir başlangıç olarak görüyorum. Dünyadaki kurum-kuruluşların da katılımıyla bu kültür toprakları, yeni düşünceler ve çağdaş dayanışma yöntemleriyle geleceği anlamlı kılabilirler.

Böylece tarihin büyük sürekliliği yeniden boyutlanabilir. Büyüklükler, 21. yüzyılın yeni değerleriyle buluşabilir ve "suyla gelen kültür" doğanın yeniden yerleştirilmesiyle çağın gelişen kavramlarına yaslanır.

Bir Urfa evinin nakış gibi işlenmiş taş işçiliğini gösteren cephe detayı...

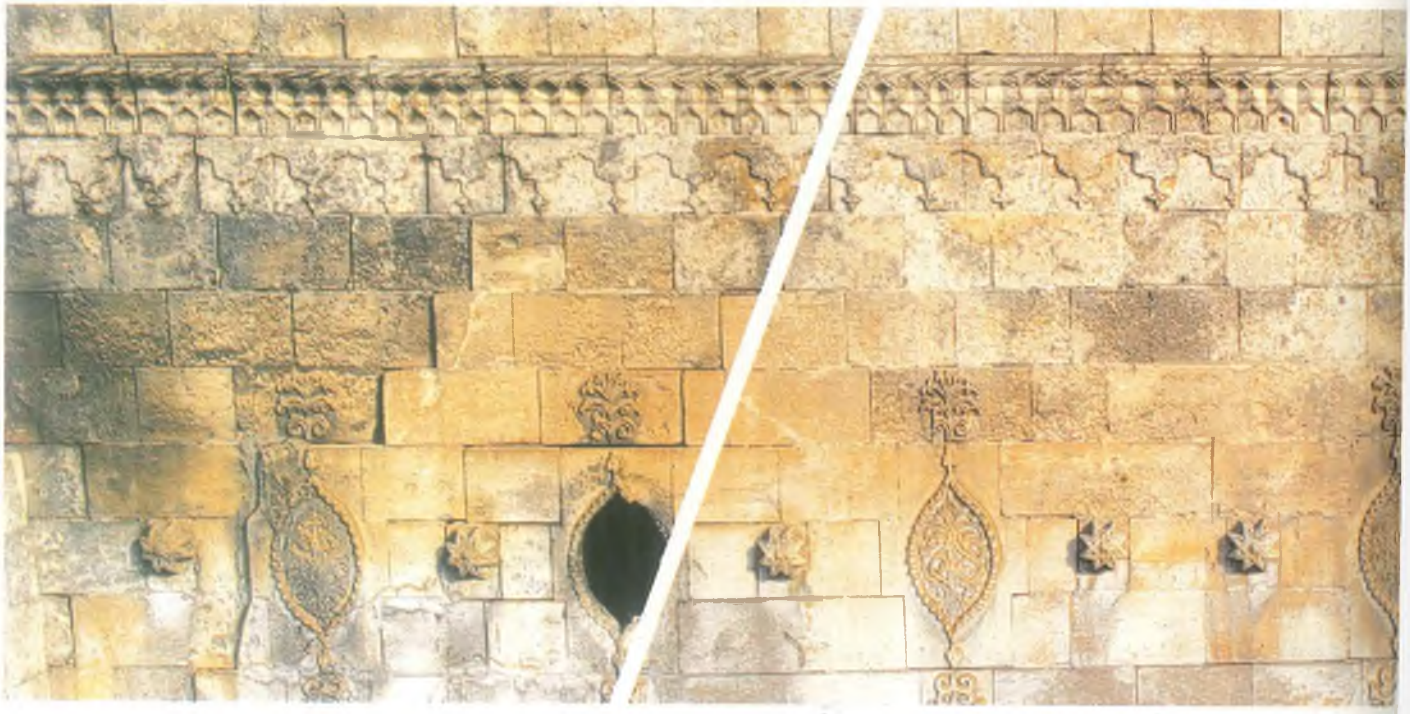

"Kentlerin oluşmuş kimlikli varlıkları içinde özel önem taşıyan yapıtlar; bir tarihin, bir dönemin doğru öğrenilmesi için vardırlar..."

Tarihin taşa işlendiği mimari

Dr. Mehmet ALPER

Anadolu kent tarihi, özellikle Türk kentinin fiziki ve mekânsal yapısı, tarihi ve toplumsal veriler sosyal yapıya göre kentlerin oluşumu üzerine araştırmalar, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki kentlerimiz ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Genel olarak bugüne dek yapılan çalışmalar da, daha çok büyük kentlerin tarihi dokuları, mimari gelenekleri üzerine yoğunlaşmıştır. Oysa bilindiği gibi büyük kentler, hızlı kentleşmeyle, daha fazla değişmekte ve özelliklerini yitirmektedirler. Buna karşın, küçük Anadolu kentlerinin birçoğu, halen sanayi öncesi Türk yerleşmelerinin geleneksel niteliklerini taşımaktadırlar. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu yöresi, gelişime batıya oranla daha geç açılmış ve mimarisinde "taş" gibi kalıcı bir yapı malzemesini kullanmış olmasından, geleneksel dokusunun büyük bir kısmını günümüze dek koruyabilmiştir. Bu yerleşmelerden biri de, çalışmamıza konu olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta-Fırat bölümünde yer alan Urfa'dır. Çalışma-

mız, "Urfa'nın Mekânsal Yapısı, Türk-İslam Mimarisindeki Yeri ve Önemi" üzerine yönelik olarak gelişmiştir.

Bu çalışmaya konu olan Urfa'nın Türk İslam kültür ve sanatı içerisinde niçin özel bir yeri olduğunu, ayrıcalıklar taşıdığını ve çalışma konumuz olma nedenlerini açıklamak gerekir.

Altı çizilmemiş bir kentten kalkarak Anadolu Türk mimarlığının genel akışı içinde yer almasını sağlamak, bölgesel niteliğini ortaya koymak, son günlerde bozulmaya başlamış olan kent ve hızlı değişimlere uğrayan kentsel mekânlarla ilgili sağlam belgeler bırakmak, ayrıca, kentdeki geçmiş kültürlerin coğrafi sınırlarını, Anadolu Türk mimarlığı içerisinde yerel malzeme ve mimari etkinlikler bakımından Güneydoğu Anadolu'nun ve Urfa'nın önemini bilinenin ötesine götürerek mimarlık tarihi kaynaklarını güçlendirmek ve beslemek çalışmamızın amacıdır. Anadolu Türk uygarlığının ortaya koyduğu sanat sentezinde özelliklerin oldukça önemli bir etkinliği vardır. Bu sentezin oluşumunda özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Urfa'dan Osmanlı egemenliği öncesi beylikler dönemi ve sonrası kültür kalıtları büyük önem taşımaktadır. Olanaklarımız oranında, yoğun kültür mirasına sahip olan Urfa'da, günümüze kadar sunulmamış malzemeyi gündeme getirmek, camiler, hanlar, bedestenler, hamamlardan evlere kadar birçok anıtın varlığını ortaya koymak çalışmamızın kapsamını oluşturmaktadır.

Harran kulesi, bugünün rasathanesiydi...

Kızıl kilisenin çan kulesi, daha sonra Ulu Cami minaresi ve saat kulesi olarak kullanılmıştır...

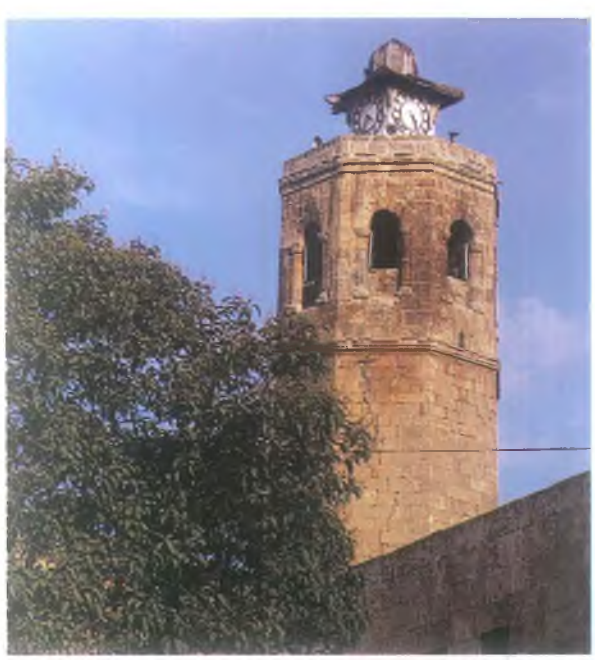

Kentin tarihsel gelişimi

Çalışmamız sırasında elde edilen bulgulara göre kentte izlerine rastladığımız ilk İslam dönemi yapılanma Kazancı Pazarı'nın çevresinde olmuştur. Hz. Ömer döneminde M. 640 yıllarında Vali Sait İbni Elamir tarafından yaptırılan Eski Ömeriye Camisi'nden günümüze bugünkü Ömeriye Camisi'nin avlu girişinin sağ tarafında duvar içerisinde görülen kemer parçası kalmıştır.

Erken İslam dönemi izleri taşıyan diğer bir kalıt ise; Nur Ali Mescidi'nin giriş kapısı üzerinde bulunan H. 118 (M. 736) tarihli yazıttır. Bey Kapısı çevresinde yer alan Nur Ali Mescidi'nde görülen bu yazıtdan Emeviler döneminde Bey Kapısı ve çevresinin ilk İslam yerleşmesi olduğunu belgelemektedir.

Anadolu'nun Türkler eline geçtiği 1071 yılından sonra Urfa kısa bir süre Selçuklu egemenliğinde kalmış, bu döneminde kentsel mekânlarda önemli bir değişme ve gelişme görülmemiştir.

Kentin gümüzüze ulaşan anıtsal yapılarının odaklandığı tarihsel merkezi oluşturan yapılaşmanın önemli bölümü Zenginler döneminde yapılan imar çalışmaları sonucunda oluştuğu görülmektedir. XII. Yüzyıl'ın son çeyreğinde Zenginler'in ünlü hükümdarı Nureddin Zengi Halep'ten sonra Urfa'ya önem vermiş, Ulu Cami'yi yaptırarak Cami-î Kebir Mahallesi'nin gelişmesini sağlamıştır. H. 587 (M.1191) yılında Selahaddin Eyyubi, Eyyubiye Medresesi'ni yaptırarak Ulu Cami ve çevresinin gelişmesine katkıda bulunmuş, ayrıca günümüzde kentin dini merkezi olarak bilinen Halilurrahman Camisi'ni H. 608 (M.1211-1212) yaptırmıştır. Kuzeyde Ulu Cami, güneyde Halilurrahman Camisi, eski kent merkezinin sınırlarını çizen en önemli yapılardır. Bu iki merkez arasında kalan ticaret bölgesinin de aynı yıllarda oluştuğu belgelerden anlaşılmaktadır.

Mezarlıkları ziyaret eden yöre kadınları...

XIV. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Timur döneminde yapılan Elcezire Seferi, (M. 1393) kentin önemli ölçüde tahrip edilmesine neden olmuş, M. 1400 yılında yapılan imar çalışmaları ile kent yeniden canlanmıştır.

Diğer taraftan ticaret bölgesinin XV. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Akkoyunlular döneminde geliştirildiğini ve yeni yapılarla donatıldığını görmekteyiz. Bu dönemde Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan, Halilurrahman Gölü'nden gelen suyu, kanallarla ticaret bölgesinden geçirerek bir kolunun üzerine Hasan Padişah Camisi'ni ve Medresesini yaptırmış, İç Kale dahil birçok yapıyı da onartmıştır.

1517 yılında Osmanlı egemenliğine giren kent, hızlı bir gelişme sürecine girmiş, dini askeri ve sivil birçok yapılarla donatılmıştır. Kentin Osmanlılar'ın eline geçtiği ilk yıllardaki mekânsal yapısını M. 1518 tarihli tapu tahrir defterinden öğrenmekteyiz. "Bu yıllarda Urfa'da beşi Müslüman, biri Ermeni olmak üzere altı mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerde 782 Müslüman, 300 Ermeni, 117 mücerred aile yaşamakta ve bir başhane ve bir de tabakhane bulunuyordu". Aynı tarihte (M. 1518) kentte 3 cami, 12 mescit, 4 hamam, 2 kervansaray, 1 bedesten ve 1 darphane vardı. Kentin Osmanlı egemenliğine geçişinden sonraki ilk yarım asırda nüfusunun iki katından fazla artış gösterdiği bilinmektedir. M. 1572 yıllarında Urfa, etrafı surlarla çevrili, ticaret ve el sanatlarının hızlı geliştiği bir kent olarak tanıtılmaktadır. XVI. Yüzyıl'da imparatorluğun en güçlü olduğu yıllarda Gümrük Hanı ve çevresindeki bedesten ve çarşıların yapılmasıyla başlayan hızlı gelişme, aynı yüzyıl içerisinde yapılan cami, mescit, medrese, türbe, han, hamam ve diğer sosyal yapılarla devam etmiş XVII. Yüzyıl'da en üst noktaya ulaşmış, günümüze ulaşan Osmanlı dönemi yapılarının çoğu suriçi yerleşmesi bu tarihlerde yapılmıştır. Kentin XVII. Yüzyıl'dan günümüze kadar uzanan tarihi bir süreçte mekânsal yapısındaki değişimleri ve gelişmeleri seyahatnamelere dayanarak çizebilmekteyiz. M. 1646 yılında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde kenti uzun uzun tanımlamakta ve günümüze kadar ulaşamamış olan İç Kale içerisindeki yerleşme ile ilgili en ayrıntılı bilgileri sunmaktadır: "Kalesinin bu tarihte hendeği yoktur, yalçın bir kaya üzerine bina edilmiştir. İçinde 20 ev vardır. Dizdar ve 200 muhafaza burda kalmakta idi. Ayrıca kale kapısında bir cami, içerisinde cephane, buğday ambarı, sarnıçlar mevcuttur. Şehirde 2600 ev,

Siverek'te son dönem yapılan bir camii. (Sağ üstte)

Alttaki iki resimde ise kubbelerin üstünde yer alan alemler...

birçok saray, 22 cami, 67 mescit, 3 medrese, 8 hamam, 5 han, 2 bedesten olduğundan söz etmektedir".

Kentin İç Kale surlarına bir asker gözüyle bakan ve 6 Nisan 1938'deki durumunu ayrıntılı bir biçimde bize anlatan H. Von Moltke "Türkiye Mektupları" adlı eserinde Urfa'dan şöyle söz etmektedir: "Urfa, bugün de büyük ve güzel bir şehirdir, tamamiyle taştan yapılmıştır, azametli surları ve hâkim bir kaya üzerinde hisarı vardır. Hisarın üzerinde iki yüksek direk bulunmaktadır, fakat bunlar yekpare taştan değildir; güzel işlenmiş başlıkları vardır ve Roma kartallarıyla süslenmiştir. Şehrin içindeki bir bina ile bir kulenin (şimdi cami), güzel yontulmuş taşların harçsız olarak üst üstü konması suretiyle yapılmış olan duvarları çok eskidir. Hisarın eteğinde birçok pınarların suları iki havuzda toplanır; bunların etrafı yüksek söğütler, çınarlar ve servilerle çevrilmiştir; yanlarında da

güzel kubbeleri ve minareleriyle bir medrese yükselir. Bu şehir, alçak kara ve garip manzaralı sıra dağların yamacında ve çölün başlangıcında, Kürt ve Arap kavimlerinin ortak sınırındadır. Şehrin surları içinde birçok kubbeler, minareler, serviler ve çınarlar görürsün. Taştan son derece zarif bir şekilde yapılmış evler, ince sütunları, sivri kemerleri ve çeşmeleriyle, Araplar'ın Muhammed döneminden aldıkları heyecan ve ilhamla medeni dünyanın bir kısmını zaptettikleri ve kendilerinin medeniyet, ilim ve sanatın koruyucuları oldukları zamanları hatırlatır".

Moltke sözlerine konuk olarak kaldığı İç Kale'yi anlatarak devam etmektedir:

"Urfa Valiliği'ne tayin edilmiş olan Mehmet Paşa, beni kendi yanında alıkoydu ve bir çeşit iç kale olan sarayda bana oda hazırlattı; atlar, hizmetçiler, mükemmel yemekler, ağırlamalar, iltifatlar, hülasa bu memlekette ikram edilebilecek herşey emrine hazır idi." diyerek gözlemlerini bizlere aktarmaktadır. Bu gün bu anılarla bize anlatılan mekânlar bir yıkıntı görünümündedir. Urfa İç Kale ve surlarda gözlenen durum, Anadolu kentleri, kale ve surlarında izlenenden pek farklı değildir. Mimari estetik ve sanat değeri açısından yakın çevrelerde Diyarbakır, uzak çevrede İstanbul, Alanya kale ve surları yanında daha yalın ve geri planda kalmaktadır. Ancak bir anı, bir tarihi olay Urfa Kalesi'nin belleklerde yerleşmesini ve kalenin tarihsel bir değer ile ön plana çıkmasını sağlamıştır. Söylencelere göre kalenin bulunduğu tepe M.Ö. 2000 yıllarında Asur Kralı Nemrut'u putlara tapmaktan vazgeçip, cezalandırılarak bu tepeden ateşe atılan Hz. İbrahim'e mekân olmuştur. Olay bir noktada söylence gibi görünmesine karşın, Tevrat'ı Bab, 28, 31, 32, ayetleri, Kur-an'ı Kerim'in Enbiyalar suresi 69. ayetinde de yer almaktadır. Urfa'yı ziyaret edenler kenti, kaleyi bu olaya bağlı olarak hatırlarlar.

Urfa'nın Fransız işgalinden kurtuluş kutlamaları...

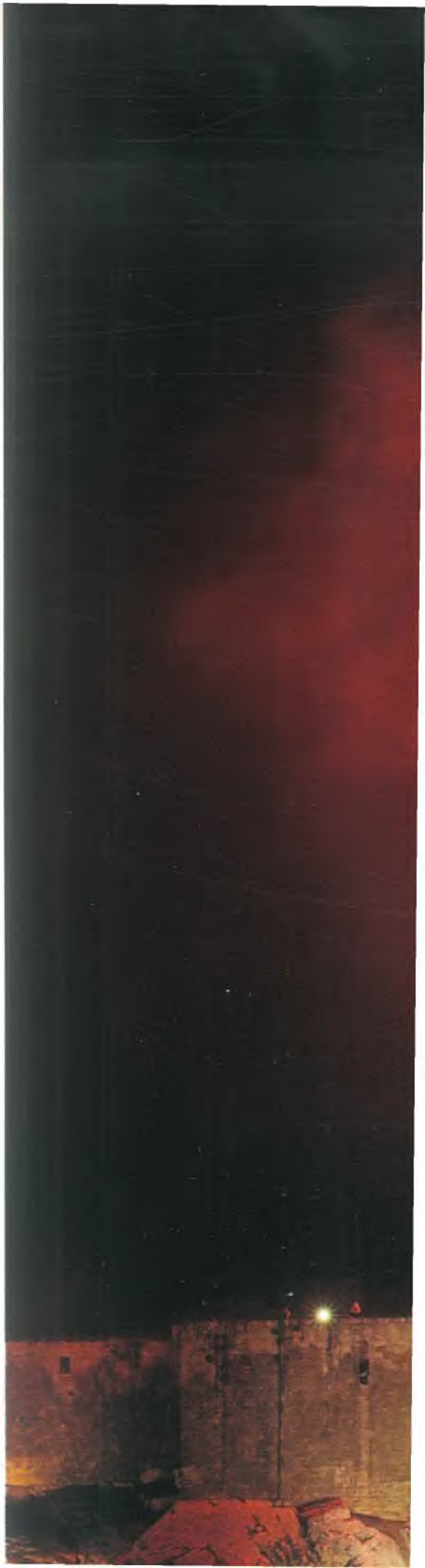

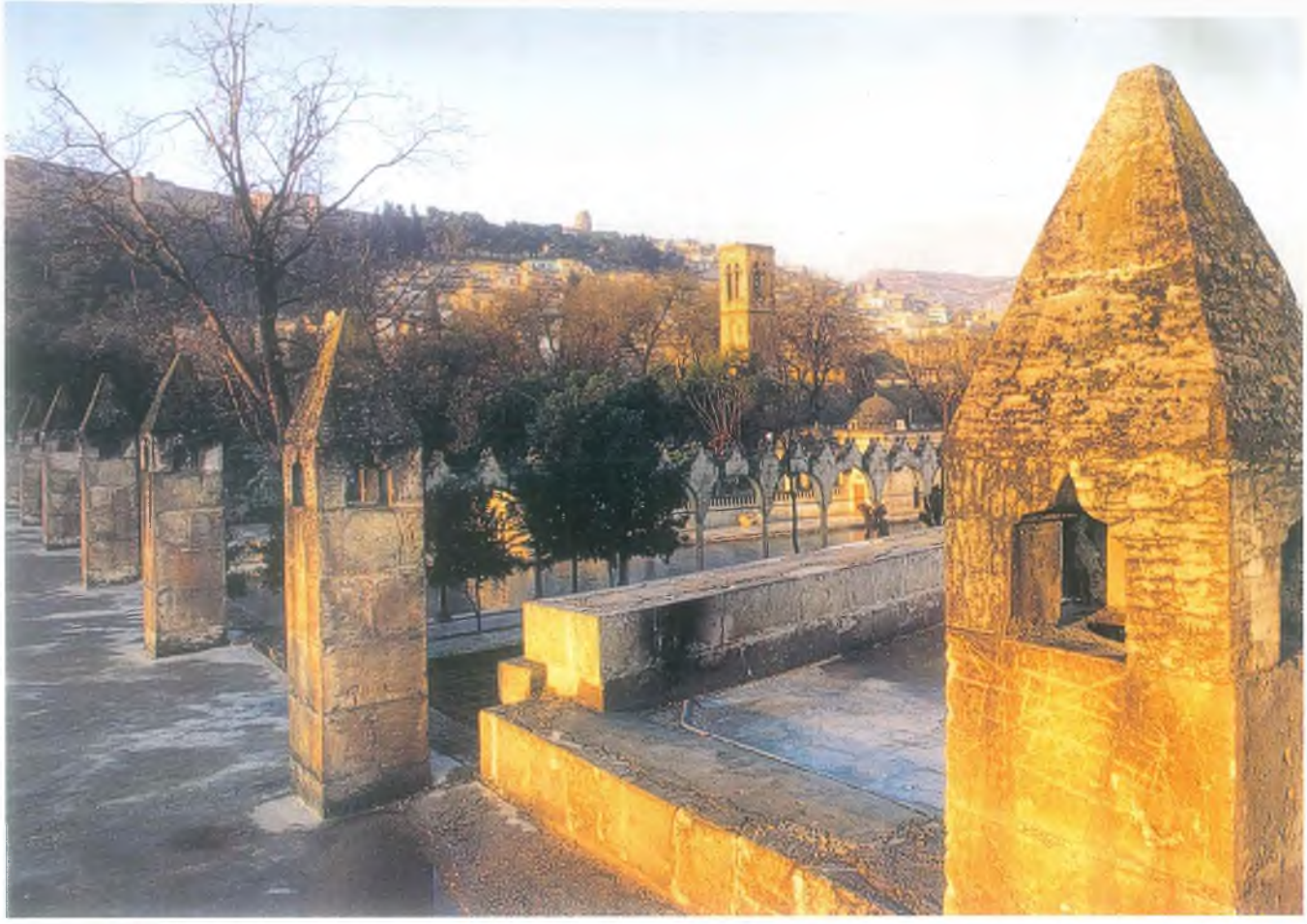

Kentin mekânsal yapısı ile ilişkili son çalışmalar 1931 yılında Albert Gabriel tarafından yapılmıştır. Bu çalışma, kentdeki bazı yapıların çalışmanın yapıldığı yıllardaki durumunu gösteren önemli bir bölgedir. Ancak çizimlerde yapılan bazı yanlışlıklar yanıltıcıdır.

Kentin tarihsel topoğrafyasına ve mekânsal yapısına genel çizgileriyle kısaca değindikten sonra, kentsel mekânları oluşturan bazı önemli yapıların özelliklerine de değinmek gerekmektedir. Bu yapılar bir yandan dönem özelliklerini ortaya koyarken, değişik etkileri de beraberinde getirmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Urfa'da tüm yapılar gözden geçirildiğinde bir yandan Mezopotamya, Suriye ve Selçuklu mimari geleneklerine bağlılık, öte yandan XVI. Yüzyıl'daki önemli gelişmelerin örneklerini oluşturduğu görülür. Tüm bu gelişmelerin yanısıra Urfa'ya egemen olan uygarlıkların egemenlik yıllarında Selçuklu ve beylikler döneminde olduğu gibi, doğudan ve güneyden gelenlerle yerli sanatçıların bir arada üretim yaptıkları ve geleneklerini taşıdıkları söylenebilir. XII Yüzyıl'dan beri Anadolu, değişik çevrelerden gelen ustaların yoğun bir çalışma ve uygulama alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Değişik ulus ve dinlerden gelme kişiler bağnaz, kısır bir anlayıştan uzak, gruplar halinde, gezginci bir düzen içinde çalışmışlardır. Birbirinden farklı

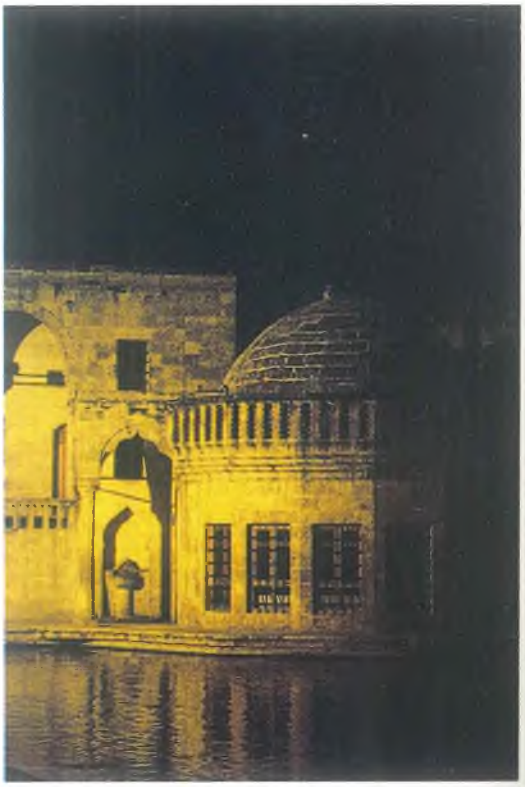

Rızvaniye medresesinden görüntüler...

anıtsal değere sahip ilginç yapılarda, genellikle Suriye kökenli taşçı ustaları bölgesel malzemeyi yüzlerce yıl işleyerek belirli bir deneyim kazanmış yerli ustalar ile birlikte çalışmışlardır. Belirtilmesi gereken önemli nokta da, bütün yapılarda etkilerinin ilk anda gözlenebildiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bölgesel özellikleridir: *(Şekil I)*

Taşçı ustaları bölgesel malzemeyi yüzlerce yıl işleyerek bütün yapılarda etkilerini ilk anda gözler önüne sererler (Şekil I)

Urfadaki Fırfırlı Cami'den detay...

Bölgenin malzeme cinsi ve yoğunluğu, yerli yapım teknikleri ve iklim koşulları gibi faktörler her devir yapılarında yönlendirici ve birleştirici olmuştur. Belirli kurallara bağlı, merkezi bir sistemin varlığının duyulduğu Osmanlı dönemi yapılarında bile bu açıkça görülmektedir. Bu bir bakıma, Anadolu'da gelişen Türk sanatının varlığını ortaya koymak isteyenler için bölgesel özelliklerin bir kenara atılmaması gereğine işaret etmektedir. Bu yargı, Anadolu'da gelişen mimarinin bir bütünlükten yoksun olduğu anlamını taşımamaktadır. Özellikle belirtilmek istenen, bir bütünlüğün varlığının yanısıra, bölgesel özelliklerin de var olduğudur. Bölgesel özelliklerin payı yeterince belirtildiği oranda, bir bütünlük duygusundan söz edilebilir. Bunun en güzel kanıtı Urfa'da değişik dönemlerde karşımıza çıkan yapılardır.

Yukarıdaki ana doğruların bileşeni olarak Urfa'da gelişen Türk - İslam mimarisinin gelişme çizgilerini irdelemeye çalışalım.

Camiler

Erken İslam dönemi cami tasarım ve yapım anlayışında kilit yapılar olan; Şam Emeviye Camisi (M. 706-714), Harran Ulu Camisi (M. 744-750), Diyarbakır Ulu Camisi (M. 1091-1092), Silvan Ulu Camisi (M. 1152-1157), Urfa Ulu Camisi (M. 1170-1175), Mardin Ulu Camisi (M. 1176-1186), Kızıltepe Ulu Camisi (1200-1204) bölgedeki mimarinin gelişim çizgisini belirler. Araştırmalarımıza konu olan anıtsal yapıların büyük bir bölümünün Osmanlı döneminde 16. Yüzyıl'dan başlayarak oluştuğu, başta camiler olmak üzere bunların tasarım anlayışları ve özellikleri dikkate alındığında gene bölgede örneklerine rastladığımız özgün denemelere de yer verildiği açıktır. Hemen hemen ilk kez bu boyutta sunduğumuz rölöveler ve görsel gereçlerden de anlaşılacağı camilerde bölgesel geleneklerin etkisiyle çok ayaklı yatık dikdörtgen planlı ve çapraz tonoz örtülü cami tasarım anlaşıyı egemen olmuştur. Bu plan tipinin en özgün örneği Urfa Ulu Camisi'dir. Şam Emeviye Camisi'ne benzer özellikler gösteren yapı Anadolu ulu camileri arasında son cemaat yerinin ilk olarak kullanıldığı bir örnek olarak dikkati çekmektedir. Bu ayırtkanlığın, caminin özgün plan şemasından mı geldiği yoksa sonraları yapılan onarımlar sırasında mı eklendiği kesinlik kazanmamıştır. Urfa Ulu Camisi, örtü sistemi ve taşıyıcılar yönünden Niksar Ulu Camisi ile benzer özellikler taşımaktadır.

Bununla beraber; enine neflerin sıralanmasından gelen yapılarla Urfa'dan örnekler verilebilir. Başta Hekim Dede Camisi, Hacı Yadigar Camisi, Arabi Camisi, İmam Sekkaki Camisi, Hayrullah Camisi, Şeyh Benderiye Camisi, Siverekli Camisi, Bahramlar Camisi, Müderris Mescidi, Nur Ali Mescidi olmak üzere, bu örnekler camilerden mescitlere kadar uzanır. Ayrıca boyuna neflerin sıralanmasından oluşan plan tipi-

Rızvaniye Cami'nin inşaası sırasında Urfalılara eziyet edilmişti. Bu nedenle camii "Zulmüye Cami" ismiyle de anıldı...

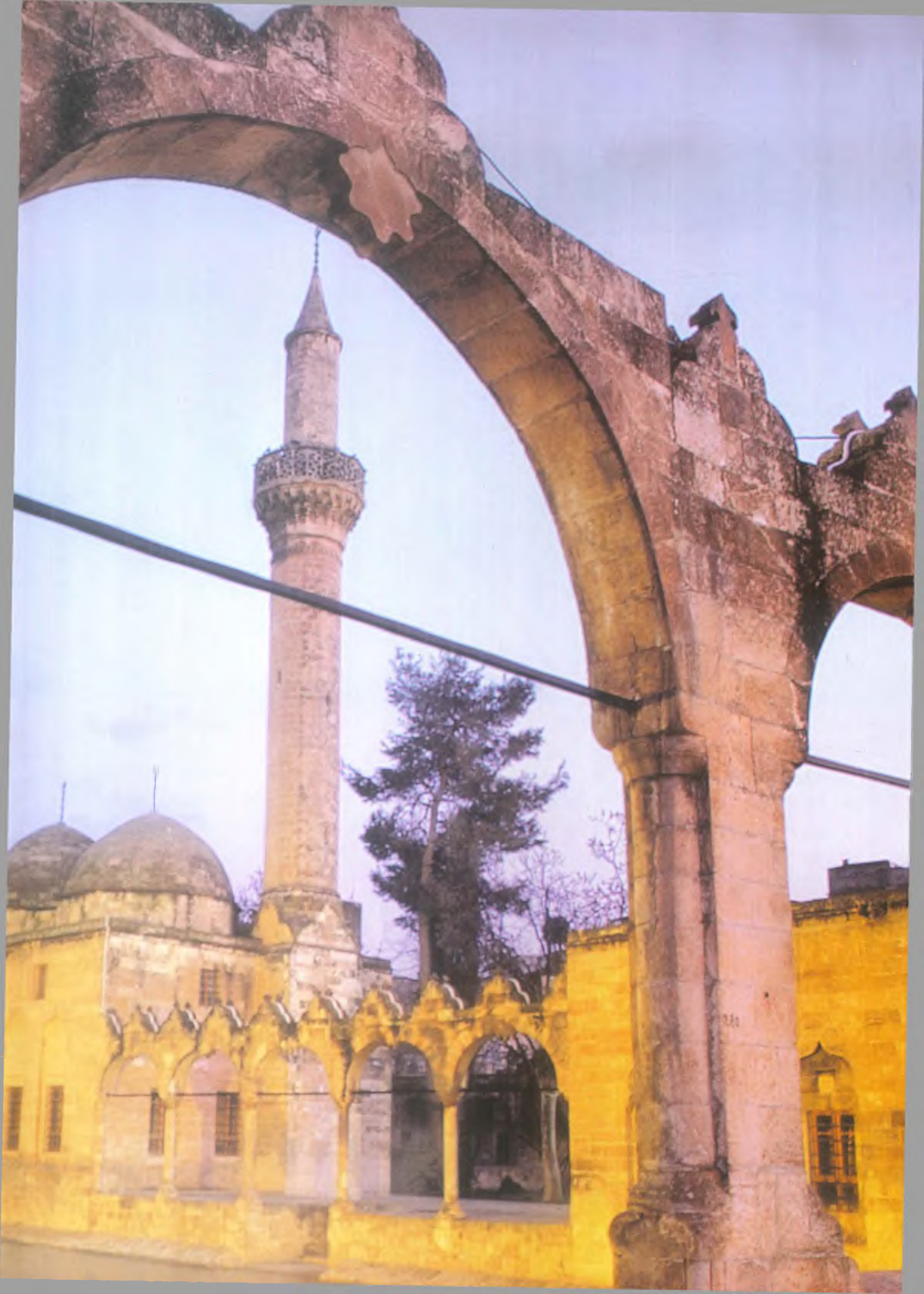

ne Bey Kapısı Camisi ve Mevlidi Halil Camisi Örnek olarak gösterilebilir. Hemen yakın çevrede, Diyarbakır Kale Camisi, Defterdar Camisi, Fatih ve Ali Paşa camilerinin Şafiiler'e ait bölümü de plan anlayışının yakın çevrelerde yorumlanış biçimini ortaya koymaktadır.

Yukarıda sıraladığımız yapılar Urfa ve yakın çevresinde enine veya boyuna neflerden oluşan bir plan anlayışının XII Yüzyıl'dan başlayarak ne noktalara ulaştığını, hangi değişiklikleri beraberinde getirdiğini, hangi sonuçlara varıldığını göstermesi bakımından ilginç örnekler olmaktadır. Urfa'da çok ayaklı, yatık dikdörtgen planlı cami tasarım anlayışının en önemli gelişimi plan şemalarının ötesinde örtü sisteminde görülmektedir. Çapraz tonozlu örtü geleneğinde ilk arayışlar; mihrap önünün kubbe ile örtülmesiyle başlar. Bunu kubbeli örtü sistemi ve giderek merkezi kubbeye geçiş izler. XII. Yüzyıl'ın son çeyreğinde yapılan Urfa Ulu Camisi'nde mihrap önü kubbesi bu türdeki ilk örnek olarak gözlenmektedir.

Aynı plan tipinin değişik bir örneği olarak karşımıza çıkan ve XVII. Yüzyıl'a tarihlendirilen Urfa Pazar Camisi mihrap önü kubbesi ve çapraz tonozlu örtü sistemi ile altı bölümlü yatık dikdörtgen planlı önemli bir örnektir.

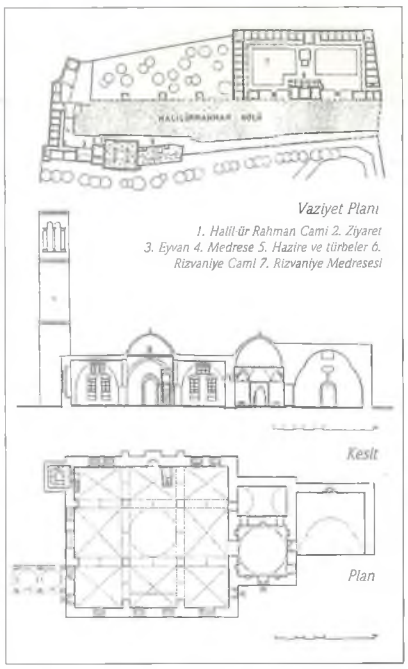

Şekil II- Halil-ür Rahman Cami ve külliyesi vaziyet plan:
1. Halil-ür Rahman Cami 2. Ziyaret 3. Eyvan 4. Medrese 5. Hazire ve türbeler 6. Rizvaniye Cami 7. Rizvaniye Medresesi

Urfa Ulu Camii mimberi ve mihrabı...

XV. Yüzyıl'ın birinci çeyreğinde Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan tarafından yaptırılan Hasan Padişah Camisi'nde, yatık dikdörtgen planlı yapının üzeri sekizgen kasnak üzerine oturan birbirine eşit çapta ve yükseklikte üç kubbe ile örtülerek çok kubbeli örtü sistemine geçişte ilk adımlar atılmıştır.

Urfa'da çok kubbeli yapı tipine, enine gelişen plan şemaları ile; üç bölümlü Dabakhane Camisi (1562), altı bölümlü Yusuf Paşa Camisi (1709), üç bölümlü Rızvaniye Camisi (1721-1722), üç bölümlü Narıncı Camisi (1839), üç bölümlü Eski Ömeriye Camisi (1512) örnek olarak gösterilebilir. Bu örtü sisteminin Urfa dışındaki örnekleri ise Diyarbakır'da İbrahim Bey Mescidi, Nasuh Paşa Camisi (1606-1611), Arap Şeyh Camisi (1644-1650), Bursa Ulu Camisi (1399), İstanbul'da Zincirlikuyu Camisi (XV. Yüzyıl), Alaşehir Sinan Camisi (1465), İstanbul Piyale Paşa Camisi (1573), Gaziantep Hüseyin Ağa Camisi (1704) olarak sıralanabilir. Selçuklular ve beylikler döneminde düz çatı, tonoz ve kubbeli örtü sistemi Osmanlı döneminde çok kubbe ve giderek merkezi kubbe sistemine yönelmiştir. Anadolu'da gelişen cami mimarisi içinde çok kubbeli yapılar özellikle erken devir Osmanlı mimarisinde karşımıza çıkar. Ancak bu örtü düzeni Urfa'da XX. Yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir.

1211 yılında yaptırılan Halilürrahman Camisi'nde ise mihrap önü kubbesi merkeze kaydırılmıştır. Ortada bir kubbe yanlarda çapraz tonozların örttüğü dokuz bölümden oluşan kare planlı yapıda, merkezi bir mekân yaratma kaygısı vardır. *(Şekil II)* Urfa'da orta mekânın yan kanatlarla ilişkiye girerek genişleme eylemi gösterdiği diğer bir plan tipini Nimetullah Camisi'nde görmekteyiz. H. 927 (M. 1521) yılında Nimetullah Bey tarafından yaptırılan bu camide

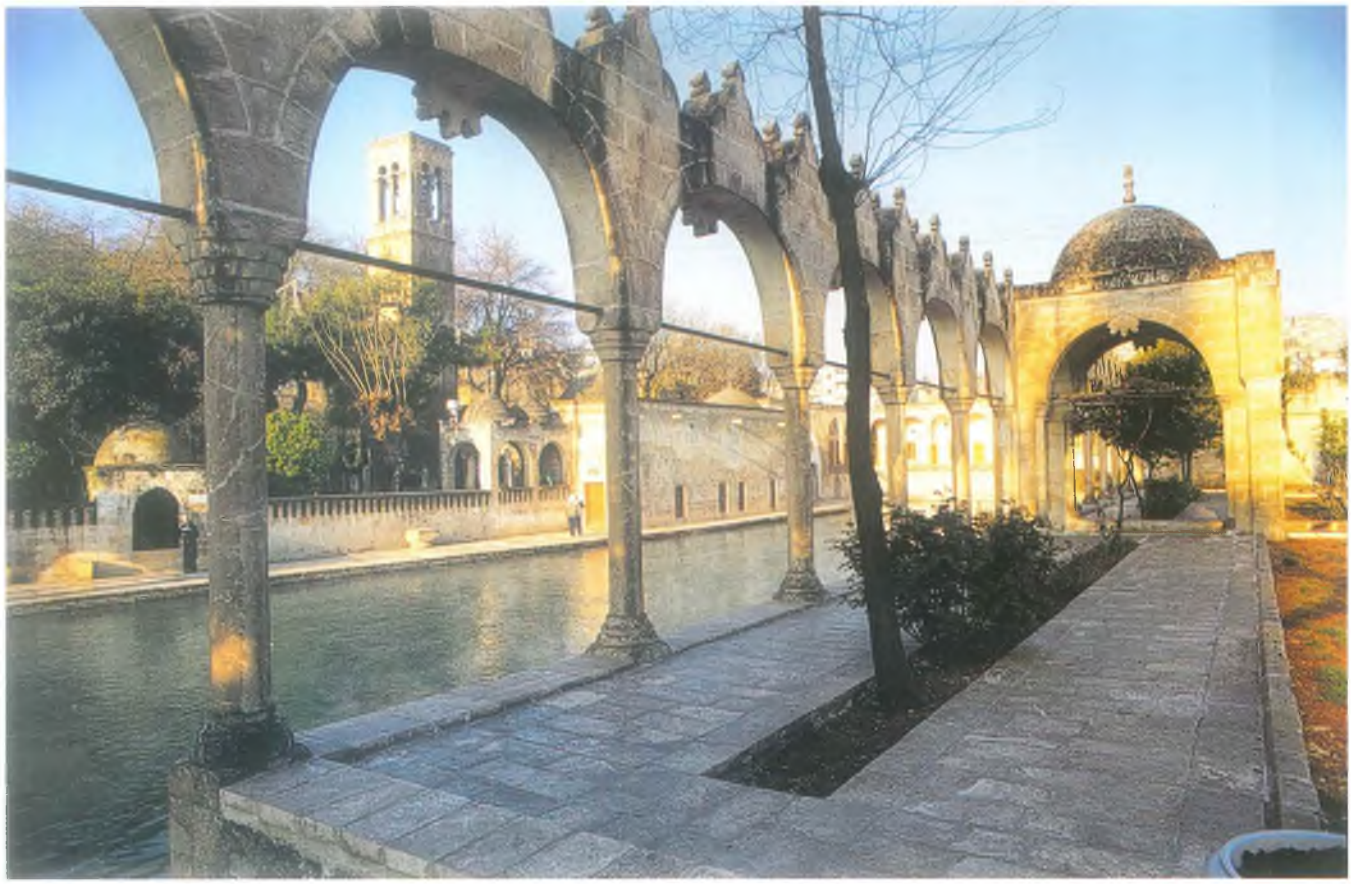

Balıklı Göl ve Halil-ür Rahman Camii.

büyük bir kubbe ile örtülü orta mekân, doğu ve batı yönünde ikişer küçük kubbe ile örtülü yan mekânlarla genişletilmiştir. Bu plan tipinde, yan kanatlarla ilişkiyi sağlayan ayaklar ve sivri kemerli geçişler kubbenin yükünü alan ana elemanlar olmayıp geçiş elemanlarıdır. Burada kubbe, sekiz kemerden ve dört tromptan oluşan bir geçiş alanına oturmaktadır.

Benzer plan şemasının Urfa'daki diğer bir örneği ise Çakeri Camisi'dir (H. 937 - M. 1530). Batı kanadın, tonozlu sokak girişine ve onun üzerinde meşrutaya bırakıldığı Çakeri Camisi ana mekânında, genişleme doğu yönünde görülmektedir. Orta mekânın yanlara genişlemesi ve kanatlarla ilişki kurması konusunda erken örneklerden biri Akkoyunlular dönemi eseri Diyarbakır Nebi Camisi'dir (XV. Yüzyıl). Burada merkezi kubbe yanlara doğru beşik tonozlarla genişletilmiştir. Bu örnekler, kendi içerisinde belirli bir değişme ve gelişmeyi beraberinde getirmektedir. Bu gelişme çizgisi içerisinde Urfa Nimetullah ve Çakeri Camileri'nin önemli bir yeri vardır.

Urfa Ulu Camii içi...

Cami mimarimizin en yaygın tipi olarak karşımıza çıkan tek kubbeli camilere, Urfa'dan bazı örnekleri ekleme olanağı vardır. Ayrıntılı bir inceleme, tek kubbeli yapılarda bile bir gelişmenin var olduğunu ortaya koymaktadır. Dört duvarı bir kubbeyle örtmek, cami mimarisindeki ilk adımlardan biri olarak görülebilir ve gelişmenin sınırlı olabileceği ileri sürülebilir. Gerçekten belirli bir mekân yaratmak açısından tek kubbeli yapıların sınır-

ları belirlidir. Yüzlerce örnekten ancak bazıları gerçek mekânı bulmakta sözü edilir özelliktedir. Bununla, birçok tek kubbeli yapıyı bir yana bıraktığımız anlamı çıkmamalıdır. Çünkü bugün Anadolu'dan Rumeli'ye, İstanbul'dan en uzak kente kadar yaygınlık kazanan, örneklerine sık rastladığımız bu tür yapılar, değişik mekân etkileri ve süslemeleriyle dikkati çekmektedir.

Urfa'daki bu tip yapıların en ilginç örnekleri Hızanoğlu Camisi (18. Yüzyıl başı), Karameydan Camisi (1729), Mevlevihane Camisi (XIX. Yüzyıl) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Osmanlı döneminden kalma tek kubbeli camilerdir ve bu türün yalın örneklerindedir. Tek kubbeli yapı tipinin Urfa'daki en seçkin örneği Karameydan Hüseyin Paşa Camisi'dir. Bir bütünlük duygusu içinde yapı ilk bakışta tek kubbeli izlenimini vermemekte ancak dikkatli bir inceleme sonunda örtü sistemini kavramak mümkün olmaktadır. Her duvardan iki duvar ayağının çıkıntı yapması, kubbenin sekizgen bir kasnak ile bu ayakların üzerine oturması, sekiz ayaklı bir yapı olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır. Bu ayaklarda bölgede egemen olan siyah gözenekli bazalt taşlar kullanılmış, böylece kubbe yükü güçlü ayaklara aktarılmıştır. Karameydan Camisi, plan şeması ve yapım tekniği ile Mimar Sinan'ın Diyarbakır'daki Ali Paşa ve Behram Paşa Camileri'nden büyük oranda etkilenmiştir. Diyarbakır'da bu tip yapıların diğer örnekleri, Akkoyunlular döneminden Şehy Matar, Lala Bey, Osmanlılar devrinden Kurt İsmail Paşa camileridir.

Rızvaniye külliyesi ve Balıklı Göl'ün gece görüntüsü.

Genel çizgileriyle sunmaya çalıştığımız Urfa'daki dini yapıların çoğunun XVI. Yüzyıl'dan başlayarak XVIII. Yüzyıl sonuna kadar uzanan bir zaman diliminde yapıldığını görmekteyiz. Bu tarihler gösteriyor ki, imparatorluğun güçlü olduğu bu dönemde başkent İstanbul'dan uzak

bir noktada yapı eylemlerinin durmadığı, Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı merkeziyetçi bir düzende yapım hızının arttığı görülmektedir. Tasarım anlayışı ve yapım tekniğinde Osmanlı mimarlık öğelerinin ve yapım gerecinin bir oranda bölgesel ileneklerle değişikliklere uğradığı izlenmektedir. Urfa'da incelemeye çalıştığımız yapılarda Osmanlılar'ın geliştirdikleri kemer sisteminden kullandıkları kurşun kaplamaya kadar farklılıklar ortaya çıkmakta, ayrıntılarda bölgesel gelenekler egemen olmaktadır. Bunu minarelerin biçiminden, camilerin süsleme elemanlarına kadar uzatma olanağı vardır.

Boyut ve biçim olarak Urfa minareleri Osmanlı öncesi beylikler döneminde yapılan kısa gövdeli, kalın, kule tipi minareler, Osmanlı döneminde yapılan ince, uzun, zarif minareler ve genellikle mescitlerde yapılmış küçük minareler olmak üzere üç ana grupta toplamak mümkündür. Minare mimarisinin erken örneklerinden olan Ulu Cami ve Halilurrahman camileri minareleri bölgedeki diğer ulu cami minareleri ile benzer özelliklere sahip olup, kule tipinde minarelerdir. Kaidesinden petek kısmına kadar aynı devam eden kule tipi minarelerde şerefe, en üst kısımda ve minare kütlesi içerisinde çözümlenmiştir. Aynı grup içerisinde incelememize olanak veren diğer minareler ise Hasan Padişah, Pazar ve Dabakhane camileri minareleridir. Bu minarelerde, çeşitli silme ve bezemelerle kalın, kısa gövdeler hareketlendirilirken, şerefe, petek, kubbeli külah bölümleri ana kütle içinde farklı, belirgin biçimler almıştır. Bölgenin ve Urfa'nın özgün minare biçimi bu tipe giren minarelerde yoğunlaşmaktadır.

XVI. Yüzyıl'dan başlayarak IX. Yüzyıl sonuna kadar yapılmış minarelerde Osmanlı minare mimarisi çizgileri egemen olurken yöresel ayrıntılardan uzaklaşılamamıştır. Kadıoğlu, Yusuf Paşa, Rızvaniye, Hızanoğlu, Karameydan, Tu-

zeken camileri minareleri bu grup altında incelenmektedir. Bu grup içerisinde düşünülmesine karşın Arabi Camisi minaresi, şerefesi üzerindeki saçak nedeniyle değişik özellik gösterir. Bunların dışında; Çakeri, Mevlid-i Halil, Hekim Dede Ömeriye camilerinde görülen küçük minareler üçüncü grubu oluştururlar.

Evlerde görülen yoğun taş süslemelere karşın camilerde izlenen yalınlık Urfa'daki dini mimarinin ayırtkan özelliklerinden biridir. Evlerin avluya bakan iç cephelerindeki taş süslemeden ahşap oyma pencere kapakları ve kapılara kadar görülen yöresel motiflere camilerde rastlama olanağı yoktur. Ancak Nimetullah Camisi, Rızvaniye Camisi, Karameydan Hüseyin Paşa Camisi, Yusuf Paşa Camisi ve Eski Ömeriye Camisi'nde izlediğimiz sınırlı taş süsleme elemanları Osmanlı mimarisi etkisinde yapılan örneklerdir. Batılı mimari akımların Osmanlı klasik mimarisine egemen olduğu yıllarda, Lale Devri'nde Rızvanoğlu Ahmet Paşa tarafından yaptırılan Rızvaniye Camisi (M. 1721-22) bu akımların Urfa'da yorumlanış biçimini ortaya koyan önemli bir örnektir. Ahşap giriş kapısı süslemelerinden kalem işlerine kadar erken Osmanlı barok mimarisi ve bölgesel geleneklerin ortak çizgilerini taşıyan Rızvaniye Camisi Urfa'da süsleme öğelerinin en yoğun bir biçimde görüldüğü cami olarak karşımıza çıkmaktadır.

Peygamberler şehri diye de anılan Urfa'da her köşe başında bir ibadet yeri vardır...

Plan şemasından dekorasyonuna kadar Urfa'da görülen dini yapılar tamamen işlevci bir mimarinin ürünü olarak gelişmiştir. Belirli noktaların dışında camilerde süslemeye önem verilmemiş, taş, içte ve dışta yalın olarak kullanılmıştır. İlk bakışta camilerin büyük bir bölümünde minber, mihrap duvarına asılarak, ana mekândaki bölücü etkisi yok edilmiş, böylece ana mekânda bütünlük sağlanmıştır. Benzer bir düşüncenin ürünü olarak müezzin mahfili, giriş kapısının üzerine balkon şeklinde uzatılarak, minber ve müezzin mahfilinin cami mimarisine işlevselliğin yanısıra biçimsel açıdan da katkısı sağlanmıştır. Bölgenin önemli yerleşim merkezlerinden Diyarbakır'da klasik Osmanlı mimarisinin en önemli yapıları Şehzade ve Selimiye camileri plan tiplerinin ön örnekleri ile karşılaşırız. Urfa camieri bu tür girişimlerden yoksun olmasına karşın han, haman, türbe, medrese, çeşme vb diğer yapılarda yapıldığı yerin özel koşulları dışında, Osmanlı mimarisinin geliştirdiği şemaların uygulandığı görülür.

Kilise mimarisinin özgün örneklerinden biri olan bu yapı bugün Fırfırlı Camii olarak kullanılmaktadır.

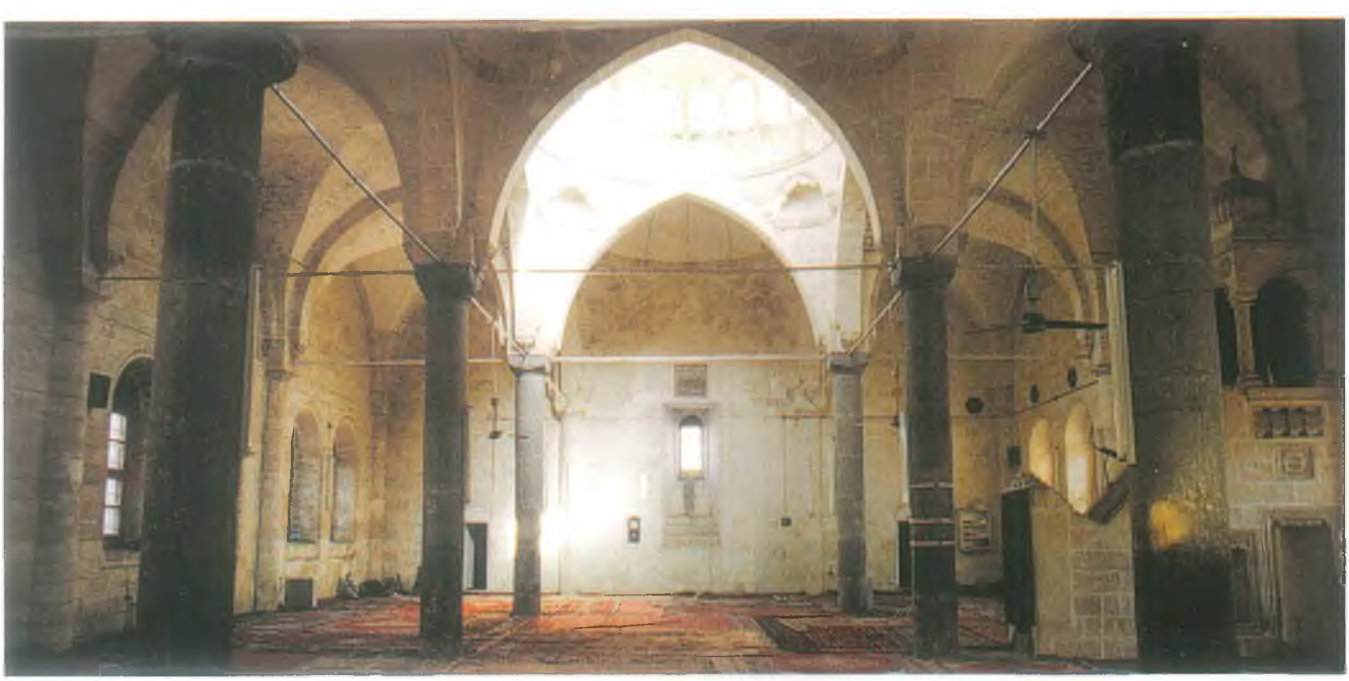

Hanlar

Urfa'da anıtsal dini yapıların dışında değinilmesi gereken önemli yapılardan ilki şüphesiz hanlardır. Önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Urfa'da, bu yapıların nitelik ve nicelik üzerinde durulması gereken örnekleri bulunmaktadır. Kentin içindekilerin yanısıra sur kapıları önünde geç dönem yapıları olan bazı hanlara da rastlanmaktadır. XVI. yy ve sonrasında gelişen bu yapıların başlıcaları; Gümrük Hanı, Samsat Kapısı Hanı, Şark Hanı, Meçek Hanı, Hacı Kamil Hanı, Topçu Hanı, Kumlu Hayat Hanı, Barutçu Hanı, Şaban Hanı, Yemen Askeri Mustafa Ağa Hanı, Millet Hanı olarak sıralanmaktadır *(Şekil III)*. Bunlardan Gümrük Hanı, Hacı Kamil Hanı, Meçek Hanı, Barutçu Hanı iki katlı, diğerleri tek katlıdır. Genellikle ortada bir avlu, çevresinde han odaları ve ayrı bir bölüm şeklinde ahır kısmının yer aldığı ve bunların en görkemli ve en erken örneği Gümrük Hanı'dır. XVI. Yüzyıl Osmanlı mimarisinin ürünü olan bu yapı, genel gelişim çizgisi içerisinde yer almakta ve bölgesel özellikleri de beraberinde getirmektedir. Yakın çevre ilişkisi içerisinde, 1527 yılında Diyarbakır'da yapılmış Deliller Hanı'nın izleyicisi olarak yorumlanabilecek olan Gümrük Hanı, gerek yapı malzemesi gerekse plan tipi olarak ortak noktalara sahip bulunmaktadırlar.

Ancak 1562 yılında Urfa'da yapılmış olan Gümrük Hanı, boyut ve mimari özellikler yönünden Deliller Hanı'ndan ileri çizgiler taşımaktadır. Bunların dışında Hacı Kamil Hanı, Meçek Hanı, Barutçu Hanı, Diyarbakır'daki Hasan Paşa Hanı Çifte Han ve Yeni Han ile benzer özelliklere sahip bulunmaktadır. Bu hanlarda izlenen özellikler ve şadırvanlı orta havlu ve etrafında sıralanan odalarda oluşan plan şeması XVI. Yüzyıl ve sonrasında imparatorluğun sınırları içerisinde bütün kent merkezlerinde benzer şekilde uygulanmıştır.

Sol altta Urfa Ticaret Merkezi
1.Gümrük Hanı, 2. Sipahi Pazarı, 3. Bedesten, 4. Pamukçu Pazarı, 5. Hacı Kâmil Hanı, 6. Meçek Hanı, 7. Kazancı Pazarı, 8. Barutçu Hanı, 9. Şaban Hanı (Şekil III)

Han-el Barür Kervansarayı, Harran'ın 20 km doğusundaki Göktaş köyünde bulunmaktadır. (Sağ üstte)

Bir dönem terzilerin ve keçecilerin kullandığı han. (Sağ altta)

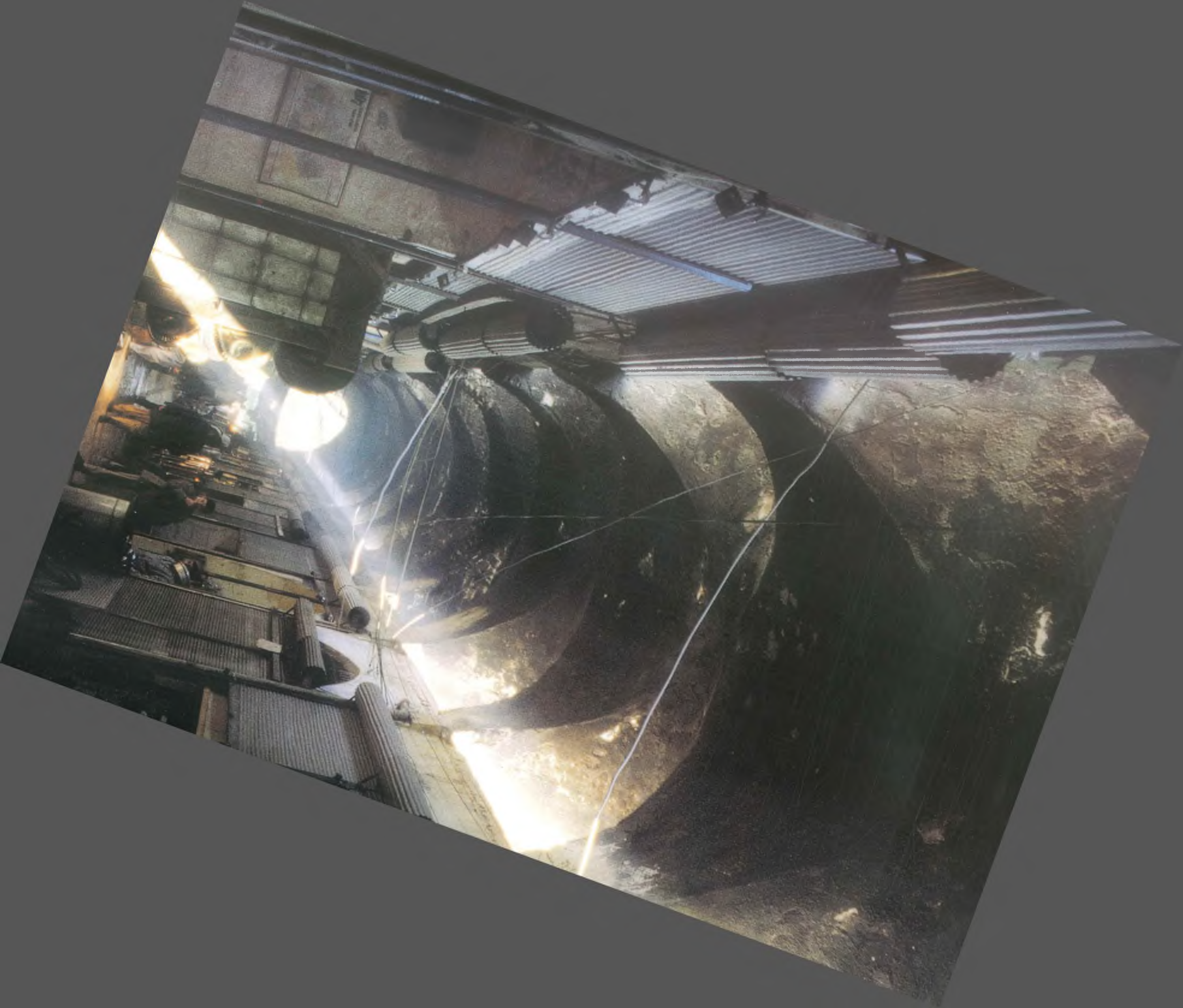

Bakırcılar çarşısı diye de bilinen Hüseyniye çarşısı.

Çarşılar

Urfa'da mimari kimliğini koruyarak günümüze kadar gelebilmiş yapıların içinde bedesten, çarşı ve pazarlardan oluşan ticaret merkezi dikkati çekmektedir. Kentin hızlı şekil değişimine karşın ticari bölge özgün kimliğini koruma çabalarında kararlı olmuştur. Bunun başlıca nedeni; XV. Yüzyıl'dan beri merkezde egemen olan üretim ve ticaret geleneğinin yitirilmemiş olmasıdır. Anadolu Osmanlı kentleri mekânsal yapısında, odak noktasını oluşturan ticaret merkezleri, daha XV. Yüzyıl'ın başlarından itibaren gelişerek planlı ve örgütlenmiş bir mimarinin doğmasına neden olmuştur. Urfa'da ticaret merkezinde izlenen bu gelişme bütünüyle XVI. Yüzyıl'da ve Osmanlılar döneminde başlamıştır. İmparatorluğun eski başkentleri Bursa, Edirne ve İstanbul'da mimari gelişimini tamamlayan ticaret yapıları büyük bir etki alanı içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeziyetçi tutumu her zaman egemen olmuştur. Merkezden yürütülen imar çalışmaları, yöresel yorumlarla uygulanmış olsa bile ana yönlendiricilerin dışına çıkamamıştır. XVI. ve XVII. Yüzyıl'larda mimari kimliğine kavuşan Urfa ticaret merkezinde genel çizgileriyle Bursa, Edirne, İstanbul ve Kayseri illerinin bedesten, arasta ve pazarlarının etkilerini görme olanağımız vardır. Ancak yakın çevre ilişkilerinde Mezopotamya'nın güçlü ticaret kentleri Halep ve Şam'ın etkileri daha egemendir. Diyarbakır'daki ticaret merkezi ile ilgili özgün bilgilerden yoksun oluşumuz kıyaslamayı güçleştirmektedir. Fakat bilinen bir gerçek, bu etkinin Urfa'nın yanısıra Mardin, Gaziantep, Kahramanmaraş'a kadar uzanmış olmasıdır.

Hamamlar

Urfa'da tarihi bir hamam

Bedesten, çarşı, ve pazar gibi kentin sosyal donanımlarını oluşturan ve sürekli kullanılan yapılardan biri de hamamlardır. Anadolu Türk hamam mimarisinin gelişim süreci içerisinde, Selçuklu ve beylikler dönemi hamamları hakkında yapılan araştırmalar ve yayınlar yok denecek kadar azdır. Yapılan çalışmalarda Osmanlı dönemi öncesi erken hamam mimarisine yüzeysel olarak değinilmesine karşın Osmanlı hamamları daha ayrıntılı bir biçimde verilmiştir. Anadolu Türk hamam mimarisi tarihinde gelişimini tamamlayarak gerçek kimliğine kavuşmuş Osmanlı hamamları su donanımından aydınlatmasına kadar Urfa'daki hamam mimarisini yönlendirmiş bulunmaktadır. Akkoyunlular dönemi ürünü olan Diyarbakır'da Suakar Hamamı bölgedeki en eski örnek olarak bilinmektedir. Osmanlı dönemi öncesi erken hamam mimarisi izlerini taşıyan Serçe Hamamı Urfa'daki hamamların en eski eseridir. XV. Yüzyıl sonu veya XVI. Yüzyıl başına tarihlenebilen bu yapı merkezi kubbe etrafında yıldız şeklinde 5 eyvanlı sıcaklık plan tipi ile diğerlerinden ayrılır. Serçe Hamamı, beylikler dönemi ürünü olan Diyarbakır'da Suakar Hamamı, Çardaklı Hamam, Mardin'de Ömür Hamamı, Kayseri'de Sultan Hamamı ile benzer özelliklere sahip bulunmaktadır.

1850'li yıllara ait gravür...

Urfa'da hamam mimarisindeki gelişme Osmanlı mimarisinin katkısı ile gerçek kimliğine kavuşmuştur. Cıncıklı Ha-

Halfeti'de tarihi bir hamamın dış görüntüsü.

mam, Veli Bey Hamamı, Eski Arasta Hamamı, Vezir Hamamı, Şaban Hamamı bu gelişme sürecinde yapılmış yapılardır. İmparatorluğun her yerinde sıkça kullanılan merkezi kubbe etrafında dört yönde dizilmiş, dört eyvan ve dört köşe halvet hücreli haçvari plan tipi Urfa'da da esas alınmış gözardı edilemeyen bölgesel geleneklerin de katkısıyla hamamlar biçimlenmiştir. Soyunma, soğukluk, usturalık, ılıklık, sıcaklık ve halvet hücrelerinden tesisat donanımlarına kadar Osmanlı hamam mimarisi izlerini taşıyan Urfa hamamlarında görülen tek ayırtkan özellik; yöre mimarisinin ve tasarım anlayışının vazgeçilmez elemanı olan eyvanın hamamların soğukluk bölümüne geçmiş olmasıdır.

Yıkanma eyleminden sonra serinlemek ve dinlenmek için düzenlenmiş eyvan, soğukluk bölümünün en belirgin ögesidir. Üzeri beşik tonozla örtülmüş, küçük bir oda boyutunda, dikdörtgen veya kare planlı soğukluk eyvanları küçük bir ayrıntı ile diğerlerinden ayırır. Eyvanların avluya bakan üç kenarı (u) şeklinde saran ve yerden bir basamak yüksekliğinde yapılmış taş seki, soğukluk eyvanlarında hamam giysisi peştamal sarılmış bir insanın rahatlıkla oturabileceği bir sedir yüksekliğindedir.

Oturma eylemlerindeki değişiklikten kaynaklanan bu yükseklik iki eyvanı birbirinden ayıran en önemli özelliktir. Urfa hamamlarında görülen soğukluk eyvanı, Osmanlı hamam mimarisinde bölgesel geleneklerin getirdiği bir ayırtkanlık olarak görülmekte ve çalışmamızın ortaya koyduğu önemli sonuçlardan biri olarak izlenmektedir.

Çeşme ve köprüler

Su ile ilintili yapılardan bir bölümü de çeşme ve köprülerdir. Kentin büyük bir bölümünde camilerin, hanların ve evlerin avlularından geçen Halilurrahman suyu çeşme ve şadırvan mimarisini olumsuz yönde etkilemiştir. Cami avlularından düzenli bir biçimde geçirilen bu su, abdest alma eylemine cevap verirken sıcak yaz günlerinde, sulanan cami avlularında namaz öncesi beklemelerde serin ve temiz bir çevrenin yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu nedenledir ki Urfa camilerinde şadırvan mimarisi gelişmemiştir.

Aynı nedenle gelişememiş diğer su yapıları ise çeşmelerdir. Sayıları son derece az olan bu yapılar geleneksel motiflerden oluşan süsleme elemanları ile dikkati çeker. Yıldız Meydanı'nda Ulu Cami Medresesi'nin güney duvarındaki Firuz Bey Çeşmesi Urfa'daki çeşmelerin en güzel örneklerinden biridir.

Bir kısmı günümüzde de kullanılan Urfa köprüleri mimari ve süsleme özellikleri bakımından yalındır. Bunların bir bölümünün isimlerini saymakla yetineceğiz. Ali Saib Bey (Millet) Köprüsü, Hırmalı Köprü, Hacı Kamil Köprüsü, Karakoyun Su Kemeri dikkati çeken köprülerdir.

Bizans imparatoru Justinianos tarafından yaptırılan Justinian su kemeri Karakoyun deresi üzerindeki pekçok su kemeri ve küprülerden biridir. (Sağda)

Ellisekiz Meydanı'ndaki türbe ve çeşme... (Ortada)

Hızmalı köprü. (Solda)

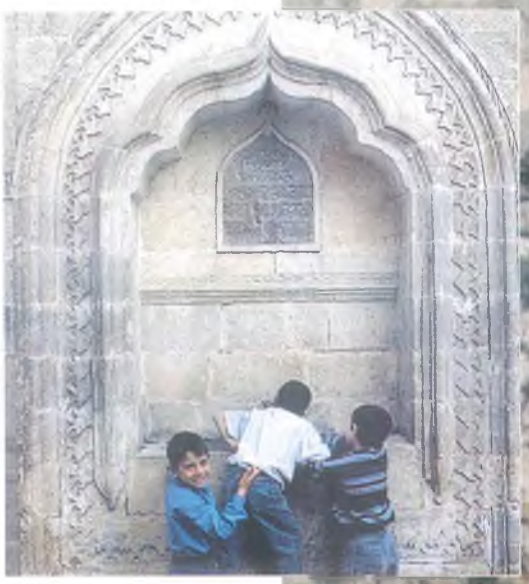

Siverek'te Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan bir bina.

Evler

Eski kent dokusunu oluşturan yapılar içinde Urfa evleri güçlü bir yapı kültürünün oluşturduğu fiziksel ve estetik çevreden günümüze kalabilmiş önemli örnekleridir.

Anadolu geleneksel konut mimarlığı içinde ayrı bir yeri olan Urfa evleri yüzyıllardan beri bölgede süregelen bir tasarım ve yapım geleneğine bağlı olarak oluşmuştur. Bu gelenek; yazları gölgede 40-45° C'ye varan sıcak ve kurak iklim şartlarının, İslam dinine bağlı yaşam biçiminin, Kuzey Mezopotamya yapım ve süsleme tekniklerinin, yöresel yapım gerecinde biçimlenmesiyle meydana gelmiştir.

Urfa evleri eğimli olmayan düzgün bir topoğrafya üzerine yerleşmiş, düzgün parsel sınırları olmayan, gelişigüzel konumda birbiri içine girmiş mekânları ile bitişken düzende yapılardır.

Açık bir avlu etrafında sıralanan mekânlardan oluşan yapılar genellikle iki katlı olup dış dünyaya kapalı, kendi içinde, günlük yaşantının ve tarıma dayalı ekonomik düzenin gereksinimlerine göre biçimlenmiş üretim merkezleridir.

Yapıların tasarlanmasında haremlik ve selamlık ayırımı esas alınmıştır. Ev sahibinin sosyal ve ekonomik düzeyine göre bu ayırımın iki ayrı yapı bütünü oluşturacak çözümlere vardırıldığı örneklerle karşılaşırız.

Zemin katta günlük odalar ya da kış odaları ve servis mekânları; içinde bir havuzun yer aldığı su öğesi ve çeşitli bitkilerle sağlanmış yemyeşil görütüsü ile planın işlevsel ve görsel açıdan odak noktasını oluşturan, açık bir içi avlu etrafında sıralanır. Baş oda ve diğer odaların yer aldığı üst kat mekânları "gezenek" adı verilen açık bir koridora açılır ve merdiven ile avluya bağlanır.

Urfa evinde avlu bu derece önemli bir mekân olmasına karşın planın asıl doğurucu ve belirleyici ögesi eyvandır. Eyvan, bir veya iki yanında birer odanın yer aldığı simetrik plan motifi, tüm yapılarda kendini diğer mekânlardan soyutlayarak özgün biçimini korur. Genellikle kuzeye yönlenmiş üç yanı kapılı bir yüzü ile avluya açılan bu eleman, birden fazla eyvanın yer aldığı örneklerde mevsimlik kullanımlara uygun

Bir Urfa evi kapısı...

yönlere de yerleştirilmiştir. İki katlı çözümlerde, zemin katta servis mekanları arasında yer alan eyvan bir açık üretim alanıdır. Üst katta ise, iki yanında yer alan iki baş oda ile ortada eyvan işlevsel ve biçimsel açıdan başat konumdadır. Artık bu katta eyvan bir üretim ve iş alanı değil, oturma, dinlenme mekânıdır. Tek katlı çözümlerde ise; eyvan ve yanında bir ya da iki odanın yer aldığı simetrik birimin üstünlüğü zemini avlu kotundan birkaç basamak yükseltilerek vurgulamıştır. Urfa evinde bu simetrik plan motifi Mezopotamya ve İran geleneklerini hiçbir değişikliğe uğratmadan yansıtır. Eyvan, kısa kenarı avluya açılan dikdörtgen formu, genellikle cephede yükseltilerek taçlandırılmış tonoz örtüsü ve bu tonozun avluya açılan yüzündeki bezeli taş kemer açıklığı ile Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde özgün "Eyvan" tanımına uyan mekân olarak, Urfa evinde yeralır. *(Şekil IV)*

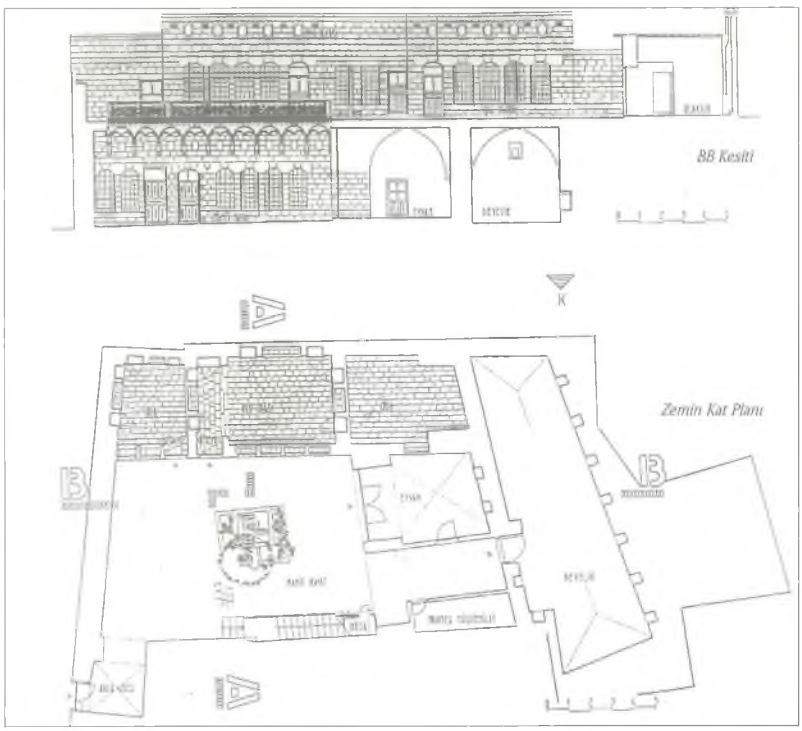

İsa Beden Evi'nin kesit ve zemin kat planı. (Şekil IV)

Eyvanlı ev geleneğinin yaygın olduğu Güney Doğu Anadolu, Suriye ve Lübnan'da bu mekân bazı yerleşmelerde değişik şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin Diyarbakır'daki Seman Köşkü'nde selsebilli ve tonozlu eyvan, en görkemli örneklerden biridir. Ancak bu yapı simetri kaygısı taşıyan, ayrık düzende, özel bir yapıdır. Yaygın olan avlulu Diyarbakır evlerinde ise eyvan ikincil bir mekândır. İskender Paşa Konağı'nda örneğini gördüğümüz uzun kenarı avluya paralel sütunlar üzerine oturan birkaç kemerli açıklığı ile havuzlu mekân, yarı açık bir geçiş alanıdır.

Yine bölgede eyvanlı ev geleneğine sahip diğer bir yerleşme olan Mardin'de ise yaygın olan, uzun ekseni evin cephesine dik tek açıklıklı, beşik tonozlu eyvandır. Mardin evleri kentin yaygın yerleşmeye olanak tanımayan çok eğimli topografik yapısı nedeniyle çeşitli yıllarda yeni kat ilaveleri ile düşey bir gelişim gösterir.

Tarihlendirme açısından en eski olan zemin ve birinci katlarda eyvan tek açıklıklı, derin bir mekândır. Geç devirlerde yapılan üst katlarda ise eyvan sütunlar üzerine oturan iki ya da da-

Taş ve ahşap işçiliğinin özgün örneklerinden bir detay.

Viranşehir 'deki tarihi bir yapının pencere detayı

ha fazla kemer açıklığı ile parçalanmıştır. Mardin evlerinin diğer bir özelliği; yine topoğrafik yapıdan dolayı eyvanların teras haline gelmiş avluların üzerine Mezopotamya Ovası'na açılmasıdır. Urfa ve Diyarbakır'da ise; eyvan dışa kapalı olup iç avluya açılmaktadır.

Değinilmesi gereken diğer bir nokta da evlerin dış ve iç cephe düzenidir:

Urfa sivil mimarisinin örneklerinden olan bu ev ileride müze ev olarak kullanılmak üzere korumaya alınmıştır.

Tümüyle dışa ve sokağa kapalı olan evlerin sokak cepheleri yalın ve yüksek duvarlar biçimindedir. Genişlikleri 2,5-3 m'yi geçmeyen dar sokakların aynı zamanda sıcağa karşı gölgeli olmasını da sağlayan bu yüksek duvarlarda, zemin kat düzeyindeki tek açıklık evlerin giriş kapılarıdır. Üst katta ise baş odanın sokağa açılan çıkmaları bu yalın cepheye inanılmaz bir biçim zenginliği ve hareket kazandırır.

Evin en önemli odasının sokaktan vurgulandığı çıkmalar çeşitli boyut ve biçimlerde düzenlenmiştir. Belli boyut ve taşıma gücüne sahip taşlardan yatay ve düşey kullanım sınırları içinde eğik payanda yapılamadığından çıkma düzenleri taşların birbiri üzerinden kaydırılması ile oluşturulmuştur. Bu çıkmaların genellikle sakallı kemer motifi kullanan bezemeleri evin sahibinin sosyo-ekonomik gücünün göstergesidir. Ayrıca üst kat oda pencerelerinin yine kemerli lentoları, süslü demir ve ahşap pencere korkuluk, kapak ve kafesleri çıkmanın taş konsolları ile uyum içindedir.

Evin dış cephesindeki elemanların sokak görünümüne katkısının en güzel örneğini Hüseyin Paşa Mahallesi. Kara Meydan Sokağı-'nın Divan Yolu'na açıldığı yerdeki evin cephesinde görebiliriz. Burada çıkma, taş konsolları ve kemerli pencereleri ile sokağa taşarken avludan gezeneğe çıkan merdivenin dış duvardaki izi, taş basamakların sokak perspektifine katkısı, üst düzeyde bir mimari anlayışın ürünüdür.

Urfa evlerinde avlu cephesi biçim ve süsleme açısından dış cephenin yalınlığı ile zıtlık oluşturur. Avluyu çevreleyen mekânların çeşitli düzeylerdeki doluluk ve boşlukları, bu boşlukların boyut ve biçim çeşitliliği, avluyu üstten çevreleyen gezeneğin bezeli demir korkulukları, sakallı kemer profili ile süslenmiş taş konsolları, üst kata çıkan taş merdiven ve yine demir korkulukları, zengin, uyumlu ve hareketli bir iç cephenin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Plan-

da olduğu gibi cephede de yine ortada eyvan, yanlarda iki odalı simetrik plan motifi biçim açısından diğer mekânlardan ayrılarak ileriye fırlar. Eyvanın dışa açılan kemerinin itina ile bezenmiş yüzü, yükseltilerek taşlandırılmış cephesi tüm dikkati üzerine toplar.

Bu denli güçlü bir mimari ve tasarım anlayışında vurgulanması gereken diğer bir nokta da yapıda kullanılan taş ve bunun ulaştığı standarttır. "Akaba" denilen taş ocaklarından alınan "Havara" denilen küfeki taşı yüzeyi 24 cm en ve 50-60 cm boyda, duvar içinde kalan kalınlığı 20-25 cm boyutlarında kullanılmıştır. Urfa'daki duvarlarda yatay derzler arası 25 cm olarak yapılmıştır. 24 cm taşın yüksekliği, 1 cm'de "Kül Kireç" denilen bağlayıcı harç kalınlığıdır. Bu ölçü öyle büyük bir norma ulaşmıştır ki: Urfa sokaklarında lastik, kordon, yorgan ipliği vb malzemeleri satan satıcı kadınlar hiçbir zaman metre kullanmazlar. En doğru ve gerçekçi ölçü duvardır. Dört sıra taşı 1 m olarak kullanan kadınlar satışlarını bu ölçü birimine göre yapmaktadırlar. Son olarak üzerinde durulması gereken bir nokta da Urfa'nın bütünüyle çağlar içinde gelişimi ve değişimi konusudur. Anadolu'daki birçok eski kentin hızla özelliklerini yitirdiği bir dönemde, Urfa biraz olsun kimliğini koruyabilmekte, bazı özelliklerini bugün de yaşatabilmektedir. Anadolu'da gelişen Türk-İslam mimarisinin birçok sorunlarını benliğinde taşıyan Urfa, yakın ve uzak çevresi ile bütüne giden bir çalışma için önemli bir merkezdir. Yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla mimarlık tarihimize yeni boyutlar kazandıracağına inanıyoruz.

Urfa mimarisinden örnekler...

Restore edilip Vilayet konuk evi olarak kullanılan bir Urfa evinin iç kısmı.

Urfalılar tarafından "hayat" olarak adlandırılan avluya bakan bir odanın pencereleri.

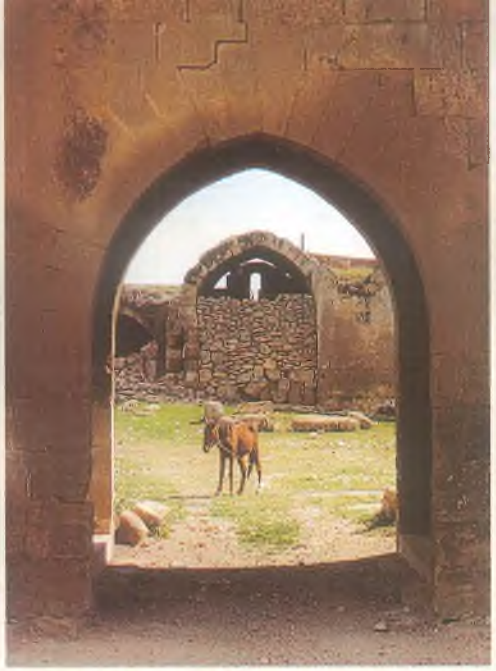

MÜZE ŞEHİ

Mimarlık tarihinin başlangıcı sayılan Neolitik Çağ'dan bu yana zengin kültürlerin harman olduğu bu tarihi kentin mimari eserlerinde bütün bu kültürlerin izlerini görmek mümkündür. Ancak kente son mührünü vuran Osmanlılar döneminden kalma çok sayıdaki mimari eserin dünya kültür mirası içersinde çok önemli yeri vardır. bugüne kadar Osmanlı dokusunu koruyabilmiş olan ve saray güzelliğindeki yüzlerce evden oluşan tarihi kent, gezenler üzerinde hayranlık duygusu uyandırmaktadır. Tarihi hanlarıyla, hamamlarıyla, camileriyle, çeşmeleriyle, köprüleriyle, kapalı çarşılarıyla, geleneksel el sanatlarıyla Şanlıurfa otantik değerini bugüne kadar koruyabilmiş ender Anadolu kentlerinden biridir.

Şanlıurfa çevresindeki dünyaca ünlü ören yerleri

Urfa ve çevresinde çok sayıda ören yeri vardır. Aynı güzergâhta bulunan ve bir günlük turla gezilmesi mümkün olan Harran, Bazda Mağaraları, Han el-Ba'rür Kervansarayı, Şuayb Şehri Harabeleri, Soğmatar Harabeleri ve Eyyub Nebi Köyü Urfa'daki ören yerlerinin en önemlilerindendir.

Harran: Şanlıurfa'nın 44 km. güneydoğusundadır. Kendi adıyla anılan büyük bir ovanın merkezinde kurulmuştur. Adı 4000 yıldan bu yana değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Ay, güneş ve gezegenlerin kut-

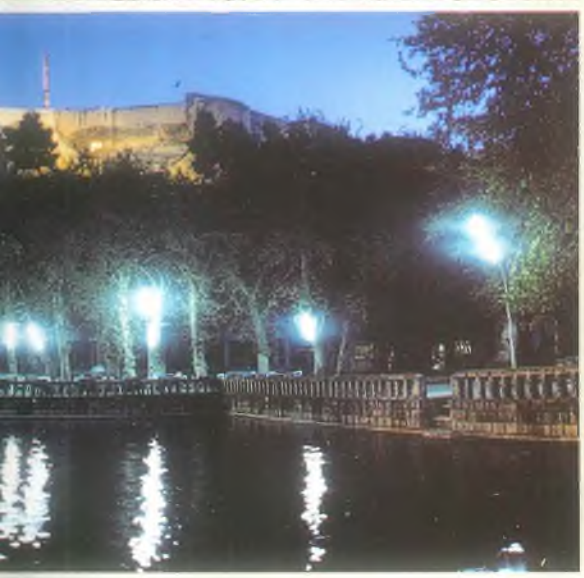

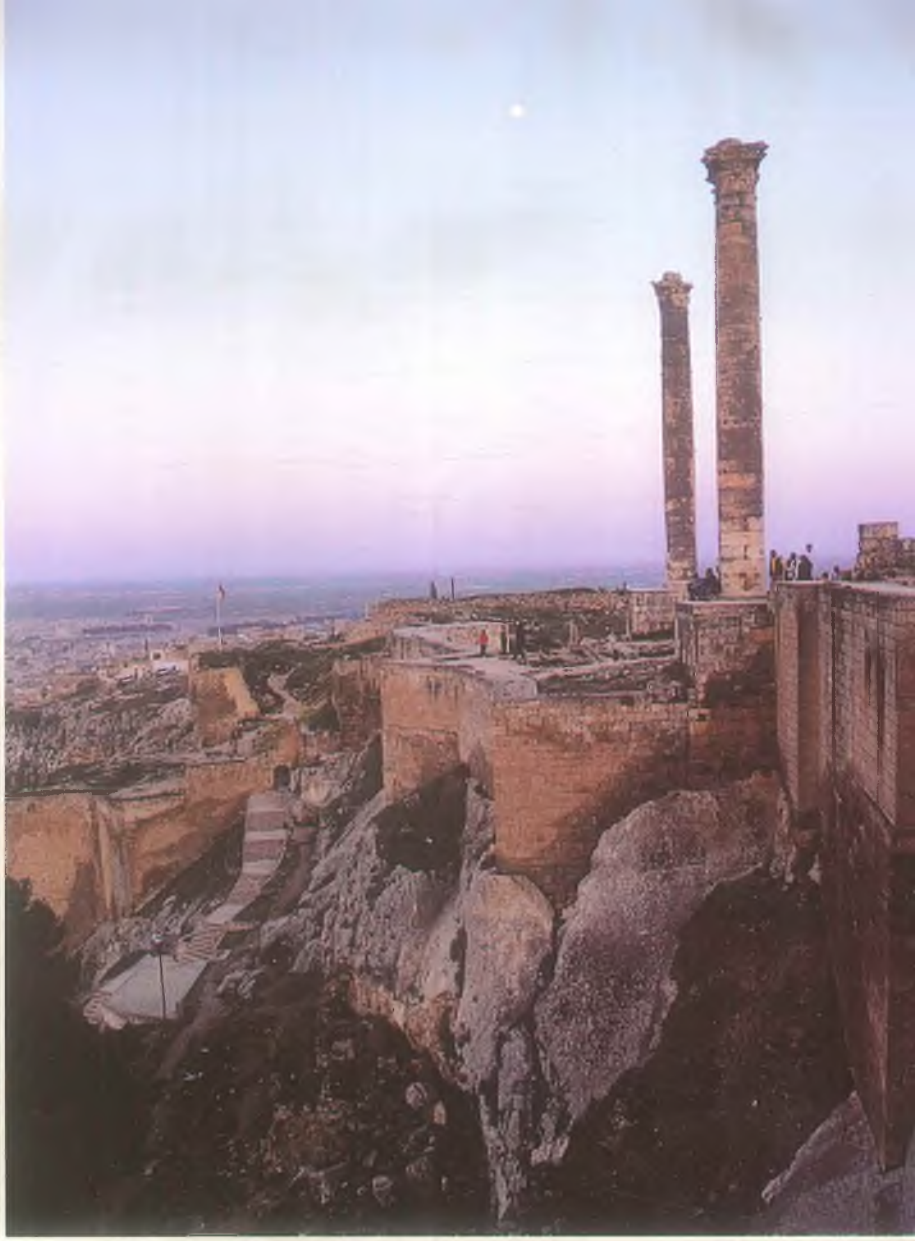

Şuayb Peygamber makamı, Han-el Ba'rür Kervansarayı Urfa Kalesi, Ayni Zeliha Gölü, Soğmatar, Çimdin Kale ve Soğmatalardaki anıtsal mezar.

sal sayıldığı eski Mezopotamya putperestliğinin (Sabiizm) önemli merkezlerinden biridir. İlk çağlardan beri varlığı bilinen dünyaca ünlü üniversitesinde birçok büyük bilgin yetişmiştir. Devrinin en büyük matematikçilerinden, tabiplerinden ve Yunan filozoflarının eserlerini Arapça'ya çevirenlerinden 821 doğumlu Sabit bin Kurra, Dünya'dan Ay'a olan uzaklığı doğru olarak hesaplayan Battani, atomun mucidi ayılan Cabir bin Hayyan, din bilgini İbn-i Teymiyye Harran Üniversitesi'nde yetişmiş dünyaca ünlü âlimlerdir. Ayrıca 12. yüzyılda yaşamış olan ünlü İslam âlimi Şeyh Yahya Hayat el-Harrani'nin türbesi, iç kalesi, surları, höyüğü ve Anadolu'da inşa edilen ilk cami olma özelliğine sahip Ulu Cami (Cami el-Firdevs) ve konik kubbeli evleriyle Harran'ın dünya kültür mirası içersinde çok önemli yeri vardır.

ŞANLIURFA

A Cihat KÜRKÇÜOĞLU

Harran'ın görülmeye değer eserleri:

Harran Evleri: Harran'ın turistler tarafından en çok ilgi çeken yanı, külah biçimindeki tipik evleridir. Harran denilince hemen herkes bu evleri anımsar. Harran evlerinin oluşturduğu ilginç mimari dokuya dünyanın hiç bir yerinde rastlanılmamaktadır. Harran harabelerindeki antik mimari kalıntılarından toplanan tuğlalarla köylüler tarafından yapılan bu evler, kare bir alanın üzerini örten külah biçiminde bir kubbeden oluşmaktadır. Yan yana gelen tek kubbeler iç kısımda kemerlerle birbirine bağlanmış ve içeride geniş bir

Urfa ilinin sınırları içinde insanlık oluşumunun izlerini taşıyan eserlere sıkça rastlamak mümkün.

oturma mekânı elde edilmiştir. Bölgenin iklimine uyumlu olan bu evler yazın serin kışın sıcaktır. Harran'ın bu evlerinde tavukların daha çok yumurtladığı, at gibi bazı hayvanların daha uysal olduğu, kuru soğanların daha çabuk filizlendiği, yiyeceklerin bozulmadığı halk arasında söylenmektedir.

Harran Şehir Surları: Harran'ı çevreleyen, yaklaşık 4 km uzunluğundaki şehir surları bugün görülebilir bir şekilde ayakta durmaktadır. 187 adet burcu bulunan surların; Batıda Halep Kapısı, kuzeyde Anadolu Kapısı (Rum kapısı), doğuda Aslanlı Kapı, Musul Kapısı ve Bağdat Kapısı, güneyde Rekka Kapısı olmak üzere toplam 6 kapısı vardır. Bu kapılardan Halep Kapısı ayakta olup diğerleri yıkılmıştır.

Harran Kalesi: Kentin güneydoğusunda yer alan Harran Kalesi şehir surlarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Çeşitli dönemlerde hükümdarlık sarayı olarak kullanılan üç katlı kale yer yer yıkılmış bir durumdadır. 1059 yılında İslam devletlerinden Fatımiler tarafından restore edilerek yenilenen Harran Kalesi'nin esas inşa tarihi bilinmemektedir.

Harran Ulu Camii: Harran Höyüğü'nün kuzeydoğu eteğinde yer alan Ulu Cami, Emevi hükümdarı II. Mervan tarafından 744-750 yılları arasında yaptırılmıştır. Bazı kaynaklarda "Cami-el Firdevs" (Cennet Ca-

mii) veya "Cuma Camii" olarak da geçer. Harran Ulu Camii Anadolu'nun en eski, en büyük ve en zengin taş süslemeli camiidir.

Mihraba paralel üç sütun sırayla dört sahına ayrılmış olan caminin kubbesinin bulunmadığı, üzerinin tamamının ahşap çatıyla örtülü olduğu, bir yangın neticesinde bu örtünün çöktüğü arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulardan anlaşılmıştır.

Bugün camiin kitabeli doğu duvarı, kıble duvarı, mihrabı, kuzey cepheden cami iç mekânına girişi sağlayan orta kemeri ve kare gövdeli minaresi ayaktadır.

Han-el Ba'rür Kervansarayı: Selçuklular dönemine ait olan bu kervansaray Harran ören yerinin 20 km doğusundaki Göktaş Köyü'nde bulunmaktadır. Yolu şose olup otomobil ve otobüsle gidilebilir.

Tamamı 65x66 m'lik bir alan üzerine inşa edilmiştir. Kervansarayın kuzey cephesindeki portal kitabesinde 1128-1129 tarihlerinde El Hac Hüsameddin Ali Bey İmad Bin İsa tarafından yapıldığı yazılıdır.

Şuayb Şehri Harebeleri: Harran'a 45 km, Han-el Ba'rür Kervansarayına 25 km mesafede tarihi bir kent kalıntısıdır. Yolu şosedir, otomobil ve otobüsle gidilebilir.

Buradaki yüzlerce kaya mezarı üzerine kesme taşlardan yapılar inşa edilmiştir. Bu yapıların bazı duvar ve

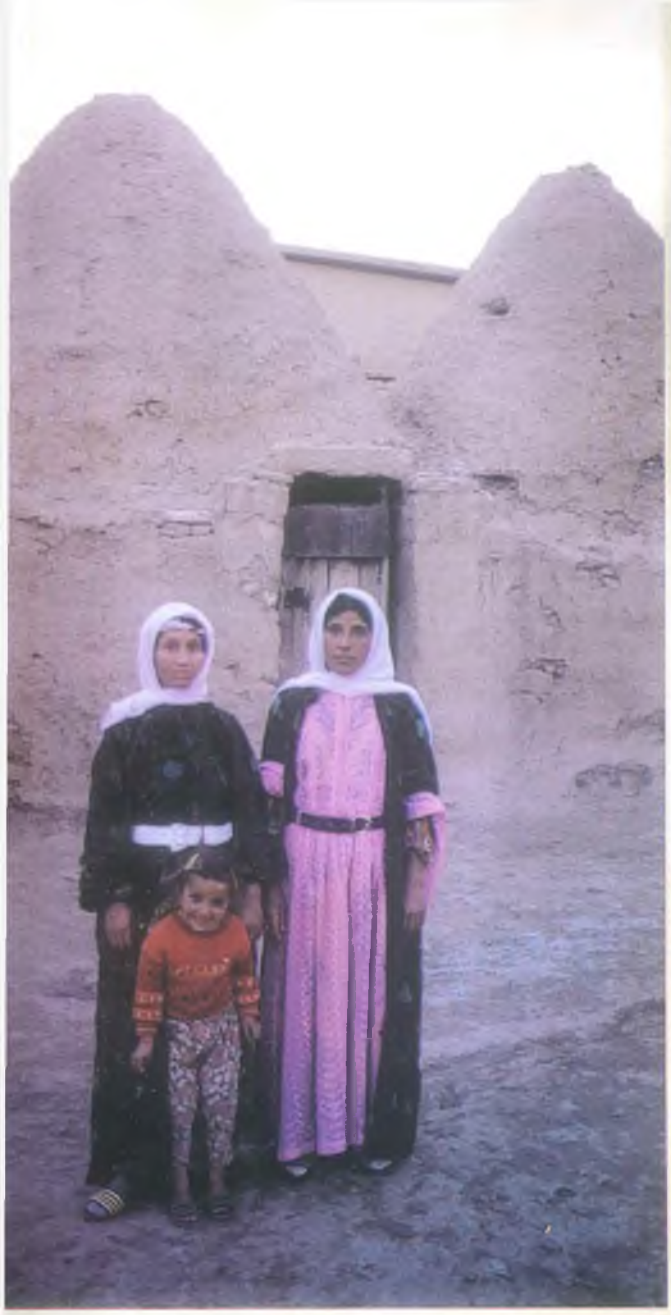

Harran'lı kadınlar Harran Kalesi'nden görüntüler, kervansaraylar ve tapınaklar...

temel kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir. Oldukça geniş bir alana yayılan bu tarihi kentin etrafı yer yer izleri görülebilen surlarla çevrilidir. Şuayb Şehri Harebeleri arasında bir mağara ev, Şuayb Peygamber'in makamı olarak çok sayıda ziyaretçi çekmektedir.

Soğmatar Harabeleri: Harran'a 60 km, Şuayb şehrine 15 km mesafededir. Yolu şosedir. Otomobil ve otobüsle gidilebilir. Soğmatar'da bir höyük ve bunun üzerinde M.S. II. Yüzyıl'a ait kalenin duvar ve burç kalıntıları ile köy içerisinde tapınak kalıntıları bulunmaktadır. Kökü Harran Sin Kültü'ne dayanan Sabizm'in ve Baştanrı Marillaha'nın kült merkezi olduğu bilinen Soğmatar ören yerinin en önemli kalıntısı Baştanrı ve mukaddes gezegenlere ibadet edilerek kurban kesilen açık hava mabedidir. Kayadan oyma diğer bir mağara mabedin (Pognon Mağarası) duvarlarında Süryanice yazılar ve gezegenleri tasvir eden insan rölyefleri işlenmiştir.

Soğmatar'da Roma devrine ait çok sayıda kaya mezarı bulunmaktadır. Ayrıca köyün kuzey batı kesimindeki tepeler üzerinde üç tane anıtsal mezar yer almaktadır.

Eyyub Nebi Köyü Türbeleri: Soğmatar'dan Urfa-Mardin yoluna çıkılır. Viranşehire 5 km kala kuzeye sa-

pılır. Buradan 15 km asfalt yol ile Eyyub Nebi Köyü'ne ulaşılır. Burada Eyyub Peygamber'in türbesi, hanımı Hz. Rahime'nin türbesi ve Hz. Elyasa' Peygamber'in türbesi bulunmaktadır. Türbeler bakımsız ve harap bir halde iken 1992 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafından başlatılan restorasyonlarla tümüyle yeniden inşa edilmiştir.

Deyr Yakub (Yakub Kilisesi): Halk arasında "Nemrut Tahtı" olarak bilinir. Eyyub Peygamber Makamı'nın güney batısındaki dağlık bölgededir. Araç yolu yoktur. Eyyub Peygamber Makamı'ndan yürüyerek 45 dakikada gidilebilir. Burada, eski bir putperest tapınağı, kaya mezarları, sarnıçlar ve bir anıt mezar vardır. M.Ö. I. Yüzyıl'a ait bu anıt mezarın üzerindeki kitabede; Abgar oğlu Aryo'nun karısı Ameşşemes adına yaptırıldığı yazılıdır.

Çimdin Kale: Urfa-Mardin karayolunun 70'inci km'sinden sağa sapan şose yolun 10. km'sinde, Tek Tek Dağları mevkiindedir. Bir tepe üzerinde kurulmuş olan kalenin etrafı kayadan oyma hendekle çevrilidir. Kale kapısı üzerindeki silik nesih kitabe, yapının Selçuklu-Eyyubi (12. Yüzyıl-13. Yüzyıl) dönemine ait olduğunu düşündürmektedir.

"Adem ile Havva, cennetten kovulduktan sonra, ilk kez Harran Ovası'nda toprağa bastılar..."

Geleneklerin harmanladığı Şanlıurfa

Anadolu'da buğdayın başağa ilk dönüştüğü topraklardır, Şanlıurfa toprakları...

Medeniyetin beşiği diye işaret edilen Anadolu'nun en müstesna topraklarıdır, Şanlıurfa... Tarih öncesinden bu yana tüm topluluklar Şanlıurfa'nın kendilerinin olmasını istemişlerdir. Bazen bir kültür diğerinin üstüne inşa edilmiştir. Bazen de diğeri ile yan yana yaşayabilme becerisini göstermiştir. Ay tanrılarından tek tanrılı dinlere kadar, Şanlıurfa insanoğlunun inançlarına da beşiklik etmiştir. Zaten bu nedenledir ki; dünya üstünde "peygamberler şehri" diye anılan yegâne şehirdir.

Bu şehir, geleneksel öğelerin insan yaşamlarını belirlediği, kültürel yapıya imza attığı bir şehirdir. Geleneklerde binlerce yılların izleri sürülür. Yemeğinden, kıyafetine, doğumundan ölümüne dek Şanlıurfa'yı biçimlendiren geleneklerdir.

Ta Selçuklular'a dek dayanan aşiret ilişkilerinin çağdaş Cumhuriyet döneminde bile yıkılamamasında da gelenekselliğin rolü vardır.

"Ağa"nın sözünden çıkılmaz... "Ağa"ya sövmek gelenekleri reddetmektir. Şanlıurfalı bunu yapamaz. Büyük şehirlerdekiler, "kocaya kaçan" Şanlıurfalı kızların öldürülmesini dehşetle yazar. Ayıptır, yazıktır, günahtır. Ama geleneklere karşı gelmenin bir cezası vardır. Töreye karşı çıkan kızın babasının yüzündeki utanç yüreğindeki ise acıdır. Ama bunlar Şanlıurfa için göreceli kavramlardır. Dışarıdakiler anlamaz ama burada geleneğin iyisi kötüsü olamaz.

Çağdaş yaşam biçimlerinin gelenekselliğin önüne geçememesinin bir değil birçok nedeni vardır. Ve bu nedenler temel olarak üretim ilişkilerine, üretim biçimlerine dayanmaktadır. Tarımda makine kullanımının arttığı yıllarda bir nebze de olsa kültür değişimi sürecinin hızlandığı gözlenmiştir. 1950'lerde tarıma traktörün girişiyle başlayan makineleşme, Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'ne dönüşümü, 1956'da Birecik Köprüsü'nün yapımı yöre yaşamında sınırlı da olsa kimi değişimler yaratmıştır. Özellikle bölgesel merkez durumundaki Gaziantep'e açılıma, tarımda da geliştirici bir etki yaratmıştır. Topraktan kopmalarla, kent yapısında değişimler belirgin hale geldi. 1970'lerden sonra başlayan il dışına göçle birlikte göçen Şanlıurfalılar "farklı da yaşanabileceğini" görmüşlerdir. TV de kültürel değişimi hızlandırdı. Kültürel yapıdaki değişimin GAP'la birlikte yürütülen sosyal değişim programlarıyla hız kazanması bekleniyor. Özellikle hedef kitle olarak "kadının" seçildiği sosyal programlarla, Şanlıurfa'da gelenekselliğin yerini çağdaşlığın almasına çalışılıyor.

Dergâh Camii avlusundan bir detay... (Sağda)

Urfa da bir bahar akşamının gökyüzüne yansıması

Aslında bugün özellikle batı illeriyle karşılaştırıldığında "başka bir zamanın" yaşadığı Şanlıurfa'nın bazı gelenekleri birçoklarına acımasız geliyor. Daha çok "boyun eğişe" dayanan bu gelenekler ağır etkilerini özellikle kadınlar üzerinde gösteriyor. Doğa-insan ilişkilerinin töresel yapıdaki karşılığı olan "at, avrat, pusat" tanımı içinde kadın eziliyor. Ancak kent bakış açısıyla "eleştirmek" yerine, akılcı tedbirlerle "değiştirmek", en uygun çözüm olarak görünüyor. Ve çözüm GAP adıyla yakın bir gelecekte Şanlıurfa'yı değiştireceğe benziyor.

Peygamberler diyarı

Şanlıurfa çağlar boyunca dinsel öğelerin güçlü olduğu bir kent oldu. Harran'ın Ay Tanrısı'nın yüzyıllardır insanlar üstünde etkili olduğu bu kentte bulunan Osroene Krallığı Hıristiyanlığı ilk kabul eden resmi devlet olarak tarihte özel bir yer edindi. 12. Yüzyıl'dan sonra İslam kültürünün etkisi altına giren kent, Anadolu'nun en mistik yöresidir.

"Peygamberler diyarı" olarak adlandırılan Şanlıurfa'da Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler tarafından tanınan Hz. İbrahim'in yaşadığına inanılmaktadır. İnanışlara göre cennetten kovu-

Rengarenk giysileri ile Harran'lı kadınlar...

lan Adem ile Havva'nın dünyada ilk ayak bastıkları toprak Harran'dı. Hz. Eyüp'ün de Şanlıurfa'da yaşadığına inanılır. Şanlıurfa'ya gelemeyen Hz. İsa ise, kutsal mendilini bu yöreye göndermiştir.

Şanlıurfa "peygamberler diyarı" adını bu inanışlardan almıştır. Peygamberleri ağırlayan bu toprakların insanları doğal olarak çok güçlü bir dinsel kültüre sahiptir. Ve ne yazık ki, bu dinsel kültür yörede manevi yaşamın yanında maddi yaşamı da belirlemiştir. Büyük toprakların, insanların sahibi olan kimi ağalar bu unvanlarının yanına bir "şeyhliği" eklemişlerdir. Ağanın zaten sözünden dışarı çıkılmaz. Ama şeyhin sözünden dışarı çıkmak "dinden çıkmak" gibidir buralarda...

Yaşamla ilgili her türlü olumsuzluk rahatlıkla boş inançlarla açıklanabilir... Şanlıurfa insanına düşen bunları tevekkülle karşılamaktır. Hastalıklar, işsizlik, felaketler ve bin bir sorunun şeyhler tarafından verilecek bir yanıtı vardır. Her sorunda şeyhe hocaya başvurmak adetten değil, yaşamın gerçeğindendir. Umutlar bu yörede adağa dönüşür. Adakların yeri bellidir. İbrahim Peygamber makamına ve mağarasında umutların gerçeğe dönüştürülmesi için yakarılır. Halilürrahman Gölü de kutsal sayılan sularıyla şifa dağıtır.

Hacı Taş Bekir Efendi, Abdurrahman Dede, Zeve, Hakim Dede, Nebi Efendi, Koç Ali, Hacı İbrahim Efendi türbeleri çeşitli amaçlarla ziyaret edilen, nezir (adak) adanan yerlerdir. Ziyaret yerlerine ve ilgilenenlere "ocaklı" denmektedir. Ocaklılar aynı zamanda "veli" yani ermiş sayılır.

"Peygamberler diyarı" olarak anılan Şanlıurfa bu niteliği ile hem yurtiçi hem de yurtdışından gelen turistlerin ilgisini çekiyor. "Dini turizm" açısından Türkiye'nin en önemli merkezlerinden olan Şanlıurfa, sadece Müslümanlar'ın değil, Hıristiyan ve Yahudiler'in de kutsal saydığı yörelerden başlıcası olarak tüm dünyada adını

duyuruyor. Şanlıurfa'da yaşadığı söylenen peygamberlerin her birinin Şanlıurfa'da bir söylencesi var. Bu söylenceler yüzyıllardır dilden dile dolaşarak günümüze dek ulaştı.

Adem'le Havva'nın ayak bastığı toprak

Söylenceye göre, Adem'le Havva, cennetten kovulduktan sonra, ilk kez Harran Ovası'nda toprağa basmışlardır. Ova o zamanlar biz boyu otları, renkli güzel kokulu çiçekleri, kuş cıvıltılarıyla cennetten bir köşe gibidir. Adem'le Havva bir süre bu güzelliği doyasıya izlerler. Bunca güzellik içinde bir tek ağacın bile olmayışı dikkatlerini çeker. Adem, cennetten gelirken yanına aldığı bir nar, bir de ak gül dalını ovanın ortasına diker. Bunlar akşama değin bir adam boyu büyür, ertesi gün biri ak, öbürü al çiçeklerle bezenir.

Bir süre sonra karınları acıkır. Adem: "Ak gülü, narı bunca hızlı büyüten toprak, bana yiyeceğimi de verir," diyerek toprağı ekmeye karar verir. Ancak ne ekeceğini düşünüp dururken Havva avucunu açar, içinde cennetten getirdiği bir buğday tanesi vardır. Sevinçle işe koyulurlar.

Adem ak gül ağacının dalından saban yapar, boyunduruğa koşulup toprağı sürmeye başlar. Ama bu o denli güç bir iştir ki, bir süre sonra yorgunluktan kımıldayamaz hale gelir. Havva yardıma koşar, kısa zamanda o da belini doğrultamaz olur. O yıl az bir ürün alırlar. Bir yıl, iki yıl derken dermanları tükenir.

Bir gün öğle sıcağında yine toprakla uğraşırken, ansızın yanlarında bir sarı öküz belirir, boynunu boyunduruğa doğru uzatır. Adem, bu yorucu işten kurtulduğuna o denli sevinir ki sarılıp öküzü gözlerinden öper. Ondan sonra her sabana koştuğunda bu minnet öpücüğünü yineler.

İnanışa göre Harran Ovası ilk insanın ayak bastığı, toprağın il kez sabanla sürüldüğü, öküzün çifte koşulduğu yer olarak kutsaldır. Buğdayın,

Göçerler ve çadırları. (Üste ve altta)

Sin tapınağı, "Aya tapanlar" tarafından inşa edilen mağara tapınakta bulunmaktadır. (Ortada)

ak gülün, narın kutsallığı, cennetten getirilmiş olmalarındandır. Günümüzde de çiftçilerin, öküzleri gözlerinden öpmeleri Adem'den kalma bir gelenektir.

Halilürrahman ve Aynızeliha Gölü

Zalim Nemrut yılar geçtikçe zulmüne zulüm katmakta, çevresine korku ve dehşet salmaktadır. Günün birinde bir düş görür. Bilicilere göre o yıl doğacak çocuklardan biri kendisini öldürecektir. Nemrut bunun üzerine, o yıl doğacak çocukların öldürülmesini buyurur. Askerler köyü, kenti dolaşıp buyruğu uygular.

İbrahim'e gebe olan Sara, bu zorbaların elinden kaçıp bir mağaraya sığınır. Çocuğunu doğurduktan sonra dallardan yaptığı bir beşiğe koyar, kuşku uyandırmamak için günlük yaşamına döner. İbrahim'i burada bir dişi ceylan emzirir. Aradan yıllar geçer. Nemrut olanları unutmuştur. Günün birinde askerler mağaradaki çocuğu bulur. Nemrut'un huzuruna çıkarırlar. Nemrut'un çocuğu olmamıştır. Ceylan sütüyle beslenmiş bu güçlü çocuktan hoşlanır, onu yanına alır. İbrahim büyür, delikanlı olur.

Nemrut'un yaptıklarını, halkın putlara tapmaya zorlandığını gördükçe düşüncelere dalar. Yüreğinin sesi, insanların kendi elleriyle yaptığı putların tanrı olamayacağını söylemektedir. Bu düşüncesini sık sık aralarına katıldığı halka da anlatır, ama halk korkudan ağzını açamamaktadır. İbrahim, Nemrut'un evlat edindiği Zeliha ile düşüncelerini paylaşmaya başlar. Zeliha ona inanmakta, ama babasının duymasından korkmaktadır. Gel zaman, git zaman iki genç birbirine sevdalanır. Büyük tören günü sarayın putlar bölümüne giren İbrahim eline geçirdiği bir baltayla tüm putları parçalar, baltayı da en büyük putun omzuna asar. Törenden dönenler durumu görünce dehşete kapılır, hemen Nemrut'a haber verirler. Rahipler, düşünceleri benimsenirse, kendi etkinliklerinin zayıflayacağı korkusuyla İbrahim'e diş bilemektedirler. Putları İbrahim'in kırdığını, saraydan bir onun büyük törene katılmadığını öne sürerler.

"Kutsal balıklar" (solda) ve Aynı Zeliha gölü fıskiyesi (sağda).

Nemrut başkanlığında bir kurul İbrahim'i yargılar. İbrahim çevresindekilere gerçekleri biraz olsun gösterebilmek için, bu işi kendisinin yapıp yapmadığı sorusuna: "Görüyorsunuz işte, balta büyük putun omzunda. Balta kimdeyse bu işi o yapmıştır" der. Öfkelenen Nemrut: "Bir taş parçası eline baltayı alıp nasıl bu işi yapabilir" diye haykırır. İbrahim beklediği yanıtı almaktan hoşnut, hemen atılır. "İşte benim anlatmak istediği de budur. Siz kendi ellerinizle biçimlendirdiğiniz bu taş parçasından adalet, bereket umuyor; sizi kötülüklerden korumasını, savaşlarda yengi kazandırmasını bekliyorsunuz. Tanrı diye ona tapınıyor, adaklar adıyor, başınız sıkıştığında ona koşuyorsunuz. Bu taş parçası gerçekten tanrıysa neden öbür putları kırmasın?" der.

Nemrut ve çevresindekiler bir anlık şaşkınlıktan sonra toparlanır, putlarımıza küfrediyor diye İbrahim'in üstüne yürürler. Nemrut İbrahim'in yakılmasını buyurur.

Ülkenin her yanına haber salınır, toplanan odunların günümüzde Halilürrahman Gölü'nün bulunduğu yere yığılması istenir. Odunlarla, kentin her yanından görülebilecek kocaman bir tepe oluşur. Böylesine büyük bir ateşe yaklaşmak zor olacağından, Nemrut Kalesi'nin kuzeyine iki büyük sütun yaptırılır. İbrahim sütunlar arasına gerilecek halatla ateşe fırlatılacaktır. Günümüzde bu sütunlara "Mancınık" denmektedir.

Zeliha gece-gündüz babasına yakarmış, ama yüreğini yumuşatamamıştır. Hazırlıklar tamamlanır. Kararlaştırılan gün gelir, çatar. İbrahim sütunlar arasına gerilen halattan ateşe fırlatılır. Odun yığınının üzerine düşer düşmez, ateşin yerinde berrak bir göl belirir. yanı başında bir küçük göl daha vardır. Ateşe atılan odunlar da balığa dönüşür. Yandıklarından sırtlarında kara lekeler vardır. Göle Halilürrahman Gölü adı verilir. Zeliha'nın gözyaşlarından oluşan küçük göle ise Zeliha'nın gözyaşları anlamında "Aynı-

Milli kayafetler içerisinde Urfalı genç kızlar...

zeliha" denir. Günümüzde kutsal sayılan göle ve balıklara dokunanın öleceğine ya da başına büyük bir kötülük geleceğine; göl suyunun sayrıları iyileştirdiğine inanılır.

Halil İbrahim Makamı söylencesi

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, Şanlıurfa Kalesi'nin doğusunda Damlacık adıyla bilinen yüksekçe bir tepe vardır. Burası Nemrut'un yaylağı ve taht merkezidir. Tepenin üstü geniş, düz kayalıktır.

Buraya Nemrut'un Tahtı denir, kayalığın doğusunda, kayalara oyulmuş odalar, Nemrut'un yazın sıcağından korunmak için yaptırdığı sayfiye evidir. Tepeye bir saat uzaklıkta, Harran Ovası'ndaki Kazene Köyü'nde pişen yemekler, elden ele geçirilerek buraya taşınır. Köyün adı mutfaklarındaki kazanların çokluğundan günümüze değin Kazene kalmıştır.

Kayalıklara oyulmuş yerlerden birine Halil İbrahim Makamı denir. Söylenceye göre Nemrut İbrahim'i ateşe atmadan önce buraya kapamış; günler boyu ne bir damla su, ne de bir dilim ekmek vermiştir. Ama İbrahim acıkıp susadığında, mağaranın içinden tatlı bir su akmaya başlamış, o sudan içince, kendini koyu eti yemiş gibi tok ve güçlü hissetmiştir.

Günümüzde de bu su kutsal sayılır, sayrıları iyileştireceğine, onlara güç vereceğine inanılır.

Eyüp Peygamber'in sabrı

Eyüp, yörede yaşayan, çalışkanlığı, dürüstlüğü, iyi yürekliliğiyle Tanrı'nın sevgisini kazanmış bir ulu kişidir. Yedi oğlu, üç kızı, pek çok malı vardır. Tanrı dürüstlüğüne karşılık malının bereketini artırmıştır.

Günün birinde şeytan Tanrı'nın huzuruna çıkar, kullarının yollarını şaşırdığını, artık kendisine iman etmediklerini söyler. Tanrı: "Kulum Eyüp'e de baktın mı ? O benim temiz kullarımdandır. Hiçbir zaman benim yolumdan dön-

Günümüzde eski Urfa evlerini restore etme çalışmaları devam etmektedir.

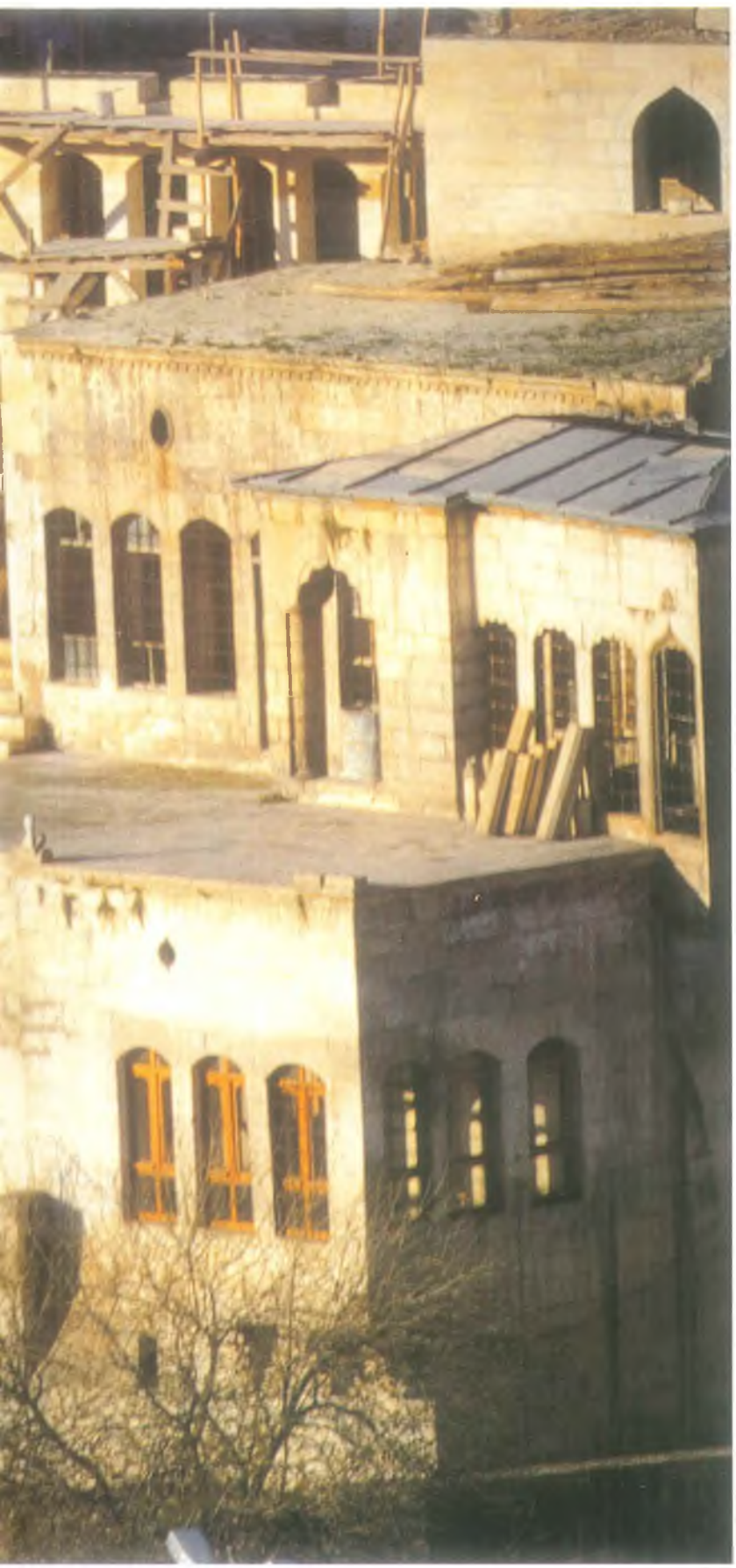

mez" der. Şeytan: "Malına bir dokun istersen, bakalım şimdiki gibi iman edecek mi sana?" diye meydan okuyunca Tanrı bir günde Eyüp'ün tüm mallarını elinden alır. Ama Eyüp'ün inancı ve davranışları değişmez. Ardından çocukları ölür. Eyüp sabır ve tevekkülle boyun eğer. Bu kez şeytan bir kez de canına dokunmasını ister. Eyüp'ün bedeni çıbanlar içinde kalır. Dayanılmaz acılar içindedir, ama yine de inancını yitirmez.

Kül içinde oturup bir çömlek parçasıyla kaşınmaktadır. Durumunu görenler, "Bunca acıyı kendine reva gören Tanrı'ya hâlâ iman edecek misin?" dediklerinde: "Tanrı verdiği gibi alır. Verirken iman edip, alınca baş kaldırmak hak mıdır?" yanıtını verir.

Bu zor sınavlardan erdemlerini, inancını yitirmeden çıkan Eyüp'e Tanrı, mallarını iki katıyla verir. Eyüp sağlığına kavuşur, yeniden yedi oğul, üç kız babası olur. Söylenceye göre çilesini, günümüzde Eyüp Makamı diye anılan yerde tamamlamıştır. Burada yaralarına dadanan solucanlar düştükçe: "Senin de bedenimde kısmetin vardır" diye onları yerden alıp yaralarına koyduğu söylenir.

İsa'nın kutsal mendili

Şanlıurfa'ya egemen olan yönetici onulmaz bir hastalığa yakalanır. Bir mektup yazıp İncil'e inandığını, Şanlıurfa'ya gelirse halkıyla birlikte kendisine iman edeceklerini İsa'ya bildirir. İsa çok sevindiğini, ama Şanlıurfa'ya gelemeyeceğini söyler, bir mendili yüzüne sürerek elçilere verir. Mendile yüzünün resmi çıkmıştır.

Elçiler Şanlıurfa'ya yarım saat kala günümüzde Eyüp Peygamber Makamı denilen yerde kazayla mendili, bir kuyuya düşürürler, suyun yüzeyinde İsa'nın yüzü belirir. Bin bir zorlukla çıkarılan mendil yöneticiye götürülür. Mendil sürülür sürülmez yaralar iyileşir. Kutsal sayılan mendil uzun zaman saklanır. İslam dini yöreye

egemen olunca, Müslümanlar'ın eline geçer. Melun, Bizans'la yaptığı bir savaşta yenik düşer. Barış antlaşmasında Bizanslılar, tutsakların geri verilmesi için kutsal mendilin kendilerine teslimini şart koşarlar. Mendil verilir, tutsaklar geri alınır.

Mendilin düşürüldüğü kuyu, Hıristiyanlarca kutsal sayılır. Her yıldönümünde, geceden oraya gidilir, adaklar adanır, törenler yapılır. Kuyu başına yalınayak gitme gereğine inananlar çoktur. Bu yıldönümü, inanışa göre Paskalya Yortusu'nun yirminci günüdür.

İnanışa göre günümüzde İbrahim Peygamber'i ateşe fırlatan mancınıklar olarak bilinen sütunlar, aslında bu kuyu ve mendilin anısına dikilmiş anıtlardır. Birinin altına bitmeyen altın, öbürününkine ise bitmeyen su gömüsü yerleştirilmiştir. Biri yıkılırsa Şanlıurfa suya, öbürü yıkılırsa altına gark olacaktır.

Bayram töreninde Urfalı kızlar.

Karakoyun Deresi ve Hızmalı Köprü

Bir zamanlar kentin güneydoğusunda yoksul bir ana-oğul yaşamaktadır. Oğul Kısarcı Çayı'nda kısarcılık yapmaktadır. Günün birinde yöreye gelen bir derviş, birkaç gün delikanlıyı izledikten sonra: "Oğlum seni izledim. Görüyorum ki çalışkan, dürüst bir insansın. Anladığıma göre dardasınız. Yakında ülkeme döneceğim, orası varsıl bir yerdir. İstersen sen de benimle gel" der. Delikanlı anasına danışır, kadıncağız hiç değilse oğlum yoksulluktan kurtulsun diyerek gitmesine izin verir.

Derviş delikanlıyı tekkesine götürür, eğitmeye başlar. Günün birinde delikanlı çarşıda güzel bir kız görür, ona sevdalanır. Soruşturunca sevgilisinin Karakoyunlu Beyi'nin kızı olduğunu öğrenir. Umutsuzdur. Yemeden-içmeden kesilir. derviş durumu öğrenince: "Tasalanma gider kızı isteriz" der. Ertesi gün saraya varır. Bey öfkelenir,

ama saygısızlık olmasın diye sesini çıkarmaz. Dervişe kırk gün içinde istediği armağan ve paralar getirilirse kızını vereceğini söyler. İstedikleri kırk günde tamamlanacak gibi değildir. Üstelik derviş de yoksulun biridir. Durumu öğrenen delikanlı üzülür, günden güne erimeye başlar.

Tam kırkıncı gün, delikanlı uyandığında tekke avlusunda mal ve altın yüklü katırlar görür. Koşup dervişe haber verir. Derviş gülümser. Alıp bunları beye götürür. Çaresiz kalan Bey kızını verir, düğün-dernek kurulur.

Derviş delikanlıyı gerdeğe girmeden bir köşeye çeker, iki rekat namaz kılmasını, sonra da kendisi için dua etmesini söyler. Delikanlı çektiği acılardan sonra öylesine mutlu ve coşkuludur ki, namazı kılar, ama derviş için dua etmeyi unutur. Ertesi sabah uyandığında kendini Kasarcı Çayı kıyısında bulur. Olan olmuştur. Gidip başından geçenleri anasına anlatır, eski yaşamlarına dönerler.

Kız uyandığında kocasını yanında göremeyince her yeri aratır, ama izine bile rastlanmaz. Derviş de yitmiştir. Vakti gelince kızın bir oğlu olur. Çocuk biraz büyüyünce, hem gittiği yerlerde kocasını aramak, hem de hac görevini yerine getirmek için yola koyulur. Şanlıurfa'ya varır. Samsat Kapısı önüne çadır kurdururken, bağrışmalar duyar. Kentin ortasından geçen dere taşmış, evler sular altında kalmıştır. Bey kızı, birkaç yılda bir yinelenen su baskınından kenti kurtarmak ister. Hac parasını, bu işe harcayacaktır. Tellallar çıkartıp halkı hendek kazmaya çağırır. Anasının isteğiyle delikanlı da hendek kazanlara katılır. Günün birinde bey kızının çocuğu bir ağlama tutturur, bir türlü susturulamaz. İşçiler oyalamak için kucaklarına alır, elden ele geçirirler. Çocuk babasının kucağına gelince susup, çevresine gülücükler dağıtır. Bey kızı delikanlıyı hendek işinden alır, çocuğu eğlemekle görevlendirir. Delikanlının anası, oğlunun bohçasını karıştırırken altın sırma işlemeli düğün giysisini bulur: "Oğlum artık bu giysi bizim durumumuza yaraşmaz. Onu kente bunca iyiliği dokunan hatuna armağan edelim de bizden bir anmalık olsun" der. Giysi, bey kızının çadırına götürülür. Kız armağanı görünce kendi el işlemesini tanır, getirenin bulunmasını ister. Delikanlıyı getirirler. İki sevdalı kavuşur.

Bu arada hendek tamamlanır. Derenin yatağı değiştirilerek taşkın tehlikesi önlenmiştir. Ardından dere üzerine bir de köprü yapılır. Yıkılırsa yerine yeni yapılabilsin diye bey kızı, köprü ayaklarından birinin altına altın hızması ile değerli taşlar gömdürtür. O günden sonra derenin adı bey kızının soy adından dolayı Karakoyunlu, köprünün adı da ayağındaki hızma nedeniyle Hızmalı Köprü olur.

Bey kızı ile delikanlı burada mutlu bir yaşam sürer, öldüklerinde de Karakoyunlu Deresi kıyısına gömülürler.

Yöresel kıyafetleriyle Soğmatarlı bir köylü.

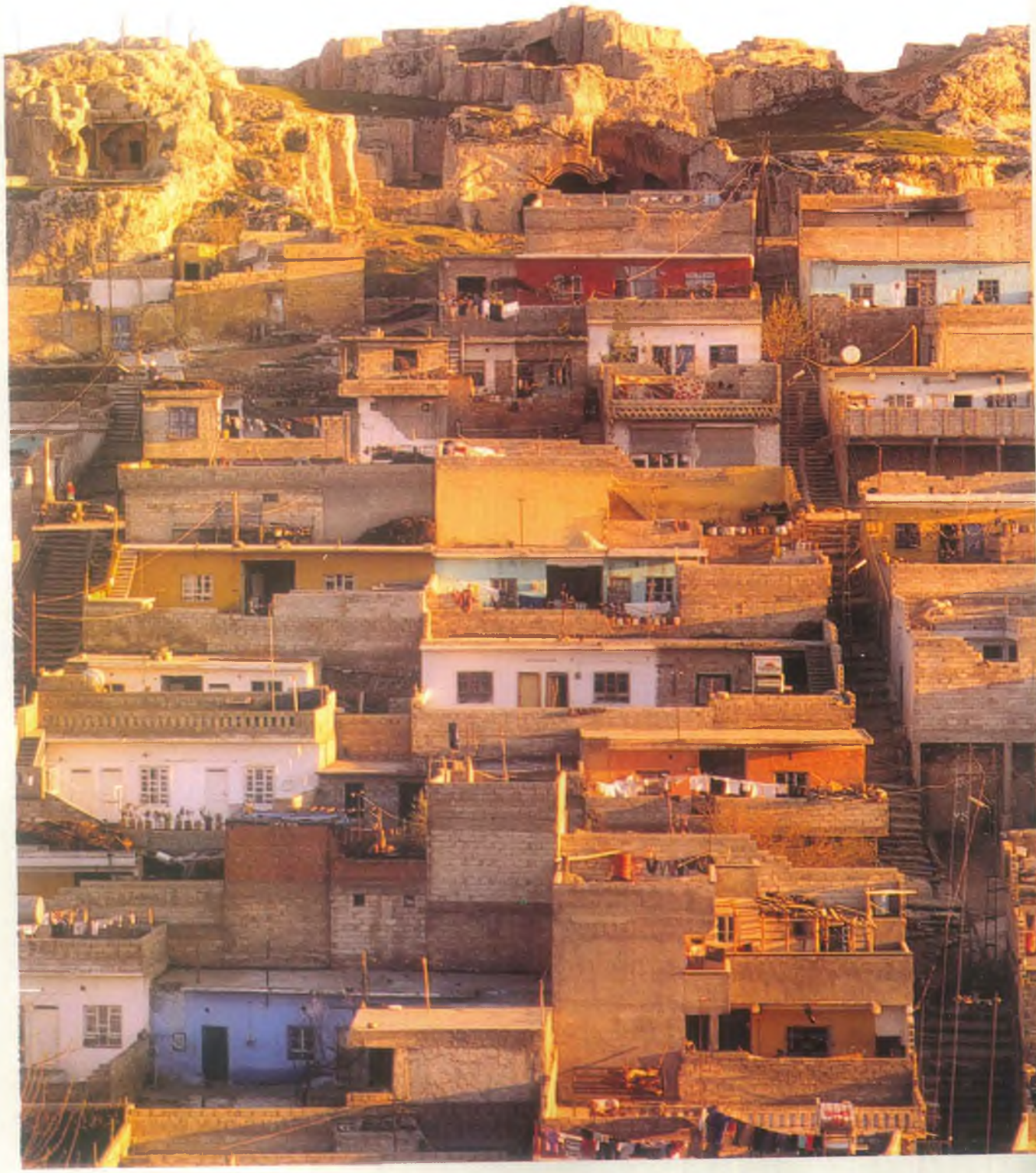

MÜZİĞİN DOĞDUĞU ŞEHİR

Abuzer AKBIYIK

İnsanlık tarihiyle yaşıt olan musiki, ilkel dönemlerden günümüze gelinceye kadar çeşitli değişikliklere ve gelişmelere uğramıştır. Yerleşim merkezi olarak milattan önceki dönemlere uzanan bir tarihe sahip olan Şanlıurfa, musiki tarihi yönünden de aynı tarihlere kadar uzanan bir seyir takip etmektedir. Yapılacak kazılar Şanlıurfa tarihine ışık tutarken buna paralel olarak musikinin tarihini de aydınlatacaktır.

Şanlıurfa musikisi ile ilgili ilk bilgiler milattan önceki dönemlere kadar dayanır. Şanlıurfa'ya bağlı Sultantepe Köyü'nde yapılan kazılarda çıkarılan bir tablette Gılgamış Destanı'na ait parçalar bulunmuştur.

Miladi 168 senesinde Edessa'da (Şanlıurfa'nın eski ismi) dünyaya gelen Bar Daişan 222 senesinde ölmüştür *(J.B. Segal, Edessa, The Belessed City, Oxford University Press,1970)*. Büyük bir din filozofu aynı zamanda da şair ve kuvvetli bir sportmen olduğu bilinmektedir. Musikiye de çok düşkün olan Bar Daişan, musikişinas oğlunun adını ahenk anlamına gelen "Harmonius" koymuştur. Dini konulara vakıf olan Daişan, mersiyeler yazar, bunları besteler ve besteletirdi. Onun zamanına kadar ayinler musikisiz icra edilirdi. Bar Daişan dini ayinlerle musikiyi birleştiren ilk fikir ve sanat adamı olarak Şanlıurfa musiki tarihinde yer almaktadır. Tarihte İpekyolu üzerinde bulunan ve ticaret yollarının kesiştiği yer olması dolayısıyla ticaret merkezi olan Harran, aynı zamanda kültür ve sanat merkezi konumundadır. Eski Harran yerleşim bölgesi kalıntıları Şanlıurfa'ya otuz kilometre mesafede ve Harran ilçesi sınırları içerisindedir. Dünyanın ilk üniversitesi olarak bilinen Harran Üniversitesi ve rasathane kalıntıları şu anda da mevcuttur. Tarihte bilim merkezi olan Harran Üniversitesi sayesinde bu yöre kültür ve sanat merkezi haline gelmiştir. Musikinin geliştiği yerlere baktığımızda kültür ve sanat merkezlerini görmemiz mümkündür. Ayrıca yöre birçok dinlerin merkezi olmuştur. İşte bu nedenlerle tarihte din, ticaret, kültür ve sanat merkezi olan Şanlıurfa'da musiki alanında büyük gelişmeler görülmüş ve bu sayede de çok değerli musikişinaslar yetişmiştir.

Urfa'daki özel radyoda program yapan bir spiker.

Bunlardan biri miladi 789-857 seneleri arasında yaşamış olan Zeriab'dır. Şanlıurfa yakınında Musul'da doğan Zeriab, Bağdat Abbasi halifelerinin sarayında Harun-El Raşit ve Al-Ma'mun zamanında vazife gördükten sonra İspanya'nın Kordova şehrinde Halife Abdurrahman'ın sarayına baş musikişinas olarak gönderilmiştir. Zeriab, Kordova'da kurduğu konservatuvarla Endülüs musikisinin temelini atmış, Arap ve İspanyol musikisine tesir etmiştir. Ayrıca en engin bilgisi sayesinde ud enstrümanına beşinci teli ilave ettiği bilinmektedir.

Şanlıurfa'nın Eyyubiye Mahallesi'nde yapılan kazılar sırasında bulunan bir mozaikte sihirli musikişinas Orfeus ve onun musikisini dinleyen kuş, aslan, geyik ve meleklerin resmine rastlanmıştır *(Bu mozaiğin resmi Edessa isimli kitapta vardır, fakat söz konusu mozaiğin nerede olduğu bilinmemektedir)*.

İslamiyet'in ilk yıllarında etkilerini duyurduğu yörelerden biri de Şanlıurfa olmuştur. Halife Hz. Ömer

döneminde Araplar yöreyi ele geçirmişler ve buralara nüfus yerleştirmişlerdir. İşte buraya yerleşen Müslümanlar'ın, Şanlıurfa'da musikinin bilhassa dini musikinin gelişmesinde büyük etkileri olmuştur. Hatta Şanlıurfa'daki gerek klasik gerekse halk müziğinin temelini dini tasavvuf musikimiz oluşturmuştur diyebiliriz. Bugün için de Şanlıurfa musikisi içerisinde dini musikinin çok büyük bir yeri vardır. Şanlıurfa'da müzik icra edenler içerisinde birçok hafız, hoca veya tarikat ehli kişiler vardır. Bunlar yeri geldiğinde klasik, yeri geldiğinde halk müziği, gazel ve hoyrat okudukları gibi yeri geldiğinde ilahi, çite gibi tasavvuf musikisi örneklerini de en güzel şekilde okumaktadırlar.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun genişlemesi sırasında bölgeye Türkler'in yerleştikleri görülmekteyse de esas itibariyle yöre Türklerce 1144 tarihinde ele geçirilmiştir. Bu dönemden sonra da musiki gelişmesini sürdürmüş ve Türkler musikiye doğudan esinlenen yeni bir tavır ve nefes getirmişlerdir. İşte günümüzdeki sanat ve halk musikisinin temel taşları bu dönemlerde konmuştur diyebiliriz. Şanlıurfa'da gayet ince ve hazin bir sesle yapılan ayinler "Rehavi" makamını ortaya çıkarmıştır. Rehavi, Şanlıurfalı, Şanlıurfa'ya ait veya mensup demektir. Bu makam İbn-i Sina'dan geçmiştir. Buna göre bu makam 10. Asırdan öncedir. Rehavi makamı iki türlüdür, biri basittir ve kararına doğru yegâh (Re) perdesine kadar iner ve bugünkü "Rast" makamının Şanlıurfa'dan çıktığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Diğer Rehavi ise Beyati makamının Rast makamına eklenerek yapılmış iki basit makamdan meydana gelmektedir. Yine Şanlıurfa'da meydana çıkan "Şanlıurfa"makamı vardır ki bugün birçok Arap ülkelerinde bu makam kullanılmaktadır. *(Yılmaz Öztuna, Türk Musikisi Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 2. Cilt).* Ayrıca Şanlıurfa'da icat edilen bir diğer makam da "Kılıçlı" makamıdır, bu makam sevilerek icra edilir. Rehavi, Urfa ve Kılıçlı makamlarının Şanlıurfa'da ortaya çıkması tarihte musikinin yörede ne kadar gelişmiş olduğunu gösteren bariz örneklerdir.

Çoğunluğu sıra gecelerinde kaydedilen mahalli sanatçıların kasetleri.

1984 yılında Şanlıurfa'nın ilçesi Harran'da Nurettin Yardımcı'nın başkanlığında yapılan kazılarda 13. Yüzyıl Eyyubiler döneminden kalma kemikten yapılmış küçük bir kaval bulunmuştur *(Cihat Kürkçüoğlu'ndan aldığımız bilgi üzerine Müze Müdürümüz Adnan Mısır'dan aldığımız bilgiler ve kazı dosyasını incelememiz neticesinde 1984 yılında yapılan kazıda bulunan Kaval'ın 8.12.1984 tarihli kazı listesinde Hr. 84-11*

envanter numarada kayıtlı olduğunu ve Harran kazı evinde olduğunu öğrendik). Bugün de aynı yörede yapılan düğün törenlerinde kaval eşliğinde oyunlar oynanmaktadır.

14. Yüzyıl'da Şanlıurfa'da musiki gelişme göstermesine rağmen 1517 yılında şehrin Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasıyla bu gelişmeler daha da hızlanmıştır. Osmanlı dönemindeki başşehirlere uzak olmasına rağmen sanat ve musiki faaliyetleri ileri düzeye ulaşmıştır. Bu devirde Şanlıurfa'ya sürgüne gönderilen devrin ünlü musikişinaslarının Şanlıurfa'da kaldıkları süre içerisinde yöre halkının bilhassa klasik müzik kültürünün gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. Yörede mevcut dağ, yatı, sıra geceleri ve odalarda yapılan müzik toplantıları gibi gelenekler adeta birer açık konservatuvar olmuş ve musikinin gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. 15. Yüzyıl'da Şanlıurfa'nın en ünlü musikişinaslarından biri Kuloğlu Mustafa'dır. Bu kişinin çok güzel bağlama çaldığı ve hoyrat okuduğu söylenir. 4. Murat Bağdat seferinden dönerken Şanlıurfa'ya uğramış ve bir müddet kalmıştır. Kaldığı müddet içerisinde o devrin ünlü musikişinaslarını her gece çağırtır ve onları dinlermiş. Kendisine Kuloğlu Mustafa'nın ününden bahsedilince çağrılmasını emretmiş. Kuloğlu'nun o gün canı bir şeye sıkkın olduğu için gelmek istememiş, bunun üzerine Kuloğlu'yu getirmek üzere kılıçlarını kuşanmış iki zaptiye göndermişler ve zorla padişahın huzuruna getirmişler. Kuloğlu eline sazı almış ve "Güle kon dikene konma" mayalı türküsünü irticalen besteleyip okumuş. 4. Murat bunu çok beğenmiş ve Kuloğlu'na hangi makamdan okuduğunu sorunca bunun "Kılıçlı" makamı olduğunu, şu anda bestelediğini ve kılıç zoruyla getirildiği için makama bu ismi verdiğini söylemiş. Kuloğlu'nun anlattıkları padişahın çok hoşuna gitmiş ve kendisini tebrik ederek hediyeler vermiştir. O gün bestelediği eser günümüzde "Kılıçlı" makamı olarak sevilerek icra edilmektedir *(Tenekeci Mahmut Güzelgöz'den derlenmiştir. "Kılıç Makamı"nın bir makam değil de Mahur makamının içinde bir okuma tarzı olduğu söylenmektedir).* Yine o yüzyılların musikişinaslarından biri de Kirişçi Baba Halil'dir. Devrinin ünlü gazelgâh ve hoyratçısıdır.

18. ve 19. Yüzyıl Şanlıurfa'da musikinin zirve dönemidir. Bu yüzyılda değerli musikişinaslar yetişmiştir. Bunlardan Kirişçioğlu Baba Halil, Hacı İbiş (Lülebizade), Kanuni Cürre Mehmet, Damburacı Derviş (Vatansever), Kirişçioğlu Ha-

lil, Ali Hafız sayılabilir. 19. Yüzyıl, tasavvuf musikisinin de en parlak dönemlerinden biri olmuştur ve birçok ünlü musikişinas yetişmiştir. Bunlardan en ünlüsü Mihiş'in oğlu Ali Hafız'dır. *(Diş Doktoru Osman Bengisu'dan derleme.)* Kendisi büyük mutasarrıf Dede Osman Avni Hazretleri'nin mürididir ve sesi gayet yüksek ve berraktır. Ünü Şanlıurfa sınırlarını aşmıştır. Bir müddet İstanbul'a da giderek büyük camilerde hafızlık yapmıştır.

19. Yüzyıl başlarında savaşlar nedeniyle musikimizde duraklama dönemine girilmişse de Cumhuriyet döneminden sonra hızlı bir atak yaparak büyük gelişmeler göstermiştir. 1926 yılında Dar'ül Elhan heyeti olarak derleme çalışmaları yapmak üzere Şanlıurfa'ya gelen heyette bulunan Ekrem Besim Bey daha sonra derlemelerle ilgili yazdığı Dar'ül Elhan Dergisi'nin önsözünde, "Şunu ilave etmek isterim ki Şanlıurfa'da dinlediğimiz zevatın hemen cümlesi musikiye vakıf insanlardı, terennüm ettikleri parçaların hangi makamda olduğunu ve o makamın seyrini bilerek okuyorlar. Şanlıurfalılar'ın sesleri çok temiz ve tizdir. İlk işittiğim vakit erkek sesinin bu kadar yüksek ve perdelere fennin vesaitinden istifade etmeksizin erişebileceğine hayret ettim" diye yazmıştır. *(Dar'ül Elhan, Anadolu Halk Şarkıları, Şehzadebaşı Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927)*

1934 ve daha sonraki yıllarda faaliyet gösteren "Halk Evleri" musikişinasların devam ettiği bir mektep olmuş ve burada her hafta halka açık konserler verilmiştir. Daha sonraki yıllarda gerek belediye, gerekse musiki cemiyetlerinde çalışmalar yapılmış ve musikimiz öğretilerek yaşatılmaya çalışılmıştır. Bilhassa 11 Nisan Şanlıurfa'nın kurtuluş günü vesilesiyle önceden hazırlıklar yapılmış, gerek Şanlıurfa'da gerekse Şanlıurfa dışında konserler verilmiş, o zamanın ulaşım imkânsızlıklarına rağmen büyük özverilerle radyoevlerine gidilerek çok başarlı canlı programlar yapılmıştır. 1946 yılında Şanlıurfa ekibinin Ankara'da verdiği konsere dönemin cumhurbaşkanı katılmış ve ekibi tebrik ederek ödüllendirmiştir.

Son yıllarda müzik konusunda daha sistemli ve kapsamlı çalışmalar yapılmak amacıyla Şanlıurfa'da Kültür Bakanlığı'na bağlı Türk Halk Müziği çalışmaları ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir Anadolu Müzik Lisesi kurulmuştur. Harran Üniversitesi bünyesinde de Türk sanat ve halk müziği çalışmaları ve yine Harran Üniversitesi bünyesinde bir konservatuvar kurulması için çalışmalar yapılmaktadır. Şanlıurfa'da kültür ve sanat faaliyetlerini yürütmekte olan ŞURKAV (Şanlıurfa Kültür Araştırma Vakfı) bünyesinde de sanat, halk ve tasavvuf müziği çalışmaları kapsamlı bir şekilde sürdürülmektedir. Yine gençlerin kendi aralarında oluşturdukları gruplar nota-solfej gibi müzik ve repertuar çalışmaları yaparak temel müzik bilgilerini bu şekilde sağlamaktadırlar.

Son yüzyılda Şanlıurfa'da yetişmiş ve Şanlıurfa musikisine çeşitli şekillerde hizmet vermiş birçok kişiden bahsetmek mümkündür. Çünkü müzik Şanlıurfalı'nın adeta bir parçası bir yaşama tarzı olmuştur. Bu nedenle birçok Şanlıurfalı gerek profesyo-

Gümrük Hanı ziyaret eden bayan turistlere keman ile konser veren Urfalı bir mahalli sanatçı...

Turistler için organize edilmiş bir sıra gecesinde türkü söyleyen mahalli sanatçı ve müzisyenler.

nel gerekse amatör olarak müzikle uğraşmıştır. Musikimizi günümüze taşıyan Şanlıurfalılar'-dan birkaçını şu şekilde sayabiliriz.

Hacı Nuri Hafız, Mukkim Tahir (Oturan), Kel Hamza (Şenses), Cemil Cankat, Tenekeci Mahmut (Güzelgöz), Halil Hafız (Uzungöl), Vaveyli Mustafa Çavuş, Dedehayır Ahmet Ağa, Demir İzzet (Delioğlu), Hamit Hafız (Belli), Cuan Mahe, Kurrik Mahe (Gençkol), Kazancı Bedih (Yoluk), Bedran Kırmızı, Cemil Cankat, Ahmet Cankat, Nuri Sesigüzel, İbrahim Tatlıses, Mehmet Özbek, Mahmut Tuncer, Zekeriya Ünlü, Dündar Yıldız, Güler Işık, Müslüm Gürses, Yavuz Tapucu, Mehmet Delioğlu, Seyfettin Sucu, İsmail Badıllı, Mahmut Coşkunses,Çetin Özdemir, Mehmet Güçlü, Ahmet Karaoğlan, Kadir Sema, Abdurrahman Kepekçi, Mehmet Nacak, Halil Kendirli, Kanuni Ayıbo, Aziz Çekirge, Mustafa Savaş, Mehmet Bitmez, Vefik Ataç, Fazlı Öztop, Mustafa Şahin, Ahmet Özhan, Eyyüp Uyanıkoğlu, Cevdet İşçi, Dellek Mahmut (Akagün), Abdullah Uyanık, Fırıncı Mehmet Gözoğlu, Keçeci Emin, İzzet Çullu, Melik Mehmet, Fevzi Özkaya, Bakır Karadağlı, Ali Toprak, Halil Altınses, Ferhat Güzel, Abdülkadir Karakuş, Akif Çekirge, Halil Sezgin.

Anonim türküler, hoyratlar ve gazeller yanında son yıllarda beste formunda türküler de yazılmış ve halk tarafından çok benimsenmiştir. Şanlıurfalı bestekârlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz.

Abdullah Balak, Mehmet Ataç, Arif Çelik, Ali Gencebay, Fuat Kürkçüoğlu, Abdülkadir Algın, Bedir Çağlayan, Nail Bayşu, Çetin Özdemir.

Onların her biri "Tatlıses"'tir, "Sesigüzel"'dir

Urfa'nın her sokağında kaset satan seyyar satıcılara rastlamak mümkün.

Şöyle bir yer düşünün. Kundaktaki bebeden, tarladaki işçiye, genç kızından, yaşlı erkeğine dek hepsinin sesi güzel olsun. Ve her biri sesini yanık türkülere katık etsin. Konuşmayı sevmeyen, sessizliği şiar edinenlerin memleketi Şanlıurfa insanı konuşanlara inat sesini türkülerde koyuvermiştir. Bir zamanların Edessa şehrinin insanları Orfe'ye ihanet etmeyip müziğin koynunda doğup, koynunda ölmektedirler. Aslında her biri Nuri Sezigüzel'dir, İbrahim Tatlıses'tir... Şanlıurfa'nın köklü halk müziği geleneği, folklor araştırmacılarının daima ilgisini çekti. Hançere nağmeleri ve dil özellikleriyle öbür yörelerden ayrılan Şanlıurfa da hoyratlar yanında barak ezgileri de yaygındır.

Şanlıurfa yöresinin türküleri daha yanık, gırtlak süslemeleri daha fazladır. Nitelikli sesleriyle ilgi çeken Şanlıurfalılar için uzun hava okumak, türkü söylemek halk oyunları oynamak günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir.

Şanlıurfa Halk Müziği, 1926 yılında İstanbul Belediye Konservatuvarı; o zamanki adıyla Darül el-Han tarafından incelenmiş, derlemeler yapılmıştır.

1938 yılında Devlet Konservatuvarı'nca düzenlenen derleme gezisinde Ulvi Cemal Erkin, Nurullah Taşkıran, Muzaffer Sarısözen ve Arif Atikan katılıyordu. Kültür Bakanlığı'na bağlı Milli Folklor Araştırma Dairesi de 1976 yılında 300'e yakın türkü derlemiştir. Dairenin Halk Müziği ve Oyunları Şubesi Müdürü Yaşar Doruk; "Urfa'dan derlenmiş Türküler ve Oyun Havaları" kitabında yararlandıkları kaynak kişiler hakkında şu bilgileri veriyor.

"Derleme çalışmalarımızda en çok yararlandığımız kaynak kişi Mahmut Güzelgöz'dür. Mahmut Güzelgöz Şanlıurfa'da "Tenekeci Mahmut" lakabı ile tanınır. Şanlıurfa'da doğmuş, büyümüş, 57 yaşında ve 9 çocuk babasıdır. Tahsili yok. Askerliğini Bandırma'da yapmıştır. 10 yaşından beri dağlarda, kır âlemlerinde, Şanlıurfa sıra gecelerinde türkü söyleyenleri dinleyerek, türküleri öğrenmiştir. Darbuka dışında, herhangi bir çalgı çalmamıştır. Lakabından da anlaşıldığı gibi, esas mesleği tenekeciliktir.

Mahmut Güzelgöz'e bağlaması ile eşlik eden Ahmet Alaybeyi; Şanlıurfa'da doğmuştur. 41 yaşında ve bekârdır. Ortaokul mezunu olan Ahmet Alaybeyi halen Toprak-Su Müdürlüğü'nde muhasebecidir. Askerliğini Kütahya, Ankara ve Diyarbakır'da yapmıştır. Bağlama çalmayı 13 yaşında ve dayı çocukları ile birlikte öğrenmiştir. Bağlama dışında, Şanlıurfa türküleri ile ilgili bütün bilgilerini, Mahmut Güzelgöz'ün yanında öğrenmiştir. Şanlıurfa müziğini değişik biçimde okuyan Abdullah Balak 1938 yılında Şanlıurfa'da doğmuştur. Küçük yaşlardan beri müzikle uğraşmakta ve bağlama çalmaktadır. Askerliğini Bursa ve Ankara'da yapan Abdullah Balak, halen Şanlıurfa Sağlık Okulu'nda matematik öğretmenidir.

Şanlıurfa'da "Bekçi Bakır" lakabıyla tanınan Bakır Yurtsever, 1898 yılında Şanlıurfa'da doğmuştur. Evli ve 10 çocuk babasıdır. Askerliğini Siirt'te yapmıştır. Küçük yaşlardan beri türkü söyleyen Bakır Yurtsever, gece bekçiliğinden emeklidir. Türkü söylemeyi sıra gecelerinde öğrenmiştir. Belli bir ustası yoktur.

Şanlıurfa türkülerinin söylenişi şahıstan şahısa değişmektedir. Sözgelimi; Mahmut Güzelgöz türküleri makam geleneği ile okumaktadır. Türküleri okumaya başlarken, Ahmet Alaybeyi bağlama ile dîvan ayağında bir açış yapıyor. Bu açışın arkasından Mahmut Güzelgöz yine dîvan ayağındaki açış ve türkülerden sonra, sırasıyla diğer makamlardaki türkülere geçiliyor.

19. yüzyılda Urfalı Mevleviler.

Her makam bitiminde yeni bir makama geçilirken, bağlama ile yol gösterme anlamında açış yapılıyor. Mahmut Güzelgöz türküleri bir uzun, bir kırık hava şeklinde okumakta ve uzun havaların bölümleri arasında kırık havaları söylemektedir.

Abdullah Balak, Şanlıurfa türkülerini Mahmut Güzelgöz'den değişik bir yorum içerisinde ve Kerkük ağzı ile okumaktadır. Bu şekilde okunan Şanlıurfa türkülerinde Azeri etkisi hissedilmektedir. Bakır Yurtsever'in Şanlıurfa türkülerini okuyuş biçimi Mahmut Güzelgöz gibidir. Şanlıurfa'da derlediğimiz uzun havalarımızın en güzel türü olan hoyrat, halkın ve çeşitli meslek gruplarının günlük yaşantısı ile bütünleşir. Bahçecilikle uğraşanların günlük yaşantıları, "bahçeci hoyratları" ile yoğrulmuş gibidir. İşe gidiş-dönüşlerinde ve çalışma zamanlarında, en güzel bahçe hoyratlarını bahçeler arasında duyabilirsiniz.

Hoyrat diğer meslek gruplarının da (kürkçü, keçeci, bakırcı vb) günlük yaşantısının bir parçasıdır. Şanlıurfa merkezinden başka, Birecik merkezi ile Altınova Köyü'nde ve Halfetiye bağlı Yukarıgöklü Köyü'nde de derleme yaptık. Birecik derlemelerimiz de bir hayli... Barak türkü örneklerini banda aldık. Barak türkülerinin en belirgin özelliği; sözlerin birbiri ardına, devamlı olarak söylenmesidir."

Cinaslı manilerin uzun hava biçiminde söylenmesi anlamına gelen hoyrat, Şanlıurfa halk müziğinde ağırlıklı yer tutar ve kadınlar tarafından da söylenir. Hoyratların türküye bağlanması gelenektir. Kış geceleri yapılan sıra gezmelerinde çalınıp söylenen ezgiler, fasıl denilen bir düzenle yapılır. Önce ağır havalar, bunlara bağlı divanlar, hoyratlar sonra uzun havalara geçilir. Oldukça zengin bir folklor kültürü olan Şanlıurfa'da geleneksel oyunlar da çok çeşitli ve zengindir. Halay, bar, karşılama ve semalar çok sık rastlanılan oyunlardandır. Genellikle davul, zurna ya da kaval eşliğinde oynanan oyunlar, genellikle oldukça zor yaşam koşulları içinde ayakta durmaya çalışan halkın yaşamından izleri taşır. Örneğin, kımıl da denen süne zararlısına karşı verilen mücadele halk oyunu halinde de sergilenir.

Zengin halk oyunlarına sahip olan Şanlıurfa'nın en temel oyunu halaydır. İki ayak, Şanlıurfalı, üç ayak, beş ayak, tekir, en ünlü halaylardandır. Dörtlük, ağır dörtlük, harbi, kılıç kalkan, oyunları da yaygındır.

BİR ODA YAPTIRDIM HURMA DALINDAN

Kaynak: Mahmut Güzelgöz-Ahmet Alaybeyi

Bir oda yaptırdım hurma dalından
İçünü döşedim Acem şalından
Oda benim değil ahbap malından

Haydi güzelim gel berü
Yeşil Bursa'nın dilberü
Seni görenler çalarlar
Olurum vallahi delü

Bir oda yaptırdım, yüceden yüce
İçinde yatmadım üç gün üç gece
Çifte kurbanlar kestirdim o gece

Bağlantı

Bir oda yaptırdım pınar başında
Bir yarım var, onüç ondört yaşında
Ne durursın çapkın, çapkın karşımda

BİR ODA YAPTIRDIM HURMA DALINDAN: *Urfa'da çok gözzel bi kız varmış ve bu kızın da bi emmisi[1] oğlu varmış. Kızın babası zengin, oğlanın babası fekirmiş. Oğlan emmisinin kızını çok severmiş. Oğlanın babası kızın babasının böyügümüş[2]. Kardaşı kızını oğluna istemiş. Kızın babası kızının daha gelinlig[3] çağına girmediğını ileri sürmüş. Hele birez daha bekleyin deye çoğap[4] etmiş. Aradan bikaç ay geçer geçmez oğlanın babası ölmüş. Oğlan babasız kalmış. Bi sene soyna[5] da anası ölmüş. Feket oğlan her nekeder fekirse de eyi bi mühit edinip gendi gendisini herkese sevdirmiş. Bazı yağın arkadaşları oğlanın emmisine giderağ kızı tekrar oğlana istemişler. Kızın babası her ne kadar kızını fekir yeğenine vermemağ istimemişse de arıya[6] giren ahbaplardan[7] bazılarının ısrarına dayanamıyarağ kızını yeğenine vermağa vad etmiş. Fakat çoğa ağır şartlar ileri sürmüş. Evini muntazam olmasını ve sergisinin tam olmasını da şart koymuş. Oğlanın ahbabları da bu şartları kabul etmişler. Urfa, Arabistan'a yağın olduğu için ve Urfa'ya çok kervanlar, bezirganlar gelip geçtiği için Urfa'nın tüm ihtiyaçları görülmüş. Oğlanın ahbapları oğlanı çoğ sevdığları üçün bütün düğün masraflarını ve ev sergisini ve kızın cehizini[8] aralarında para toplayıp, oğlana bağışlamışlamışlar. Oğlanın gerdek odasının etrafını hurma dallarıyla süsleyip içini de Acem döşemişler. Oğlanın bu odası yüksek bi yerdeymiş ve yanında da piyar[9] ağarmış. Gelin geldiği gece adet üzre kurban keseller[10]. Feket oğlanın argadaşları bu adeti bozarak bi cüt[11] kurban kesmişler. Evliliğin üçüncü gecesi sabaha karşı gelini bi sancı tutar. Tebi şimdiki kimin her türlü imkân da yoğ güveği emmisine haber verip hekim çağırana keder[12] gelin bu sancıdan ölür. Bunun üzerine oğlan bu türküyü dile getirir. Yedi içti mırazına geçti Sizde mırazıyıza geçesiz.*

1-Amcası 2-Büyüğüymüş 3-Gelinlik 4- Reddetmiş 5- Sonra 6- Araya 7- Birbirini seven arkadaşlar 8- Çeyizini 9- Pınar 10- Keserler 11- Çift 12- Kadar.

FIRAT KENARININ İNCE DUMANI

Kaynak: Mahmut Güzelgöz-Abdullah Balak

Fırat kenarının ince dumanı
Dağlara yayılır saher zamanı
Ben yarimden kestim artık gümeni
(bülbül bülbül)

Ne ağlarsın yuvan mı yok (bülbül bülbül)
Yoksa benim gibi sızlar yaran mı çoktur
(bülbül bülbül)

Şu dağlardan aşalım
Di gel gel ağlaşalım karşı karşıya

Fırat kenarında kamışlar sazlar
Sinemin yarası her zaman sızlar
Yanıma gelmiyor gelinler kızlar
(bülbül bülbül)

Bağlantı

FIRAT KENARININ İNCE DUMANI: *Şanlıurfa'nın Bozova kazasına yağın Fırat kenarında iki köv varmış ve birbilerine komşumuş. Bu kövler ağalara mahsustur. Bi ağanın bi oğlu var öteki ağanın da bi kızı varmış. Bu kız da, oğlan da anasının babasının bi tanesilermiş. Oğlan ve kız evlenmağ çağına gelmişler kövlerinin yağın olmasından birbirlerine gidip gelirlermiş. Kız da oğlan da birbirlerini görmüşler ve sevmişler. Günün birinde oğlanın babası avradına[1] oğluya sor eğer evlenmağ istiğse[2] onu everim. Oğlanın anası oğluna babasının meramını aynatmış. Oğlan da kabul etmiş. Anası gece olunca oğlanın fikrini herifine[3] aynatmış. Herifi de başka bi gece odada yağın[4] akrubalarına [5] ve kövün ihtiyarlarıynan muşavere[6] yapmış oğlunun evlenmağ istediğini sölemiş. Bu oğlana kimin kızını alağ[7]? Cemaat ve akrubaları hemen tereddüt etmezden köv komşumuz olan filen ağanın kızını oğluya al, bu ülkede bu kızdan terbiyelive münasıp bi kız göremiyiğ[8] demişler. Bunun üzerine vağıt[9] geçirmezden iki üç gün soyna bi kaç tane münasıp adamlardan beraber kızın babasına düğürcü olarak getmişler. Bizde öteden beri başlığı ve hal'et[10] adeti vardır. Başlığı kızın babası hal'eti de en yağını olan emmisi veya emmisi oğlu veyahut dayısına verirler. Bazısı iki hal'et bazısı bihal'et keser. Örf ve adet üzre aralarındaki kesim[11] neyse konuşulur ve oğlan evi tarafından kabul edilir. Kız istemağa gittiğleri zaman mevsim güzdür. Kızın babası bahar gelsin iki genci baş göz ederiğ inşallah. İki terefte düğün dernek hazırlığına girişler. Bahar mevsimi çatar[12]. İki terefte hazırlığını yapmıştır. Gelini getirecağları günü tespit ederler herkes kendi kövünde düğüne başlar. Bizde kövlerde gelin tarafı ve güvegi tarafı atlara binerağ cırıt oynarlar hem uğurlayanlar hem karşılayanlar silah atarlar. Bazı kövlerde güvegi de gelin getirmağa giden alaya katılır. Gelinin ata binmağını veya deveye binmağını seyreder. Güvegi olan gençte gelini getirmağa giden kafilıya[13] katılır ve gelini seyreder. Bazısı deve üzerinde geline toda[14] yapar. Bazısı da ata bindirir. Bu geline de deve üzerinde bir toda yaparlar ve gelini bindirirler. Bu düğün alayında nağara atılır ve zurnalar da çalınır. Bu şekilde gelin hareket eder. Her iki terefte şadımanlık[15] üçün mavzerlerlen[16] atış yaparlar. İkinci kövün hududuna girirken serseri bir kurşun kızın deve üzerindeki todasını delip gelinin kalbine saplanır. Gelin cansız olarak düşer ölür. O güğün alayı bir*

anda şivan[17] yerine döner. Herkes hüzün içerisinde gelini tecçhiz ve tekfin ederek mezarına gömerler. Bu hale güvegi çoğ üzülür ve deliye döner. Gelinin kövünde taziye[18] üçün üç gün kalırlar. Bu üç gün içinde oğlanın gözünün yaşı dinmez. Her gece kızın mezarına gidip sebehlere keder ağlar ve bu türküyü dile getirir. Gece yarısı Fırat Nehri'nden yükselen su buharını seyrederağ bülbüllerin ötüşünün hüznünden de türküyü söylemağa başlar. Bu macera da bu şekilde sona erer. Yidi içti mırazına geçmedi, siz yiyip içip mırazıyıza geçesiz.

(1)Karısına (2) İstiyorsa (3) Kocasına (4) Yakın (5) Akrabalarına (6) Danışmak (7) Alalım (8) Göremiyoruz (9) Vakit (10) Hil'at (11) Anlaşma (12) Gelir (13) Topluluğa (14) Deve üzerinde etrafı kapalı bir tahtırevan (15) tezahürat (16) Tüfeklerden (17) Matem (18) Başsağlığı.

KIMIL (HALAY)

Kaynak: Abdullah Balak

Urfalılar hep ağlar
Buğdasına bel bağlar
Şu kımıl yürek dağlar
Yandık kımılın elinden (uğruna)

Ekinimiz kavurdi
Gökyüzüne savurdi
İslam değil gavurdi
Yandık kımılın elinden

Oh kımıl zalım kımıl
Yar kımıl zalım kımıl
Dağlar kımıl le kımılo
Yandık kımılın elinden

İslam değil gavurdi
Ah le kımıl le kımıle
İslam değil gavudi
Yandık kımılın elinden

KIMIL OYUNU: *Kımıl, Şanlıurfa, yöresinde "süne" adı verilen bir haşeredir. Buğdaylar başak bağladığı sırada tanelere dadanır. İlmi adı "eurigaster integriceps" olan süne (kımıl) yarım kanatların alt takımından, boz toprak renginde, esmer, benekli, tombul, 11-12 mm uzunluğunda tıknaz gövdeli bir böcektir. Kışı yüksel yerlerde, yaylalarda yaprakların ve bitki kırıntılarının altında geçirir. İlkbaharda ovalara iner; yumurtalarını 12-14'ü bir arada olmak üzere iki sıra halinde yaprakların alt yüzeyine bırakır. Bir dişi süne 150-180 yumurta yapar. Yumurtadan çıkan böcekler sütlü taneleri emerek beslenir. Mayıs sonlarına doğru ergin hale gelen böcekler, topluca uçarak 200 kilometrekarelik bir alan içinde, kışı geçirmek üzere yüksek yerlere çekilirler.*

Kımıl denen haşaratın bu yörenin topraklarını başlangıç tarihi belli olmayan bir zaman içerisinde istila ettiğini yaşlı kişilerden öğreniyoruz. Süne, kelimenin tam anlamıyla büyük bir felaket olarak toplumun günlük yaşamında yer almaktadır. Tüm karşı koymalara rağmen bu parazit hayvan ortadan kaldırılamamaktadır. Ekinler boy attığı zaman, başaklar süt halinde iken kımıl tarlaya girer, başağa doğru tırmanır ve başaktaki sütleri emdikten sonra bir başka başağa geçer.

Kımıl mücadelesinde ilaçla başa çıkılamayınca, bu haşereleri toplamaya başvurulur. Toplanan kımıl kilo ile Zirai Mücadele kurumlarına satılır. Kımılı toplayanların ellerinde genellikle kalbur, bellerinde iş önlüğü veya torbalar bulunur. Toplayıcılar kalburla buğday saplarına vurarak buğday başakları üzerindeki kımılların kalbura dökülmesini sağlar. Kalburda biriken kımıllar, önlüklere, daha sonra torbalara aktarılır, böylece her köylü günde birkaç kiloya varan kımıl toplamış olur. Ekinlerini yok eden ve temel gıda maddesini ellerinden alan bu haşereyi devletin ilgili kuruluşuna satmaktadırlar.

Kımıl zamanla köylerimizde, bu hayat mücadelesini dramatize eden bir halk oyunu olarak ortaya çıkmıştır. Bu oyun halay türündedir, yay ve

daire şeklinde sıralanan, çok sayıda kadın ve erkek tarafından köy meydanlarında oynanmaktadır. Bu oyun oynanırken davul ve zurna eşliğinde türkü de söylenir.

Urfalılar hep ağlar
Buğdasına bel bağlar
Şu kımıl yürek dağlar
Havar kımıl, zalim kımıl (yandık kımılın elinden)

Ekinimiz kavurdu
Gökyüzüne savurdu
İslam değil, gavurdu
Havar kımıl, kafir kımıl (yandık kımılın uğruna)

Ekinmiz ekmişiz
Boşuna beklemişiz
Kımıldan çok çekmişiz
Havar kımıl, zalim kımıl (yandık kımılın elinden)

Kımıl oyununun figürleri sırasıyla; ekin ekme, ekin biçme, kımıl toplama, kımıl şişeye koyma, buğdayı avuç içinde ufalama, ufalanan buğday başağının üflenmesi, elde bir şey kalmayışı ve tanrıya yakarış (yaka silkme), tanrıya serzeniş ve isyanı ifade eder. Oyun başlarken oyuncuların elleri arkada kenetlenir. Oyunun hareket yönü soldan sağadır. Halay başının bir mendili vardır.

EKİN EKME: *Oyuna başlarken öne diz kırılır. Sonra sağ ayak yana doğru çok açılarak atılır. Sol ayak sağ ayağın yanına getirilir. Sağ ayak tekrar açılırken yeniden diz kırılır. Bütün hareketler 3 defa tekrarlanır ve tohumu toprağa ekme işlemi sembolize edilir.*

EKİN BİÇME: *Figür değiştirilirken sol ayak bir adım daha öne atılır. Vücut sol ayak üstüne öne doğru eğilir. Tempoya uygun üç kez yaylanılır. Tarladan ekinleri biçer gibi yapılır.*

KIMIL TOPLAMA: *Bu hareket kımıl toplama işlemini sergiler. Vücut öne eğikken el üç defa tekrarlanan (eldeki kalburla başakların köküne vurma işlemini gösteren) hareketi yapar sonra biriken kımılı torbaya aktarma işlemi gösterilir.*

KIMILI ŞİŞEYE KOYMA: *Bütün oyuncular müziğin temposuyla yere çömelme işlemini yaparken, yerdeki kımıllar teker teker toplanır ve temsili olarak şişeye konulur. Bu arada toprağın eşelenmesini gösteren hareket yapılır ve ayağa kalkılır.*

BUĞDAYI AVUÇ İÇİNDE UFALAMA: *Ayakta, buğday başaklarının elde ufalanmasının sembolize edildiği bu bölümde;sol el avuç içine, sağ el avuç içi, (sol el altta, sağ el üstte olmak üzere) müzik eşliğinde vurulur.*

UFALANAN BUĞDAY BAŞAĞININ ÜFLENMESİ: *Avuç içerisinde ufalanan buğday başaklarından elde bir şey kalmayınca tüm emeklerin boşa gittiği sembolize edilir.*

ELDE BİRŞEY KALMAYIŞI VE TANRIYA YAKARIŞ (YAKA SİLME): *Buğday tarlaya ekilmiş, ekinler biçilmiş, tüm çabalar boşa gitmiş her şey yok olmuştur. Allah'a yakarmaya başlanır ve ağlama başlar. Ağlarken iki elin dış tarafı göz yaşlarını siler.*

TANRI'YA SERZENİŞ VE İSYAN: *Son olarak büyük bir çaresizlik içerisinde kalan bu insanlar Allah'tan ne yapacaklarını sorarlar. Dertlerine bir çare, bir derman vermesini isterler. Dramatize figürler bittikten sonra tekrar başa dönülür. Baştaki hareketler tekrarlanır ve oyun biter.*

DERLEYEN: Osman Nahya.

"Ğ" nin olmadığı Şanlıurfa ağzı

Domino, satranç ve damanın oynandığı, kaçak çaylar ve sarma sigaraların eşlik ettiği Gümrük Hanı.

Şanlıurfa kültürünün kendisine özgü pek çok özelliği vardır. Yemeğinden, evlenme adetlerine kadar Şanlıurfa insanı, Şanlıurfa kültürü farklıdır. Bu farklılık en belirgin biçimde Şanlıurfa ağzında görülür.

Genellikle Türkiye'nin her tarafında beğenilerek dinlenilen yöre türkülerinde bu ağzı sık sık duyarız. Ancak günümüzün sanatçıları türküleri daha anlaşılır kılmak için bu ağzı biraz değiştirerek okurlar. Televizyona, kasetlere kadar bu ağız epeyce değişir, deyim yerindeyse bozulur. Şanlıurfa ağzı İstanbul ağzı diyebileceğimiz ağza yaklaştıkça deforme olmaktadır. Özellikle kentteki yüksekokul eğitimlilerin, kent dışında çalışmaya gidenlerin, radyo televizyon yayınlarının, kentte görev yapanların etkisiyle Şanlıurfa ağzı İstanbul ağzına yaklaşma eğilimi göstermektedir.

Güneydoğu ağızları içinde yer alan Şanlıurfa yerel ağzının biçimlenmesinde karmaşık toplumsal ve kültürel yapı önemli bir etken olmuştur. Ticaret yolları üzerinde bulunan Şanlıurfa, yörede kalıcı olan tüm kültürlerin dillerinden biraz etkilenmiştir. Şanlıurfa ağzı, Arap, Süryani, Fars, Azeri ve kimi etnik grupların dillerinden izler taşıyan özelliktedir.

Şanlıurfa ağzı, ana çizgileriyle Azeri lehçesine bağlılık gösterir. Araştırmacı M. Emin Ergin, Şanlıurfa seslerinin, genel yazı dili alfabemizin ses kadrosuna göre gösterdiği ayrılıkları şöyle belirtiyor:

"Genel yazı dili alfabemizle Şanlıurfa ağzı alfabesinde birlik gösteren harflerden (b), bazı Şanlıurfa ağzı kelimelerinin ikinci hecelerinde (v)'ye kayma istidadı gösterir: babam - bavam gibi.

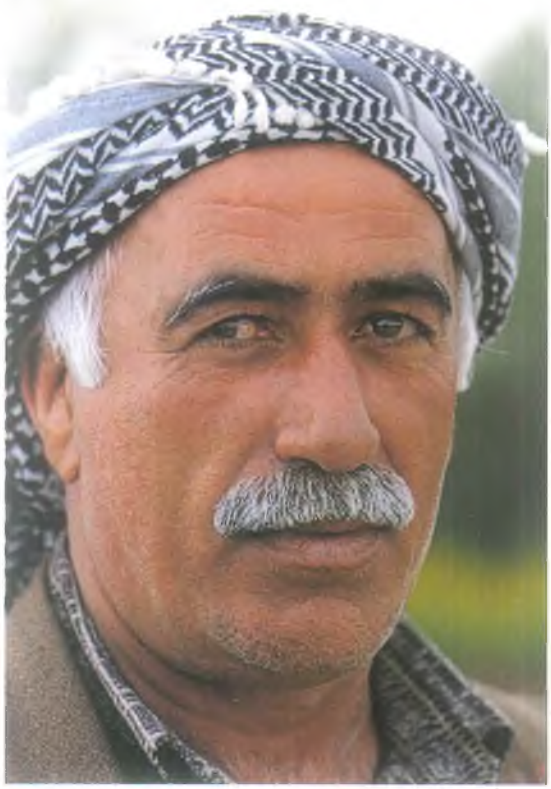

Şanlıurfa ağzında (k), genel yazı dili alfabemizin ince vokallerle birlikte olan (k)'sidir; fakat biraz sert çıkar. (v) sesi Şanlıurfa ağzında genel olarak (f)'ye yaklaşacak surette telaffuz edilir.

Genel yazı dili alfabemizin (ğ)'si Şanlıurfa ağzında yoktur. Bunun yerine alfabemizin (g)'si kullanılır. Genel alfabemizde bulunmayan ve Arapça'dan alınma kelimelerde (h) olanlar Şanlıurfa ağzında, Arapça asliyle sert boğaz sesi olarak telaffuz edilir.

Yazı dilimizin birçok, kalın vokaller yanındaki (k'ler de Şanlıurfa ağzında (h)'ya çevrilir: ahmah "akmak", ohşamah "okşamak", ohımah "okumak" gibi.

Şanlıurfa ağzı kadrosuna giren isim ve sıfatlarda, genel yazı dilimizden daha esaslı şekilde hüküm sürer; yani: gerek yalın, gerek eklerle uzatılmış isim ve sıfatların ilk hecelerinde vokaller kalınsa, diğer hecelerin vokalleri de kalındır, ince ise incedir. Arapça ve Farsça'dan alınma kelimelerde bu esas Şanlıurfa ağzından genel yazı diliminden daha fazla hâkimdir.

Sonlarında (p, ç, t) bulunan müteaddit heceli kelimelerden sonra ekleme suretiyle bir vokal gelecek olursa bu harfler Şanlıurfa ağzında da sırasıyla (b, c, d) olur. (ci) ve (cü) ekleri Şanlıurfa ağzında her zaman (çi); (cı) ve (cu) ekleri de (çı) suretinde telaffuz edilir; deveci - deveçi, gülcü - gülçi, yağmacı - yağmaçı, Koyuncu - koyunçı gibi...."

M. Emin Ergin'in uzun araştırmasından özetlediğimiz gibi Şanlıurfa ağzı İstanbul ağzından epeyce farklılık taşıyor. Ve bu özellikler şimdilik, Şanlıurfa dışına çıkmayan yerel sınırlar içinde yaşayanlar tarafından bozulmadan sürdürülüyor.

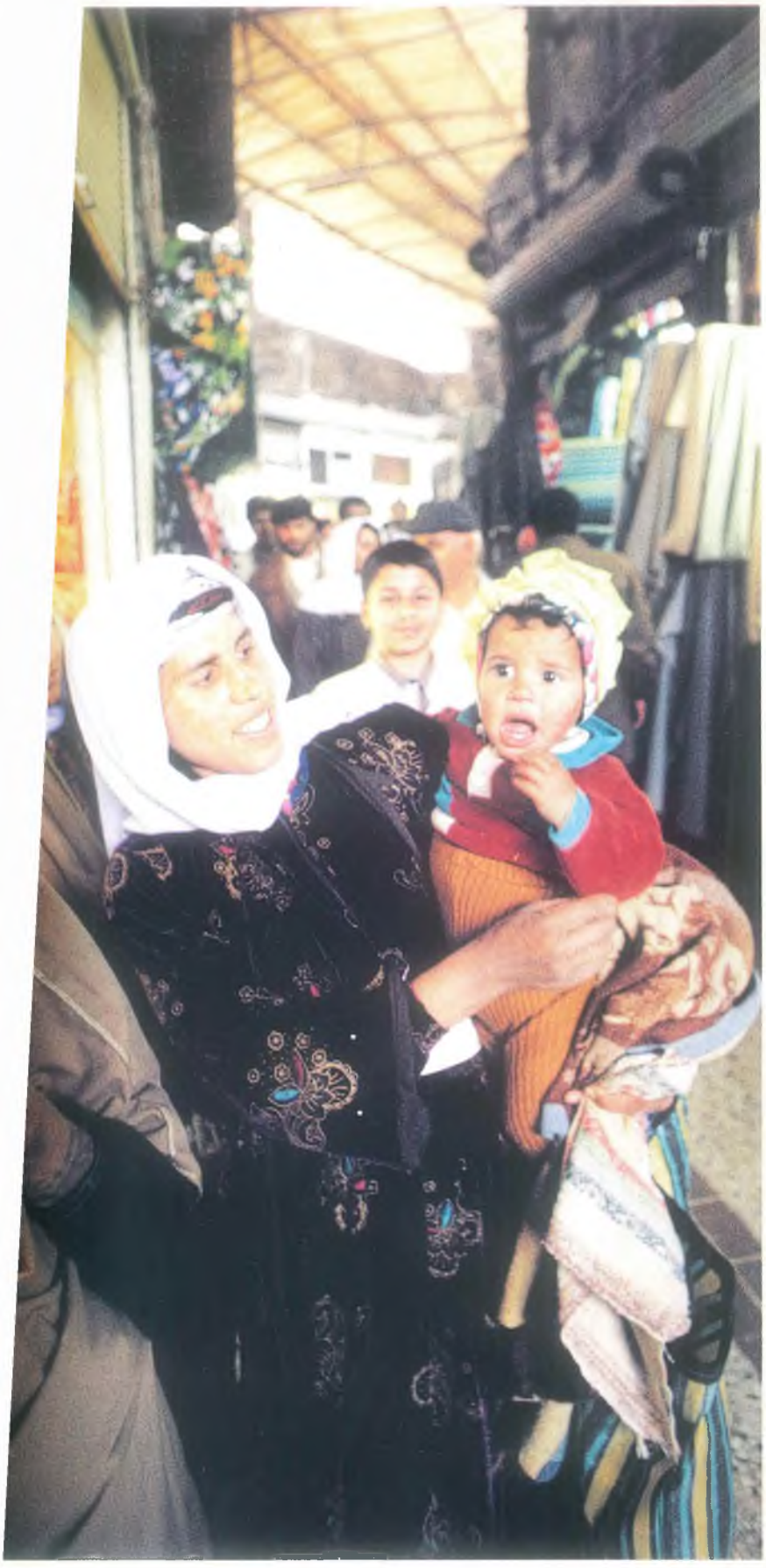

Şanlıurfa sözcüklerinden bazıları;

Acıh : *Azıcık, biraz (Bakınız: azacıh)*

Acıh : *Acıkmak*

Ağ : *Yaka kenarı*

Ağa : 1- *Baba*
2- *Büyük erkek kardeş, ağabey*
3- *Patron*
4- *Bey ve efendi gibi bir unvan*

Ağe (e uzun okunur) : *Ağa "ağa"'nın hitap şekli. İltifat makamında küçüklere de söylenir.*

Ağı : *Ağu, zehir; mecazen: Pek tuzlu.*

Ağız : *Koyun, keçi, inek gibi eti yenilen, sütü içilen hayvanların, doğurma akabinde alınan koyu sütleri. İlk ağız: Bir yılda birkaç defa ürün veren nebatların ilk mahsulleri.*

Azvay : *Kalaycı çamuru ile birlikte yaralar için kullanılan bir ilaç.*

Ecir : *Hıyar nevinden, çiğ yenir ve patlıcan gibi içi oyulup, dolma yapılır bir sebze.*

Bafat : *Çeşit. Bafat bafat: (Çeşit çeşit)*

Balbal : *Kösnemiş (deve).*

Cavan : *Kalın ip.*

Celep : *Başı boş (deve); acemi (insan).*

Çömçe : *Kepçe.*

Çörten : *Yağmur oluğu.*

Dalaz : *Kasırga. Toz dalaz.*

Darah : 1- *Tarak;*
2- *Taştan aralıklı tırabzan korkuluğu.*

Keri : *Yaşlı kadın*

Kepkep : *Heybetli adam*

Lec : *Hile*

Him : *Duvar temeli*

Mıkrız : *Cimri*

Reşme : *Yular*

Zerzembe : *Kiler*

ACIYI SEVER MİSİNİZ ?

Her lokantada kebaba eşlik eden biberler...

Acı... Bol acı... Daha çok acı... Şanlıurfa mutfağına konuk olan ve bu kültüre yabancı birinin ilk elden izlenimi bu olacaktır. Eh ! çiğ köfteyle ünlü bu yöre için hiç de yanlış izlenim değil. İstatistikler evlerdeki biber tüketiminin aile başına yıllık yaş 300, kuru 30-40 kiloyu bulduğunu ortaya koyuyor. Yani, buralarda açıkça; acıyı tatmıyorlar, yiyorlar. Yörede isot denilen kırmızı biber hemen hemen her yemeğe katılıyor, kırmızı bibere çeşitli baharatlar eşlik ediyor.

Şanlıurfa beslenme kültürü genel olarak yağlı, etli, unlu ve baharatlı yiyeceklere dayanıyor. Bu özelliği ile de tipik Arap mutfağı örneği sunan Şanlıurfa yemeklerinde sebze ve zeytinyağı kullanımı son derece kısıtlı. Sebzelerin ve zeytinyağının yemeklerde neden olmadığı ise açık. İbrahim Tatlıses'in "Şanlıurfa'da Oxford mu vardı da okumadık" demesi gibi "Sebze var mıydı da kullanmadılar" demek gerekiyor. Sulu tarımın ancak GAP'la birlikte başlayabildiği Şanlıurfa'da sınırlı gıda maddelerine rağmen oldukça yaratıcı bir mutfak kültürü var. Yöre insanı yemeğe çok düşkün. Öyle ki Türkiye'nin pek çok yöresinde erkek mutfaktan uzak dururken, Şanlıurfalı erkekleri, kebabın, çiğköftenin başında görebilirsiniz.

Şanlıurfa'nın özgün mutfağından söz ederken, laf dönüp dolaşıp çiğ köfteye gelecektir. Aslında yörede çiğ köfte dışında da çok çeşitli, zengin yemekler vardır. Ama bu yemekler arasında tartışmasız en "medyatik" olanı çiğ köftedir. Her şeyin bir efsanesi olduğu gibi çiğ köftenin de efsanesi vardır. Rivayete göre, Nemrut, Hz. İbrahim'i yakmak için çevredeki bütün çalı, çırpıları toplatmıştır. Avdan dönen bir avcı, karısından getirdiği ceylanı pişirmesini ister. Kadın boş yere yakacak odun arar. Ama açtırlar ve ceylanı da yemeleri gerekir. Çözüm kadından gelir. Ceylandan bir parça et keser. Ve iki taş arasında dövmeye başlar. İçine kırmızı biber, tuz, maydanoz, bulgur katar. Çiğ köfte doğmuştur.

ABC

Şanlıurfa beslenme kültürüne son dönemlerde sınırlı da olsa sebze girmiştir. Yabancılığını belirtmek için "frenk" denilen domates, "frenk balcanı" denilen patlıcan, buraların yemek kültürüne uydurulmuştur. Doğal olarak yörede sebze üretimine geçilmesi yakın bir gelecekte Şanlıurfa mutfağını da derinden etkileyecektir. Zeytinyağı'nın kullanılmadığı yörede "Urfa yağı" yöreye özgü, ağırlıklı olarak tüketilen bir yağ cinsidir.

İl mutfağının ilginç yemeklerinden çiğköfte ve içli köftede farklı bulgur kullanılır. Pilavlar genellikle şehriyeli bulgur, düğürcek bulgur, pirinç ve "firik"ten yapılır. Taze buğdayın dövülüp haşlanmış halinin adı firiktir.

Yörede, yemeklerin kendine özgü, dışarıdan gelenlerin anlayamayacağı adları vardır. Şehriye ve mercimekle zenginleştirilen bulgur pilavının adı, "mustaanımi"'dir. Buhara pilavına yörede "mığrıbı" denir. İçli köftenin tavada kızartılmış halinin adı "içli aya köftesidir" İçli aya köftesi yörede yaygın olarak tüketilen bir yemektir. Bulgur ve etle yoğrulup, oyularak hazırlanan parçalara kavrulmuş kıyma, ceviz, baharatla hazırlanan iç konur, avuç içinde yuvarlanır, sonra da suda haşlanır. "Lıklıklı köfte" ise içyağı, soğan, biberle hazırlanan karışım, misket büyüklüğünde yuvarlanarak köfte hamuru içine yerleştirilip suda kaynatılarak pişirilir. Pişim sırasında iç erir, donmaması için sıcakken yenir.

"Kaburga" da yörenin özgün yemeklerindendir. Katmer, künefe, peynirli helva, baklava, kadayıf ve şıllık, il mutfağının tatlı çeşitlerindendir. Baklava gibi hazırlanan katmerde yufka katları arasına muhallebi konur.

Çiğ köfte:

Malzeme: 2 su bardağı köftelik bulgur, 250 gram dövülmüş yağsız kara et, 6 yemek kaşığı kuru isot, 1 tatlı kaşığı tuz, biraz tarçın, 8-10 adet yeşil soğan, 1 kuru soğan, biraz kara biber, bir demet maydanoz, bir tatlı kaşığı salça.

Yapılışı: Çiğköftelik bulgur özel olarak yaptırılmış köfte leğenine konur, tuz, kuru isot, tarçın, kara biber, salça ve et eklenir. Kuru soğan soyulup doğrandıktan sonra bu malzemeye eklenir. Yeşil soğan ve maydanoz yıkanıp incecik doğranarak bir tarafa alınır. Leğendeki malzemeler çok az su ile yavaş yavaş bastırarak bulgur iyice yumuşayıncaya kadar yoğrulur. Doğranmış maydanoz ve soğan karışımı eklenir, hafifçe ezilerek toparlanır. Küçük sıkımlar haline getirilerek marul, salatalık, nane, semizotu ve turpla servis yapılır.

Sıra gecelerinden çiğköfteden sonra şıllık, daş ekmeği, katmer, kadayıf, baklava, küncülü akıt, şire gibi tatlılar da ikram edilir. Şıllık Şanlıurfa'ya has tatlıların en güzel olanlarından biridir. Yapımı oldukça maharet ister.

Kofik, patlıcanlı kebap ve künefe de denilen peynirli kadayıf.

Şıllık tatlısı:

Malzeme: 2 su bardağı un, 300 gram ceviz içi, 600 gram şeker, 3 yemek kaşığı sade yağ.

Yapılışı: Derin bir tencerede 2 su bardağı un, 4 su bardağı su ile akıcı hamur kıvamına gelinceye kadar elle çırpılır. Sacın altı yakılır, hamurların yapışmaması için sacın üzeri yağlanır. Hazırlanan hamurdan bir kepçe alınarak saca dökülür. Oklava ya da tahta bir kaşık yardımıyla saca incecik yayılır, pişince diğer tarafı çevrilir. Bütün hamura aynı işlem uygulanır. Bir kaşık yağ tencerede eritilir, üzerine şeker ilave edilir. Üç su bardağı su ilave edilerek şurup kıvamına gelinceye kadar kaynatıldıktan sonra ateşten alınır. Ceviz içi dövülerek bir kaba alınır. Sacda pişirilmiş yufkalar sayılarak iki kısma bölünür. Bir tepsiye birinci yarısı üst üste serilerek üzerine ceviz serpilir. Sonra ikinci yarısı da üst üste serilir. Hazırlanan şurup sıcak olarak üzerine dökülür, beş on dakika bekletildikten sonra dilimlere kesilerek sıcak olarak servis yapılır.

Patlıcan Kebap:

Malzeme: 1 kilogram az yağlı kıyma et, 3 kilogram uzun doğranmaya müsait patlıcan, şiş ve bir miktar kömür.

Yapılışı: Genişçe bir mangalda odun kömürü yakılır. Kıyma ete tuz katılır ve biraz yoğrulur. Patlıcanlar üçe ya da dörde bölünür. Bu işte özel olarak yapılmış olan şişe, sırasıyla biber patlıcan ve et sıkıca saplanır ve ateşte yeteri kadar pişirilir. Pişirilen kebap bir kaba çekilerek üzerine çok az miktarda su tanelenir ve üzeri kapatılır. Biraz bekledikten sonra servis yapılır.

Lebeni çorbası:

Malzeme: Yarım kilo dövme, 2 kilogram yoğurt ve 250 gram nohut.

Yapılışı: Dövme bir tencereye konur, üzerine bir miktarda su konularak kaynatılır ve suyunu çekmesi beklenir. Başka bir kapta ısıtılan nohut dövmeye katılır ve kaynatılır. Kaynayan dövme ve nohut karışımı üzerine yavaş yavaş yoğurt dökülür. Pişince tabaklara konur ve biraz bekletildikten sonra servis yapılır.

Çiğköftenin Doğuş Efsanesi

Hz. İbrahim döneminde yaşayan bir Şanlıurfalı avcı, avladığı ceylanı eve getirerek hanımından yemek yapmasını ister. Hanımı evde odun bulunmadığını söyler. Çevrede toplanacak tek bir dal dahi kalmamıştır. Zira Nemrut, Hz. İbrahim'i ateşe atmak için yakacak ne varsa toplattırmıştır. Avcı, hanımından bir çare bulmasını ister. Bunun üzerine kadın, ceylanın budundan bir miktar yağsız et çıkararak bir taş üzerinde başka bir taşla ezmeye başlar. Sonra ezilmiş eti bulgur, biber tuzla karıştırarak yoğurur.

"Beşik kesiği", "değişik"... İşte evlenme geleneği

Gelenekler... Elbette evlenmeler üzerinde her şeyden daha çok etkililer. Tarımda makineleşmenin yerine insanın tercih edildiği yörede evlenmeler önemlidir. Önemlidir, çünkü her evlenme çocuk, hem de çok çocuk demektir. Erkekler çocuk sayısını artırmak için birden fazla evlenirler. Ve çocuklarının sayısını bir gün gelir onlar bile bilmezler... Erkek egemen bir düzenin sonucudur bu... Ve sadece erkek egemen toplum kuralları açıklayamaz buradaki evlenmeleri, "aşiret düzenidir" bu... Ağaya daha çok işgücü lazımdır. Bakabilecek kadar çocuk değil, Ağaya yetecek kadar çocuk lazımdır, yöreye...

Sevda üstüne değildir evlenmeler. Ailelerin "denk" bulmasıyla ilgilidir. Bunun içindir ki bugün bile "beşik kesiği" denilen daha bebeklik yaşında evliliğe karar verilmesi, ya da kızların aileler arasında değiş tokuşuna dayanan "değişik" usulü yaygındır. Bu iki usul de yoksa, diğer yörelere benzer "görücülük" girer devreye...

Urfa köylerinde kadınlar için yaşam oldukça zor: Ev işleri, tarla işleri, hayvanların bakımı, çocuklar ....

Beşik kesiği, yakın ailelerin aynı günlerde doğan kız ve erkek çocukları arasında söz kesmeleridir. Çocuklar ergenlik çağına değin sözlü sayılır, daha sonra da nişan ve düğünleri yapılır. Değişikse, evlenme çağındaki iki erkeğin kız kardeşlerini birbirleriyle değişmeleridir. Güvey adayları anlaşır, aile reislerinin de onayı alınır. İki evden yola çıkan düğün alayları yarı yolda karşılaşır. Yaşlı birer erkek gelinleri değiştirir. Gelinin güvey evine gitmesinden sonra dinsel nikah kıyılır. Gelinlerden biri ölürse öteki taraf kızını geri alır. Çocuklu olması, durumu değiştirmez. Gelin geri verilmek istenmiyorsa, başlık ödenir.

Yörede evlenmelerin bir tür uzlaşma niteliği de vardır. Kan davası olan aileler arasında uzlaş-

mayı sağlamak kavgayı önlemek için kız alıp verilmesi ve böylelikle akrabalık bağı kurmak oldukça yaygındır. Bu tür evlenmelerde kızlar birer diyettir.

Gelinlerin kocaları ölse bile baba evine gönderilmeleri yöre âdetlerine göre "yakışık" almaz. Bulunan çözüm, gelinin kocasının bekâr kardeşiyle evlendirilmesidir. Kaynın çocuk yaşta olması bile önemli değildir.

Çok çocuklu olmak yaygın olduğundan, kızlar bir an önce evlendirilir. Özellikle kırsal kesimde 15 yaşı geçiren kızlar "evde kalma" çağında sayılır. Bu nedenle de 15 yaşını bulanlar için "Ya eve, ya yere" deyimi kullanılmaktadır. Evlenemeyen kızların ölmeleri daha hayırlı bulunmaktadır.

Erkeklerde de erken evlilik yaygındır. 17-18 yaş ideal bulunur. Ancak kentlerde askerlik dönüşü beklenir. Son yıllarda eğitimin tamamlanması, iş kurma gibi daha çağdaş sayılabilecek koşutlar gelişmeye başlamıştır.

İşin törensel yanı her zaman ve her yerde olduğu gibi eğlencelidir. Eğer görücülük usulü söz konusuysa, oğlan anaları düğünlerde, bayramlarda, hamamlarda kız beğenir. Beğenilen kızın ailesine aracılarla haber gönderilir. Ve yörede yaygın olduğu üzere uygun bir perşembe ya da cuma günü kız istemeye gidilir. "Allah'ın emri Peygamber'in kavliyle" kız istenir. Naz tarafı olan kız babası bu isteği ilk seferinde duymazlıktan gelir. İsteme ikinci kez tekrarlandığında kızın babası yine duymazlıktan gelir ama bu kez topluluktan birisi uyarır. Baba bu kez duymuştur ve damat tarafının malını mülkünü sorgulamaya başlar. Bu sorgulamadan sonra istediği başlık parasını açıklar. Artık sıra pazarlıktadır. Pazarlık anlaşması bitince, kızın yakınlarına armağanlar verilir. Nişan adeti yaygın olmadığından, hazırlıklar biter bitmez düğün başlar. İlin kuzey ve kuzeybatı ilçelerinde, köylerinde düğünden iki gün önce kız evine "düğün unu"

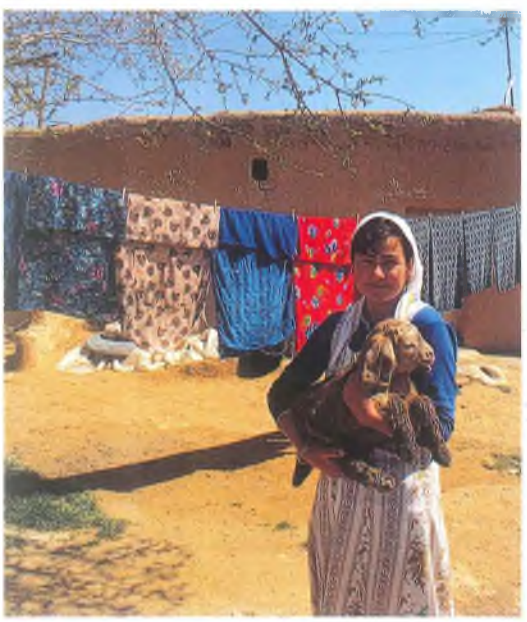

Urfadan insan manzaraları: Çeteleri temsil eden gençler, Halfeti köylerinden kuzusuyla poz veren bir kız ve misafirleri ağırlamak için yün yatak ve yorganlarını kıl çadırlarında istif etmiş göçerler.

gönderilir. Gelin adayının giysilerinden biri un çuvalı üstüne serilir, silahlar atılarak düğünün başladığı duyurulur. Ertesi gün gelecek konuk sayısına göre, ekmek, katmer yapılır. Düğünler genelde perşembe günü başlar. Cuma günü öğleden sonra davul-zurna çalmaya başlar. Ertesi gün erkek evinin aldığı çeyizlikler çalgılar eşliğinde sinilerle kız evine iletilir. Kız evinden gönderilen giysi de düğün evi avlusunda süslü bir taht üstünde güveye giydirilir. Bu sırada oyun havaları çalan çalgıcılara armağanlar, bahşişler verilir. Konuklara yemek sunulur, güvey, aşçıya da bahşiş verir. Konuklar akşamı güvey adayının evinde geçirirler.

Aynı akşam kadınlar arasında "kına arkasına gitme" eğlenceleri düzenlenir. İki yanın konukları kız evinde toplanır. Yüzü örtülü gelin adayı getirilir, mumlar yakılır, halaylar çekilir. Güvey sağdıcına yörede "kirve" denmektedir. Kirvenin eşi, geline armağan verdikten sonra karşılıklı maniler söylenerek kına yakılır.

Kirve (sağdıç) seçimi yöre düğün geleneklerinde önemli bir yer tutar. Belli bir aileye sağdıç olmak, çevrede saygınlık göstergesi olarak değerlendirilir. Bu ilişkiyle, iki aile "kader birliği" etmektedir. Düğün çağrısı olarak kirveye önemli bir armağan gönderilir. Düğün süresince güveyin yanından ayrılmayan kirve, törenin her tür işiyle de ilgilenir. Giderlerin çoğunu düğün eviyle paylaşır, herkesten daha çok armağan, bahşiş verir.

Sini sürme de yöre düğün geleneklerindendir. Törene katılan kimi aileler şeker, pirinç, kesimlik hayvan, yağ vb göndererek ailenin giderlerine katkıda bulunurlar, buna "sini sürme" denir. Düğün evinden de, sini süren aileye büyük bakır tepsiler de düğün yemeği gönderilir.

Düğün alayı kız evine ulaştığında güreş, at yarışı, cirit gibi yöresel eğlenceler düzenlenir. Öğle saatlerinde evden çıkarılan gelin ata bindirilir. Yol boyunca davul-zurna çalınır, güveye haberciler gönderilir. Güvey ve sağdıç, gelin alayını düğün evinin damında karşılar. Gelin attan indirildiğinde başına çerez ve para serpilir. Kadınlar evde, erkekler avlu ya da geniş bir alanda eğlenceler düzenler. Yatsı namazı sonrasında dinsel nikah kıyılır, güvey, arkadaşlarının yumruklarıyla gerdek odasına sokulur. Düğünden sonra 40 gün gelin değişik elbiseler giyerek başına da özel olarak hazırlanmış tacıyla konuk odasında oturur. Bu süre öncesinde gelin görme ziyaretleri yapılır.

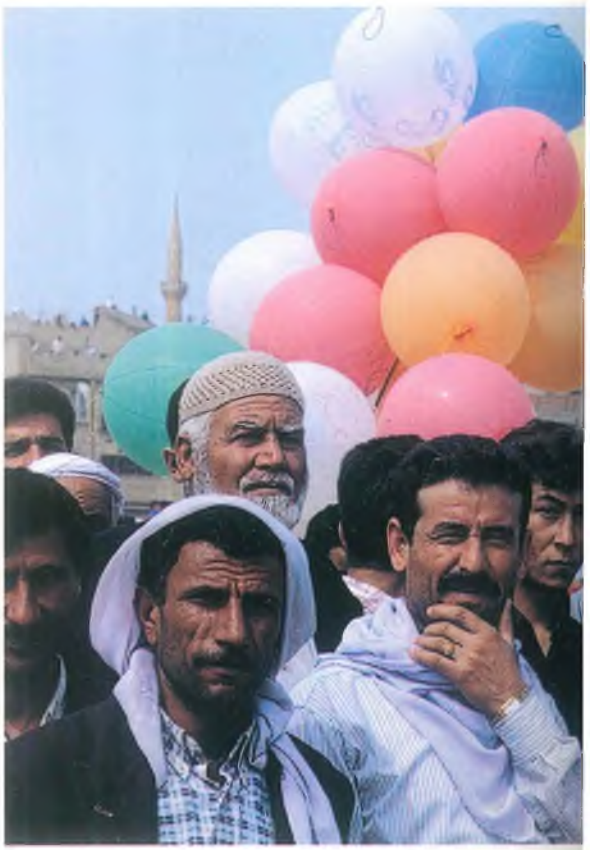

Doğumla ilgili gelenekler

Yörede "çok çocuklu" olmak yetmez. Önemli olan "çok erkek çocuklu" olmaktır. Ya hiç çocuk olmazsa... Elbette hiç tartışmaya bile gerek yoktur. Kısır olan kadındır. Erkek çocuk niyeti daha gerdek gecesinden ortaya konur. Gerdek gecesi gelin yatmadan, yatağının üstünde bir erkek çocuk yuvarlanır. Bu, ondan erkek çocuk beklendiğini simgeler, aynı zamanda bir dilek işlevi de görür. Çocuğu olmayan kadınlar türbe ve ziyaret yerlerinden aldıklar topraklarla, niyette bulunurlar. Bu toprağı daha sonra suya koyarak içerler.

Halilürrahman Mağarası çocuk istemiyle ziyaret edenlerle dolup taşar. İstek gerçekleşirse, İbrahim Peygamber'in olduğu öne sürülen mağaradaki taş beşiğin sallanacağına inanılır. Çocuğu olmayanların ziyaret ettikleri adak yerlerinden biri de Nebi Efendi Türbesi'dir. Gün batımında ziyaret edilen türbeye doğru yola çıkan kadınlar hiç konuşmazlar. "Lailaheillallah" diyerek yürürler, ziyaret yerine yaklaşınca, ayakkabılarını çıkarırlar. Kabrin önünde dileklerini söyler, küçük bir taş alarak geri dönerler, dönerken, de konuşmazlar. Taş, evde saklanır, yedi gün sonra yedi taşa, yedi yasin okunur. Bunlar kabirden alınan taşla birlikte kabre götürülür ve adakta bulunulur. Çocuğu olanlar türbe önünde kurban keser ya da başka adakları varsa onu yerine getirirler. Ziyareti 40 gün sürdürenler de vardır. "Çimlek kapama" doğum için başvurulan bir başka yöntemdir. İçinde alkole batırılmış pamuk yakılan çömlek kadının beline kapatılır.

Han avlusunda topaç oynayan çocuklar.

Gebelik sırasında çocuğun cinsiyetini anlamaya ilişkin çeşitli uygulama ve yorumlara rastlanmaktadır. Gebenin yüzü çillenmesi kız doğuracağına işarettir. Gebe elini dudağına götürürse bıyık diye algılanır, erkek doğuracağı düşünülür. Elini bileğine götürürse bilezik diye algılanarak kız doğuracağına inanılır.

Doğum geleneksel yöntemlerle, ebelerce yaptırılır. Eve, aileye bağlılık düşüncesiyle göbek bağı yastığın içine konur. Çocuk yakın çevredekiler dışında kimseye gösterilmez, özellikle nazarı değdiğine inanılanlardan sakınılır. Önlem olarak muska yazdırılır, kurşun döktürülür ya da çocuğun alnına kara çalınır. 40'ı dolmadan çocuk evden çıkarılmaz. Aile yakınları çağrılı katılımıyla 40 çıkarma töreni yapılır. Bir yumurta kabuğuyla çocuğun başına kırk kez su dökülür. Çağrılılar anaya, çocuğa armağanlar sunar.

Ceylanpınar ilkokulu öğrencileri.

ŞANLIURFA'DA GELENEKLER

Abuzer Akbıyık-Sabri Kürkçüoğlu

Şanlıurfa'da günlük hayat oldukça renkli ve canlıdır. Şanlıurfalılar'ın sosyal ve günlük yaşantılarında, başka yerlerde olmayan, görülmeyen özellik ve motifler vardır. Günlük hayattaki gelenekler çoğu kez mevsimlere göre şehir merkezi ile kırsal kesimdeki hayat arasında farklılıklar gösterir. Günlük hayatı genel bir çerçeve içerisinde temel özelliklerine göre ele almak daha doğrudur.

Sahaniye: Şanlıurfa'ya özgü bir toplantı ve eğlence biçimidir. Genelde orta yaş arkadaşlar arasında yapılır. Kaç kişi arasında olacağına dair kesin bir kural yoktur. Sahaniye gezecek arkadaşların çok samimi ve akran olması gerekir. Sahaniye'de arkadaşlıklar daha da pekişir ve ilerler. Sahaniye gezmeleri genelde kış aylarında, özellikle ramazanlarda olur. Belirli bir arkadaş grubu ya belirli bir yerde, bir odada toplanır ya da her birinin evinde sırayla birer gece toplanırlar. Üst üste her gece olabileceği gibi, gün aşırı ya da haftada 2-3 gece de yapılabilir.
Sahaniyede genel kural, herkesin evde pişirilen yemekten toplanılacak yere getirmesidir. Sözgelimi, arkadaş grubu 8 kişiyse o gece sofraya 8 çeşit yemek konulmuş olur. Sahaniyede bazen yemekler ve tatlılar, arkadaşlar arasında taksim edilir. 8 kişi 2 gruba da ayrılabilir; 4 kişi bir gece, diğer 4 kişi de başka bir gece yapar. Sahaniyede yemek, genelde yer sofrasında yenilir. Ev sahibi-misafir ayrımı yoktur. Herkes ev sahibi gibi hizmet eder, sofrayı hazırlar.
Sözgelimi köfte yapılacak ise, köfteyi en iyi yoğurabilen yoğurur. Köfte olunca ayran mutlaka olur. Yemekten sonra da tatlı yenir.
Gerek yemek gerekse tatlılar mutlaka evde ya-

Geleneksel giysiler yaşamın tüm zamanlarında kendini göstermektedir.

pılır. Çarşıda pek yapılmaz ve çarşıda yaptırılan yemek ve tatlıya da sofrada itibar edilmez. Bazı evlerin kendine özgü, meşhur yemek ve tatlıları vardır. İyi hazırlanmış yemek ve tatlı getiren önce methedilir, iltifatlar yağdırılır, gurur okşanır ve sonunda da ödül olarak bir ziyafet yüklenir.

Oda geleneği: Oda, sıra gecelerine çok benzer. Aynı çevrenin arkadaşları belirli bir yerde bir oda veya bir daire tutar ve sererler. Sergi için gerekli eşya ve malzemeleri ya çarşıdan ortaklaşa alırlar, ya da herkes evinden bir şeyler getirir. Bir de işleri yapacak, etrafı temizleyecek bir adam tutarlar. Odanın bütün giderleri ortaklaşa ödenir.

Odada cumartesi öğleden sonra ve pazar günleri oturulur. Odaya her gece belirli bir saatte gelinir. Orta hizmetini gören adam, daha evvel gelir. Temizliği yapar, mangalı ya da sobayı yakıp odayı ısıtır. Acı kahveyi hazırlar. Nargile içenlerin nargilelerini temizler. Odaya sahaniye usulü yemek getirilebildiği gibi harafane de yapılarak çeşitli yemekler ya da çiğköfte yapılır ve yenir. Odadaki yemekleri yemek yapabilenler yapar. Odada oyunlar oynanır, saz çalınıp türküler ve gazeller söylenir. Sohbet edilir, hatıralar anlatılır ve kitaplar okunur. Oda genelde her gece açılır. Bilhassa yağmurlu ve soğuk kış günlerinin pazarlarında oda âlemleri çok güzeldir. Pazar günleri hava açık ve kıra gitmeye uygunsa oda arkadaşları hep birlikte kıra giderler. Bu bir köy olabileceği gibi, bahçe de olabilir.

Bazı odalar devamlı olur. Yani yaz kış devam eder. Böyle odalarda mutfak malzemeleri, yemek takımları ve küçük bir kiler de bulunur. Kilerde yağ, bulgur, salça, tuz, biber, baharat pirinç gibi yiyecekler bulunur.

Domino oynayanlar.

Bağ bahçe dağ gezme ve yatı geleneği: Bağ, bahçe dağ gezme ve yatmaları Şanlıurfalı'ya özgü bazı özellikler taşır. Kırlara bahar ve yaz aylarında gidilir. Kişi sınırlaması yoktur. 5 ila 20 arkadaş arasında değişir. Yatıya devamlı, ya da bir iki geceliğine gidilir. Devamlı gidenler, daha donanımlı giderler, gidecekleri yere önce halı, kilim, keçe ve hasır gibi yere serilecekle-rle yataklarını götürürler. Geceleri soğuk olacağı gibi kürkler de unutulmaz. Ayrıca, gerekli mutfak malzemeleri, mangal, kebap için şiş ve kömür de götürülür. Yatıda genellikle 1-2 gün kalınabilir. Bir ay ya da daha fazla kalan gruplar da olur. Kalma süresi, arkadaş grubunun durumuna göre değişir.

Cumartesi ve pazar günleri devamlı kalınır. İş günlerinde ise, sabah erkenden şehre gelinir, akşamları dönülür. Yemek ya sırayla yapılır, ya herkes elinden geleni yaparak ortaya koyar, ya da yemek pişirmesini bilenler devamlı yemek yapmayı üslenirler. Her grup bir adam tutar. Bu adam etrafı temizler, bulaşıkları yıkar, ateş yakar ve gerekirse şehre giderek malzeme ve yiyecek satın alır. Ulaşım ve yük taşıma aracı genellikle ya bir merkep ya da bir beygirdir.

Geceleri sazlar, cümbüşler çalar, davudi sesliler gazel ve türküler okur. Bu gazel ve türküler etraftaki komşu gruplardan duyulur. Duyanlar da, gazel, türkü ve hoyratlara cevap verirler. Bu hallerde bazen iddialaşmalar olur. Karşılıklı söylemeler sabaha kadar devam eder. Dağlarda yatıya kalmak çok eski bir gelenektir. Gitmenin, kalmanın, yemek hazırlamanın, yemek yemenin, oturmanın ve eğlenmenin bir adabı vardır. Adaba uymayanlar, taşkınlık yapanlar gruptan uzaklaştırılır.

Bir ya da iki geceliğine yatıya gidenler ise ya cuma, ya da cumartesi akşamı gidip pazar akşamı dönerler.

Geçmişte kadınlar da kıra giderlerdi. Çarşamba ve cumartesi günleri öğleden sonraları genellik-

le aile fertleri, komşu ya da akraba eşliğinde giderlerdi. Kadınların gittikleri gezi yerleri günümüzde artık iskân sahaları oldu, gecekondularla kaplandı. Kadınlar genellikle çiğköfte ile giderler; bazen de evde yaptıkları yemekleri götürürlerdi. Özellikle erkeklerin gittikleri başlıca dağ ve mesire yerleri şunlardır: Kanlı Mağara, Delikli Mağara, Şeyh Maksut, İpek Mağarası, Merkefe, Top Dağı, Dip Karlık, Karlıklar, Dev Teşti, Halepli Bahçesi, Karaköprü, Cavsak Su ve Zeytinlik.

Harefene: Harefene akran ve samimi arkadaşlar arasında olur. Varlıklılar ve gençler harefeneye pek itibar etmezler. Bu bakımdan harefene daha çok dar gelirliler arasında yapılır. Harefenede yapılan masrafları bölüşmek esastır. Tüm masrafları bir ya da iki kişi yapar. Sonra bölüşülür. Harefene gündüz olabileceği gibi gece eğlencelerinde de olur.

Sünnet düğünü: Sünnet düğününde yine kirve denilen vekil vardır. Kirve sünnet olacak çocuğu veya çocukları kucağına alarak sünnet ettirir.

Sünnet düğününden birkaç gün önce, gelecek olan misafirlere verilmek üzere yemekler hazırlanır. Sünnet düğününün belli başlı yemeği yörede tirit denilen yemektir.

Sünnet düğününden bir gün önce sünnet olacak çocuk at, atlı araba, otomobil vs binek hayvanı veya vasıtalardan biriyle şehirde gezdirilir. Genellikle Dergâh denilen İbrahim Halil Camii'ne götürülür ve buradaki kutsal sayılan suyla yüzü yıkanır ve içirilir.

Sünnet yapılacak günün (genelde pazar) sabahı erken saatlerde misafirler toplanırlar. Sünnet olacak çocuğu kirve kucağına alarak sünnet yapılacak masanın yanındaki yerde oturur. Sünnet anında uyuşturucu iğne yapılmadığından, sünnet olacak çocuk acıyı duymasın diye sürekli ağzına şeker ve lokum konur. Hazırlanan yatağına yatırılır. Yemeğe misafirler gruplar halinde alınır. Yemekten sonra ise yine acı kahve ve sigara ikram edilir.

Urfa'da turistler gece eğlenirken...

Kirvelik: Türk toplumunda kirveliğin yeri ve önemi büyüktür. Şanlıurfa'da ise kirvelik çok daha başka anlamlar yüklenir, derin bağlar kurar. Oğlunu sünnet ettirecek ya da evlendirecek ailenin kirvesi yoksa, aile reisi çok iyi düşünerek, ailenin kirveliğini yapacak uygun birisini bulur. Seçilen adaya kirvelik önerilir. Aday genellikle öneriyi kabul eder. Zira, kirvelik, bir onur ve itibar meselesidir.

Kirvelik kabul edilmişse, kirveye uygun bir hediye gönderilir. Bu çocukların sünnetine ya da delikanlının evlenmesine işarettir. Kirve hediyesini hoşnutlukla alır. Sünnet söz konusu ise, çocukların sünnet elbiselerini yaptırır; evlenme ise, düğün, süpha, hamam yemeği ve diğer törenleri üstlenir. Düğünde damadın elbisesini giydirir. Düğünde damadın yanı başında durur ve süpha ziyafetinde damat ile beraber tahtta oturur. Aşçıya, davulcuya, berbere, kahveciye ve gereken yerlere damat ile birlikte bol bol bahşiş verir. Damadın gerdeğe konulmasında bulunur. Düğünden sonra, uygun bir hediye ile evli çifti ziyarete gider.

Kirve, ailenin kirvesidir. Genellikle kendisine, "kirve" diye hitap edilir. Kirve ile kirve olunan aile arasında çok sıkı ilişkiler kurulur. Bu ilişki, kan bağı kadar yoğun ve güçlüdür. İki aile artık birbirinden kız alıp veremez. Kirvenin saygınlığı ve otoritesi tartışılmaz. Kirvelik, babadan oğula geçer. Eğer arada çok önemli bir problem çıkmaz ise kirvelik bağı asla kopmaz, devam eder. Beş-on kuşak ötelerden gelen kirvelikler vardır. Kirvenin oğlu olmaz ise, kendisinden sonra, kirvelik de noktalanmış olur.

Sıra Gecesi Geleneği

Sıra gecelerindeki yemek ziyafeti biraz değiştirilerek de olsa Urfalılar tarafından günümüze taşınmıştır.

Abuzer Akbıyık

Şanlıurfa denince akla gelen ilk şey zengin folkloru olmaktadır. Bilhassa türküleri, türkücüleri, hoyratları, çiğköftesi ve sıra geceleri çok kişide iz bırakmaktadır. İşte Şanlıurfa folklorunda önemli bir yer tutan husus da "sıra gecesi" geleneğidir. Aynı veya birbirine yakın yaş grubunda gençlerin ve orta yaşlıların, kış gecelerinde haftada bir arkadaşın evinde sıra ile yaptıkları toplantılara Şanlıurfa'da "sıra gecesi" denmektedir.

Sıra Gecesi'nin Şanlıurfa kültür hayatındaki yerini şöylece özetleyebiliriz: Sıra gecesi bir halk mektebidir, bir eğitim-öğretim müessesesidir. Sıra gecesinde zaman zaman çeşitli kitaplar okunur ve yorumları yapılır. Bu nedenle birçok bilgiyi Şanlıurfalı sıra gecesinde öğrenir. Şanlıurfalı küçük yaşlardayken bazen babası kendisini sıraya götürür, genç yaşından itibaren de sıra gezmeye başlar, bu şekilde cemaatle oturup kalkmayı, gelenek ve göreneklerini, adab-ı muaşeret kurallarını, cemaatte konuşmanın adabını sıra gecesinde öğrenir. Sıra gecesinde arkadaşlıklar, dostluklara dönüşür ve çoğu zaman bu bir ömür boyu sürer, yeni arkadaşlar edinilir. Şanlıurfa'da müziğin gelişmesi ve yaygınlaşmasının en büyük nedeni sıra geceleridir. Bu gecelerde bir usta çırak ilişkisi içerisinde müzik öğretilir ve icra edilir, bu nedenle sıra gecelerine halk konservatuvarı da diyebiliriz. "Burada Şanlıurfalı; türküyü gazeli, hoyratı, şarkıyı, makamı, usulü, notayı öğrenir. Müzik terbiyesini burada alır.

"Sıra gecesi bir cemiyet gibidir. Keklik, at gibi belirli hayvanlara meraklı olanlar kendi aralarında sıra gecesi grubu oluştururlar, sıra gecelerinde sevdikleri konuları konuşur, görüş ve bilgi alış verişinde bulunurlar." "Sıra gecesi bir lobidir. Şanlıurfa'nın çeşitli sorunları sıra gecesinde konuşulur ve tartışılır, önemli birçok konularda kararlar alınır ve uygulanır, hatta Şanlıurfa'nın düşman işgalinden kurtarılması ile ilgili planlar sıra gecelerinde yapılmıştır." Sıra gecesi bir siyaset mektebidir, sıra gecesinde değişik siyasi görüş sahibi kişiler olabileceği gibi aynı görüşü paylaşan kişiler de olabilir ve memleket meselelerinde çoğu zaman ortak tavırlar alınır. Bu şekilde belediye başkanı ve milletvekili olmuş birçok Şanlıurfalı vardır. Ayrıca sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın yoğunlaştığı ve pratiğe dönüştüğü yerdir. Sıra gecesinden toplanan paralar çoğu zaman fakir kimselere yiyecek ve giyecek alımında kullanılır veya bir hayır müessesesine verilir. "Sıra geceleri edebiyatın, şairin, şiirin konuşulduğu nezih bir sohbet ortamıdır" Hülasa sıra geceleri eğitim ve öğretimin yapıldığı, usta çırak ilişkisi içinde müziğin icra edildiği, sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın sağlandığı, memleket meselelerinin konuşulduğu gecelerdir. Sıra geceleri "ses, saz, söz üstüne sohbet meclisidir, baştan sona muhabbettir, musikidir, edebiyattır, arifleri söze geldiği, çırakların dize geldiği, gönül güzellerinin göze geldiği, şiirlerin saza geldiği" gecelerdir. Sıra gecelerini erkekler kendi aralarında, kadınlar da kendi aralarında düzenlerler. Sıra gecesi kışın ilk haftasında başlar, bahar gelip kıra gitme zamanı gelinceye kadar devam eder.

Sıra gecesine gelenlere ilk olarak özel fincanlarla acı kahve verilir. Acı kahve iki defa verilir, bir defa verilmesi karşı tarafı rencide eder, çünkü bunun manası, karşı tarafı hesaba almamak, yarım adam saymak de-

mektir, üç defa üst üste içen ise kahveden anlamıyor demektir. Kahve fincanı içildikten sonra kahveyi dağıtana geri verilmelidir.

Kahveler içildikten sonra sohbet koyulaşmaya başlar. Bu gecelerde çeşitli konularda kitap okunur, bazen de misafir çağırılarak onun bilgisinden istifade edilir. Gece biraz ilerlediğinde çaylar gelir, çaylar içildikten sonra eğer müzik seven sıra gecesi bir grupsa artık müzik faslının zamanı gelmiştir.

Müziğin en güzel şekilde icra edildiği asbap geceleri, kına geceleri, dağ âlemleri yanında sıra gecelerinin ayrı bir yeri vardır. Şanlıurfa'da musikinin gelişmesinde, gençlerin yetişmesinde böylece musikimizin nesilden nesile aktarılmasında sıra gecelerinin büyük etkisi olmuştur. Sıra gecelerinden yetişen Şanlıurfalı sanatçılar ün kazanarak memleketimizi en güzel şekilde temsil etmektedir.

Müzik faslı Rast veya Dîvan makamından başlar, Hicaz, Uşşak gibi makamlar geçildikten sonra Kürdî makamında son bulur. Bu şekilde şarkı, türkü, gazel ve hoyratların söylendiği, sırasıyla birçok makam geçilir. Geçilen makamların sayısı gecenin durumuna göre değişebilir. Müzik faslında söylenen şarkı, türkü, gazel ve hoyratla, belli bir makam seyrini takip eder, buna "Urfa makam geleneği" denir. Eskiden makam geleneğine çok ehemmiyet verilir ve mutlaka o sıraya göre müzik icra edilirdi. Bugün ancak bir iki grup tarafından bu gelenek yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Müzik faslı bitince oyun oynama sırası gelir. Sıra gecelerinde genellikle "yüzük fincan" ve "tolaka" oyunu oynanır.

Oyun bölümü de bitince gece de bir hayli ilerlemiş olur. Arkadaşlardan biri sıra gecelerinin baş yemeği çiğköfteyi yoğurmak üzere hazırlıklarına başlar, elini güzelce yıkar, daha sonra kendisine yardımcı olmak üzere bir arkadaş alır ve çiğköftenin yoğrulacağı leğenin önüne oturur ve malzemeleri kontrol eder, eğer tamamsa yoğurmaya başlar. Çiğköftenin yoğrulması bitmek üzereyken sofrayı kurma hazırlıkları da tamamlanır. Sofraya çiğköftenin yanına yiyecek, mevsimine göre nane, hardal, marul, lahana ayrıca eşkili, salata çeşitlerinden bostana veya cacık, ayran ve yufka ekmek sofraya dizilir. Çiğköfte hazır olunca tabaklara konarak servis yapılır, ev sahibi ve yoğuranın sofraya gelmesi beklenir, geldiklerinde hep birlikte "Bismillah" deyip yemeğe başlanır.

Mahalli enstrümanlar eşliğinde verilen bir yemek ziyafeti.

Çiğköfte yendikten sonra tatlılar gelmeye başlar. Tatlı olarak dışarıda yaptırılan kadayıf veya evde yaptırılan katmer, cennet çamuru, şıllık, hırtlevik gibi mahalli tatlılar misafirlere ikram edilir. Kadın sıralarında palıza, küncülü akkıt, zingil, bastık, çekçek, sucuk ve kesme gibi mahalli tatlıların da verildiği olur. Tatlının yanında çeşitli meyveler de misafirlere ikram edilir.

Sıra gecelerinin en büyük özelliklerinden biri de sıranın başladığı ilk gece kararlaştırılan yemek ve tatlıdan başka herhangi bir çeşidin çıkarılmamasıdır. Mesela, ilk sırada çiğköfte ve kadayıf kararlaştırılmışsa bütün sıra arkadaşları bu kurala uymak mecburiyetindedirler. Buna uymayıp bir çeşit daha fazla yapan kişinin sırası sayılmayarak cezalandırılmış olur. Bunun nedeni gelir düzeyi farklı olan sıra arkadaşları arasında bir eşitlik sağlamak, sıra gezenleri yemek çeşidi çıkarma yarışına sokmak içindir. Yemekler yendikten sonra acı kahve içilir, kısa bir müddet daha oturduktan sonra ev sahibinden müsaade alınarak bir dahaki hafta başka arkadaşın evinde olmak üzere sıradakiler evlerine dağılır.

Şanlıurfa'nın usta neccarları

Usta bir insan eli, ağaca değdiğinde, ağaca hükmettiğinde neler yaratıldığını görebilmeniz için Rızvaniye Camisi ve Eyyubiye Medresesi'ndeki ağaç süslemelerini görmeniz gerekir. Mutlaka il müzesine de uğramalısınız, buradaki kapı ve pencere, dolap, sandık ve ayna gibi ahşap eserlere bir göz atmalısınız. Gördüğünüz güzellikler karşısında "bunları kimler yaptı" sorusu aklınıza gelecektir. Dönüp bu ustaları arayacaksınız... Onlara ince neccar denirdi. Ustalıklarına söz edilemezdi. Ama şimdi yoklar. Adları neccar Pazarı'nda hâlâ sürüyor. Ama bugün neccar Pazarı'nda marangozlar çalışıyor. Bugünün marangozları alınmasın. Onlar da çok güzel ağaç işleri yapıyorlar. Ama onlar da biliyorlar ki eski Neccarlar bir başkaydı. Bir başkaydı çünkü, eskiden Neccarların yaptıklarının kıymeti biliniyordu. Sadece Şanlıurfa'da değil, yurdun her tarafında, ince neccar işleri aranıp soruluyordu. Sonra zaman değişti, Şanlıurfa'da bile estetik tercihi ince nakıştan değildi. Ürünlerin nasıl göründüğünden çok ne işe yaradığı ilgilendiriyordu, insanları. Ve neccarlar küstüler. Torunları bile bu işe yüz çeviriyordu. Ve neccarlık marangozluk oluverdi.

Neccarların elinden çıkan Şanlıurfa ağaç işlemelerinde 18. Yüzyıl süsleme sanatının özellikleri izlenirdi. Bu dönemin izlerini taşıyan ağaç işlemelerine Rızvaniye Cami kapısı ile müezzin mahfilinin alt kısmı ve Nakipzade Hacı İbrahim Efendi Medresesi Kütüphane Odası'nın kapısı örnek olarak gösteriliyor.

Ahşap işçiliğinin bu nadide örnekleri yazık ki artık Urfa müzesinde görülebiliyor...

18. Yüzyıl Türk süsleme sanatı örneklerinin dışında kalan örnekler ise mahalli bir üslup taşıyordu. Şanlıurfa evlerindeki kapı ve pencere kanatları, duvar kaplamaları, sandıklar ayna çerçeveleri mahalli üslubun örneklerini oluşturuyor.

Şanlıurfalı sanatkârlar tarafından yapılan eserlerdeki süsleme Cihat Kürkçüoğlu tarafından şöyle anlatılıyor: "Bir vazodan çıkan dallara bağlı palmetler, tam ve yarım dairelerin kesişmesinden oluşan kompozisyonlar, dairesel bir eksen çevresinde birbirini kesen çemberlerin oluşturduğu çeşitli rozetler, bir çiçek rozeti etrafından çarkıfelek şeklinde dönen dallara bağlı çok dilimli palmetler, rumi ve palmetlerden oluşan değişik bordürler evlerdeki en çok rastlanılan mahalli üsluptaki süslemelerdir.

Kapı ve pencere kanatlarındaki süslemelerde simetri esası göz önünde tutulmuş, motifler bulundukları yerlerin şekline göre değerlendirilmiştir. Şanlıurfa'daki ağaç eserlerde ağaç işçiliği tekniklerinden oyma, geçme, kafes, muşarabiye ve kakma teknikleri büyük bir ustalıkla uygulanmıştır."

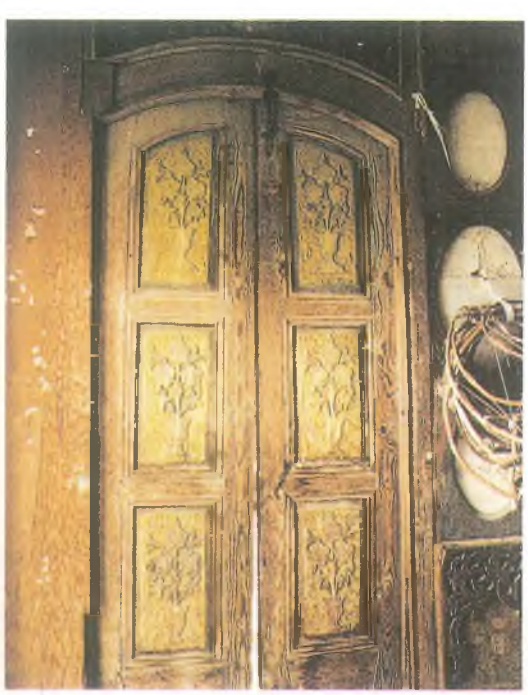

Şanlıurfa'nın ihram dokumacılığı

Şam'a Halep'e yakın olan Şanlıurfa'da tarihin her döneminde rengarenk kumaşlar gelip geçmiştir. Şanlıurfalı istediği renk ve desende kumaşa her zaman rahatlıkla sahip olabilmiştir. Bu rahatlık da doğal olarak kentte dokumacılığın gelişmesini engellemiştir. Kumaş dokumacılığı yaygınlaşmamıştır ama ihram ve bez dokumacılığı kentte öteden beri sürdürülmektedir.

Şanlıurfa'da 19. Yüzyıl'a kadar yöredekilerin "kahke bezi" adını verdikleri bir pamuklu bez cinsi dokunuyordu. Kahke bezi Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde de yerini almıştır. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde kahke bezi'nden "Musul bezinden bile güzel kapu gibi sağlam bez" olarak söz ediyordu. Şanlıurfa'da kahke bezinin yerini 19. Yüzyıl'da ihramlar almaya başladı.

İhram baştan ayaklara kadar inen ve gözler açıkta kalacak şekilde el yardımıyla yüzü kapatan kadın boy örtüsüdür. İhramların günümüzde kullanımı azaldığı için artık üretilmemektedir. İhramların dokuma tekniği ve motiflerinde Erzurum'un etkisi belirgindir.

İhramların yünden dokunmaları ortak özellikleridir. Tezgâhtaki genişlikleri 80 - 100 cm arasında değişen ihramlar, kullanılmak üzere yan yana dikildiklerinde genişlikleri 180 cm, boyları da 225 - 230 cm olur. Saçaklar, çözgü uçlarının düğümlenmesi ya da bastırma ipliği kullanıla-

Bedesten'den bir görüntü.

rak yapılır. İhramlar çoğunlukla doğal yün rengindedir. Ak ve "sütlü kahve", "havai", "şeker boz" denilen açık mor yaygındır. Az da olsa yeşil, al, pembe, sarı ya da maviye boyanmış yünden dokunmuş ihramlara da rastlanır. Çözgü ve atkısı ayrı renkte olan ihramlar geçmişte çok ünlüydü.

"Eriş", "mekik", "baklava dilimli yollu", "payam", "tud" (dut), "kepenek" ve "sandıklı" başlıca motiflerdir.

Dokumacılık Şanlıurfa ağzında "cülhacılık" olarak adlandırılır. Cihat Kürkçüoğlu'nun yaptığı tanıma göre cülhacılık yün ipliği, pamuk ipliği, ve floşun kamçılık tezgâhın tek ayakla çalışan çeşidi olan "çekmeli" tezgâhlarda dokunarak "yaşmah", "puşu" gibi baş örtüsü, "ihram" gibi kadın boy örtüsü haline getirilmesini kapsar.

Ne yazık ki; cülhalıcık denen dokumacılık son yıllarda Şanlıurfa'da önemini yitirmiştir. 1800'lü yıllarda 200'ü aşkın dokuma tezgâhının sayısı bugün bir elin parmaklarıyla gösterilebilecek kadar azalmıştır. İhram dışındaki Şanlıurfa dokumalarında özel bir yer tutan yaşmah, kadın başörtüsü olarak kullanılır. Yaşmah pamuk ipliği ya da floştan dokunur.

Bu yörede bakır, bakır çağından beri işleniyor

Şanlıurfa el sanatları içinde bakırcılığın bulunması hiç de şaşırtıcı değildir. Kalkolitik yani Bakır Çağ'da bile insan yerleşiminin bulunduğu yörede, bakır tanıdık bir madendir. Şanlıurfa'da yapılan arkeolojik kazılardan bakırın kullanıldığı objeler Türkiye'nin pek çok yerindeki müzelerde sergilenmektedir.

Bakırcılık her zaman yörenin en önemli el sanatları arasında yer aldı. Ta ki, alüminyum bulununcaya dek. Bir yandan alüminyum bir yandan plastik, bakır kap kacağa olan talebi azaltınca ustalara da yapılacak çok fazla şey almıyordu. Bakır ustaları 1960'lardan itibaren meslek-

MAMET KISILABI

lerini bırakmak zorunda kalıyorlardı. Günün gerçeği tarihi binlerce yıla dayanan bir sanatı yok edecekti. Ancak daha sonra bakırcılık yeniden keşfedilecekti. Bizim reddettiğimize batılı turistler bayılıyordu. İstanbul Kapalıçarşı'da aradıkları bakır objelerdi. Batılılar'ın ilgi gösterdiği sanata neyse ki, kentliler de ilgi gösterecekti. Ve böylelikle bakırcılık tümüyle ölmeden günümüze dek erişebildi. Tabii ki bakır mutfak araç gereçlerine yerel talep de bakırcılığın tümüyle yitip gitmesine engel oldu.

Cihat Kürkçüoğlu'nun verilerine göre, 1950'li yıllarda 100 işyerinde 300 usta ve kalfa bakırcılıkla uğraşırken günümüzde 10 işyeri ve 30 usta bakırcılığı sürdürmeye çalışıyor.

Bakıra olan talebin değişmesi bakırdaki teknikleri de etkiliyor. Geçmişte kap kacak yapımında kullanılan dövme çekiç tekniğinin bugün turistik objelere talep nedeniyle kabartma çekiç tekniği aldı.

Turistlere yönelik objeler arasında genellikle tarihi yerleri konu alan kabartmalı tepsiler, tabaklar ve cezveler yer alıyor. Yöre halkının bakıra olan talebi ise tümüyle yerel mutfak kültürüne dayanıyor. Aşiretler arasında 300-500 kişiye verilen ziyafetlerde bakırdan yapılan kazanlar elbette ki Şanlıurfa ustalarının elinden çıkıyor. Şanlıurfa'da yemek çeşitlerine göre, kaplar da değişik formlarda hazırlanıyor.

Urfa'da Kürkçüler Çarşısı'nda bir grup kürkçü hala eski usüllerle üretim yapıyor...

Dericilik ve kürkçülük

Günümüzde teknolojiyle gelişen fabrikasyon üretimi el sanatlarına olan ilgiyi azaltıyor. Şanlıurfa'da da pek çok el sanatı gibi dericilik de çağa yenik düşenler arasında yerini alıyor.

Tarih boyunca hayvancılığın en önemli ekonomik geçim kaynaklarından olduğu Şanlıurfa'da büyükbaş ve küçükbaş hayvanların derileri değerlendiriliyordu. Öküz, inek, deve gibi büyükbaş hayvanların derilerinin işlenmesi sanatına yörede "gön dabbaklığı" adı veriliyordu. Büyükbaş hayvanların derilerinin işlendiği tabakhane Aşağı Dabbakhane adını alıyordu. Ahırvan da denilen bu tabakhanede işlenen deriler postallarda yüz ve astar olarak kullanılıyordu. Büyükbaş hayvanların derilerinin kalın olması nedeniyle işlenen ürünler saraçlıkta da değerlendiriliyordu. Yukarı Dabbakhane denilen tabakhanede ise koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanların derileri işleniyordu.

Şanlıurfa'da dericilik yok olurken kürkçülük halen devam ediyor. Ancak burada üretilen kürkler kentlilerin kürk tanımından biraz farklı. Kuzuların tüylü derilerinden yapılan yakasız, dış kısmı, şakaf denilen siyah kumaşla kaplı aba gibi bol giysiye Şanlıurfa'da kürk deniliyor. Kürkler, derisi kullanılan kuzuların yaşlarına göre; ince, orta ve kalın kürk olarak üç sınıfa ayrılıyor. Henüz ana rahmindeki kuzulardan yapılan ince kürkler en makbulü sayılıyor.

Kürklerin renkleri de değerlerini belirliyor. Siyah tüylü kuzulardan yapılan kürkler en değerlisi kabul ediliyor. Ancak siyah tüylü deri bulmakta güçlük çekildiğinden, daha çok beyaz ve alaca renkli kürkler imal ediliyor.

Kürk yapımında kullanılan kuzu derilerinin çok azı Şanlıurfa'dan karşılanabiliyor. Deri ihtiyacı ağırlıklı olarak Tokat, Afyon ve Isparta'dan sağlanıyor.

Keçeye olan talebin her geçen gün azalması üreticileri kaygılandırıyor.

Ve keçeye su verildi...

Bu tarihi sanat Şanlıurfa'da çok eski tarihlerden bu yana bilinmekteydi. Ancak yöreden olmayanlar için keçe sadece duydukları bir malzeme çeşidiydi. Seyredenler Prof. Dr. Metin Sözen'in TRT'de yayınlanan belgeseli; "Keçenin Teri" ile birlikte keçe sanatının ne denli zor olduğuna tanıklık ettiler. İnsan emeği, insan terinin yünle buluşması olan keçecilik Şanlıurfa'nın geleneksel sanatları arasında yer alıyor. Keçecilik de diğer pek çok el sanatı gibi yok olmaya doğru gidiyor. Keçeci Pazarı denilen çarşıya adını veren keçecilik sanatının eski önemini yitirmesinde, bir yandan keçe yapımının çok zahmetli bir iş olması diğer yandan, fabrikasyon ürünlerin imal edilmesinin etkisi büyük.

Şanlıurfa'da yapılan keçe türleri çoban keçesi, kış keçesi, ev keçesi, sedir keçesi, at keçesi, olarak adlandırılıyor.

Kepenek olarak da adlandırılan çoban keçesi, beyaz ve mor yünden yapılıyor ve genellikle nakışsız oluyor. Tek parça halinde yapılan bu keçeler, çobanları kışın soğuktan yazın da güneşten koruyor. Kış keçesi, beyaz yünden, düz ve nakışsız olarak yapılıyor ve kış aylarında yün minderler üzerine seriliyor. Bu keçeler genellikle yapıldıktan sonra turuncu ya da pembe renge boyanıyor.

Mor, siyah ya da beyaz renklerde olan Ev keçesi, evlerde yaygı olarak kullanılıyor. Sedir keçesi, sedir boyutlarında yapıldığından bu adla anılıyor. At keçesi eyer görevini görüyor. 2 cm kalınlığında olan bu keçenin üzerinde değişik renklerde zikzak desenleri ile ay-yıldız motifleri bulunuyor.

Oldukça zahmetli bir işlem olan keçe yapımı, yünlerin ağaç bir tokmakla hallaç tarafından vurulmasıyla başlıyor. Tokmaktan sonra, ayakla tepme işlemine geçiliyor. Daha sonra yüne su veriliyor ve ikinci tepme işlemi başlıyor. İkinci tepme işleminden sonra yünler sıkışıyor ve malzeme "ham keçe" haline getiriliyor. Ham keçe "pişirilme" işlemi için Keçeci Hamamı'na götürülüyor. Ve bu safhada işin en zor yanı başlıyor. Bir insanın kucaklayabileceği şekilde katlanan keçeyi hamamda ustalar göğüsleriyle dövmeye başlıyorlar. Keçeyi göğüsleyen ustanın teri, hamamın sıcaklığı ve su yüne karışıyor. Keçeyi göğüsleriyle döven ustalar aralıksız bu işi 5 saat sürdürüyorlar. 5 saatlik oldukça zahmetli göğüsleme işinden sonra 15-20 dakika süren son tepme işlemine geçiliyor. Artık keçe ortaya çıkıyor ve keçeler gölge ya da güneşte kurumaya bırakılıyor.

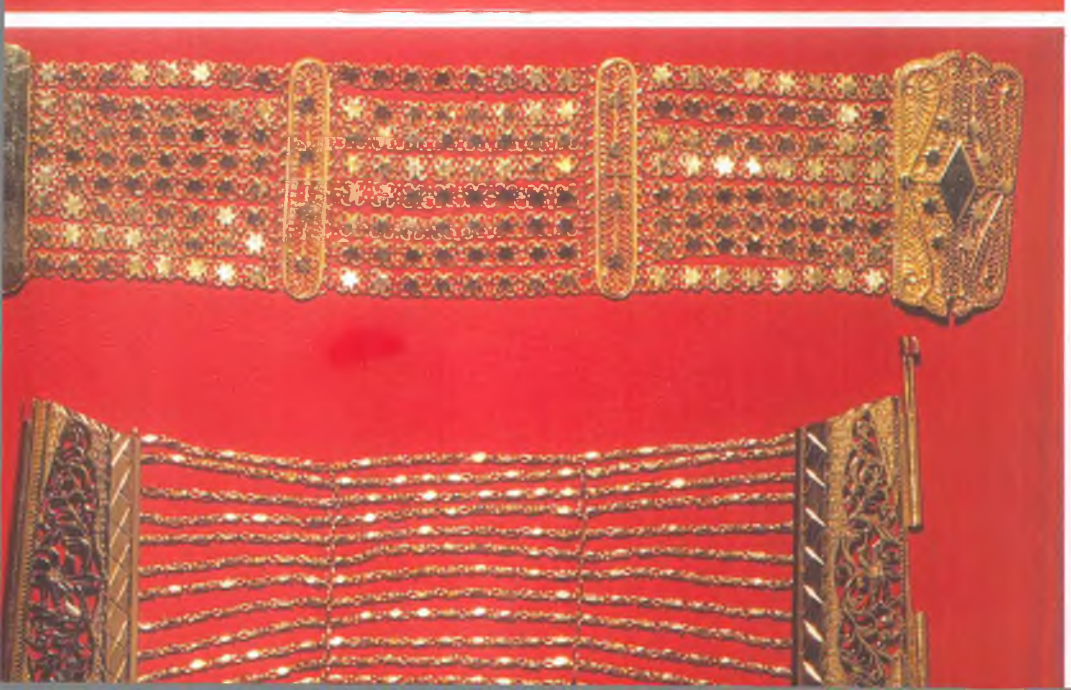

Urfa da altın işlemeciliği çok önemlidir. Çünkü Urfa düğünlerinde yüklü miktarda altın geline takılmaktadır. Bazen gelinin kolları bileziklerle dolduğu için, bilezikler torbalara konmaktadır.

Kuyumculuk

Şanlıurfa'nın geleneksel el sanatları içinde kuyumculuk da önemli bir yer tutuyor. Kentin Halep'e yakınlığı nedeniyle, Halepli ustalar tarafından getirilen kuyumculuk yöre kadınının altın takıya düşkünlüğü nedeniyle günümüzde de önemini sürdürüyor. Günümüzde Eski Kuyumcu Pazarı denilen yer, adından da anlaşılacağı gibi geçmişte kuyumculara ait bir pazardı. Bugün ise kuyumcular Pamukçu Pazarı ile Kınacı Pazarı'ndaki Kapalıçarşı'da sanatlarını sürdürüyorlar.

Şanlıurfa kuyumcularının ürettiği takılar tümüyle yerel beğenilere uygun olarak hazırlanıyor. Ve bu beğenilerde de daha çok Halep işi takılardan etkilenme göze çarpıyor. Yüzyıllar boyu Halep'le ticari ve kültürel ilişkisi süren kentin, Halep'ten etkilenmesi elbette ki çok doğal. Şanlıurfa işi takılar, diğer yörelerde örneğine pek rastlanmayan şekilde 21 ayar altından üretiliyor. Ve takı modelleri yöreye özgü adlarla anılıyor.

Boyna takılan gerdanlıklar telkâri akıtmalı, hasırlı gerdanlık, haplı gerdanlık vb gibi adlarla anılıyor. Kolyeler ise Şanlıurfa'da Frenk bağı, koruklu kolye, oymalı piramit gibi yorumlarla adlandırılıyor. Bilezik çeşitleri ise epeyce fazla; Tahta bilezik, ahıtma bilezik, fişenkli bilezik, inci telkâri bilezik, hunili bilezik, haplı bilezik, parparalı bilezik, ayneli bilezik, yılanlı bilezik, kordonlu bilezik, bunlardan sadece bir kısmını oluşturuyor. Yüzükler, küpeler, iğneler ve kemerler de genellikle bilezik ve gerdanlığın takımı olarak benzer adlarla anılıyorlar.

Şanlıurfa'da takıların hepsi kentte üretilmiyor. Maraş, Van ve İstanbul işi takılar da Şanlıurfa'da çok tutuluyor.

Diğer el sanatları

Şanlıurfa'da yerel ihtiyaçlar doğrultusunda tarakçılık, kazazlık, çulculuk ve kuyumculuk ta geleneksel el sanatlarını oluşturuyor.

Plastik taraklar her yörede olduğu gibi Şanlıurfa'da da tarakçılık sanatını yok etti. Artık Şanlıurfalı genç kızlar güzelim uzun saçlarına tarakları babalarının Eski Arasa Hamamı ile Abdülvahit Tekkesi arasında sıralanan tarakçı dükkânlarından almıyorlar. Onlar da Türkiye'deki diğer genç kızlar gibi fabrikasyon taraklara itibar ediyorlar. Şanlıurfa'nın tarakçı ustaları devenin bacak kemiği ile, ceviz ve armut ağaçlarını kullanırlardı. Deve kemiğinden yapılan taraklar fildişi taraklara benzerdi. Ve ağaçlardan yapılan taraklardan daha çok ilgi görürdü.

Türkiye'de ipekçiliğin tek merkezi Bursa olarak bilinir. İpekçilik söz konusu olduğunda Şanlıurfa'nın adı geçmez. Oysa dut ağaçlarının yaygın olarak bulunduğu Şanlıurfa'da yaklaşık 100 yıl kadar önce ipekçilik, yaygın bir işti.

Yörede ipek ipliğinin el ile bükülerek işlenmesine kazazlık deniliyor. Kazzaz Pazarı denilen kapalı çarşıda bu sanatı sürdüren ustalardan günümüze sadece bir iki tanesi gelebildi. Artık Şanlıurfa'da ipek böceği yetiştirilmediğinden bu ustalar da ipliklerini Bursa'dan getiriyorlar.

At, eşek ve deve yakın zamana dek Şanlıurfa ulaşımında çok ağırlıklı yer tutuyordu. Binek hayvanlarının bu kadar yaygın kullanılması nedeniyle de yörede çulculuk diye adlandırılan semercilik işi çok yaygındı. Semercilik de kaybolan el sanatları arasına girdi. Azalan talebi şu anda az sayıdaki çulcu ustası karşılıyor.

Ahilik kültürü üzerine

Şanlıurfa'da yüzyıllardan beri süren geleneksel el sanatları temelinde "usta-çırak" ilişkisine dayanan ve birtakım sosyal ve kültürel kurallarla belirlenmiş "Ahilik" geleneğini oluşturmuştur. Şanlıurfa'nın tarihi çarşılarında zanaat grupları-

Urfa çarşılarında el sanatlarını günümüze ulaştırmış insanlardan bir kesit.

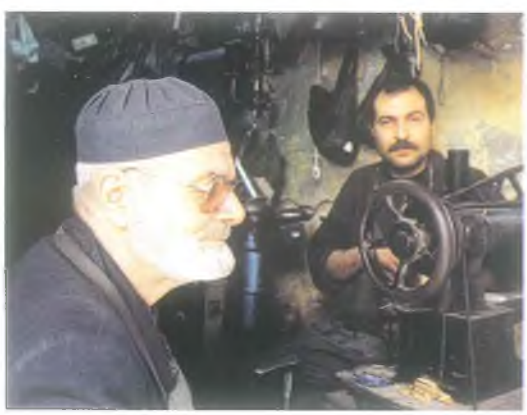

Faraşçılık, ayakkabıcılık, yemenicilik ve demircilik bizleri geçmiş döneme bağlayan köprüler olarak yaşamaya devam ediyor.

na aynı çatıda toplanan ustalar, mesleklerini dünden bugüne ulaştırmışlardır.

Günümüzde de esnaf arasında temelleri Ahilik kültürüne dayanan güçlü dayanışma sürüyor. Şanlıurfa üzerine folklorik araştırmalar yapan Abuzer Akbıyık gelenek ve göreneklerin halen canlı olarak yaşatıldığı bir esnaf grubuna örnek olarak Sipahi Pazarı esnafını gösteriyor.

Halı, kilim, ev yaygıları, kürkten yapılmış giyim eşyaları ve halı yastıklarının satıldığı pazarın bir şeyhi ile idare heyeti olduğunu belirten Akbıyık, çarşının kurallara uymayanların şeyh tarafından cezalandırıldığını söylüyor. Sipahi pazarı her sabah Ahilik geleneğine dayanan bir duayla açılıyor. Şeyhin gözetiminde yapılan duada, "Evvela, Euzubillahimineşşeytanirracim. Bismillahirrahmanirrahim. Ehli iman ve ehli İslam ervahı şerifleri içün, Allah rızası içün el fatiha...," denilerek esnaf fatiha okumaya davet ediliyor. Hazır bulunanlar fatiha suresini okuduktan sonra duaya devam ediyorlar "Yarabbi hayırları fethedesen, şerleri defedesen, münkır, münafik zalımın şerrinden nefzemin edesen, Gözedin kefili almadan, parasını vermeyin mal sahibinin, harcı unutmayın, cümleten hayırlı işler" diyerek duayı bitirir.

Abuzer Akbıyık dua ile açılan çarşıda başlayan mezadı şöyle anlatıyor:

"Üretici veya müşteri malını orada bulunan bir esnaf aracılığıyla bir dellala vererek sattırabilir veya doğrudan bir dellala vererek sattırabilir. Malı dellallar sırtına alarak oradaki esnafı dolaşır. Esnaftan biri mal için bir fiyat söyler. Bunun üzerine diğer esnaflar açık arttırmaya girerek malı almaya çalışır. Kim en fazla para söylemişse mal onda kalır. Mal sahibi malını o fiyata satmaya razı olursa malı alandan gidip parasını alır. Bu paradan yüzde 5 belediye harcı ve yüzde 5 dellallık kesildikten sonra malı satılanın parası verilir."

Bu pazarda malın satışı paranın alınışı, mala pa-

ra söylenişi gibi hususlar belirli kurallara bağlıdır. Bu kurallar herhangi bir dellal veya esnaf tarafından ihlal edilirse esnaf idare heyeti aracılığıyla çarşının şehri o kişinin "harcını keserek" ceza verir. O esnafın harcının kesildiği gün kadar kendisine dellal tarafından mal getirilmemesi demektir. Yani ceza müddetince o esnaf pazardaki açık arttırmadan mal alamaz. Esnaf daha ağır bir suç işlerse dükkân kapatma cezası dahi verilebilir. Ahilik geleneğine göre esnaf malının kusurunu satışta söylemek zorunda. Eğer kusuru söylemez ve bu kusur da ortaya çıkarsa, hatalı esnaf şeyhin vereceği cezaya rıza göstermek zorunda kalıyor. Esnaf arasındaki ekonomik dayanışma da hâlâ geçmişteki gibi sürüyor. Ekonomik açıdan zor duruma düşen esnaf için şeyhin emriyle diğer esnaflardan para toplanabiliyor.

Ve Ahilik geleneği tüm özellikleriyle Şanlıurfa'da sürmeye devam ediyor.

Kırların renklerine bürünen kadınlar

Şanlıurfa'da yaşamın her alanında hüküm süren gelenekselliğin kıyafete yansımaması düşünülemez bile... Pek çok yörede müzeye kalkan geleneksel kıyafetler bugün bile, Şanlıurfalı kadının ve erkeğin üzerindedir.

1925'lerdeki Şapka Devrimi pek çok yerde gönüllü olarak kabul görürken, dirençle karşılanan iller arasında Şanlıurfa adını liste başına yazdırmıştı. Şanlıurfa'ya her zaman batı tarzı kıyafet yerine coğrafi yakınlık nedeniyle Arap tarzı kıyafet daha yakın gelmiştir. Kent merkezinde çağdaş kıyafetler daha belirginken, kırsal alanda Halep, Suriye işi ipekliler ya da taklitlerinden oluşan kumaşlardan şalvar ve çarşaflar yaygındır.

Şanlıurfa ağzında "yaşmak" adını alan ipek başörtüsü ve peçe, yöre kadınlarının başlığıdır. Peçenin yasaklanmasıyla yöre kadınları siyah renkli örtüleri ağızlarının üstünü örtecek şekilde bağlayarak, sorunu çözmüşlerdir. Eşarpların bu şekilde bağlanmasına yörede bürük denir.

Genç kızların başlığı al fes ve üzerine sarılan puşudan oluşur. Gelin başlıkları daha da süslüdür. Altınla süslü, üstüne "neçek" denen ak başörtüsü ya da yaşmak bağlanan tepelik biçimindeki gelin başlıklarına "köfü" olarak adlandırılır.

Kadınların entari olarak adlandırılan elbiseleri topuklarına dek uzanır.

Urfa müzesinde Urfalı kadınlara ait kıyafetler.

Allı güllü, rengarenk desenlerden oluşan entarilerin içine de mutlaka yakasız gömlek giyilir. Entarilerinin üstüne de gabardin kumaştan yapılan yarım kollu yakasız ceket gibi bir gömlek giyildiğinde kıyafet tamamlanmış olur. En üste giyilen bu gömleğin adı "kırkdüğme"dir. Önü, boyundan bele kadar iplikten yapılan küçük düğmelerle bağlanan bu gömleğe ismini doğal olarak düğmeler vermiştir. Entarinin altına ağı olukça bol, paçaları dar olan şalvar giyildiğinde kıyafet tamamlanmış olur. Eğer kadınlar evlerinden dışarı çıkarlarsa beyaz renkli bir örtü olan ihrama bürünürler.

Her yerde olduğu gibi burada da kıyafetler arasında sınıf farkı vardır. Zengin olan yani ağa eşi ya da kızı olanlar entarilerinin üstüne kadifeden, sırma işlemeli, dize dek uzanan ceketler giyerler. Onların çorapları naylondur. Kırsal kesimde yaşayanlar ya da yoksulların ayaklarında yün çoraplar vardır. "Kalıç" denen potin, topuksuz-ağzı geniş postal ve kara lastik en yaygın ayakkabıdır.

Erkek giyiminde Arap etkisi yaygındır. Bu etkide; Arap ülkeleriyle ortak paylaşılan sıcak ikliminde de büyük rolü vardır. Erkeklerde göğsü açık entarilere rastlanır. Entariler, abani, cebeliye, çıta, atlas, yandı döndü, ipekli alacak, kutnu gibi değerli kumaşlardan dikilmektedir. Açık kalan göğüs, yine ipekliden "sıkma" ile yani bir tür yelek ile örtülür. Üste entarinin kumaşından, yoksullarda kaba kumaştan ceket giyilir. Kış aylarında da keçe ya da dokumadan geniş abalar giyilir. 'Arakçın' denilen takke, işlemeli puşu, 'cemadan' denen bir örtü, cemadanın üstüne sırma işlemeli keçi kılından burma 'igal' geçirilerek oluşturulan başlıklar bugün de özellikle köylerde yaygınlığını korumaktadır. Gömlek, şalvar, yerli deriden postal, yemeni erkek giyiminin vazgeçilmez öğeleridir. Şalvar giyiminde bel kısmına özel kumaştan yapılan 'kuşak' sarılır.

Urfa evi iç görüntüsü çeşitli renklerde puşular ve başlıklar *(Sol sayfada)*

Bedesten ve Urfa kıyafetleri diken terzi.

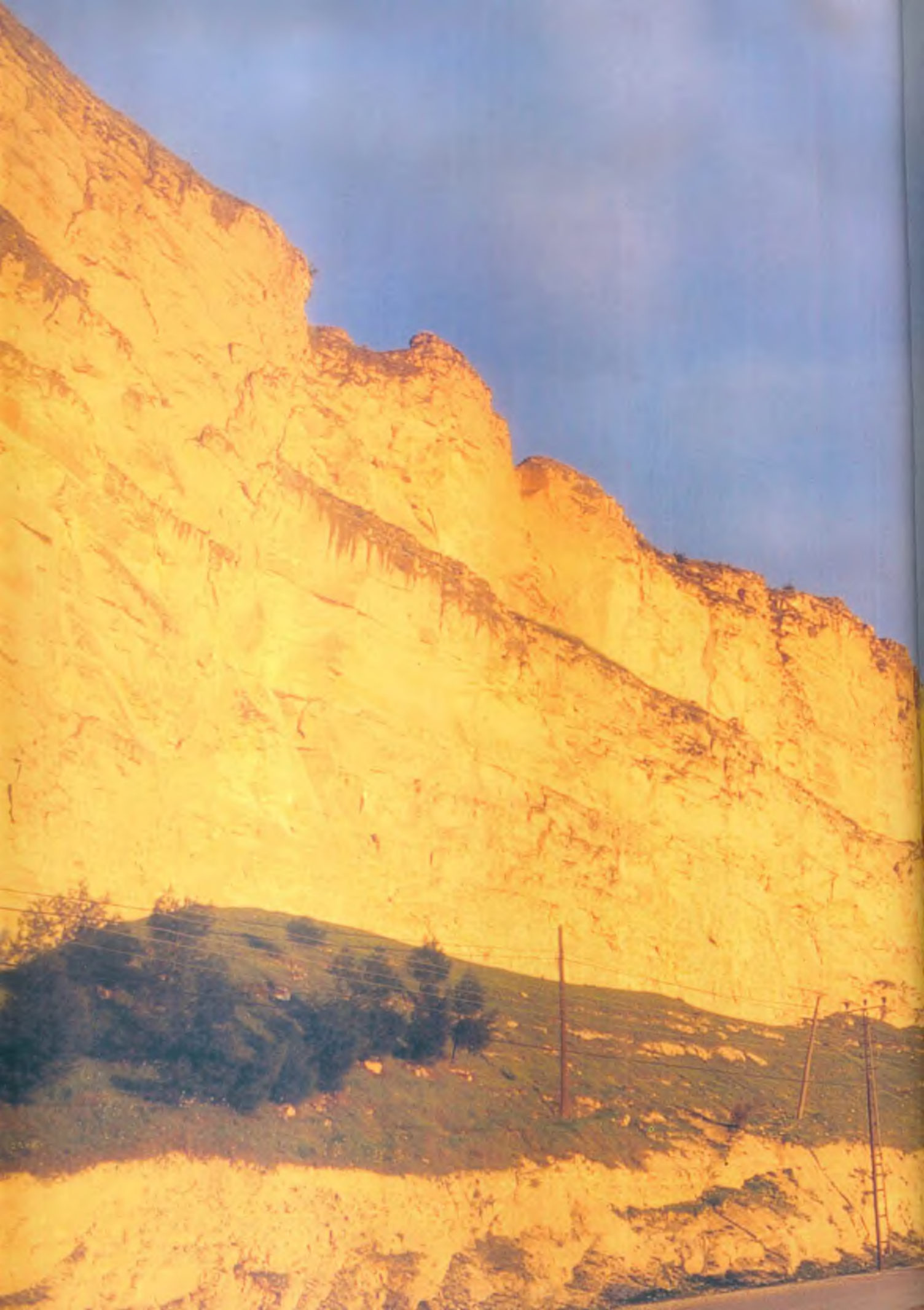

Akçakale, Birecik, Bozova, Ceylanpınar, Halfeti, Hilvan, Siverek, Suruç, Viranşehir, Harran

Şanlıurfa'nın ilçeleri

Şanlıurfa merkez ilçesi adına uygun olarak kentin tam ortasında diğer ilçelerle çevrelenmiştir. Kuzeyde Hilvan, kuzeydoğudan Siverek, doğudan Viranşehir, güneyden Akçakale, güneybatıdan Suruç ve kuzeybatıdan Bozova ilçeleri Merkez İlçeyi sarar. Merkez ilçe nüfusça kendisine komşu ilçelerin hepsinden büyüktür. 1980 yılında 206.508 olan nüfusu, 1990 yılında 372.020'ye çıkan Merkez İlçe, nüfus büyüklüğünü geçmişten bugüne korumuştur. 1997 yılında yapılan nüfus sayımını sonuçlarına göre merkez ilçenin nüfusu 535.412 olarak saptandı.

İlçe toprakları ağırlıklı olarak dağlar, platolar ve dalgalı alanlarla kaplıdır. Ki, bu alanlar ilçe topraklarının 3/4'ünü kapsar. İlçenin engebeli kesimlerinde yerleşmeler seyrek ve küçük nüfusludur. Bu kesimlerde zeytincilik yapılır.

İlçeye dek uzanan Harran Ovasının çevresi kırsal yerleşimin yoğunlaştığı yerlerdir. Harran'ın sulanmaya başlamasıyla ilçenin kaderi de değişmeye başlamıştır. Tahıl ve baklagiller üretiminin yanı sıra, sulanabilen yerlerde bağcılık,

meyve ve sebze yetiştiriciliği gelişmeye başlamıştır.

Merkez ilçede yaşayanlar ağırlıklı olarak kent merkezinde toplanmışlardır. 1990 nüfus sonuçlarına göre nüfusun 276. 528'i merkezde yaşarken ancak 95.492'si köylerde yaşamaktadır.

Köyler az nüfusludur ve dağınıktır. Bu nedenle, ilçede yerleşme sıklığı hayli yüksektir. Merkez İlçe geçmişte kuyumculuk, kazazlık, saraçlık, keçecilik, tenekecilik, dokumacılık, semercilik, kürkçülük, bıçakçılık, taşçılık, bakırcılık ve sepicilik gibi geleneksel el sanatlarının yoğunlaştığı önemli bir merkezdi.

Ancak günümüzde bu el sanatlarının pek çoğu yok olmaya başladı. El sanatları yok olurken, modern sanayiin gelişmemesi merkez ilçe için önemli istihdam sorunu yaratıyordu. Aslında merkez ilçe sanayileşme açısından diğer ilçelere göre daha şanslıydı. İldeki sınırlı sayıdaki birkaç sanayi kuruluşu da, merkez ilçede, özellikle il merkezi ve çevresinde toplanmıştı. Bunların başında, un ve bulgur fabrikaları gibi gıda dalındaki kuruluşlarla, kiremit ve briket fabrikaları gibi taşa-toprağa dayalı sanayi dalındaki işletmeler gelmekteydi. GAP'la birlikte merkez ilçe'nin de kaderi değişiyor. İlçenin tam ortasından geçen Karakoyun Deresi'nin ıslahı, yine bu derenin adıyla anılan iki katlı 170 araçlık otopark, 1 süpermarket, 1 sergi salonu, 115 dükkân, 48 büro, 1 restoran ve kafeterya, alt geçit ve 9 bin metrekarelik yeşil alan yatırımı ile merkez ilçe Güneydoğu'nun en büyük ticaret merkezine sahip olacaktır.

Bu yatırım bile sadece bir habercidir. Merkez ilçenin kanalizasyon, içme suyu ve arıtma projeleri yapılmıştır. GAP idaresi'nce yatırımları gerçekleştirilecek bu altyapı yatırımları, diğer ilçelerde olduğu gibi merkez ilçede de enfeksiyonlara dayanan sağlık problemlerini çözecektir. İnşaatı yeni tamamlanan 500 yataklı Devlet Hastanesi merkez ilçenin sağlık hizmetine büyük bir katkı sağlarken, diğer ilçelerden gelen hastalara da hizmet veriyor.

Hasat zamanı Fırat kıyısından Halfeti'ye doğru yol alırken ırmak kıyısındaki tüm köylerde bu görüntülere rastlamak mümkün...

Aldığı göçle birlikte imar sorunları yaşayan merkez ilçede imar planı ve 1/25.000 ölçekli çevre düzeni planı da yapılmıştır.

GAP'la birlikte daha şimdiden merkez ilçenin ticari hayatında canlanma görülüyor. Merkez ilçeye bağlı 2 ayrı organize sanayi bölgesi tüm Şanlıurfa sanayicilerine hizmet vermeye hazırlanıyor. Yanı sıra merkez ilçede yer alan Evren Küçük Sanayi Sitesi'nin ise 1. kısmında yer alan 500 işyeri tamamlanarak hak sahiplerine teslim edildi. 1. kısım 1995'ten bu yana faaliyetini sürdürürken, ikinci kısımdaki 500 işyerinin yapımı devam ediyor. Merkez ilçede yer alan Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası toplam 3799 üyesiyle 10 meslek grubunda faaliyet gösteriyor. 18 banka şubesinin faaliyet gösterdiği merkez ilçede yatırımlar hızla devam ediyor.

GAP'ın tamamlanmasıyla Şanlıurfa'nın kaderinin gelişmesi elbette tüm ilçelerle birlikte merkez ilçenin sosyo-ekonomik göstergelerini iyileştirecektir.

Bir sınır ilçesi: Akçakale

Akçakale de Anadolu'nun güneydoğusundaki medeniyetlere ev sahipliği yaptı. M.Ö. 9. Yüzyıl ortalarında Asur hâkimiyetinde olan yöre; M. Ö. 610'da Med ve Pers'lerin egemenliğindeydi. Büyük İskender'in M. Ö. 331 yılındaki Asya seferinde Akçakale de Makedonya Krallığı'nın toprakları arasına katıldı. Sölekidler, Osroene Roma, Bizans ve Sasani uygarlıkları sırasıyla yörede hüküm sürdü.

Daha sonra Akçakale'de İslam uygarlıkları dönemi başladı. Emevileri Abbasiler izledi. Araplardan sonra Akçakale Büyük Selçuklularla birlikte Türklerle tanıştı. İlçe uzun zaman,Türk beylikleri ve Araplar arasındaki çekişmelere sahne oldu. 1200'lü yıllarda önce Tatarlar ardından da Moğolların istilası Akçakale'yi harap ediyordu. Yavuz Sultan Selim Döneminde de Akçakale Osmanlı hakimiyetine giriyordu.

1244 yılında Tatarlar, 1260'da ise Moğollar tarafından tahrip edilen şehir Türkiye - Suriye sınırı çizilmeden önce Tel Ebyad (Beyaz Tepe) olarak biliniyordu. 1921'de sınır tespitinden sonra Akçakale olarak tanındı ve 1946 yılında ilçe haline getirildi.

Zengin bir tarihi geçmişe sahip olan ve Haydarpaşa-Bağdat demiryolu üzerinde yer alan Akçakale'nin 20. Yüzyıldaki kaderi 1921 yılında belirlendi. Türkiye Suriye sınırı çizilmeden önce Tel Ebyad yani Beyaz Tepe olarak adlandırılan Akçakale sınır tespitinde mihenk taşı oldu. Akçakale o yıllardan bu yana bir sınır ilçesi olarak uzun yıllardır Suriye sınırımızı bekleyip duruyor. Yöredeki eski uygarlıklardan kalma, saray, yükseköğretim kurumu, rasathane, şadırvan gibi yapıların kalıntılarıyla, Tektek Dağları'ndaki Şuayip Kenti Harabeleri' ile turistik değeri yüksek olan Akçakale henüz turizmin nimetlerinden yararlanamıyor.

1946 yılında ilçe olma hakkı kazanan Akçakale güneyinden Suriye'ye bakarken, kuzey ve kuzeybatıdan Merkez, doğudan Viranşehir ve Ceylanpınar ilçeleriyle çevrilidir. 1.903 km 2'lik yüzölçümü, kendisine bağlı 117 köyüyle Akçakale 1980' 11.184 kişiyi barındırıyordu. 1990 yılına gelindiğinde nüfusu 48.550'ye çıkmıştı. 1997 yılında ise nüfus 62.454 kişiye ulaştı.

Batıdan Nemrut ve Devres doğudan Tektek Dağları'yla çevrili olan Akçakale topraklarına ihtiyaç duyduğu suyu Culap Suyu verir. Culap'la sulanan Ova kesiminde buğday yetiştirilen ilçenin dağlık kesimlerinde hayvancılık en önemli ekonomik uğraştır. İlçede özellikle hayvan ürünlerine dayalı el sanatları günümüze dek ulaşmıştır. Ancak yıllar yılı Akçakale'nin geçimi sınır ilçesi olmasından dolayı kaçakçılığa daha sonra da yasal düzenlemelerle sınır ticaretine dayanmıştır.

Birecik Kalesi'nden geriye sadece bir kule kalmış. Viran kule bile geçmişin ihtişamlı dönemini bize hatırlatıyor. .

Tarihsel Harran Köyü'nde görülen, geleneksel, kubbeli, kerpiç konut tipi Akçakale'ye de egemendir. Bu konutlar gelenekselliğin izlerini bugüne taşır. Ama artık Akçakale'nin de geleneksellikle kaybedecek zamanı yoktur. O da diğer ilçeler gibi GAP'ın yolunu gözlemektedir. Daha şimdiden ilçede GAP'ın izleri vardır. Akçakale'nin de içme suyu, kanalizasyon ve arıtma projeleri yapılmıştır. İmar planı ve 1/25.000 ölçekli çevre düzeni planı da hazırlanan Akçakale'nin sınır ilçesi olma özelliği değerlendirilecektir. Sınır ticareti kapsamına alınan Akçakale ilçesinin "Serbest bölge" ilan edilmesi planlanmaktadır. Akçakale'de henüz iki kamu bankasının şubesi bulunuyor. Henüz ticaret ve sanayi odası kurulamayan Akçakale'ye merkez ilçede bulunan Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası hizmet veriyor. Akçakale'de 1992 yılında kurulan "Vali Akbulut" fidanlığı bölgede ihtiyaç duyulan orman fidanları üretimi, tüplü sebze fidesi üretimi gerçekleştiriyor. Gülveren köyünde kurulan ve 750 dekar alana yayılan fidanlık ihtiyaca göre yılda 2 milyon adet fidan ve çöğür üretebiliyor. 1996 yılında fidanlık 161.750 fidan ile 500.000 sebze fidesi ile ilçenin ihtiyacını karşıladı.

Kelaynakların yurdu Birecik

Basrip-Busrip Asurlular çivi yazılarında Birecik'ten bu adlarla söz ediyorlardı.

Fırat nehri kıyısında Yakındoğu'nun büyük ticari yollarının kavşağında Milattan Önceden bu yana var olan Birecik'e ilişkin ilk bilgiler Asur-

Birecik ile Nizip'i bir dönem Fırat nehrinin üzerindeki sallar bileştirirdi. Günümüzde ise köprüler...

luların çivi yazılarından elde edildi. Yörede 1894 yılında yapılan ilk kazılarda Birecik tarihinin Eski Taş Devrine dek uzandığı ortaya çıktı. Şanlıurfa ile aynı tarihi geçmişi paylaşan Birecik, Yavuz Sultan Selim tarafından 1516 yılında Osmanlı topraklarına katıldı.

Şanlıurfa'nın 90 km batısında yer alan Birecik, Fırat kıyısında kurulduğundan ilkçağlardan beri nehir ulaşımı nedeniyle önemli bir yerleşim oldu. Fırat üzerindeki ulaşım, Birecik'te tekne ve sal yapımıyla, başka yan dalların gelişmesine yol açmıştır. 16. Yüzyılda Birecik'te, Fırat ve Dicle üzerinde çalışan, küçük ırmak gemileri yapan bir tersane vardı. Sonraları bu tersane önemini yitirmişse de, Fırat Irmağı'nda yük taşıyan büyük kayıkların yapımı sürdü. Güney demiryolunun yapılması ve I. Dünya Savaşı sonrasında Arap ülkelerinin ülke sınırları dışında kalmasıyla, Birecik'in ulaşım ve ticaret yönünden önemi azaldı. Ancak, 1956'da Fırat üzerinde Birecik Köprüsü'nün yapılması, Birecik'in ekonomisini yeniden canlandırdı.

1923 yılında ilçe olan Birecik'in 1990 nüfus sayımına göre nüfusu 58.907'ydi. 1980 Nüfus sayımına göre ise Birecik 41.048 nüfusu barındırıyordu. Şanlıurfa'nın 11 ilçesi arasında nüfus büyüklüğü bakımından Birecik 5'inciliği elinde tutuyor. 1997 Nüfus sayımına göre de Birecik'te 72.026 kişi yaşıyor.

İlin güneybatısında, Suriye sınırında yer alan ve

852 km 2'lik yüzölçümüne sahip olan Birecik batıdan Gaziantep ilinin Nizip ilçesiyle, kuzeybatıdan Halfeti, kuzeydoğudan Bozova, doğudan Suruç ilçeleriyle çevrili.

Genellikle toprakları dalgalı bir ilçe olan Birecik, doğudan Arat ve Babahat dağları, güneydoğudan Suruç sınırında Beko Dağı ve kuzeybatıdan da Kalazan Dağı'yla çevrelenerek yarım daire içinde yer alır. Birecik halkı geçimini dağların yamaç ve eteklerinde, zeytin ve fıstık yetiştiriciliği ile sağlıyor. Bitkisel üretimin yanı sıra hayvancılığın da yapıldığı Birecik'te buna bağlı olarak, yağ, peynir, yün ve yapağı da üretiliyor. Birecik'i Fırat'ın kolları suluyor. Kenevir, pamuk, kendir gibi sanayi bitkileri Fırat'ın kollarıyla sulanan Birecik ovası'nda yetiştiriliyor.

Bugün, Şanlıurfa'nın diğer ilçelerine göre daha gelişmiş olan Birecik'in elektriklikle tanışması 1968 yılına rastlıyor. Fırat Irmağı boyunca çizgisel biçimde gelişen Birecik'te yönetsel yapılar, kamu kuruluşları ve ticaret kuruluşlarının toplandığı ana eksen, ırmak kıyısını izleyen kuzey-güney doğrultusunda uzanan caddede yer alıyor. Günümüzde, doğuda Şanlıurfa yolu çevresindeki tarım alanlarına doğru yayılan kentin imar planı ve 1/25.000 ölçekli çevre düzeni yapılıyor.

Birecik ilçesinde diğer ilçelerde olduğu gibi kanalizasyon yatırımı yapılmıyor. Birecik'te ta Romalılar'dan kalan kanalizasyon şebekesi bugün bile hâlâ kullanılıyor. Sınır Fırat Projesi kapsamında yer alan Birecik Barajı ve HES inşaatı devam ediyor. 25 Mayıs 1993'te temeli atılan ve yap - işlet - devret modeli ile yürütülen barajın kurulu gücü 672 MW olarak hesaplanıyor. Barajın devreye girmesiyle birlikte 70.000 Ha alanın sulanması planlanıyor. Ticaretin diğer ilçelere göre nispeten geliştiği Birecik, ticaret ve sanayi odasına da sahip. Kayıtlı 413 üyesi olan Birecik Ticaret ve Sanayi Odası Halfeti'deki işadamlarına da hizmet veriyor. Birecik'te beş bankanın şubesi bulunuyor. Diğer ilçelerde sığır yetiştiriciliği gelişmemişken, Birecik'te saf süt ırk sığırcılığı yapılıyor. Günümüzde soyu tükenmekte olan kelaynak kuşlarına dünya üzerinde ender ev sahipliği yapan Birecik bu kuşlar nedeniyle de özellikle çevrecilerin dikkatini toplayan bir ilçe olma özelliği taşıyor.

Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı bünyesinde Orman Genel Müdürlüğü tarafından 1977 yılında Birecik'te kurulan Kelaynak Üretme İstasyonu sayesinde bu hayvanların soyunun tükenmesinin engellenmesine çalışılıyor.

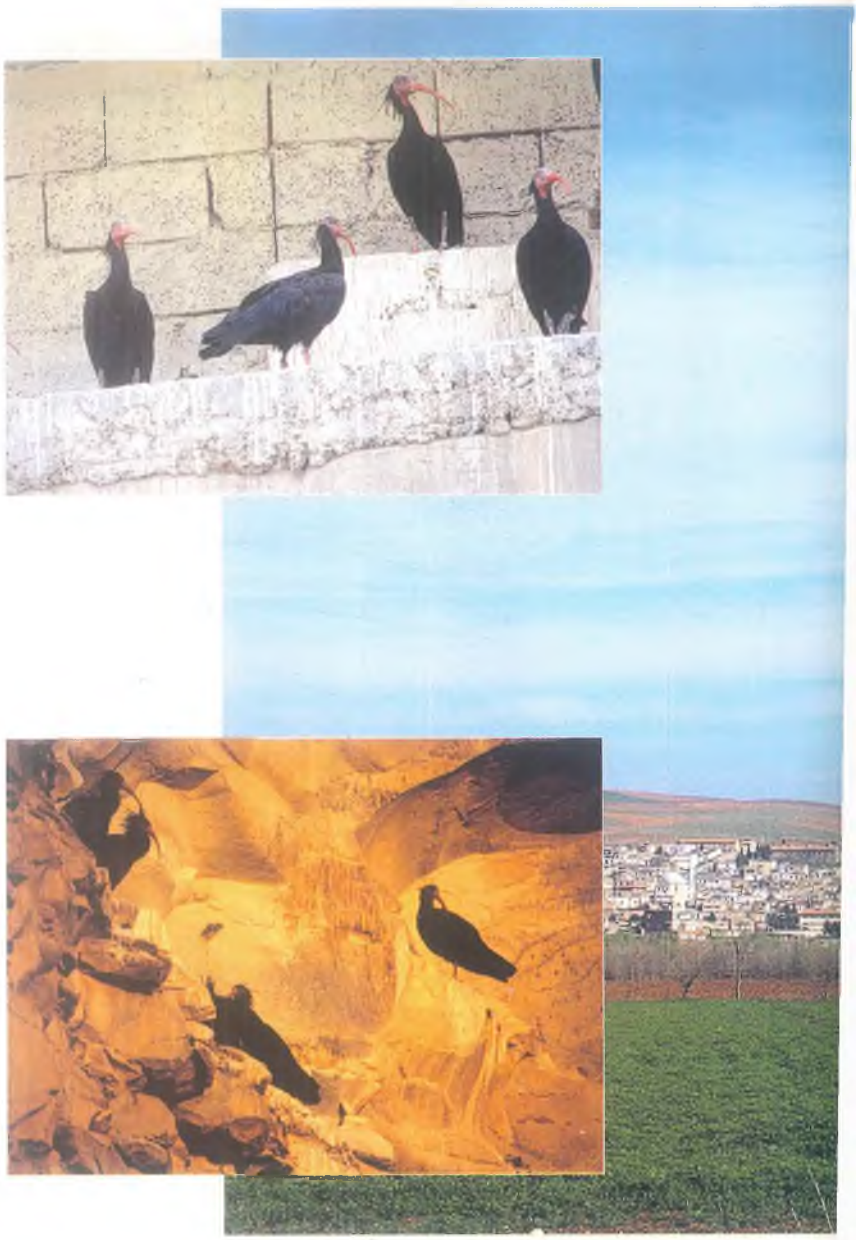

Kelaynak Kuşları Üretme Çiftliği görevlisi, gelen her ziyaretçiyi şu müjdeyle karşılıyordu: "Dört tane yavrumuz var"

Urfa'dan Atatürk Barajı'da giderken Bozova ilçesi...

Asurinai... Yani Bozova

Bozova Şanlıurfa tarihine ilişkin en önemli ipuçlarını veren ilçe oldu. Yörede bulunan ve kitabın tarih bölümüne kaynaklık eden Lidar ve Kurban höyükler Bozova'nın bakır çağındaki zengin ve uygar yaşamına ilişkin eşi bulunmaz malzemeler sundu. Yapılan arkeolojik çalışmalar Bozova'daki insan yerleşimini yontma taş devrine dek uzandığını ortaya koydu.

Tarihi ulaşım yolları üzerinde yer alan şehir, taşıdığı büyük ticari önem dolaysıyla tarihte çeşitli kavimlerin istilasına uğradı. Asurlular'ın Asurinai, Romalılar ve Ermeniler'in Tormenapa, Araplar'ın ise Tell-Hüvek adını verdikleri şehir 1326'ya kadar Araplar, yerli Ermeni prensleri ve Mardin Artukluları arasında el değiştirdi. 1389'da Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı topraklarına katılan Bozova'da Timur döneminde bir yönetim karmaşası yaşandıktan sonra 1526'da temelli olarak Osmanlılar'ın eline geçti. Türkmenler tarafından Yaylak, Osmanlılar tarafından ise Bozabad olarak adlandırılan Bozova 1930 yılında Şanlıurfa'nın ilçesi oldu.

Şanlıurfa'nın batısında bulunan Bozova İlçesi, batıdan Halfeti, güneybatıdan Birecik, güneydoğudan ve doğudan merkez, kuzeydoğudan Hilvan, kuzeyden Adıyaman ilinin Samsat ve merkez ilçeleriyle çevrilidir.

KBozova'nın 1980'de nüfusu 36.390'dı. Nüfusu 1990 yılında 56.812 olan Bozova'da kırsal nüfus ağırlığı vardır. İlçenin nüfusu 1997 nüfus sayımına göre 70.019 oldu. Kırsal nüfus yaşam koşullarının nispeten daha düzgün olduğu düzlüklerde toplanırken, dağlık kesimlerde yerleşmeler seyrektir.

Kuzey ve doğu tarafı dağlık olan ilçenin bu kesimlerinde yer alan köy ve köyaltı yerleşimlerinde geçim ağırlıklı olarak hayvancılıktan sağlanır. Hayvancılığa bağlı olarak, Bozova ilçesinde yağ, peynir, yün ve kıl gibi hayvansal ürünler üretimi gelişmiştir. Yine dağlık kesimlerin yamaçlarında fıstık yetiştirilir ve meyvecilik yapılır.

Bozova'nın güneyinde, Fırat'ın kollarından Bitik ve Macunlu derelerinin suladığı geniş düzlükler ve ovalar yer alır. İlçenin kuzeydoğu ucunda da Hilvan sınırıyla Kaplandere arasında kalan alanda, küçük bir akarsuyun suladığı ve Hilvan Ovası'nın uzantısı olan bir düzlük yer alır.

Bu alanlar bitkisel üretime elverişlidir. Tahıl ve kenevirin yetiştirildiği Bozova'da bağcılıkta en önemli geçim kaynaklarındandır. Aslında Şanlıurfa ülkemizdeki bağ alanlarının yaklaşık yüzde

8'ine sahip. Ancak ne yazık ki, üretim ülke ortalamasına göre bir hayli düşüktür. İlde mevcut 15.773 hektarlık meyve veren yaşta, 10.168 hektarlık da meyve vermeyen yaşta olmak üzere toplam 25.951 hektarlık alan bağcılığa ayrılmıştır. Bağ alanlarının önemli bir kısmı Bozova ilçesinde yer alıyor. Bozova için bağcılık günümüzde de önemli geçim kaynaklarından. İlçede özellikle hümüsü, razaki, tahannebi, hatun parmağı çeşitleri üretiliyor. Üretilen üzümler de ildeki Tekel Şarap Fabrikası'nda değerlendiriliyor. Bozova'da sadece Ziraat Bankası'nın bir şubesi bulunuyor. Bozova'nın elektrifikasyon şebekesi yenilendi. İlçede elektriksiz köy kalmadı. İlçenin bir yandan harita çalışmaları sürdürülürken, imar planı da hazırlanmaya başlandı. İlçenin içme suyu, kanalizasyon ve arıtma projeleri de hazırlandı.

Tarih öncesinin başkenti Ceylanpınar

Bugün Şanlıurfa'nın 11 ilçesinden biri olan Ceylanpınar M.Ö. 1500 yıllarında Vaşşuganni adıyla Mitanni Krallığı'nın başkentliğini yaptı. Roma ve Bizans kaynaklarında Ceylanpınar'ın adları Resaina ve Resain olarak geçiyordu. Ceylanpınar tüm kültürlerin gözdesiydi. 383 yılında Bizans İmparatoru 1. Theodosius Ceylanpınar'ı kendi adıyla onurlandırıyordu. Araplar için ise kentin adı, Ayn el-Varda veya Funduk el-Ra's'dı.

Arap kültüründen sonra, Türkler ve Osmanlılar'la tanışan Ceylanpınar 1921 yılında çizilen sınırla, topraklarının bir kısmını Suriye'de bıraktı. Arapça adı da tarihe gömüldü ve yöredeki ceylanlardan esinlenerek adı Ceylanpınar oldu. Ceylanpınar'ın ilçe olması yakın dönemde gerçekleşti. Viranşehir'e bağlı bir bucak merkezi olan Ceylanpınar ancak 1981 yılında Şanlıurfa'nın ilçesi oluyordu.

Ceylanpınar'ın coğrafi konumuna baktığımızda ilçenin Şanlıurfa'nın güneydoğu ucunda yer al-

Ceylanpınar Üretme Çiftliği, büyükbaş hayvan üretiminde de yöre insanına öncülük ediyor...

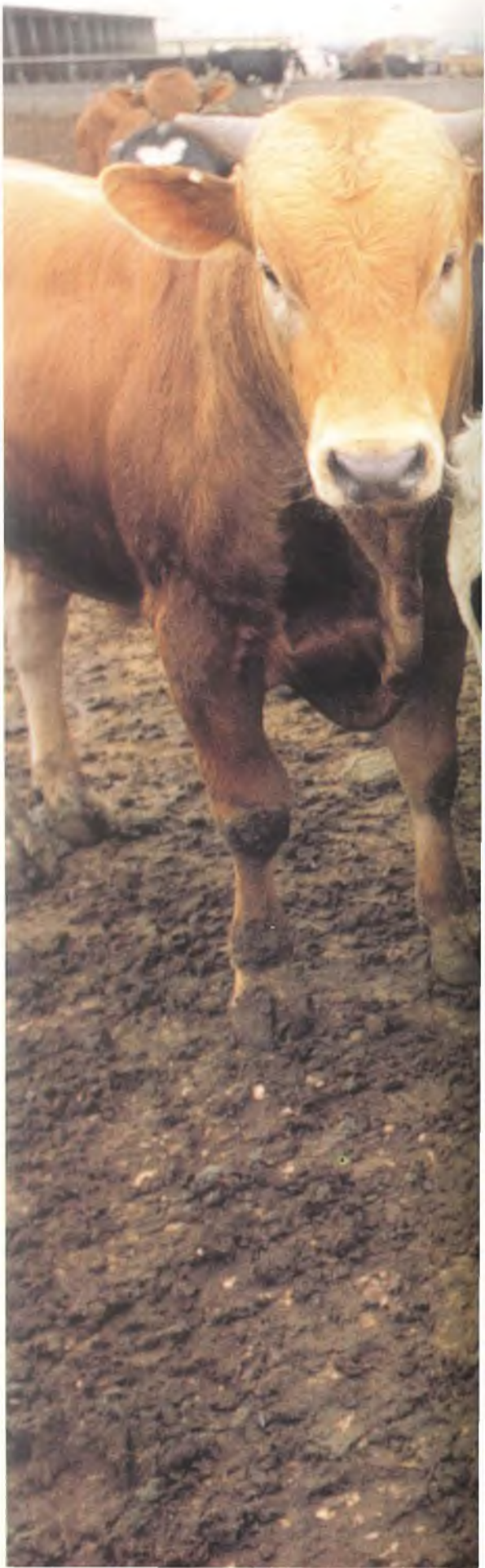

dığını görüyoruz. Batıda Akçakale ve merkez, kuzeyde Viranşehir, doğuda Mardin ili ve güneyde de Suriye sınırıyla çevrili olan ilçenin 1981'de yapılan yönetsel değişiklikten sonra nüfusu 40.750 olarak belirlendi. İl merkezine 141 km. uzaklıkta olan Ceylanpınar'ın 1990 Genel Nüfus Sayımına göre ise nüfusu 49.555'ti. Aradan geçen 7 yılda da nüfus 70.019'a ulaştı.

Bir yandan Gaziantep-Nusaybin demiryolu, bir yandan da karayolu ulaşımından yararlana bir sınır kapısı olmasına karşın, Ceylanpınar gelişmesini daima Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliğine borçlu oldu. Günümüzde 1 milyar 761 bin 629 dekarlık alanla ilçe topraklarının çok büyük bölümünü kapsayan ve Ceylanpınar Tarım İşletmesi adını alan çiftlik sadece Ceylanpınar ilçesinin değil, tüm Şanlıurfa'nın tarımsal gelişmesinde önemli bir rol oynadı.

1943 yılında yöre tarımında acil önlem arayan hükümet Habur Çayı'nın suladığı geniş ve verimli düzlüklerden oluşan ve o dönemde Viranşehir olarak alınan Ceylanpınar topraklarını seçti.

Kurulduğu günden bu güne tarımda öncülük görevi yapan Ceylanpınar Tarım İşletmesinde çiftçilerin ihtiyaç duyduğu kaliteli tohum, fidan, fide ve damızlık hayvan yetiştiriliyor. 983.241 dekar alanda tarla ziraatı yapılırken, 46.208 dekarlık alanda da bahçe kültürleri yetiştiriliyor.

Sığırcılıktan arıcılığa süt ürünleri yetiştirilmesine dek hayvancılık alanında da etkin faaliyetler sürdürülüyor. 50 yıldır yörede faaliyet gösteren işletme, GAP için önemli bir deney olma özelliği de taşıyor.

İşletmenin ilçe için önemi GAP'la birlikte daha da artacağı biliniyor. Şanlıurfa'nın yeni ilçelerinden olan Ceylanpınar GAP İdaresi'nce yürütülen içme suyu, kanalizasyon ve artıma projesi yapılan ilçeler arasında öncelik aldı. Siverek'in Yanı sıra GAP idaresi Ceylanpınar'ın orta gerilim elektrik projesini yaptı. Ceylanpınar şehir elektrik şebekesi yenilendi. Ekonomisi tarım ağırlıklı olan, ticaretin gelişmediği Ceylanpınar'da bugün iki kamu bankasının şubesi bulunuyor.

Ceylanpınar Üretme Çiftliği'ndeki yönetim binası (Sol altta)

19. yüzyıl taş mimarisinin örneklerinden olan ev çoktan terkedilmiş. (Sağda)

Fırat kıyısındaki Halfeti

Şitamrat... M. Ö. 855 yılında Asur kralı III. Salmanassar egemenlik kurduğunda Halfeti bu adı taşıyordu. Egemenlik kurdukları her yerde derin izler bırakan Yunanlılar için ise kentin adı Urima'ydı. Araplar kente Kal'at-ül Rum adını vermeyi uygun bulmuşlardı. Bizanslılar için ise kentin adı Romaion Koyla'ydı. Halfeti günümüzde dek her kültürün taktığı farklı isimlerle geldi. Osmanlı topraklarına Yavuz Sultan Selim zamanında katılan Halfeti, cumhuriyet döneminde ilçe olmak için 1954 yılına kadar

bekleyecekti. Coğrafi konum olarak Şanlıurfa'nın batısında yer alan Halfeti'nin batısında Gaziantep, kuzeyinde Adıyaman bulunur. İlçe doğudan Bozova ve güneyden Birecik ilçeleriyle komşudur. Kasabanın kuzey sınırını, Fırat'a dökülen bir dere oluşturur.

Yüzölçümü 646 km² olan Halfeti'nin, batısında Fırat Vadisi uzanır. Güneyden Kızıldağ'la çevrelenen ilçe topraklarında, yükseltinin batıdan doğuya ve kuzeyden güneye doğru arttığı gözlenir. Şanlıurfa'ya 121 km uzaklıktaki ilçe merkezi, Fırat kıyısında kurulmuştur. Fırat'a doğru eğim yapan geniş alan üzerine ayılan ilçe merkezi, Fırat kıyısındaki yolla, iç kesimde buna koşut uzanan anayol üzerinde toplanmıştır. Fırat kıyısında bir feribot iskelesi ve bir plaj vardır. İlçe nüfusu ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşar. Nüfusun ağırlığı batıda Fırat çevresinde toplanmıştır.

1980'de nüfusu 25. 852 olan Halfeti'nin nüfusu, 1990 Genel Nüfus Sayımı'nda 36.058'e çıkmıştı. 1997 Nüfus Sayımında ise Halfeti'nin nüfusu 35.500 oldu.

Ekonomisi bitkisel üretim ve hayvancılığa dayanan ilçede, tahıl, meyve, sebze ve fıstık yetiştirilmekte, bağcılık ve zeytincilik yapılmaktadır. Halfeti'nin toprak yapısı ve iklim özellikleri Antepfıstığı plantasyonuna çok elverişlidir. Yabani fıstık ağaçlarının aşılanması ile başlayan antepfıstığı üretimi 1970'lerde gelişmiştir. Halfeti'nin Fırat'a yakın olması nedeniyle oluşan mikroklima nedeniyle kısmen de olsa turunçgiller tarımı yapılıyor.

Göçerlerin kurduğu Hilvan

Şanlıurfa ve ilçelerinin tarihi geçmişine ilişkin yapılan arkeolojik araştırmalar, ilkçağlara dek uzanan medeniyetleri ortaya çıkarırken, Hilvan'ın tarihi geçmişine ilişkin ipucu elde edilememiştir. 1800'lü yılların başında yerleşimin bulunmadığı Hilvan'da ilk yerleşimin 1820'de,

Fırat kıyısında yeralan Halfeti ilçesi'nin de yazgısı suyla birlikte değişecek. Birecik barajının su toplamasıyla birlikte yöre refaha kavuşacak ama tüm tarihi zenginlikler sulara gömülecek.

gerçekleştiği bilinmektedir. Yöredeki göçebe aşiretlerden Hacı Musa Aşireti'nin yerleşmesiyle, Karacurun adıyla kurulan köy, izleyen yıllarda başka aşiretlerin de yerleşmesiyle gelişti. 1927 yılında Şanlıurfa'ya bağlanan Karacurun Hilvan adını aldı. Urfa-Diyarbakır yolunun batı kıyısında yer alan Hilvan, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda yol boyunca ve kuzeye doğru gelişmiştir.

İlin kuzeyinde kurulan Hilvan ilçesi, güneyden Bozova ve Merkez, doğudan ve kuzeyden Siverek ilçeleriyle, kuzeybatı ve batıdan Adıyaman'la çevrilidir.

Hilvan'ın batı ve kuzeybatı toprakları Fırat Vadisi'yle kuşatılmıştır. Güneydoğudan batıya doğru alçalan hafif dalgalı bir plato görünümündedir. Doğal olarak nüfus tarıma elverişli olan Fırat'ın kollarıyla sulanan akarsu boyları ve Fırat Vadisi'nde yerleşmiştir.

Nüfus, Fırat Vadisi'yle Fırat'ın kolları olan akarsu boylarında toplanmıştır. Yüzölçümü 1.278 km^2 olan ilçenin nüfusu 1980'de 21.564'tü. 1990 yılı genel nüfus sayımı'na göre Hilvan'ın nüfusu 35.565'e çıkmıştı. 1997 Nüfus sayımında ise nüfus 33.467 olarak belirlendi. Ekonomisi bitkisel üretim

ve hayvancılığa dayanan Hilvan'ın da ekonomisi tarıma dayanmaktadır. İlçede tahıllar ve baklagiller yetiştirilmekte, bağcılık, bahçecilik yapılmaktadır. Fırat Vadisi ve Fırat'ın kollarının suladığı düzlükler bitkisel üretime elverişlidir. Bozova gibi Hilvan'da bağcılığın en önemli uğraş olduğu ilçelerdendir. Hilvan'da bulunan yem fabrikası Şanlıurfa'nın ihtiyacına yanıt vermektedir.

İçme suyu şebekesi ve imar planı 1958'de yapılan ilçeye, elektrik 1968'de bağlanmıştır. İlçe merkezi belediyesinin kuruluş yılı ise 1972'dir. GAP idaresi tarafından Şanlıurfa'da yapılan yatırımlardan Hilvan'ın payına Şanlıurfa'yı dış dünyayla buluşturacak olan uluslararası havaalanı düştü. Havaalanı için Hilvan Taşdağı Mevkii seçildi. 1994 yılında ABD Air Ways firması ve Johnson Control World Services ile Yüksel İnşaat'ın oluşturduğu konsorsiyum açılan ihaleyi kazandı. İstimlak çalışmalarının ve projenin tamamlanmasıyla yatırım da başlayacak. Ve 2000'li yıllarda Hilvan modern bir havaalanına sahip ilçe olacak.

Ticaret hacmi yüksek olmadığı için Hilvan ile ilgili işlemler Siverek Ticaret ve Sanayi Odasınca yürütülüyor. Hilvan'da da Halfeti'de olduğu gibi sadece Ziraat Bankası'nın bir şubesi bulunuyor.

Siverek'e giderken bir Urfa köyü. Altta ise Siverek Ulu Cami kitabesi...

Diyarbakır'dan Şanlıurfa'ya Siverek

İşte Şanlıurfa'nın tarihi geçmişi zengin ilçelerinden biri daha... Siverek'in uygarlık tarihi M.Ö. 3000 yıllarına dek uzanıyor. Hurri-Mitanni, Hitit, Arami, Asur, Keldani, Med ve Pers egemenliğine geçen şehir, M.Ö. 331'de tüm yöreyle birlikte Büyük İskender'in egemenliğine girdi. Sırasıyla Sölekidler, Osroene, Roma, Bizans, Sasani, Emevi, Abbasilerin egemenliğinde yaşayan Siverek, 1066 yılında Büyük Selçuklularla tanıştı. 11. Yüzyılda Urfa Haçlı Kontluğu'nun eline geçen Siverek daha sonra, Eyyubiler'in hakimiyetine girdi. 13. Yüzyılda şehir Timur'la da tanıştı.

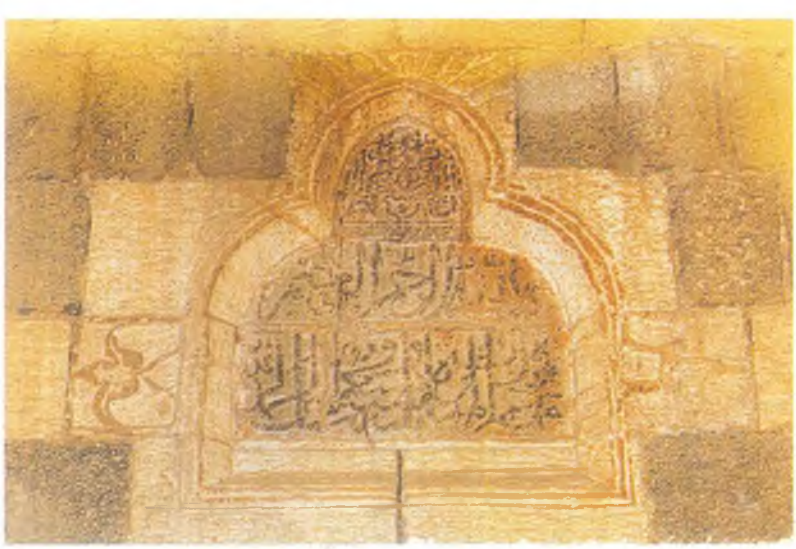

1451 yılında Safevi hakimiyetine giren Siverek, 1517'de Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı yönetsel bölünmesinde Diyarbakır Vilayetine bağlı bir kaza olan Siverek, Cumhuriyetten sonra 1926 yılında Şanlıurfa'ya bağlanarak ilçe unvanını kazandı.

Şanlıurfa merkezine 91 km uzaklıkta bulunan Siverek, İlin kuzey kesiminde yer alan Siverek İlçesi, kuzeybatıdan Adıyaman ve kuzeyden Diyarbakır illeriyle, doğudan Viranşehir, güneyden Merkez ve Hilvan ilçeleriyle çevrilidir.

Siverek 4.314 kilometrekarelik yüzölçümüyle ilin en geniş alanına sahip ilçesi olma özelliğini taşır. Siverek Kalesi'nin kurulduğu tepenin eteklerinde kurulan Siverek'in doğu sınırını Şanlıurfa-Diyarbakır yolu oluşturur. Eski yerleşmenin çevresinde ve kalenin güneyinde gelişme gösteren Siverek'te ki tarihi eserler, ilçenin Osmanlı döneminde ne denli önemli bir yerleşme olduğunu gösterir. Siverek'te, bu dönemlerden kalma cami, medrese, han ve hamamlarda, eski kent dokusu oluşturan zengin sivil mimarlık örneklerini oluşturan taş yapılar ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Ayrıca bu yapılar Siverek'in geleceğine ilişkin zengin bir turizm potansiyeli sunmaktadır.

İlçenin kuzeybatısında Fırat Vadisi uzanır. Ziyaret ve Gavur dağları ile Karacadağ ilçeyi kuzey ve kuzeydoğudan sarar. İlçenin yükseltisi kuzeyden güneye, doğudan batıya doğru azalır. İlçe toprakları, dağlık kesimler dışında, hafif dalgalı bir plato görünümündedir. Bu platolar ve vadi düzlükleri, Fırat'ın kollarından Zengeçur ve Cem çaylarıyla, Hamdun Deresi gibi akarsularla parçalanmıştır. Dağlarla çevrili bir çanak görünümünde olan sert rüzgarlardan korunaklı ova kesimi, önemli tarım alanlarından biridir. İlçede, tahıl ve pirinç yetiştirilmekte, bağcılık yapılmaktadır. Şanlıurfa merkez ve Viranşehir'den sonra en gelişmiş ilçesi olan Siverek'te, ekonomi tümüyle tarıma dayalı değildir. İlçede gıda sektörüne dayalı küçük imalat sanayi gelişmiştir. Tarım dışı etkinliklerin yoğunlaştığı ilçe merkezinde ticaret de gelişmiştir.

Günümüzde sadece temel taşları kalan Siverek Kalesi, bugün çocukların oyun alanı...

1980 yılında nüfusu 82.022 olan Siverek'in 1990 Genel Nüfus Sayımına göre nüfusu 133.892 oldu. İlçenin 1997 nüfusu ise 146.619 olarak belirlendi.

Siverek'in diğer ilçelere göre gelişmişliği ilçenin bir ticaret ve sanayi odasına sahip olmasından da bellidir. 916 kayıtlı üyesi bulunan Siverek Ticaret ve Sanayi Odası, Hilvan'a da hizmet veriyor. Siverek'te bankacılık faaliyetleri beş banka tarafından yürütülüyor. Elektrik yatırımı 1950 yılında yapılan Siverek'in getirilmiş, içme suyu şebekesi de 1953'te tamamlanmıştı. Siverek'te diğer altyapı yatırımları da hızla sürüyor. Siverek'in elektrifikasyon şebekesinin yenilenmesi için master proje tamamlanarak, sıra yenileme çalışmalarına geldi. Mevcut Kanalizasyon sistemi yeterli olan Siverek telefon santralı sorunu da çözüldü.

Siverek ilçesinin kendisine ait küçük sanayi sitesi de bulunmaktadır. 100 işyeri kapasiteli sitenin üst yapı inşaatı sona ererken, alt yapı çalışmaları da tamamlanma aşamasına geldi. Siverek'te yeşil kuşak çalışmaları da başarıyla sürüyor. Siverek Orman İşletme Şefliğinin 8266 hektarlık meşe ağaç türündeki bozuk orman alanının iyileştirme çalışmaları sürdürülürken, yeni ormanlık alanlar da yaratılıyor.

Nüfus yoğunluğu en yüksek ilçe Suruç

Şanlıurfa ve ilçeleriyle ortak bir tarihi paylaşan Suruç 1517'de Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına katıldı. Suruç Osmanlı döneminde de Şanlıurfa'ya bağlıydı. Halep vilayetinin Urfa sancağı içinde yer alan Suruç'un idari yapısı değiştirilmeden 1923 yılında Şanlıurfa'nın ilçesi yapıldı.

İl merkezine uzaklığı 45 km olan Suruç ilin güneybatısında, Suriye sınırında yer alır. Suruç ilçesi'ni, batı ve kuzeyden Birecik, Suruç'u batı ve kuzeyden çevreler. Kuzey ve doğu yönünde ise merkez ilçe yer alır.

Yüzölçümü 790 km^2 olarak ölçülen Suruç'un batı, kuzey ve doğusunda Babahat, Gevrecik, Cudi ve Devreş gibi yükseltisi 600-800 m dolayında olan dağlar bulunur. Dağlar arasında kalan verimli Suruç Ovası, Suruç ilçesinin en büyük zenginliğidir. Alivüyal topraklarla örtülü olan Suruç Ovası'nın yüzölçümü 710 kilometredir. Suruç'ta Harran gibi kırmızı renkli verimli topraklardan oluşur. Harran Ovası sulanıncaya dek ilin en önemli tarım alanı Suruç'tu. Harran'daki sulama çalışmalarının başlamasıyla Suruç'un önemi ikincil dereceye indi. Doğal olarak nüfus bu ova çevresinde yoğunlaşmıştır.

1980 yılında Suruç'ta 50.664 kişi yaşıyordu. Yüzölçümünün az olmasına rağmen nüfusça ilin dördüncü büyük ilçesi olması,nedeniyle Suruç nüfus yoğunluğu en yüksek ilçedir.

1990 Genel Nüfus Sayımına göre nüfusu 80.202 olan Suruç'un 1997 Nüfus sayımında nüfusu 93.006'ya çıktı.

Suruç'un ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayanmakla birlikte pamuk gibi sanayi bitkilerinin yetişmiş olması, ilçe ekonomisini gelişmesine yol açtı. Yanı sıra ilçede yapılan sınır ticareti de tarım dışı ekonomik gelişme olarak ilçenin tica-

Halfeti ovalarında her mevsim doğanın farklı renkleri sizi karşılar...

ri gelişmesine katkıda bulunuyordu. Her şeye rağmen Suruç ekonomisindeki göreceli gelişmeyi Suruç Ovası'na borçluydu.

Suruç Ovası'nda, arpa ve benzeri tahılların yanı sıra, kenevir, kendir ve pamuk yetiştiriliyor. İl pamuk üretiminde Suruç her zaman önemli bir yer tuttu.

Siverek gibi ekonomisinde tarım dışı faaliyetlere, küçük imalat sanayiinin yer aldığı Suruç ilçesinin de küçük sanayi sitesi bulunuyor. 105 işyeri kapasiteli Suruç Küçük Sanayi sitesi ilin ekonomisinde önemli bir yer tutuyor. Suruç'ta dört banka şubesi hizmet veriyor. Elektrifikasyon çalışmaları geçmiş yıllarda yapılan Suruç'un 1967 yılında yatırımı tamamlanan içme suyu şebekesi sayesinde su sorunu bulunmuyor. Suruç'un kanalizasyon sistemi de geçmişte yapıldığından GAP İdaresi'nin gündeminde yer almıyor.

Bir konaklama noktası Viranşehir

Osmanlı yönetimindeki Viranşehir Cumhuriyet dönemine kadar Mardin'e bağlıydı. Cumhuriyet'le birlikte yeniden planlanan yönetsel bölünme çalışmalarında Viranşehir 1924 yılında da Şanlıurfa'ya bağlanarak ilçe haline getirildi. İlin doğusunda yer alan Viranşehir'e, batıdan Akçakale, Merkez ve Siverek'le komşudur. Kuzeydoğudan Diyarbakır ve doğudan Mardin'le çevrelenen Viranşehir'in güneyinde de Ceylanpınar ilçesi vardır. 1981yılında Viranşehir'in yönetsel bölünmesindeki değişiklikle, kentin sosyo-ekonomisi oldukça değişti. 1981 yılının Eylül'nde yapılan yönetsel bir değişiklikle, Viranşehir'e bağlı bir bucak merkez olan Ceylanpınar, bağımsız ilçe oldu. Bu değişiklikten sonra Viranşehir'in eskiden Suriye'yle olan sınırı, Ceylanpınar'da kaldı. İlçenin yüzölçümü de azaldı. 3.451 km^2 olan yüzölçümü 1.431 km^2'ye indi.

Ceylanpınar ayrılmadan önce ilin alanca

Yakın tarihe kadar mimari özelliklerini koruyan bu kilise, ne yazık ki "Viran-Şehir" adına yakışır şekilde bugün bir kalıntı halini almış...

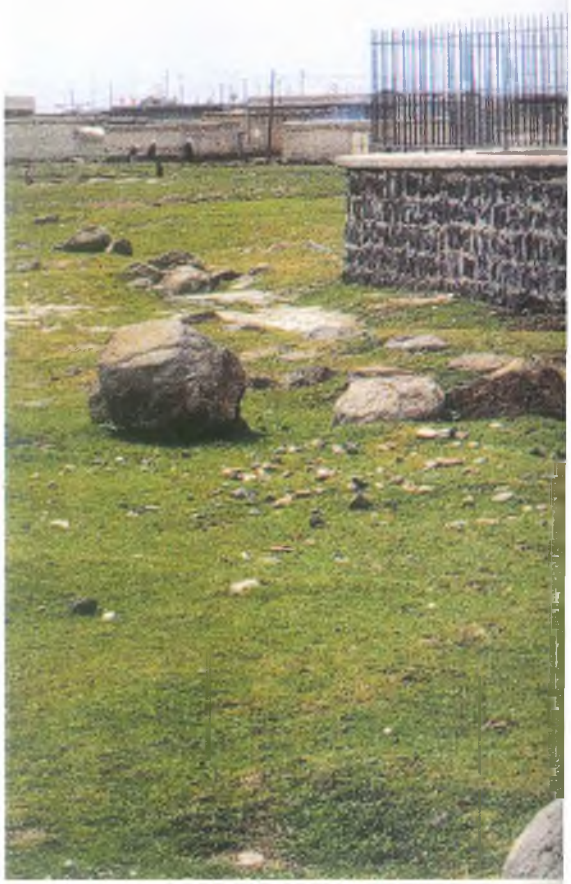

üçüncü, nüfusça ikinci büyük ilçesi olan Viranşehir'in nüfusu da bu değişiklikten önemli ölçüde etkilendi. 1980 yılında nüfusu da 100.228 ölçülen Viranşehir'in nüfusu 59.478'e düştü. 1982'de Viranşehir, nüfusça üçüncü, alanca altıncı ilçe durumuna geldi. Ceylanpınar'ın ayrılmasından sonra, Viranşehir'e bağlı bucak ve köy sayısı da azaldı. Viranşehir'in 1990 Genel Nüfus Sayımına göre nüfusu 100.361 olarak belirlendi. 1997 Nüfus sayımında ise Viranşehirde yaşayanların sayısı 163.975 oldu. Yönetsel değişiklik öncesinde ilçe toprakları, kuzeyden Karacadağ'la, batıdan Tektek Dağları'yla çevrelenen Viranşehir Ovası'ndan oluşuyordu. Büyük Cırcıp Deresi ve Habur Çayı'nca sulanan Viranşehir Ovası, ilin tarımsal üretim yönünden de en önemli ve büyük ovasıydı. İlçenin güney kesiminde, ilçe topraklarının yarısından çoğunu kaplayan Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği yer almaktaydı. Bu geniş tarım alanında, tahıllar ve pirinç ekilmekte ve hayvancılık yapılmaktaydı.

Ceylanpınar'ın ilçe yapılmasıyla, Viranşehir Ovası'nın büyük bölümü bu yeni ilçeye geçti. Viranşehir'de kalan toprakların bir bölümünün dağlık olması, ilçede tarımsal uğraşın bileşiminin değişmesine ve hayvancılığın ağır basmasına yol açtı.

Urfa-Nusaybin-Cizre-Habur devlet yolu üzerinde kurulan Viranşehir Uluslararası transit taşımacılığının konaklama noktalarından birini oluşturuyor 1980'de nüfusu 40.820 kişi idi. Uluslararası transit taşımacılığı ve zengin tarımsal art-bölgesi nedeniyle gelişen Viranşehir, Şanlıurfa'nın en eski yerleşmelerinden biridir. Eski bir Hitit yerleşmesi olan kent, tarihsel İpekyolu üzerinde olduğundan ve verimli tarım alanları nedeniyle, Mezopotamya'nın her zaman önde gelen kentleri arasında yer almıştı. Ancak, tarihinin çeşitli dönemlerinde sayısız istila ve yıkımlara uğraması, kentte zengini geçmişini ya-

şatan pek az yapıt kalmasına yol açmıştır. Viranşehir Belediyesi 1908'de kurulan ilin eski belediyelerinden biridir. İmar planı 1957'de yapılan kent, Urfa-Nusaybin karayolunun kuzeyinde, bu yola dik ve koşut olarak gelişmiştir. Kent, bu yolların oluşturduğu dama tahtası biçimini andıran bir makraform (genel biçim) gösterir.

Sağda Urfa'nın ahşap işçiliğinin özgün örneklerinden biri olan Ulu Cami mimber kapısı.

Adem ile Havva'nın ilk ayak bastığı toprak Harran

Harran... Bu adın arkasında ne kadar da çok şey saklı... Bu ad tarih boyunca ne kadar çok insana ne kadar çok değişik şey ifade etmiş... Harran kimine göre toprak demek... Kimine göre ise dinlerin buluştuğu kutsal bir mekân... Kimine göre milyonlarca insanı doyuracak, büyük bir ekonomik değer. Aslında Harran için her biri doğru tanımlamalar... Üstelik bu kadarla da sınırlı değil Harran'ın özeti. Harran adı pek çok şeyi ifade ediyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetsel bölünmesinde Harran şöyle tanımlanıyor: "3392 sayılı kanunla 19.06.1987 tarihinde ilçe merkezi olmuştur. İl merkezine 44 km mesafededir. 76 köyü vardır. 1990 Genel Nüfus Sayımına göre ilçenin nüfusu 27.592'dir. "

1997 yılında nüfusu 40.664'e, ulaşan Harran'ı coğrafyacılar "Harran Ovası" olarak şöyle tanımlıyor: "Şanlıurfa'nın en önemli ovası olan Harran Ovası aynı zamanda en alçak ovadır. Ortalama yükseltisi 375 metre olan Harran Ovası'nın doğusunda Viranşehir Ovası, batısında Suruç Ovası yer alır. Suriye'ye doğru alçalma eğilimine giren Harran Ovası'nın yüzölçümü 2.750 kilometredir. Kırmızı renkli alüviyal topraklarla örtülü Harran Ovasında toprak kalınlığı kuzeyde birkaç metreyken, güneye doğru gidildikçe artarak 20-30 metreye ulaşır. Çok verimli olan ovada akarsu yoktur."

Bir de efsaneler vardır Harran'ı anlatan...

Söylenceye göre, Adem'le Havva'nın cennetten kovulduktan sonra, ayak bastıkları toprak Harran Ovası olmuştur. Efsanede Harran Ovası diz boyu otları, renkli güzel kokulu çiçekleri, kuş cıvıltılarıyla cennetten bir köşeye benzer. Cennetten kovulan Adem ile Havva yeni bir cennetle karşılaşmış gibilerdir. Adem, Cennetten getirdiği bir nar ile bir ak gül dalını toprağa diker... Görür ki, daha akşam olmadan ovada iki ağaç oluşmuştur. Karınları acıktığında ağaçları kısa sürede büyüten bu toprakların rızklarını

vereceğini anlar. Havva'nın avucunun içindeki buğdayı ekerler... Efsaneye göre Harran'ın buğdayla ve insanla tanışması böyle olmuştur. İnanışa göre Harran Ovası ilk insanın ayak bastığı, toprağın il kez sabanla sürüldüğü, öküzün çifte koşulduğu yer olarak kutsaldır.

Harran ay, güneş, ve gezegenlerin kutsal sayıldığı eski Mezopotamya putperestliğinin (Sabiizm) önemli merkezi olması yönüyle ünlüydü. Bu nedenle ki Harran'da astroloji ilmi çok ilerlemiştir.

Urfa'nın Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri haline gelmesine karşılık, Asur, Babil ve Hitit devirlerinden beri Harran'da süre gelen Sabiizm varlığını M.S. XII. Yüzyıl'a kadar sürdürmeyi başarıyordu. Bu nedenle Hıristiyanlar Harran'a putperest şehri anlamına gelen "Hellenopolis" adını verdiler.

Dünyadaki üç büyük felsefe ekolünden birisi "Harran Ekolü" dür. Harran'da birçok büyük bilgin yetişmiştir. Devrin en büyük matematikçilerinden, tabiplerinden ve Yunan filozofların eserlerini Yunanca'ya çevirenlerden 821 doğumlu Sabit bin Kurra, Dünya'dan Ay'a olan uzaklığı doğru olarak hesaplayan Battani (Avrupalılar Albetengi veya Albatanius derler) Yunan filozoflarının maddenin bölünebilen en küçük parçasının (atom) parçalanamaz olduğuna dair iddialarını kabul etmeyen, oysa bölünemez kabul edilen bu parçanın müthiş bir enerji ile parçalanarak Bağdat gibi bir şehri yıkabileceğini söyleyen ve böylece atomun mucidi sayılan Cabir bin Hayyan, din bilgini Şeyhülislam İbni Teymiye Harran'daki okullarda yetişmiş dünyaca ünlü bazı âlimlerdir.

Emevi hükümdarlarından II. Mervan, Harran'ı devletin başkenti yapmıştır. Emevilerin Asya bölümü 750 yılında Abbasiler'e yenilerek Harran'da sona ermiştir. Abbasi hükümdarı Harun Reşit zamanında kurulan "Harran Üniversitesi" dünyada büyük bir ün kazandı.

Fatimiler, Zengiler, Eyyübiler ve Selçuklular gibi İslam devletlerinin yerleşmelerine sahne olan Harran, 1260 yılı başlarında Moğollar tarafından işgal edildi. 1270 yılında Moğollar burayı ellerinde tutamayacaklarına anlayınca Harran'ın camiini, surların ve kalesini yakıp yıkarak kenti tahrip ettiler. Bundan sonra Osmanlı döneminde dahi Harran eski parlak günlerine dönemedi.

Harran, Cüllab ve Deysan ırmaklarının suladığı bir ovada Kuzey Mezopotamya'da kurulmuştur. Harran Ovası bir ağ gibi su kanalları ile örülmüş bir tarım sahasıydı. 1184 yılında Harran'ı ziyaret eden seyyah İbni Cübeyr, burasının gölgelik ve ağaçlık olduğunu, çeşitli meyve ve sebzelerin yetiştiğini yazmaktadır. Uzun süren bir kuraklık sonucunda da harap olduğunu söylemektedir.

13. Yüzyıl'a ait seyahatnamelerde Harran'da 4 medrese (üniversite) bir hastane, 1 düşkünler yurdu ve 8 hamamın bulunduğundan söz edilmektedir. Bu gün Cüllab ve Deysan ırmakları kurumuş olduğundan, Harran sudan ve yeşilden mahrum bir ovanın ortasında 5000 yıllık tarihi ile ayakta durmaktadır. Tipik evleri, höyüğü, kalesi, şehir surları ve çeşitli mimari kalıntıları, geceleyin gökyüzünde pırıl pırıl yıldızları ile turistlerin büyük ilgisini çekmektedir. Atatürk Barajı ve Urfa tünelleri vasıtasıyla Harran Ovasına akıtılacak olan Fırat Nehri Harran'ı tarihteki yeşil ve verimli günlerine kavuşturacak.

Urfa'nın geleneksel ev tipi olan konik evler, yapım tekniğiyle dünyadaki ender mimari örneklerinden. Konik evler benzersiz özelliği ile uluslararası mimari çevrenin de ilgisini çekiyor.

GAP'tan önce Şanlıurfa'nın ekonomik manzarası

Susuz Topraklar...

Suyun değerini Güneydoğu Anadolu insanı ve tabii ki Şanlıurfalı kadar kimse anlayamaz. Susuzluk bu yöredeki insanların elini kolunu bağlamıştır. Susuzluk, töresine, kaderine, geçmişine ve geleceğine hükmetmiştir. Şanlıurfa'yı ve yörenin insanlarını kurtaracak tek gücün su olduğu bilinmiştir, bilinmesine ama, azgın Fırat sularının akıp gitmesini, engelleyecek, Fırat'ın sularını yudum yudum toprağa içirecek barajlar, kanallar, tüneller için gereken parasal kaynak kolay kolay bulunamamıştır. Ve sonunda bu ülkenin kaynakları GAP'la birlikte bölgeye ayrılmıştır. GAP henüz tamamlanmamasına rağmen bugün bile yörede olumlu etkilerini göstermiştir. Gelecek ise dünden de bugünden de çok farklı olacaktır.

Ama geçmişi de unutmamak gerek. Geçmişe göz atıldığında, geçmiş öğrenildiğinde GAP daha iyi anlaşılacaktır, çünkü...

Fırat tarih boyunca can damarı olarak, ilde uzanıp gitti. Culap Çayı, Cem Çayı, Zengeçen Çayı gibi akarsular ve küçük dereler, Şanlıurfalı'nın su ihtiyacını yetersiz de olsa karşılayan su

kaynaklarını oluşturdu. Ama kurak yazlar öylesine amansızdı ki, bu küçük akarsuların çoğu yaz aylarına hiç dayanamadı. Kimi dereler bir köyün ancak birkaç bahçesini sulamaya yetti.

Doğa Şanlıurfa'da hep zalimdi. Yağışların azlığı yetmezmiş gibi epeyce oyun etti. Toprakların kalkerli oluşu ve suda kolayca eriyen kalkerler yüzünden yüzeyde akarsu oluşmadı. Yerüstünde durum böyleyken yeraltı su kaynaklarında da durum farklı değildi. Yeraltı sularına ulaşabilmek için toprağı metrelerce kazmak gerekti. Harran Ovası'nda 100-200 m derinlikte, Suruç'ta da 3-40 m derinlikte suya rastlamak mümkündü. Susuzluğun olduğu yerde kıtlık, kıtlığın olduğu yerde de huzursuzluğun olması doğaldı. Şanlıurfa'da da böyle oldu. Köyler arası, aşiretler arası çatışmaların temelinde çoğu zaman bir yudum su vardı. 1964, 1973 yıllarında olduğu gibi kuraklık bazen alıştıkları sınırların da üstüne çıkıyordu. O dönemlerde çare göçlerde bulunuyordu. Göç etmeyenlere ise devlet tankerlerle içme suyu dağıtıyordu.

Oysa, yaz kış sularını tüketmeyen Fırat hemen yanı başlarından geçip gidiyordu.

1950'lerden başlayarak devlet yörenin susuzluğunu gidermek için önlemler almaya çalıştı. Ancak sorun küçük yatırımlarla çözülemeyecek denli büyüktü. Toprak Su İşleri ve Devlet Su İşleri'nin (DSİ) gündeminde Şanlıurfa hep vardı. Kaynaklar Fırat'ın sularını değerlendirmeye yetmiyordu ama küçük su kaynaklarını değerlendirerek, lokal önlemler almaya yetiyordu. 1956 yılında başlayan yatırımlarla Harran Ovası'nda 2 tane sulama amaçlı kuyu açıldı. Akçakale'de Toprak ve Tarım Reformu (TTRM) Projeleri adıyla 6 proje sonuçlandırılarak, toplam 15.000 hektar alan sulanmaya başlandı.

1962-1965 arasında da 2186 hektar alan sulamaya açıldı. Değişik tarihlerde yapılan çalışmalarla, Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nde sulama ve pompalama tesisleri kuruldu. Bu yatırımlarla da 6700 hektar alan sulamaya açıldı. Ayrıca, Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nin Akrepli, Telhamut, Yazkule işletmelerinde açılan 150 kuyuyla 8850 hektarlık bir alan yağmurlama yöntemiyle sulandı.

1980'li yıllara gelindiğinde Şanlıurfa'da tüm dikkatler Güneydoğu Anadolu Projesi'ne çevrilmişti. Şanlıurfa'nın sulama sorunlarının Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki Aşağı Fırat Projesi içinde yer alan Atatürk Barajı ve Urfa Tüneli'nin bitimiyle çözülmesi beklenmeye başlandı. 1983 Kasım'ında Atatürk Barajı'nın temelinin atılmasıyla, GAP yöre halkının gözünde iyice somutlandı.

Yöre halkına baraj hakkında bilgi verildiğinde

Halil ile Zeliha birleşemediler ama suyla toprak birleşmenin sevincini yaşıyor...

Suyun azametini görmek için orada olmak gerekir...

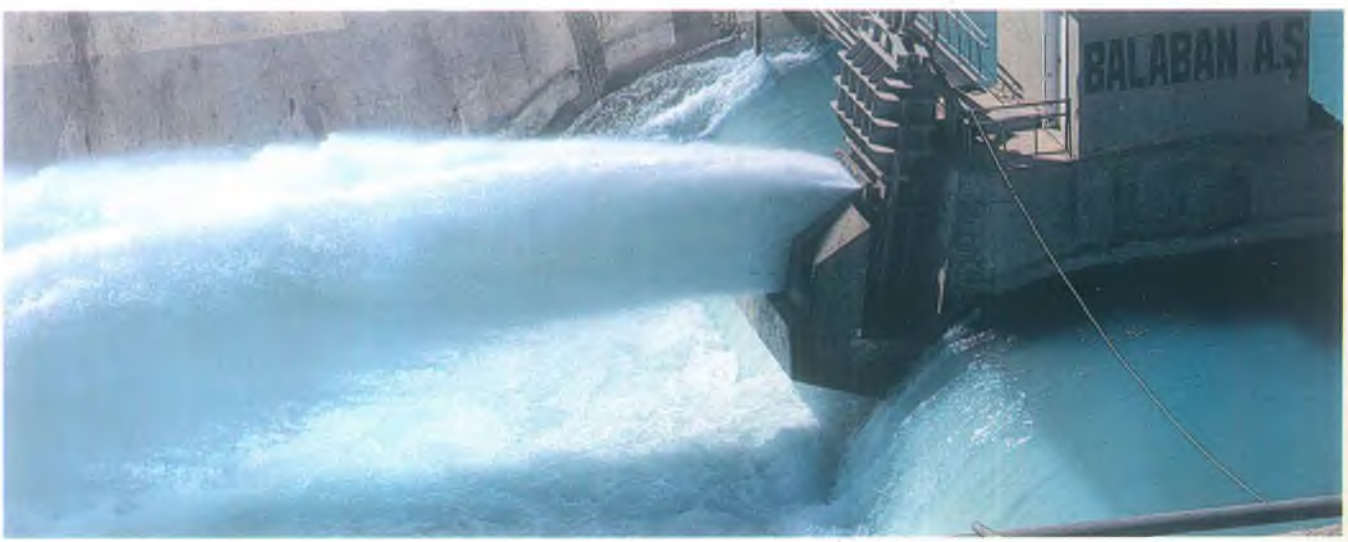

duyduklarına inanamadılar. Baraj hem elektrik üretecek, hem sulayacak hem de taşkınları önleyecekti. Barajın yapımıyla, toplam 730.000 hektar toprağın sulanacağı öngörülüyordu. Onlara bu alanın Çukurova'nın 6 katı olduğu söylendiğinde gerçek bir rüya gibi geldi.

Aynı yıl baraj suyunu Harran ve Ceylanpınar ovalarına akıtacak olan Şanlıurfa Sulama Tüneli'nin 14 kilometrelik bölümü de tamamlanıyordu.

Artık Şanlıurfa adım adım suya yaklaşıyordu.

Doğanın insafına kalan tarım

Osmanlı İmparatorluğu'nun külleri üstünde yükselen Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda yeni bir kurtuluş savaşı başlıyordu. Bu kez düşman yoksulluktu. Ülkeyi yeniden yapılandırma yolunda ekonomik bir mücadeleye girişiliyordu. Ve bu savaş hepsinden daha zordu. Tarih boyunca geçimini tarımdan sağlayan Şanlıurfa'da cumhuriyetin ilk yıllarında 1927 yılında yapılan tarım sayımında ortaya çıkan manzara şöyleydi. İl nüfusunun yaklaşık yüzde 47'sini oluşturan 95.000 kişi tarım kesiminde çalışıyordu. Hayvancılıkla geçinenlerin nüfusu tarım nüfusu kapsamına almadığı için, tarım kesimindeki nüfus gerçektekinden daha fazlaydı. 61.000 hektar alanın yüzde 97'si tahıllara, yüzde 2,5'i baklagillere, yüzde 0,5'i de sanayi bitkilerine ayrılmıştı. Hektar başına buğday verimi 600 kilogramın biraz üzerindeydi. Tarımda makineleşme yok denecek düzeydeydi. Her 100 dönüm toprağa, 0,2 tarım aracı düşüyordu. Modern tarım aracı sayısı ise yalnızca 62 idi.

1927'de ilde toplam 575.000 çiftlik hayvanı vardı. Bunların içinde 347.000 başla koyun ilk sırayı alıyor onu, 168.000 başla kıl keçisi izliyordu. Sığır sayısı ise, 36.000 dolayındaydı. Ayrıca, ilde 210.000'ı tavuk olmak üzere, 218.000 kadar kümes hayvanı besleniyordu.

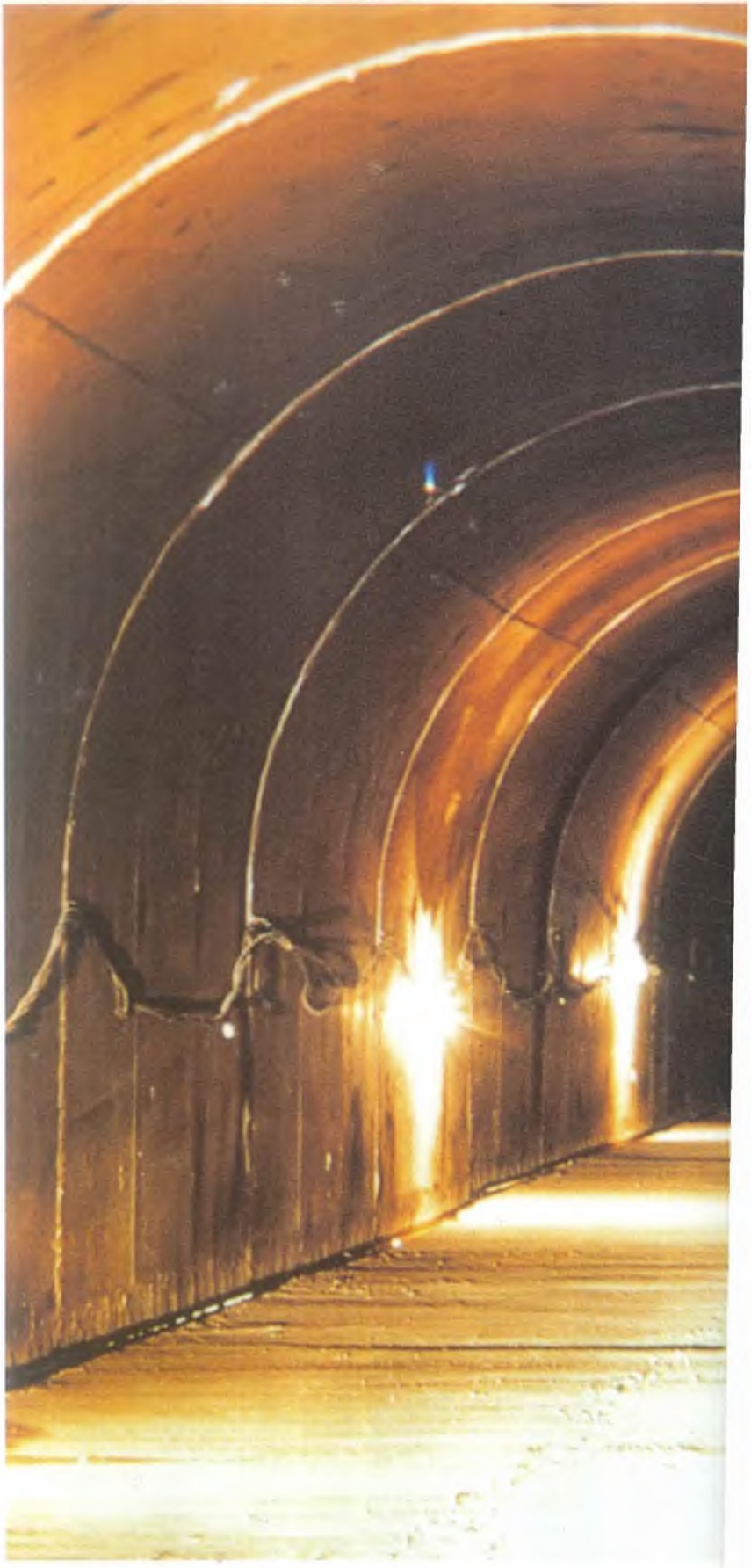

Fırat'ın sularını Harran'a taşıyan Urfa tünelleri yöreye hayat veriyor...

Durum pek iç açıcı değildi. Oysa; Şanlıurfa'da tarih boyunca Kuzey Mezopotamya'nın bir uzantısı olan Harran, Suruç ve Viranşehir ovaları, tarımsal etkinliklerin yoğunlaştığı alanlar oldu. Ancak bu verimli ovalar Fırat gibi zengin bir su kaynağı olmasına karşın, kurak iklim koşulları ve sulama tesislerinin yetersizliği, nedeniyle Şanlıurfalılar'ın aradıkları verimi bir türlü sağlamadı. Şanlıurfalı çiftçiler ne istedikleri üretim miktarına ne de ürün çeşidine ulaşabildiler. Doğanın getirdiği zorlukların yanı sıra ildeki büyük toprak sahipliği ve aşiretlere dayanan üretim ilişkileri de tarımsal gelişmeyi olumsuz yönde etkiledi.

Çetin doğa koşullarına bir de çetin aşiret düzeni ekleniyordu. Osmanlı döneminde yörede aşiretlerin özerk bir statüsü vardı. Aşiret reisleri, kendi bölgelerindeki toprakları, yurtluk ve ocaklık biçiminde ellerinde tutuyordu. Köylüler de aynı toprak gibi aşiret reislerinin egemenliğindeydiler. Yeni kurulan Cumhuriyet İşte böylesi bir Şanlıurfa ile karşı karşıyaydı. Cumhuriyet döneminde aşiret yapısında bazı değişiklikler olduysa da yörede büyük toprak mülkiyeti ve aşiret ilişkilerinin egemenliği kolay kolay kırılamadı. Doğa koşullarına karşı verilecek mücadeleye de genç Cumhuriyetin kaynakları yetmiyordu. Hem doğayı yenmek hem de aşiret üyesi köylülerin tarıma dayalı sanayiin işçileri haline dönüştürmek için zorunlu olarak daha çok uzun yıllar beklenecekti. Şanlıurfa tarımında kurtuluşun adı GAP olacaktı. Ve Şanlıurfalılar'ın daha beklemeleri gerekiyordu.

Ancak, bu Şanlıurfa'da tarımın iyileştirilmesi yolunda hiç adım atılmadığı anlamına da gelmiyor. 1943 yılında Türkiye'nin en büyük deneme çiftliği niteliğindeki Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nin Viranşehir'de kurulması, Şanlıurfa tarımına verilen önemin bir göstergesiydi. 1950'de tarımda makineleşmenin özendirilmesi, karayolları ağının geliştirilmesi, kulla-

nılmayan alanlarla çayır ve meraların ekim alanlarına katılmasıyla, ekim alanlarının genişletilmesi olumlu gelişmelerdi. Bu adımlar, verimde büyük bir artış sağlamasa da üretimin artmasını, tarımsal ürünlerin çeşitlenmesini ve ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştırıyordu.

Birecik köprüsünün yapımı da il için bir dönüm noktası oluyordu. Birecik köprüsüyle Gaziantep'le bağlantı kuruluyor ve Gaziantep cazip bir pazar oluyordu.

Ancak tüm bu gelişmeler, Şanlıurfa'nın gelişim hızını ülke ortalamasına yaklaştırmayı başaramıyordu. Ve tarımsal ekonomide iyileştirme sağlanamayınca bundan yöre insanı da etkileniyordu. Geleneksel üretim ilişkileri kırılamıyordu. İl toprak dağılımının en eşitsiz olduğu illerin en başında yer alıyordu. Mülkiyet dağılımındaki büyük eşitsizlik nedeniyle Şanlıurfa; 1945'ten beri hazırlanan çeşitli toprak reformu yasa tasarılarında ilk uygulama bölgesi olarak seçiliyordu. 1960'larda ilde topraksız ailelerin oranı yüzde 55'i, bir kişi, aile ya da sülalenin olan köy sayısı da 123'ü buluyordu. Şanlıurfa'da en son uygulanan Tarım ve Toprak Reformu Yasası, 1973'te yürürlüğe giriyordu. Ancak bu yasa da yörenin yüzyıllardır süren üretim ilişkilerini değiştiremiyordu.

1950'lerde Şanlıurfa'da ekim alanlarının genişletilmesine dönük yoğun bir çalışma başlatılıyordu. Özellikle ilin güneyinde yer alan engebesiz ovaların tarıma kazandırılması yolunda başlatılan çalışmalar sonucu ekim alanlarının artırılmasında ciddi başarılar elde edildi.

1950'de 177.500 hektar olan toplam ekim alanları, 1963'te 508.000 hektara yaklaştı. 1972'de 600.000 hektarı aşan il ekim alanları, 1977'de 672.000 hektara ulaşıyordu. Bu rakamlar yüzdeyle anlatıldığında başarı daha net olarak görünüyor. 1950'den 1970'lerin sonlarına kadar Şanlıurfa ekim alanları yüzde 263 artarken, ülke genelinde bu oran yüzde 93 dolayında gerçekleşiyordu. Bu dönemde, Şanlıurfa'nın Türkiye ekim alanları içindeki payı da yüzde 2.1'den yüzde 4'e çıktı.

Suyla birlikte hayat bulan Harran Ovası'nda verim ve ürün çeşitliliği arttı.

Tarihten bu yana ekim alanlarının büyük bölümü tahıllara ayrılan Şanlıurfa'da genişleyen ekim alanlarında ağırlıklı olarak tahıl üretimi yapıldı. İl ekim alanlarında sağlanan genişleme, tahıl alanları lehine gelişti. 1950'de 156.000 hektar dolayında olan il tahıl alanları, 1980'lere doğru 576.000 hektarı aşıyordu. Aynı dönemde baklagiller ekilen alanlar 20.000 hektardan 51.000 hektara, sanayi bitkilerine ayrılan alan ise, 1000 hektardan 16.500 hektara yükseldi. 1970'lerin sonunda il ekim alanları içinde tahıl alanlarının payı yüzde 89,5 iken, baklagillerin payı yüzde 7,9, sanayi bitkilerinin payı ise yüzde 2,6 oldu.

Boy atamayan buğday başakları

Ta Mezopotamya uygarlıkları döneminde bile Fırat'ın suları Şanlıurfa ve yöresi için kurtuluş umudu olmuştu. Kuzey Mezopotamya'da kurulan eski uygarlıklar, Fırat'tan açılan kanallarla Şanlıurfa ovalarını sulamaya çalışmışlarsa da, bu ilkel sulama yöntemleriyle geniş alanları elbette sulayamamışlardı. Su sıkıntısı onlara nadası öğretmişti. Nadaslı kuru tarım her dönemde egemen olmuştur.

Çok eski çağlardan beri uygulanmakta olan kuru tarım yöntemiyle yapılan tahıl üretiminde "tahıl-nadas-tahıl" sırası gözetilirdi. Ekim alanlarının çok küçük bir bölümünde de nadas yerine "tahıl-mercimek-tahıl" sırası uygulanırdı.

Tahıl üretimi yörede daima doğa koşullarının insafına kalmıştı. Bu nedenle de ilde hiçbir zaman istikrarlı ürün elde etmek mümkün olmadı. Yağışların yeterli olduğu dönemlerde yüksek ürün alınırken, kuraklık dönemlerinde neredeyse toplanacak ürün bulunamıyordu. DİE ziraat sayım sonuçları bu istikrarsızlığı çok net biçimde ortaya koyuyor.

1950 kurak bir yıldı. Buğday üretimi 67.000 ton civarında gerçekleşmişti. Bundan tam 8 yıl sonraki üretim, 285.000 tonla oldukça yüksek bir düzeye erişmişti. 1959'da yağışların azlığı buğday üretiminin 130.000 tona dek düşmesine yol açmıştı. Bu yılı izleyen yıllarda üretim oldukça düzensiz biçimde gelişti. 1963'te 476.000 tona çıkan üretim, 1964'te kuraklık yüzünden 144.000 tona indi. 1972'ye değin 300.000-420.000 ton arasında değişti. 1972, yöredeki çiftçilerin yüzünü güldüren bir yıldı. Üretim 518.000 tona çıkmıştı. 1973 yılı ise aksine kara bir yıldı. Şanlıurfa'da o güne değin benzeri olmayan bir kuraklık görüldü.

Normal yağışların sadece üçte biri kadar yağmur yağınca, topraklar kavrulmuş, küçük akarsular ve kuyular kurumuştu. Halk değil toprağını sulayacak içecek su bile bulamıyordu. Bu yıl alınan buğday 20.000 ton dolaylarındaydı. Daha sonraki yıllarda da yağışlara bağlı olarak süren düzensizlikler üretimi dalgalandırdı.

GAP'la birlikte kaderleri değişen Urfa köylüleri şimdi modern ziraati öğreniyor...

1975-1980 arasında il buğday üretimi 400.000-617.000 ton arasında değişti. Eski çağlarda yağışa bağlı üretimin yapılması belki bir yazgıydı. Ki, o zamanlarda bile insanlar Fırat'ın suyunu kanallar yoluyla kullanmanın yolunu arıyorlardı. Ellerindeki teknoloji geniş toprakları sulamaya tabii ki yetmeyecekti. Ama bugünün insanının yazgısını tümüyle doğaya bırakması elbette düşünülemezdi. 1950'lerden 1980'lere dek hiç bir istikrar göstermeyen buğday üretimi rakamları bile GAP'ın sadece bölge için değil, Türkiye için ne denli önemli olduğunun bir göstergesi.

1950'lerde başlayan çalışmalarla ekim alanlarının genişletilmesi buğday üretiminin yanı sıra arpa üretimini de artırdı.

DİE ziraat sayım sonuçlarına göre, 1950'den 1960'a değin 27.000 tondan 80.000 tona yükselen arpa üretimi, 1963'te 192.000 tonu bulmuştur. Yağışlara yakından bağlı olan üretim miktarları, kurak geçen 1964'te 48.000 tona

geriledi. Daha sonraki yıllarda 120.000-180.000 ton arasında değişen arpa üretimi, yine çok kurak geçen 1973'te 8900 tona dek düştü. 1976'da 178.000 tona yükselen arpa üretimi, daha sonra gerileyerek, 1980'de 78.000 ton olmuştur.

Ekim alanlarının genişlemesine rağmen arpa üretimi de buğday gibi, kurak ve değişken iklim koşullarından daima etkilendi.

Şanlıurfa'da baklagiller üretimi yerel talebe göre gelişti. Mercimek ve burçak yörede en çok talep gören baklagillerdi.

Baklagillerin genellikle tahıllarla dönüşümlü olarak ekilmesi alışkanlığı uygulama olarak yaygınlaşınca ve talep artınca, baklagillerin de üretimi gelişti.

1950'de 15.000 tona yaklaşan toplam baklagiller üretimi, 1963'te 43.000 tona yaklaştı. Kurak sezon olan1964'te üretim 23.000 tona düştü. 1960'ların ikinci yarısında 45.000 ton dolayında dalgalanan baklagiller üretimi, 1973'teki kuraklık sırasında 6500 tona kadar indi. 1977'de ise 86.000 tonu buldu. İzleyen yıllarda baklagiller üretimi düştü ve 1980'de 27.000 ton olarak gerçekleşti

Şanlıurfa tarımında sanayi bitkilerinin yeri olmadı. Ağırlıklı olarak tahıla dayanan tarım ürünleri arasında ancak 1960'ların başında pamuğa yer açıldı. 1960'ların başlarına değin il tarımında önemli bir yeri olmayan pamuk üretimi, sulama olanaklarının bir miktar artmasıyla gelişmeye başladı. 1958'de 290 ton lif pamuk, 567 ton pamuk tohumu üretilmişken, 1968'de bu miktarlar sırasıyla 6600 ton ve10.600 tona ulaştı. Bundan sonra artış hızlanarak 1976'da lif pamuk üretimi 28.000 tona, pamuk tohumu üretimi de 45.000 tona çıktı. Ancak yöredeki pamuk üretimi Türkiye genelinde kayda değer

bir orana ulaşamadı. 1970'lerin sonlarında ilin Türkiye pamuk üretimindeki payı yüzde 1,6 dolayındaydı.

1950'de başlayıp 1970'e değin artan ve 2000 tona yaklaşan kenevir lifi üretimi, izleyen yıllarda gerilemeye başladı ve 1970'lerin sonunda 500 tonun altına düştü. 1970'lerin başında Türkiye kenevir lifi üretiminin 1/4'üne yakın bir bölümü Şanlıurfa'dan karşılanmışken, 1970'lerin sonunda bu pay yüzde 4,3'e dek inmiştir. Suyu seven sebze üretimi doğal olarak Şanlıurfa'da yaygınlaşamadı. Bir yandan kurak iklim, öte yandan sulu tarım alanlarının son derece sınırlı oluşu, sebzeciliğin önünde bir engel olarak kaldı. Yerel talebi karşılamaya yönelik olarak yapılan sebze üretimi akarsu kıyıları, kuyuların çevreleri gibi ilin az çok su bulunan yerlerinde toplandı. İlde, domates, patlıcan, biber, kırmızı turp, marul, semizotu ve salatalık gibi sebzelerin üretimi yapıldı.

Sınırlı su kaynaklarından sağlanan suyun da yağışlara bağlı olarak azalıp çoğalması, sebze alanlarının da daralıp genişlemesine yol açtı.

İl sebze üretimi 1971'de yüzde 2,7 olan payı, 1975'te yüzde 5,1'e, 1978'de yüzde 14,3'e yükseldi.

Türkiye'de Diyarbakır kavun ve karpuzu ünlüdür. Aslında Şanlıurfa'da da Diyarbakır bostanlarının uzantısı olan bostanlarda bolca kavun ve karpuz yetiştirilir. Türkiye'de bağcılığın en yaygın olduğu alanlardan biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde en geniş bağ alanları, Şanlıurfa'dadır. İl bağları, 1965'te 56.000 hektardan, 1980'de 78.000 hektara yükselmiştir. Ancak, bağ alanlarının genişliğine oranla üretim düzeyi düşüktür. Bağlar 1980'li yıllar da dahil olmak üzere Türkiye ortalamalarının altında bir verimle işletiliyordu. İlaçlama, budama, gübreleme, yeterince özenli ve yoğun bir biçimde yapılamadığından üretimde kayda değer düşmeler yaşandı. DİE ziraat verilerine göre, üzüm üretimi, 1965'te 112.000 ton iken, 1975'te 85.500 ton, 1980'de ise 99.700 ton düzeyinde gerçekleşti. Bağların verimi de 1965'ten 1980'e değin hektarda 2034 kg'den 1278 kg'ye düştü. 1980'de Türkiye ortalaması 3974 kg/hektar olduğu göz önünde bulundurulursa verim düşüklüğü daha net olarak anlaşılıyor.

Suyun gelmesiyle köylü kadınlarının kaderleri de değişmesi bekleniyor...

1980'de il bağ alanlarının Türkiye içindeki payı yüzde 9,5, il üzüm üretiminin Türkiye içindeki payı ise yüzde 2,8 düzeyinde oldu.

Şanlıurfa'da genellikle çekirdekli tatlı üzüm türleri yaygındır. Beyaz, kara, sarı ve pembe renkli olan bu üzümlerin çok çeşitli türleri vardır. Bunların başlıcaları, tahannebi, azazı, kabarcık, hatunparmağı, telgören ve görgülü adlarıyla anılır.

Özelliklerine göre, şıralık, kurutmalık, sofralık, şaraplık olarak değerlendirilen üzümlerden, pekmez, sucuk, pestil gibi yöresel yiyecekler de yapılır. 1976 yılında şarap fabrikasının kurulmasıyla, daha önceleri Gaziantepli tüccarlara satılan şaraplık üzümler bu yıldan sonra il içinde değerlendirilmeye başlandı. 1970'li yıllarda ilde fıstık üretimi de teşvik edildi. Tektek Dağları'nda, çok sayıda yabanıl fıstıkların yakacak olarak kullanılması yerine, meyvelerinin değerlendirilmesi yolunda yoğun çabalar oldu. Zirai kuruluşlarca Siirt'ten getirilen kalemlerle

aşılanan bu ağaçlardan çabalar sonucu "Siirt fıstığı" yetiştirilmesi başarıldı.

Uzun yıllar köylülerce kesilerek yakacak olarak kullanılan bu ağaçlara "Siirt fıstık bahçeleri" adı verildi. Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nin meyvecilik bölümünde de, antepfıstığı yetiştiriciliğine öncelik ve destek verildi. 1962 yılından başlayarak üreticilere düzenli olarak antep fıstığı fidanları dağıtıldı.

Bu çabalar sonucu 1970'ten 1980'e değin ilde fıstık ağacı sayısında önemli artışlar sağlandı. 1970'te 2 milyon 465 bin olan meyve veren fıstık ağacı sayısı, 1980'de 4 milyon 236 bine yükseldi. Ağaç sayısındaki yükselme il fıstık üretimine yansıyamadı. İklimsel koşulların etkisiyle üretim yıldan yıla değişiklik gösterdi.

Bir yıl çok, bir yıl az ürün alınan antepfıstığında üretimi 1970'te 5762 ton olurken, 1971 yılında 32 ton gibi yok denecek düzeye düşmüştü. Bir yıl sonra ise üretim 11.135 tona yükselmişti. Şanlıurfa'da zeytincilik de tarımsal faaliyetler içindeydi. Ancak fıstıkçılığın gelişmesiyle birlikte, zeytincilik gerilemeye başladı. Zeytin aleyhine olan bu gelişme özellikle 1970'li yıllarda belirgin hale geldi. 1970'te ilde 287.500 meyve veren zeytin ağacı varken, bu sayı 1980'de 61.000'e düştü.

Pekçok pamuk çeşidinin deneme ekimleri GAP İdaresi tarafından sürdürülmektedir.

Traktör yerine insan emeği

Bir yanda gübre bekleyen tarlalar, bir yandan yakacaksız geçen kışlar. Orman alanlarına sahip olmayan Şanlıurfalılar yakacak sorunlarını doğal olarak tezekten karşılıyorlardı. Tarlalar da gübresizlikten verimsizliğe mahkûm ediliyor-

Yörede beyaz altın olarak da adlandırılan pamuk, günümüzde de elle toplanmaktadır...

du. Doğal gübre alamayan su erozyonuna mahkum olan tarlalardan uygun verim alınabilmesi için yapay gübreleme şarttı.

1950'lerde teşvik edilen yapay gübre kullanımı ekonomik nedenlerle ancak 1970'lerin ortalarında yaygınlaşabildi.

Özellikle 1973 ve 1975'teki teki şiddetli kuraklık yüzünden ekim alanlarının daralması ve üreticilerinin ekonomik sıkıntı içine düşmeleriyle. 1975'ten başlayarak yapay gübre kullanımı artmaya başladı. 1980'lere gelindiğinde ise gübre fiyatlarındaki hızlı artış ülke genelinde olduğu gibi Şanlıurfa'da da yapay gübre tüketiminin azaltmaya başladı. İl ekim alanlarının genişliği göz önüne alındığında gübre kullanımı her zaman çok yetersiz kaldı. 1950'li yıllarda Şanlıurfa tarım araçlarının kullanımı bakımından da oldukça geri bir düzeydeydi. Traktör sahibi olanlar neredeyse parmakla gösteriliyordu. Çünkü koca ildeki traktör sayısı sadece 146'ydı. 1950'li yıllarda tarımda makineleşme başlıyordu. Ancak 70'lere kadar kayda değer bir gelişme sağlanamıyordu. 1950'de 146 olan traktör sayısı 1960'da ancak 584'e çıkıyordu. 1970 yılına gelindiğinde ise Şanlıurfa'da sadece 1059 traktör sayılıyordu. 1970'le 1980 arasında ilk kez ciddi bir artışla, traktör sayısı 3.535'e çıktı. Ancak bu gelişmeye rağmen Şanlıurfa'nın Türkiye traktör varlığı içindeki payı giderek azalmıştır. 1950'de yüzde 1,5 olan bu pay, 1970'te yüzde 1'e, 1980'de yüzde 0,8'e düştü.

Oysa, Şanlıurfa topraklarında traktör kullanımı pek çok ile göre daha kolaydı. Düz ve geniş

ovalardan oluşan tarım alanları traktör kullanımı için oldukça uygundu. Ancak üretim düzeyinin düşük olması, buna bağlı olarak satın alma gücünün sürekli azalması ve bunlara ek olarak modern üretim ilişkilerine geçilememesi, traktör ve diğer modern tarım araçlarının gelişimini kısıtlıyordu. Küçük işletmeler bu sorunlarla boğuşurken, büyük işletmelerde modern tarım araçlarının kullanılmamasının nedeni ise daha farklıydı.

Aşiret düzeninin hâkim olduğu büyük topraklı işletmelerde ise, her zaman insan gücü, traktörden daha ucuz oldu. Traktör dışındaki modern tarım araçlarındaki gelişme de yüksek boyutlara erişememiştir. 1970-1980 arasında Türkiye genelinde harman makinesi sayısı yüzde 561 oranında artarken bu oran ilde yaklaşık yüzde 172 düzeyinde kalmıştı. Aynı dönemde Türkiye'de biçerdöver sayısı yüzde 63 oranında artarken, ilde bu oran ancak yüzde 11 düzeyinde gerçekleşti.

Şanlıurfa'da başta sulama olmak üzere, gübreleme ve modern tarım araçları kullanımı gibi modern yöntemlerin pek yaygın olmayışı, birim alandan alınan verimin doğal olarak düşmesine yol açtı. Birkaç istisna dışında Şanlıurfa'da tarımsal ürünlerin verimi daima ülke ortalamalarının altında kaldı.

Topraktaki adaletsizlik ve reformlar

Şanlıurfa'nın uçsuz bucaksız toprakları aslında yüzyıllardır acıyla sulanmıştır. Dert sadece susuzluk değildir. Doğrudur! Susuz toprak ekin vermez... Ama bir de kolay kolay yıkılamayan gelenekler vardır ki; yöre insanını yüzyıllarca susuzluk kadar yakıp kavurmuştur, azap çektirmiştir. "Azaplar" yani topraksız köylülerin memleketidir, buraları... Bazen karın tokluğuna bazen bir kaç kuruşa çalışan azapların öykülerini büyük kentliler romanlardan okumuş, filmlerden izlemiştir. Ama azaplar "azabı" yaşamıştır, yüzyıllardır. Bazıları azap bile olamamışlardır. Sığınacak bir aşiret reisi, toprak sahibi bulamamıştır ki, onların durumu azaptan da beterdir.

Pamuk çiçekleri alı-moru ve beyazı ile ovaları süslemektedir.

Toprağa sahip olmak ya da olmamak bu yöre insanının doğumundan ölümüne dek yazgısını belirledi. Şanlıurfa'da büyük toprak sahipliğinin kökeni çok eskilere uzanır. Aşiret ilişkileriyle iç içe geçen büyük mülklerin oluşumu daha Selçuklular dönemine dek gider. Bu öykü böylesine eski bir öyküdür. Selçuklular'la başlayan bu düzen Osmanlı Devleti'nde de korundu. Osmanlı döneminde, doğu ve güneydoğudaki aşiret ve beyliklerin merkeze bağlılıkları ancak içişlerinde özerklik tanınmasıyla sağlandı. Aşiret reisleri ve beylikler topraklar üzerindeki kullanım hakları üzerine devletle özel anlaşmalar yaptılar. Selçuklu devrinde başlayan bu hak Osmanlı döneminde daha da güçlendi. Hem beylikler hem de toprak babadan oğula geçtiğinden bu devir-teslim Osmanlı'da sürdü gitti. Beyler Osmanlılara karşı askeri yükümlülüklerini yerine getiriyorlar karşılığında da yöreyi yönetiyorlardı.

Cumhuriyet dönemi geldiğinde bu sistemin değiştirilmesi için önlemler alınmak istendi. Osmanlı'nın son döneminde bağımsız bir sancak olan Şanlıurfa artık bir vilayetti. Devletle toprak üstüne yapılan anlaşmalar yoktu ama ne yazık ki düzen aynı düzen olarak kaldı. Toprakların kullanım hakkına sahip olan beyler, reisler şimdi de yeni sahiplerdi.

Büyük toprak sahiplerinin etkinlikleri ortadan kaldırılamadı. Aslında bu yapıyı kırmak için iyi niyetli çabalar ortaya kondu. Ancak yöredeki aşiretler öylesine güçlüydüler ki, bu güç siyasi platforma da taşındığından yasalar bile topraklaştırma konusunda başarılı olamıyordu. İlk adım 1945 yılında atıldı. 1945'te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uygulaması ilk olarak güneydoğu illerinden özellikle de Şanlıurfa'da başlatılıyordu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Şanlıurfa'daki uygulaması sonu-

cunda, 1190 hektar vakıflardan, 370 hektarı ise kişilerden olmak üzere, toplam 1560 hektar alan kamulaştırıldı. Bu yasa uyarınca, toprak dağıtımı işlemleri, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü'nün oluşturduğu komisyonlarca yapıldı. Hazine topraklarının belirlenmesinde kadastro yöntemi uygulanamadığı için, bu toprakları işleyen ailelerden toprak alınamamıştı. İzleyen yıllarda, topraksız ailelere verilen işletme büyüklüğü giderek küçüldü. Sonuç başarısızdı.

Topraksız aileler toprak sahibi yapılmaya çalışılırken, 1950'lerde, büyük toprak sahipleri kimi zaman Hazine topraklarını, kimi zaman köyün ortak malı olan çayır ve meraları kullanımları altına alarak, etkilerini artırdılar. Büyük aşiretler hızla topraklaşırken, halk için ciddi bir topraksızlaşma süreci başladı.

Şanlıurfa tarih boyunca Türkiye'de topraksız aile oranı en yüksek il olarak liste başında yer aldı. 1950 tarım sayımına göre Türkiye genelinde bu oran yüzde 5,9 iken, Şanlıurfa'da yüzde 36,7'ydi.

Antep fıstığı, bilinenin aksine sadece Antep yöresinde değil Urfa'da yetişir...

Köy envanter etüdlerine göre, 1960'larda Şanlıurfa'da 644 köyün 51'i bir kişinin, 40'ı bir ailenin, 32'si de bir sülalenin özel mülkü durumundaydı. Bu durumda olan köy sayısı toplam 123'e ulaşıyordu. Aynı sayı, Gaziantep'te 96, Mardin'de 91, Diyarbakır'da 70'ti.

1962-1968 köy envanter etüdlerine göre ise, topraksız aile oranı Türkiye genelinde yüzde 30,7'ye, Şanlıurfa'da yüzde 55'e ulaşmıştı. Bu duruma göre ildeki çiftçi ailelerinin yarısından çoğunun toprağı yoktu. İldeki topraksız aileler, genellikle büyük işletmelerde ortakçı olarak çalışıyordu.

Büyük toprak sahipleri sadece toprakları ellerinde tutmakla kalmıyorlar, su kaynaklarını da

Yörede Urfa fıstığı olarak anılan Antep fıstığını hasat zamanı taze satın almak mümkün...

denetim altında bulunduruyorlardı. Küçük işletmelere ancak sınırlı alanlarda kuru tarım yapma şansı kalıyordu ki, buna da şans denemezdi. Çoğu geçimlerini bile sağlayamıyordu.

1961 Anayasası'nın hazırlanışı sırasında Şanlıurfa'da toprak dağılımının dengesizliği ve üretim ilişkilerindeki dengesiz yapı yeniden gündeme geliyordu. O günlerin özgürlükçü havası içinde toprak reformu meselesi açıkça tartışılır olmuştu. Ancak Türkiye'de siyasi rüzgârlar çok çabuk değişiyordu. 1961'de tartışılan reformun yasasının çıkması çok zaman aldı.

1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası ancak Haziran 1973'te çıkarılabildi. Yasa toprak ve tarımın reformunu, toprağın mülkiyet dağılımını, tasarruf ve işletme şeklinin ve işletmelerle ilgili yapının verimlilik ve sosyal adalet ilkelerine uygun olarak düzenlenmesi olarak tanımlıyordu. Yasa uyarınca, 1 Kasım 1973'te Bakanlar Kurulu kararıyla, Şanlıurfa, toprak ve tarım reformu uygulama bölgesi olarak ilan ediliyordu. Yasaya göre, bir bölgenin reform bölgesi ilan edilmesini izleyen 3 ay içinde, "tarım arazilerinin sahipleri veya malik sıfatıyla zilyetleri" sahip oldukları toprak miktarı ve niteliği konusunda bildirim vermekle yükümlü tutuluyordu. Bu 3 ayın bitiminde, bölgede toprak reformu uygulaması sona erinceye değin, satış ve devir işlemi yapılamayacak, bu süre ise 3 yılı geçemeyecekti.

Toprak reformu tartışmalarının başladığı 1961 yılından 1973 yılına dek oldukça uzun bir zaman geçmişti. Büyük toprak sahipleri olası bir reforma karşı önlemlerini almışlar, topraklarını, aile üyeleri ya da mirasçılar arasında dağıtıp, biçimsel olarak satmışlardı. Yasanın getirdiği 3 aylık süre, bu satış ve dağıtım işlemini hızlandırdı. 3 ayın bitiminde büyük topraklar oldukça parçalanmıştı. Ayrıca, "devir ve temlik yasağı" konan 3 yıl içinde uygulama bitirilememiş, devir satış hakları yeniden doğmuştu.

Topraklandırmada dört ölçüt gözetiliyordu.

Birinci ölçüt, ilin iklimi, toprak özellikleri ve var olan sulama koşullarında bir ailenin geçinebilmesi için gerekli toprak miktarını saptıyordu. Diğer ölçütler daha ayrıntılı ve reformun daha adil yapılmasını sağlayacak ölçütlerdi.

Ancak, uygulamada yalnızca ilk ölçüt dikkate alındı. Dağıtımdan yararlanacak hak sahibi ailelerin saptanmasında, toprak isteyen ailelerin bildirge vermeleri isteniyordu. Bu aileler arasında yapılacak toprak dağıtımında şu sıra gözetilmişti:

Reform bölgesi içinde ve dışında yeterli toprağı olmaması, reformdan önce o il çevresinde en az 3 yıl oturmuş olmak, yasa hükümlerine aykırı olarak toprağı elinden çıkarmamış olmak bedensel ve ruhsal açıdan çiftçilik yapacak nitelikte olmak, 21-60 yaşında olmak, Türkçe okuma-yazma bilmek, tarıma ilişkin dallarda en az 6 ay eğitim görmüş olmak, evli ve çocuklu olmak, yeterince üretim aracına sahip olmak vb. Aranan bu özelliklerden çoğunun hayli özel koşullar olması, Şanlıurfa'da okuryazarlık ve okullaşma oranlarının düşük oluşu, toprak dağıtımında önemli sorunlar çıkartabilecek niteliktedi.

Viranşehir Ovası'nda toprakla başetmek kolay değil!..

1 Kasım 1973'te başlan toprak reformu uygulaması 10 Mayıs 1978'de sona erdi. Ne yazık ki sonuç başarısızdı. Bu süre içerisinde Şanlıurfa'da 1613 aileden 1 milyon 616 bin dekar alan kamulaştırılmış, bunun yalnızca 231.000 dekarı 12.218 aileye dağıtılmıştı. Oysa, 75.700 aile toprak istemiyle bildirge vermişti. Bu bildirgelerin yalnızca 10.507'si incelenebilmiş, incelenenlerden de 5404'ü kabul edilmişti. Sonuç olarak 75.700 aileden yalnızca 1218'ine aile başına ortalama 190 dekar dolayında toprak dağıtılmıştı.

Toprak Reformu Yasası'yla Şanlıurfa'da toprakların eşitsiz dağılımının giderilmesi amaçlanmıştı. Ancak reform küçük bir deney olmaktan ileri gidemedi. İlin tarımsal yapısında da herhangi ciddi bir değişim olmadı. İlde toprak mülkiyetiyle aşiret ilişkileri iç içe yaşamaya devam etti.

1940'lı yıllar... Türkiye yoksulluğu yaşıyor... Türkiye'nin güneydoğusunda ise yoksulluğun ötesi yaşanıyor. Yağan yağmurun insafına kalan güneydoğu toprakları insanları beslemiyor.

Dönemin hükümeti kalıcı bir çözüm arıyor. Tarım Bakanlığı'na bağlı Zirai Kombinalar İdaresi'nin başkanlığında aranan çözüm bulunuyor. Halkın acil beslenme sorununu çözecek ürünlerin yetiştirileceği örnek bir çiftlik kurma projesi hemen hayata geçiriliyor. "Urfa Grup Amirliği" adıyla 1943'te kurulan çiftliğin kuruluş amaçları arasında, çeşitli tarım ürünleri yetiştirmek, üreticilerin tohumluk, fidan, damızlık gereksinimlerini karşılamak, yöre koşullarına en iyi uyum sağlayabilecek bitki ve hayvan türlerini belirlemek, bunların yaygınlaşmasını sağlamak yer alıyordu.

Ceylanpınar ilçesinde, Viranşehir'e 56 km uzaklıkta, 170.000 hektarlık Hazine'ye ait alanda kurulan çiftlik, 1950 yılında tüm benzeri kuruluşlarla birlikte Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü'ne bağlanarak, Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği adını aldı. Pınar, Beyazkule ve Gümüşsuyu adlarında üç işletmeden oluşan çiftlik, tarla tarımı, bahçe kültürleri ve hayvancılık şubeleriyle yöre tarımında çok etkin bir rol oynadı.

ÖRNEK BİR MODEL: CEYLANPINAR

Dünyanın sayılı, Türkiye'nin de en büyük deneme çiftliği unvanını taşıyan Ceylanpınar, yöre çiftçisine kaliteli ve döl kademesi yüksek tohum, fide, fidan ve damızlık hayvan sağlamakta büyük rol oynadı. Yanı sıra çiftlik yıllarca gelişen tarım teknolojisini yakından takip ederek, değişen çiftçi ihtiyaçlarını karşıladı.

İlk yıllarda 170.000 hektar üzerinde kurulan Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nin günümüzde arazi varlığı 1.761.629 dekara çıkmıştır. Sadece tarla arazisinin alanı 983.241 dekardır. Bahçe arazisi 46.208 dekar olan Ceylanpınar'ın mera arazisi 481.080 dekardır. Kültür dışı arazisi ise 241.629 dekar civarındadır.

1984 yılında Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlanan Ceylanpınar Tarım İşletmesi Tarım Şubesi'nde ağırlıklı olarak kuru tarım yapıldı. 949.053 dekar civarındaki kuru tarım alanının 600.000 dekarına buğday

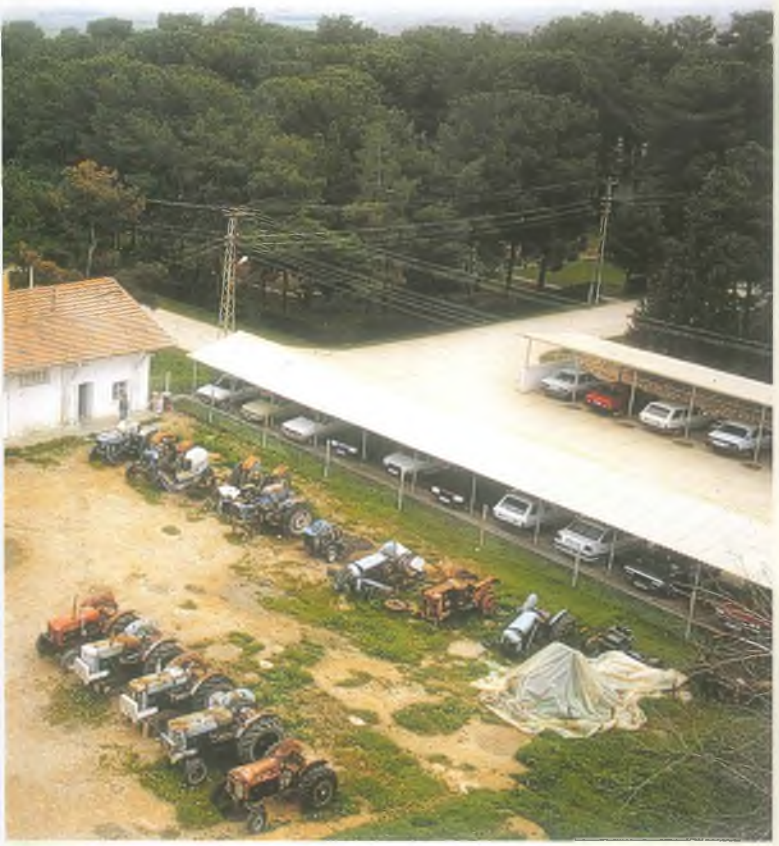

ve mercimek ekiliyor. İşletmenin Gökçayır, Habur, Akrepli ve Beyazkule birimlerinde ise sulu ziraat yapılıyor. Büyük bölümü yağmurlama bir bölümü de cazibe sulama yöntemleri ile sulanan alanlarda sulu tarıma uygun üretim yapılıyor. İşletme çiftçilere önderlik edilebilmesi amacıyla bahçe kültürleri çalışmaları da sürdürüyor. Özellikte antepfıstığı yetiştirilerek, bölge çiftçisine hizmet veriliyor. Çiftçinin buğday tohumu ve tohumluk pamuk çiğidi ihtiyacı da işletme tarafından sağlanıyor.

Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nde örnek sığırcılık, koyunculuk, ceylan, arıcılık faaliyetleri ile süt ürünleri üretimi de yapılıyor.1632 baş sığırın bulunduğu işletmede özelikle Holstein ırkı yetiştiriliyor. 1995 yılında başlayan koyunculuk faaliyeti sonunda 26.843 koyunun yetiştirildiği işletmede bu iş için özellikle tarıma elverişli olmayan araziler kullanılıyor. Adını aldığı ceylanların neslinin azalmaya başlamasıyla ceylan üretimine de başlayan işletme ülkemizde ceylan üretimine ilgi duyan yetiştiricilere dişi ve erkek ceylan satışı yapıyor. Sayıları 1000'e yaklaşan ceylanlar üretme istasyonlarında ziyaret edilebiliyor.

Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi ile ortak yürütülen arıcılık araştırması ile özellikle GAP'la birlikte çiftçilerin bu işe özendirilmesi amaçlanıyor.

DEVLET ÜRETME ÇİFTLİĞİ

Ceylanpınar Tarım İşletmesi yıllar içinde kat ettiği yolla bugün 25 ton süt işleme kapasiteli modern bir süt ürünleri fabrikasına da sahip. Bu fabrikada peynir, tereyağı ve diğer süt ürünleri üretiliyor.

Tüm bu özellikleriyle Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nin 1943'lerde üstlendiği rolü bugüne değin başarıyla sürdürdüğü görülüyor. GAP'la birlikte ciddi bir tarım devrimi yaşayacak olan bölgede 50 yılı aşkın bir deneyim sunan işletme, bugün bölge için gerekli tarımsal araştırmalar ve bilimsel çalışmalar için geniş bir alan ve labaratuvar niteliğindedir.

Ceylanpınar Tarım İşletmesi aynı zamanda eğitim kurumu olma özelliği de taşıyor. Bölgedeki teknik elemanların ve çiftçilerin uygulamadaki eksikliklerini en iyi bilen ve daha önce bu konuda eğitim veren tek kurum olan işletme bu özelliğini GAP'la birlikte pekiştiriyor.

Hayvancılık

Şanlıurfa tarımında hayvancılık bitkisel üretimden sonra il ekonomik yaşamında ikinci derecedeki önemini hep korudu. Kentteki tarımsal işletmelerin çok büyük bölümü, bitkisel üretim yanında hayvancılıkla da uğraşırken, sadece hayvancılık yaparak geçimini sağlayan işletmeler de kentte önemli bir yer tuttu.

Osmanlı döneminde, kentin zengin hayvan varlığı yağcılık, dericilik, dokumacılık gibi hayvansal ürünlerin işlenmesine dayanan sanayi kollarının gelişmesini sağladı. "Urfa Yağı" olarak bilinen kente özgü yağın ünü de ta Osmanlı dönemine dek dayanır.

Şanlıurfa tarihte canlı hayvan ticaretinin önemli merkezlerinden biri olarak ünlenmişti. Ancak Osmanlı döneminin son yıllarında hayvancılık zor günler yaşamaya başlamıştı. Cumhuriyet döneminde de hayvancılığın öneminin azalmasının sürmesiyle birlikte hayvancılığa dayanan imalathaneler de bu olumsuz gidişten etkilendi. Ülke genelinde kullanımı yaygınlaşan bitkisel yağlar karşısında Urfa Yağı'nın da pazarı oldukça daraldı. Bu yağın kullanımı sadece yerel sınırlar içinde kaldı.

Hayvancılığın öneminin azalmasında, tarımdaki nispi gelişmenin önemli bir etkisi oldu. 1950'lerde ekim alanlarının genişletilmesi çalışmaları çayır ve mera alanlarını daraltti. Ekim alanlarının genişlemesiyle üretimi artan bitkisel ürünler ekonomik anlamda hayvancılığa göre daha kazançlı olmaya başladı. Ve ilde ibre sürekli olarak bitkisel üretimden yana kaydı.

1976 köy genel bilgi anketi verilerine göre ilde hayvancılıkla geçinen köy sayısı sadece 60'dı. Kentteki 691 köyden 377'sinde de bitkisel üretimin yanı sıra ikincil olarak hayvancılık yapılıyordu.

Ziraat Bankası "Tarımsal Üretim Değeri" verilerine gör,e 1978'de ilin toplam tarımsal üretim değeri içinde hayvancılığın payı yaklaşık yüzde 39'du. Şanlıurfa'da hayvancılığın ikincil önemde olmasında iklim koşullarının da çok büyük etkisi oldu. Ancak ilkbaharda yağan yağmurlarla yeşerebilen, yaz aylarının gelmesiyle kuruyan bozkırlar hayvanları doyuramadı. Daha çok mera hayvancılığı biçiminde yapılan hayvan yetiştiriciliğinde zor koşullar nedeniyle daha çok küçükbaş hayvanlar tercih edildi.

Kentte çok sayıda koyun ve kıl keçisi olmasına karşılık, büyükbaş hayvan sayısı oldukça az kaldı. 1950'de, Şanlıurfa 622.00 dolayında koyun sayısıyla Türkiye koyun varlığı içinde yüzde 2.7'lik bir pay alıyordu. 1960 yılında koyun sa-

Yazın bu sürülerin yüksek dağ yamaçlarında, serin yaylalarda yaşaması gerekirken yerleşik düzene geçişle birlikte hayvanlarda ovalarda otlatılmakta...

yısı 1 milyonu aşınca Şanlıurfa'nın payı da yüzde 3'lere varmıştı. 1970'te 711.000'e düşen koyun sayısı, izleyen yıllarda yeniden artmaya başladı. 1968'de açılan Urfa Et Kombinası'yla, 1976'da kurulan Siverek Süt Fabrikası ve Ceylanpınar Peynir ve Tereyağı Fabrikası gibi kuruluşlar bu gelişmede etkili oldu.

1980'de il koyun varlığı 2 milyonu aştı, ilin Türkiye koyun varlığı içindeki payı da yüzde 4,4 e yükseldi.

Şanlıurfa'da dağlıç, karaman ve ivesi cins koyunlar yetiştirildi. Özellikle sıcak, susuzluk gibi olumsuz koşullara dayanıklılıkları ile bilinen ivesi cinsi koyunlar her zaman tercih edildi. Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği de, ilde bu türün yaygınlaştırılmasına çalıştı.

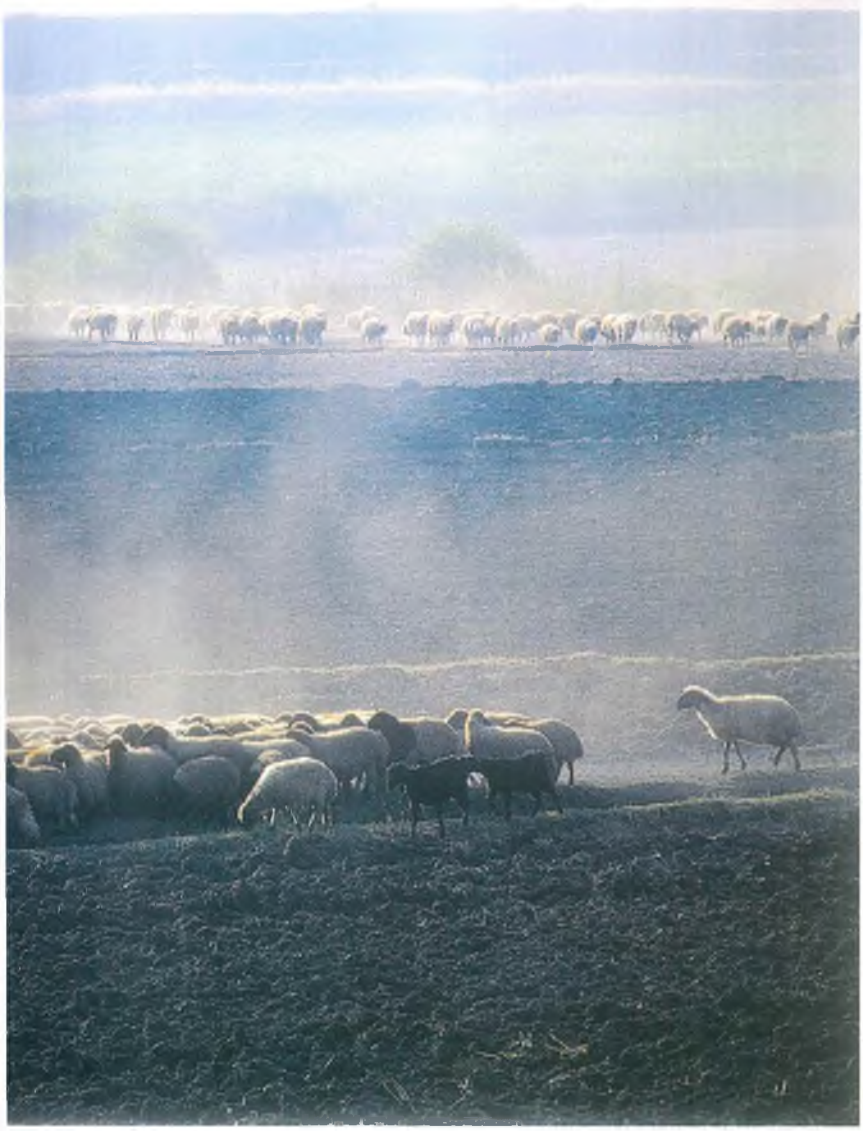

Ağırlıklı olarak kıl keçisi yetiştirilen Şanlıurfa'nın 1950 yılındaki kıl keçisi varlığı 357.000 iken, 1960'ta 562.000'e yükseldi. Koyun varlığında olduğu gibi kıl keçisi varlığında da 1970'te düşme oldu. Sayı bu yıl da 329.000 dolayına indi. 1980'de il kıl keçisi varlığı 414.000 dolayındaydı. Büyükbaş hayvanlarında ise sığır yetiştiriciliği yaygındı. 1950'de yaklaşık 104.000 olan il sığır varlığı, 1970'te 154.000'e çıkarken, 1980'de ise 140.000 dolayına indi. İlin Türkiye sığır varlığı içindeki payı ise 1980'de yüzde 0,9'du

Şanlıurfa her zaman at yetiştiriciliği ile ünlüydü. 1947 yılında Şanlıurfa'nın bu özelliği değerlendirildi ve Atçılık Islah Kurumu kuruldu. Bu kurumun da teşvikiyle ciddi biçimde saf kan Arap atları yetiştirildi. Kurumda damızlık aygırlarla, doğal tohumlama çalışmaları yapıldı. 1980'de 26.000 olan il at varlığının Türkiye içindeki payı yüzde 3.3'tü.

Şanlıurfa'nın kurak ikliminde uygun yaşam koşulları bulan deve de ilin hayvan varlığı içinde yerini aldı. Ancak Şanlıurfa'da deve sayısı giderek azaldı. Ancak ilin Türkiye deve varlığı içindeki payı artmıştır. 1980'de ilde yalnızca 1730 deve olmasına karşın, ilin Türkiye deve varlığı içindeki payı yüzde 14.4'tü.

İlde kümes hayvancılığı ve arıcılık gelişemedi. Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nin çabalarına rağmen kümes hayvancılığında modern sayılabilecek tavukçuluk işletmelerinin sayısı artamadı. 1960'ta 425.000 olan il tavuk varlığı, 1980'de 507.000'e yükseldi ancak, ilin Türkiye tavuk varlığı içindeki payı ise yüzde 1,6'dan yüzde 0,9'a düştü. 1980'de ilde yaklaşık 11.500 arı kovanı vardı, il bal üretimi ise yalnızca 44 tondu. Şanlıurfa'da süt üretimi, 1960'ta 108.000 tondu, 1970'te 87.000 tona

düşen il süt üretimi, 1980'de 105.000 ton dolayında gerçekleşti. Şanlıurfa'nın Türkiye süt üretimindeki payı da 1960'ta yüzde 2. 6 iken, 1980'de yüzde 1,9'a düşmüştü.

Olmayan sanayi

Ekonomisi yaygın olarak tarıma dayanan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımın son derece ilkel usullerde yapıldığı Şanlıurfa'da sanayiin varlığından söz edilemiyordu. Tarımsal ürünleri değerlendiren, küçük imalathanelerden sanayi diye söz etmek de pek mümkün değildi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin sanayi envanterini görmek amacıyla yapılan 1927 sanayi sayımına göre, Şanlıurfa'da 857 sanayi kuruluşunun varlığı tespit edildi. Ancak Bugünkü ölçülerle bu 817 imalathaneye sanayi kuruluşu tanımı yapmak aslında oldukça güçtü.

Bu işletmelerde, toplam 2164 kişi çalışıyordu ve işyeri başına ortalama 2,5 kişi düşmekteydi. İşletmelerin sadece 10'unda 10'dan çok işçi çalışıyordu. Bu iki işletme dışındakiler sadece küçük atölyelerdi.

857 işletmenin, 374'ü tarıma dayalı çalışan kuruluşlardı. Tarım işletmelerini maden, orman ürünleri işletmeleri ve dokuma atölyeleri izliyordu.

Sanayi sayımının yapıldığı 1927'de yürürlüğe giren Teşvik-Sanayi Kanunu Şanlıurfa'da da sanayi yatırımlarına vergi bağışıklığı, yatırım mallarına gümrüksüz dışalım izni, taşıma giderlerinde indirim vb teşvikler getiriyordu. Ancak bu teşviklerden yararlanacak işletmelerin belirli bir büyüklükte olması gerekiyordu. 1932 yılında Şanlıurfa'da öngörülen standartlara uygun sadece 3 işletme vardı. 1941 yılında ise sadece 1 un fabrikasıyla 1 elektrik santralı Teşvik Kanunu'ndan yararlanabildi.

Geçmişe dönük tüm bu veriler Şanlıurfa'daki sanayi kesiminin Cumhuriyet'in ilk yıllarında ne denli güdük olduğunu ortaya koyuyor. Tarı-

Pamuk bitkisinin yörede zerresi bile ziyan edilmiyor. Pamuk iplik oluyor, çekirdeği yağa dönüşüyor, küspesi hayvanlara gıda oluyor, bitkinin geri kalanı yakacak olarak kullanılıyor.

ma dayalı çalışan atölyelerde un fabrikalarıyla un değirmenlerinin önemli yeri vardı. Dericilik ve sabunculukla uğraşan işyerleriyle, özellikle Siverek'te yaygın olan tereyağı imalathaneleri, ilin küçük sanayi kuruluşlarıydı. Şanlıurfa'nın bozkırlarında ilkbaharda yeşeren otlar ve çiçeklerin kokuları tereyağına, peynirlerine yansırdı. İlin zengin hayvan varlığının bir ürünü olan dericilik ilkel yöntemlerle sürdürülüyordu.

İlde, geçmişten beri yapılan zeytincilik, sayesinde Birecik'te sabun imalathaneleri kurulmuştu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gıda sektöründen sonra ikinci derede öneme sahip olan maden ve maden işleme alanına bu önemi kuyumcular kazandırıyordu. "Hülliyet", "hışır" denen altın süs eşyası, elmaslı, incili takılar, gümüş telden örülen telkâri eşya yapan kuyumcular ilerleyen yıllarda önemlerini yitireceklerdeki. Maden işletmeleri arasında dövme tekniğiyle tepsi, işlemeli tabaka, ibrik üreten bakırcılar ve demirciler de önemli yer tutuyordu.

Dokumacılık geleneği oldukça eskilere dayanan Şanlıurfa'da geleneksel el sanatlarından kazazlık, keçecilik, kürkçülük, kendir örmeciliği yaygındı. Kırsal yörelerdeki el tezgâhlarında, bez, abalık, şal kuşak, kilim, keçe, çuval, çadır dokumacılığı yapılırdı. Dokumacılık alanında yün ve pamuk ipliği boyacılığı yapan atölyeler önemliydi. Kazazlar, ipekli püskül ve sırmalı işlemeler yapar, keçeciler çoban giysisi üretirlerdi. Kürkçüler ise, Kars ve dolaylarından gelen toptancı tüccara işlenmiş kürk satardı. İlde, gelişmiş bağcılığın sonucunda şarap imalathaneleri kuruldu.

Şanlıurfa'da Cumhuriyet'in ilk yıllarında güdük kalan sanayi sonraki yıllarda da kayda değer biçimde gelişemedi. Sanayi işyerlerinin çoğunluğu, küçük ölçekli, ilkel teknoloji kullanan ve yörenin tarım ve hayvancılık ürünlerini işleyen imalathaneler olarak kaldı. Şanlıurfa sanayinin gelişmemesinin birçok nedeni vardı. Yöredeki

feodal yapı ve geleneksel üretim ilişkileri en ciddi engeldi. Cumhuriyet döneminde, demir ve karayollarının Şanlıurfa güzergâhından değil de Diyarbakır ve Gaziantep'ten geçmesi, enerji, sulama vb alanlarındaki altyapı yetersizliği, Şanlıurfa'nın gelişimini engelleyen etmenler oldu. Yerel sermaye ilde sanayi yatırımına yönelmek yerine yüzyılların getirdiği geleneksellikle toprak ya da altına yatırım yapmayı tercih etti. Bu koşullar altındaki bir Şanlıurfa'ya zaten il dışı sermaye de yatırım yapmadı.

1968 yılında kalkınmada birinci derecede öncelikli 20 il arasında yer alan Şanlıurfa'da yatırımlarda yerel sermaye yine yoktu. Bu durumda yatırımlara öncülük etmek, kamu kesimine kalıyordu. Kamu kesimini, kooperatifler ve çok ortaklı şirketler izledi.

Kalkınmada birinci derecede öncelikli iller arası-

Şanlıufra'da yeniyle eski hep iç içe, bir yanda tonozlu sokaklarda bugüne direnen kürkçü öte yanda, çağdaş teknolojinin kullanıldığı fabrika.

na alınan Şanlıurfa'da ilk yatırımı Et ve Balık Kurumu yaptı. Kuruma bağlı olarak 1968'de işletmeye açılan Urfa Et Kombinası, kuruluşta, yılda 30.000 tane sığır ve 180.000 tane koyun kesimi yapabilecek kapasitedeydi. Kombina, Diyarbakır, Siirt, Gaziantep, Mardin ve Malatya'dan gelen hayvanların kesimini de yapıyordu. 2.262 m^2'lik bir soğutma deposu sayesinde ürünlerin bir bölümü Türkiye içinde başka illere satılırken, Suriye ve Kuveyt gibi illere de ihracat gerçekleştirildi. İl ekonomisinde bitkisel üretimden sonra önemli yer tutan hayvan yetiştiriciliğinin teşviki için bir de yem fabrikası kuruldu.

Yem Sanayii Genel Müdürlüğü'nün öncülüğünde Hilvan Yem Fabrikası üretime açıldı.

Kamu sektörünün 1976 yılında gündeminde Şanlıurfa vardı. Urfa Şarap Fabrikası, Siverek Süt Fabrikası ve Ceylanpınar Peynir-Tereyağı Fabrikası peşpeşe 1976 yılında işletmeye açıldı. Tekel Genel Müdürlüğü'nün yatırımı olan Urfa Şarap Fabrikası yılda 3.225.000 litre şarap üretebilecek kapasitedeydi.

Siverek Süt Fabrikası, yılda 6000 ton çiğ süt işleyerek, 140 ton süt ürünü üretebilecek kapasitedeydi. Ceylanpınar Peynir-Tereyağı Fabrikası'nda ise, yılda 15.000 ton süt işleniyordu.

Halı ve Yün İpliği Fabrikası, Yapağı ve Tiftik Anonim Şirketi'ne bağlı bir başka kamu kuruluşuydu. Yılda 1000 ton yün halı ipliği üretebilecek kapasitede olan fabrikada, yapağı yıkanıyor, iplik üretiliyor ve halı dokunuyordu.

Kamu yatırımları yerel tüccarlara da örnek oldu. Şanlıurfalı tüccar ve çiftçilerden oluşan 292 girişimci 1973'te bir araya gelerek Urfa Pamuk İpliği Sanayii Anonim Şirketi'ni kurdular. Eylül 1975'te üretime başlayan kuruluş, 25.344 iğ ve yılda 4000 ton iplik üretebilecek kapasiteye sahipti. Bölgede çırçır fabrikası olmadığından, hammaddesini Kahramanmaraş, Adana, İskenderun ve Nusaybin'den getirten fabrikada, 1975'ten başlayarak Şanlıurfa'da akala türü pamuk ekiminin yaygınlaşmasıyla birlikte, bir çırçır birimi kuruldu. Günde 100 ton kütlü pamuk işleyebilen bu birim de, 1983'te işletmeye açıldı. Bölgenin en önemli tesislerinden olan UPİSAŞ'ta 1980'de 496, 1983'te 430 kişi çalışmaktaydı.

Şanlıurfa'daki diğer önemli bir tesis ise Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nca 1980 yılında kurulan Urfa III. Tarım Alet ve Makine Fabrikası ve Bakım Atölyesi'ydi. Daha kurulduğu yıl 240 tane 14'lü, 136 tane 16'lı, 273 tane 20'li 266 tane 24'lü asma diskaro ve 236 tane su tankı üretildi. 1920'lerden 1980'lere gelindiğinde sanayi açısından çok fazla şey değişmemişti. 1980 sanayi ve işyerleri sayımı sonuçlarına bakıldığında, 1920'lerin sonunda 10 olan, 10'dan çok işçi çalıştıran kuruluş sayısının 30'a çıktığı görülüyordu.

Şanlıurfa'da GAP'la birlikte fabrikalar da yükselmeye başladı.

TMO

Şanlıurfa'da insan olmak

Şanlıurfa insanı nasıl geçinir... Bu kurak topraklarda nasıl doğar, nasıl yaşar... Elbette bunun yanıtı tarımdır. Çağlar boyunca Şanlıurfalı ağırlıklı olarak geçimini tarımdan sağladı. Yarı aç yarı tok da olsa ekmeğini topraktan çıkardı.

Ekonomik etkinliklerin temelini tarım kesiminin oluşturduğu Şanlıurfa'da 1955 yılında faal nüfusun yüzde 84'ü tarımda çalışmaktaydı. Bu oran yıllar içinde farklı nedenlerle azaldı. Özellikle göçlere dayanan bu azalış yine de faal nüfusun tarım içindeki payını ciddi biçimde değiştirmedi. 1955 yılındaki yüzde 84'lük oranı 1965'te ancak yüzde 81'e, 1975'te yüzde 78'e 1980'de ise yüzde 71'e indi. Şanlıurfa'da 1980'lerde yüzde 71'le ifade edilen tarım ve hayvancılıkla uğraşan faal nüfus ortalaması, yüzde 55 olan Türkiye ortalamasının hayli üstündeydi. Bu nispi azalma Şanlıurfa'da sanayiin, ya da bir başka sektörün geliştiği anlamına gelmiyordu. Geçim derdine düşen, faal üretebilecek güçteki gençler birer birer "memleketlerini" terk edip gittiler.

Yüksek doğurganlığa bağlı olarak hızla artan çalışma çağındaki nüfusa yeterli iş olanakları sunacak bir yapıda olmayan tarım kesimi 1950'lerin sonuyla 1960'ların başında başlayan makineleşmeyle, sınırlı iş olanaklarını daha da daraltti. Aynı yıllarda bölge köylüsünün önemli bir geçim kaynağını oluşturan hayvancılık da gerilemeye başlamıştı. 80'li yıllarda sınır ticaretinin büyük ölçüde önlenmesi de, hayvancılığın çekiciliğini azaltmıştı. Bu nedenler, tarım kesiminin payı, zaman içinde geriledi.

Kırlardan kopup gelenler ilk aşamada kente sığındılar. Köylerden gelenler kentte büyük bir konut sıkıntısı yarattılar. Bu göç Şanlıurfa'da inşaat kesiminde bir gelişmeye yol açıyordu. İnşaat işkolunda çalışanların faal nüfus içindeki payı 1955'te yüzde 0,9 iken, 1965'te yüzde 2,3'e yükselerek, 2,5 katına ulaştı. 1970'lerin orta-

Eski şehir ile yeni şehir arasında TMO yükseliyor. Halfeti'nin yaşlı köylüsü, mırra cezvesi yapımcısı küçük çocuk, eski taş işçiliğinin son temsilcileri... Şanlıurfa'nın renkleri..

sında, inşaat kesiminde çalışanların faal nüfus içindeki payı yüzde 5.1'e yükselmişti.

Aynı dönemde, imalat sanayiinin gelişmesi ise çok daha sınırlı kaldı. 1970'lerin ortasına gelindiğinde ilde, hiç önemli imalat sanayii kuruluşu yoktu. İlin geleneksel küçük sanayi etkinlikleri de giderek körelmeye yüz tutmuştu. Örneğin, Urfa Yağı artık pazar için üretilmez olmuş, bakır işlemeciliği ölmüştü. Dolayısıyla, imalat sanayiinde çalışanların oranı da çok az artabildi. İmalat sanayiinde çalışanların oranı, 1955'te yüzde 3 iken, 25 yıl sonra, 1980'de ancak 3,6'ya yükselebilmişti.

İmalat sanayiinde iş bulabilenler, dokuma, gıda ve metal işleme dallarında çalışıyorlardı.

Tarım alanında iş bulamayıp kırdan merkeze gelenler, Şanlıurfa'da imalat sanayii gelişemeyince, çareyi il dışına göçte buldular. 1975'ten sonra, kırsal kesimden koparak il dışına gidenlere, kentsel alandan kopanlar da eklendi.

Özel İdare'nin öncülüğünde kurulan seralarda köylüler eğitilmekte... İşte sonuç.

1970'lere dek kentin aldığı göç nedeniyle yüzde 5.1'e yükselen inşaat kesiminde çalışan faal nüfus oranı 1980'de hızla gerileyerek, yüzde 2,7'ye düşmüştü. Yoğun göç olunca kimsenin eve ihtiyacı kalmamıştı.

Osmanlı döneminde özellikle Halep'le yoğun ticaret ilişkisi içinde olan Şanlıurfa'da Cumhuriyet döneminden sonra ticaretin geleneksel önemi ciddi ölçüde azaldı.

Sanayiin geriliği, ticaretin gelişmesini önledi. Sadece tarımsal ürünlerin pazarlanmasına dayalı ticaret küçük işletmecilik düzeyinde kaldı. Aile işletmeleri niteliğindeki ticaret sektörü de istihdam yaratmayı başaramadı. 1980'de il faal nüfusunun yalnızca yüzde 5,4'ü bu kesimde çalışıyordu. Oysa bu oran, ülke genelinde yüzde 7,4 idi.

Ticaret sektörü gelişemeyince bundan ulaştırma sektörü de olumsuz etkilendi. Ulaştırma kesiminde çalışanların faal nüfus içindeki payı da

25 yılda yüzde 1'den yüzde 2,5'e çıktı. Bu minimum artışa da 1980'li yılların başında Ortadoğu ülkelerine yönelik TIR taşımacılığının canlanması etkili oldu.

İlde, 1955 sonrasında önemli gelişme görülen kesim hizmet sektörü oldu. 1980'de, faal nüfusun yüzde 10'u bu işkolunda çalışmaktaydı. Ancak, hizmet sektöründe çalışanlar daha çok kamu sektörü çalışanları ve sınır ili olmasından dolayı askerlerdi. Şanlıurfa ticaret ve sanayiin gelişmesine dayalı hizmet sektöründen söz etmek mümkün olamazdı.

Şanlıurfa'da faal nüfusa "ücretlilik" açısından bakıldığında da karşımıza ana sektör olarak tarım çıkıyor. 1955'ten 1975'e faal nüfus içindeki payı yüzde 10'dan yüzde 22'ye çıkan ücretliler kesiminde önemli bir gelişme oldu. Ancak Şanlıurfa'da ücretliler, Türkiye genelindekinden farklı olarak, tarım kesiminde yoğunlaştılar. Ücretlilerin oranının artması sanayileşmesinin bir göstergesi olmadı. Şanlıurfa yetiştirdiği insan gücüne kolay kolay iş verebilen bir il olamadı. Zaman içinde gerileyen faal nüfus ne yazık ki bir sanayileşme olgusuna değil, göçe dayandı. Faal nüfusun azalması ilin ekonomik gelişme dinamiğinden yoksunluğunu vurgulayan olumsuz bir gösterge olarak kaldı.

11 yaşındaki pamuk eller pamuk toplamakta...

Şanlıurfa'da faal kadın sayısı zaman içinde çok yavaş artmıştır. 1955'te ilde, çok büyük çoğunluğu yardımcı aile bireyi olarak çalışan kadınların sayısı 72.000 dolayındaydı. 20 yıl sonra faal kadınların sayısı 77.000'di. Faal diye nitelenen kadın nüfusunun yüzde 93,6'sı yardımcı aile bireyiydi. Aslında gelenekselliğin ağır bastığı bu ilde erkeklerin yanında kadınların iş bulamayıp aile işlerine yardımcı olmaları oldukça anlaşılır bir olguydu. Çünkü; çok sayıdaki erkek de aynen kadınlar gibi yardımcı aile bireyi niteliğinde çalışıyordu.

1975'te faal erkeklerin yüzde 31'i yardımcı ai-

le bireyi olarak çalışmaktaydı. Türkiye genelinde ise bu oran yüzde 20'yi aşmıyordu.

Gezici kütüphanede bir yudum bilginin peşinde koşan çocuklar.

Şanlıurfalı göçmen oldu

Bir yandan hızla artan nüfus öte yanda istenen verimi vermeyen topraklar... Geçinemeyen bir yığın insan... Tarım dışı kesimler, özellikle sanayi ve ticaret, ekonomik yapıyı dönüştürebilecek bir gelişme dinamiği gösteremeyince yöre halkının tüm umudu tarım oluyordu. Tarım ise, ilkel üretim yöntemleri nedeniyle, yüksek doğurganlık sonucu hızla artan nüfusa yeterli iş ve geçim olanağı sağlayabilecek düzeyde olmayınca Şanlıurfa insanına göç yolları görünüyordu.

1950'lerde yoğun biçimde kırsal kesimden kente göç başladı.

1960'lara kadar kente yönelen göç, Şanlıurfa'da zaten sınırlı olan iş olanaklarını daha da daralttı.

Kent ekonomisinin nüfusu besleyebilecek yapıdan yoksun oluşu, önceden kente yönelenlerin 1970'lerden başlayarak il dışına gitmesine neden oldu. Kentsel alandaki ekonomik gelişme dinamiğinin cılızlığı, bu göçe zamanla kentsel nüfusun da katılmasına yol açtı.

1970'lerin ikinci yarısında kırsal kesim il dışına göçün etkisiyle nüfus yitirir duruma gelmişti. 1975-1980 döneminde il genel nüfusunun artış hızı yüzde 1,8'e dek düştü ve il nüfusu hemen hemen durağan bir yapı kazandı. Kırsal nüfus, 1975-1980 arasında, yılda ortalama yüzde 7,9 azaldı. 1975'te 333.000 olan kırsal nüfus, 1980'de 320.000'e düşmüştü.

1970'lerin ikinci yarısında, göçün hızlanmasında ekonomik nedenler dışında bir neden daha vardı. Ülke genelinde yaşanan politik huzursuzluk ve şiddet olayları nedeniyle göç arttı. Politik nedenlerle göç edenlerin bir bölümünün 80'den sonra yöreye döndükleri görüldü. Göç hareketlerine özellikle çalışma çağındaki nüfusun katılması, nüfusun yapısını olumsuz yönde etkiledi. Göç edenler gençlerdi, yani faal nüfustu, kalanlar ise yaşlılardı.

İlde, iş olanaklarının kısıtlılığının yol açtığı sürekli göçlerin yanı sıra, mevsimlik göçler de çok yaygındır. Şanlıurfa, öteden beri, özellikle Çukurova yöresine pamuk toplama dönemlerinde ücretli tarım işçisi verdi. Verimli Çukurova'nın pamuğunu toplamak Şanlıurfalılar'a kalıyordu.

GAP tamamlandığında Şanlıurfa'da pek çok şeyde olduğu gibi göç hareketlerinde de değişme olacak. Şanlıurfalı başka yörelerin pamuklarını toplamak yerine Harran'ın pamuğunu toplayacak. Ve kendi istihdam sorununu çözdüğü gibi, başka yörelerin insanlarına da iş sağlayacak.

Eğitim

Tarihi geçmişinde "Harran Okulu" gibi bugün bile hayranlıkla araştırılan bir bilim merkezi kurmayı başaran Şanlıurfa çağdaş dönemde eğitim açısından da geri kalıyordu. Osmanlı döneminde çağdaş anlamdaki ilkokullara ancak 1869 Maarif Nizamnasi'yle kavuşan Şanlıurfa'da Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim içler acısıydı. 1923'te kentte sadece 100 ilkokul vardı. Ve 1950'lere kadar ilkokul sayısında azalma görüldü. Kentte birçok Doğu Anadolu ilinde olduğu gibi, yatılı bölge okulları açılarak eğitimin özendirilmesine de çalışıldı. 1938 yılında ilde Akçakale,

Siverek, Viranşehir, Suruç ve Hilvan'da olmak üzere 5 yatılı bölge okulu vardı.

İlkokul sayısının azalması sonucu 1943 yılında ilde sadece 64 ilkokul kalmıştı. İlde eskiden çok yetersiz olan ilköğretim, 1950'lerde ve 1960'larda bir ölçüde yaygınlaştı.

1943'te ancak 3500'e olan öğrenci sayısı, 1962'de 26.000'e çıktı. Artış, izleyen yıllarda da sürdü. 1970'lerde il dışına yoğun bir göç olmasına karşın, birçok ilde görülenin tersine öğrenci sayısı düşmedi. 1980'de öğrenci sayısı 74.000'e ulaşmıştı.

Ancak öğrenci sayısındaki artışa rağmen 1980 yılına gelindiğinde eğitimde iyileşmeden söz edilemiyordu. Şanlıurfa'daki 748 ilkokul vardı ve bunların yüzde 93'ü köylerdeydi.

En temel sorunlardan biri Şanlıurfa'da ilkokul sayısının hayli yetersiz olmasıydı. 748 okul ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. 1980'de köylerin yüzde 18'i okuldan yoksundu. Kent okulsuz köy bakımından Ağrı, Erzurum ve Mardin'den sonra 4. sıradaydı.

İlin geri sosyo-ekonomik yapısı, kırsal yerleşmelerin dağınıklığı, okullaşma oranını düşürüyordu. 1980'de ilkokul çağındaki nüfusun sadece yüzde 59'u okula gidiyordu. Şanlıurfa, bu durumuyla Mardin'e yakın bir düzeydeydi. Bu düşük okullaşma oranı, birçok ilde görülenin tersine, kentte ilkokul öğretiminin henüz tam anlamıyla yaygınlaşmadığını gösteriyordu.

Eğitimdeki diğer bir sorun kız-erkek öğrenci dengesine yaklaşılamamasıydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kız öğrenci oranı çok düşüktü. Bu oran kırsal kesimde daha da düşüyordu. Örneğin, 1932'de il genelinde, öğrencilerin yalnızca yüzde 18'i, kırsal kesimde ise yüzde 12'si kızdı. Aradan geçen yıllar bu durumu iyileştirmeye yetmedi. 1980'de il genelinde öğrencilerin yüzde 27'si, kırsal kesimde ise yüzde 20,6'sı kızdı. İlkokul eğitimindeki sorunlar, ortaokul ve lise eğitiminde de varlığını koruyordu.

Yörenin nefis yemeklerinde ve salatalarında çeşit çeşit çesniler lezzet katmakta.

1955'te kentte yalnızca 4 ortaokul vardı. 1960'lı yılların ortalarında ortaokul sayısı 8'e 1982'de ise 21'e yükselmişti.

Ortaokullarda da kız erkek öğrenci dengesi kurulamıyordu. 1980'de kız öğrencilerin oranı yüzde 15'ti.

Yine 1980 yılında Şanlıurfa'da 52 genel ve mesleki ortaöğretim kurumu ve bu kurumlarda okuyan 15.600 öğrenci vardı. Ortaöğretim gören öğrencilerin yüzde 52'si ortaokullarda, yüzde 24'ü liselerde, yüzde 24'ü de mesleki ve teknik okullarda okuyordu. 1980'de ortaöğretim çağındaki nüfusun yalnızca 5'te 1'i okula gidiyordu. İlkokul düzeyinde zaten düşük olan okullaşma oranı ortaokul düzeyinde daha da düşmektedir

Şanlıurfa bir liseye ancak 1946 yılında kavuşabilmişti. Urfa Lisesi uzunca bir süre, ilin tek lisesi olarak kalmıştı. Lise sayısı 1965-1980 arasında 1'den 11'e yükselince bütün ilçeler liseye kavuşabildi.

1982 yılına gelindiğinde kentte 10'u bağımsız, 8'i ortaokullu 18 lise vardı. Lise sayısının artmasına koşut olarak, lise öğrencisi sayısı da önemli ölçüde arttı. 1955'te ilde, 200 dolayında lise öğrencisi varken, bu sayı 1965'te 500'e yükseldi. 1980'de de 3200'ü aştı. İl nüfusuyla ilişkili olarak değerlendirildiğinde, lise öğrencilerinin sayısı düşüktü. Kız erkek öğrenci dengesi ise vahimdi. 1980'de lise öğrencileri içinde kız öğrencilerin oranı yalnızca yüzde 13'tü.

1940'larda, bir kız bir de erkek sanat enstitüsünün açılmasıyla Şanlıurfa Teknik Meslek Lisesi'ne sahip oldu.

1980'de ilde 8'i ortaokul düzeyinde 20 mesleki ve teknik okul vardı. Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı 3800 dolayındaydı.

1980 yılında mesleki ve teknik liselerde okuyan öğrencilerin yüzde 41'i 3 endüstri meslek lisesinde, yüzde 21'i 1 ticaret lisesinde, yüzde 16'sı 3 kız meslek lisesinde, yüzde 14'ü 3 imam-hatip lisesinde, yüzde 5'i 1 ilk öğretmen okulunda, kalanı da 1 sağlık meslek lisesindeydi. 1974'te yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, Şanlıurfa'da yaklaşık 12 lise mezunundan ancak 1'i üniversiteye girebiliyordu.

Sulu tarımla birlikte Urfa'da yeşil bitkiler daha fazla üretilecek.

1980-1981 akademik yılında 243 öğrencisi, 24 öğretim elemanıyla Dicle Üniversitesi Ziraat Fakültesi'ne bağlı meslek yüksekokulunun açılmasıyla kent ilk yüksek eğitim kurumuna kavuştu. Şanlıurfalılar artık bilinçlenmişlerdi. Kentlerinde bir üniversite istiyorlardı. Bu amaçla, "Urfa Harran Üniversitesi Kurma Derneği" bile kurdular... Yakın bir gelecekte istedikleri üniversiteye kavuşacaklardı.

Eğitim düzeyindeki yetersizlik genel okur yazarlık oranını da çok yakından etkiliyordu. İlde okuryazarlık oranı 1980'de yüzde 40'ın altındaydı. Ve okuryazarlık dengesi erkekler lehineydi. 1975 yılında kadınların yüzde 80'den fazlasının okuma yazma bilmediği belirlenmişti.

Sağlık

Sadece Şanlıurfa değil, Güneydoğu'daki bütün illerde yaygın bazı hastalıklar vardır ki, yöre insanları bu hastalıkları bir nişan gibi üzerlerinde taşır... Şark çıbanı gibi, trahom gibi... Yüzde hiç bir insanın taşımak istemeyeceği kötü bir izle dolaşmak olmuştur, bu yörenin insanlarının kaderi... Bazen şark çıbanının kötü izi bazen de trahomun gözleri kör eden laneti... Bu iki hastalık geçmişte Şanlıurfa'yı kasıp kavurmuştur. Yapılan mücadelede zaman zaman galip gelinse de çevre koşulları düzeltilemediğinden bu çağdışı hastalıklar hortlayıp durmuştur.

Hastalık çeşitleri sadece bu kadarla sınırlı değildir... Sıtma da buradadır, verem de... Kızamık, zatürree, yaz ishalleri, boğmaca, bulaşıcı sarılık ve kuduzla uzayıp giden enfekte hastalıkların sevdiği yerdir Şanlıurfa.

SSYB Sıtma Savaş Müdürlüğü'nün yayınladığı 1983 tarihli bildirgede, "enfekte olarak kabul edilen" illerin başında yer almıştır.

Enfekte hastalıkların yanı sıra diğer hastalıklar da ilde kol gezer. Koruyucu hekimliğin gelişmediği ilde neredeyse insanlar hastanelerde "Ölmeye yatmaktadırlar" Kadınlarda düşükler, kadınlar ve erkeklerde kalp, sindirim sistemi gibi hastalıklar genellikle vaktinde müdahale yapılamadığından ölümle sonuçlanmaktadır.

Şanlıurfa'da en önemli ölüm nedenleri, kalp hastalıkları, zatürree ve doğum nedeniyle oluşan ölümlerdir. İlk üç ölüm nedeni ülke genelinde de aynıdır. Ama, bunların hem sıralanışları, hem de ölüme yol açma sıklıkları, ülke genelindekinden farklıdır.

Gelişmiş toplumların hastalığı olarak bilinen kalp hastalıkları, yüksek tansiyon, beyinsel nedenlerden kaynaklanan ölümler, Türkiye'de ölümlerin yüzde 40'ına, Şanlıurfa'da ise, ölümlerin yüzde 30'una yol açmaktadır. Eğer bu bir şanssa gelişmemişlik bir tek bu tip hastalıklarda işine yaramıştır.

Doğum nedeniyle oluşan ölümler, sindirim sistemi hastalıkları ve öbür ishalli hastalıklar, zatürree, çeşitli enfeksiyonlar gibi çevre koşulları ve temel sağlık hizmetleriyle yakından ilgili olan ölüm nedenleri ise, Türkiye genelinde ölümlerin yüzde 28,5'ine yol açmaktayken, bu oran Şanlıurfa'da yüzde 46,9'a ulaşır. Bütün bunların arkasında sağlık düzeyinin çok düşük olması yatmaktadır. Bulaşıcı hastalıklar ancak koruyucu sağlık hizmetlerinin gerekli biçimde verilmesiyle önlenebilir. Oysa, ülkenin özellikle geri kalmış yörelerinde koruyucu sağlık hizmetlerinin yeterince yaygınlaştırılamadığı, hatta bu hizmetlerin en basiti sayılan aşılamanın bile aksaksız uygulanamadığı görülmektedir. Ülkenin pek çok yerinde başarılı olan aşılama, Şanlıurfa'da başarıya ulaşamamıştır. Aşıların "soğuk zincir" içinde yöreye ulaştırılması bir türlü başarılamadığında aşılar etkilerini yitirmişlerdir. Ve sonuçta ölümlerin yüzde 51'i 0-14 yaş grubundaki çocukları bulmuştur. Kötü sağlık koşulları nedeniyle 1 yaşını doldurmamış bebeklerin ölüm oranının yüzde 37,4 oranındadır.

Verimli kırmızı toprak suyla buluşunca, pamuklar çiçeğe ve bol ürüne durdu.

Evet, 1980'lerde Şanlıurfa'ya bakıldığında böyle bir manzara vardı. Geri kalmışlığın sağlık üzerinde yarattığı etki uygar dünyanın kabul edemeyeceği bir etkiydi. Bunca sağlık sorunuyla boğuşan kentte 1980'de büyük bölümü devlet hastanelerinde olmak üzere, toplam 540 yatak vardı.

Bunların 200'ü Şanlıurfa Devlet Hastanesi'nde, 125'i doğumevindeydi. İl merkezindeki SSK hastanesinin de 120 yatağı vardı. 1980'de ilçelerden yalnızca, Viranşehir, Birecik ve Siverek'te yataklı tedavi kurumu açılmıştı.

Aynı yıl ilde, 1116 kişiye 1 yatak düşmekteydi. Bu sayı aynı dönemde Türkiye genelinde 451 kişiydi. Bu oran ilde sağlık kurumlarının ne denli yetersiz olduğunu ortaya koyuyordu. Hekim başına düşen hasta sayısı ise "vahimdi". 1 hekime 7630 kişi düşüyordu. İlde, içme suyu ve kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin yetersizliği de sağlık sorunlarını artırıyordu. Kent merkezinde bile kanalizasyon yoktu. Sağlık açısından Şanlıurfa alarm veriyordu.

Ey Harran Harran...

"Harran topraklarına 1953 yazında ayak bastım. Birecik Köprüsü çalışmaları yeni başlamıştı. Kocaman bir sal ile karşıya geçtim. Bir Ortaanadolu çocuğu olarak Güneydoğu'yu ilk kez görüyordum. Urfa'ya girince başka bir dünyada buldum kendimi, hani ilk görüşte aşık olmak diye bir şey var ya, bu deyim doğruydu.

Kiralık bir jeeple Harran ovasını dolaşmaya başladım Han-el Ba'rür diye bir köye geldim, mataramdaki su bitmişti, bir kupa "may" (su) istedim, bir telaştır aldı ortalığı. Neden sonra yıkanamamaktan buzlu cama dönüşmüş bir kupa/belle ki peşkirden de süzülmüş/ su getirdiler, kirli bir su. Bir yudum aldım, ekşi/kekremsi/acımsı... İçilecek gibi değildi, döktüm. Kırk çift göz bu toprağa düşen suya baktı, yer ıslandı, biraz sonra sudan iz kalmadı. Suyu iki saat öteden tulumbalarla getiriyorlarmış. Oysa Fırat, aşağılarda gürül gürül akıyordu, taştığı zaman ev/bark/insan/hayvan ne varsa önüne katıp götüren Fırat...Fırat, neden baraja tutulmuyor ve insanlar ve toprak susuzluktan kıvranıyordu. "

Bir ay sonra İstanbul'a döndüm. Doğu'dan gezi notları röportaj/anlatı/yazılarım bol fotoğraflı olarak tam sayfa ve 30 gün süreyle Dünya Gazetesinden yayımlandı. Han-el Ba'rür köyünde o kekremsi bulanık su üzerine şunlar yer alıyordu yazılarda :

"Kekolar,/akuylar/kardeşler... Sabredin gün gelecek şu Fırat'a gem vurulacak, dudaklarınız, topraklarınız sıtmalı dudağı gibi çatlamayacak, sabredin kardeşler, sabredin..."

Ertesi yıl, daha sonra yine gittim o topraklara, dertlerini yazmaya. 1957 yılında o topraklarda bazı su boruları gördüm. Bunların ne olduğunu sorduğum köylüler, "Sülman bek göndermiştir, akuy" dediler. Kimdi bu "Sülman Bek ?" "Nassıl tanımirsen, su müdiridir Ankara'da "... Konuşmalar Sülman Bek'in kimliği üzerine sürdü gitit, bu DSİ Genel Müdürü ve onların deyimiyle "Isparta'lı su müvendizi Sülman Bekti" yani Demirel.

DSİ Genel Müdürü Demirel Harran topraklarına 1955 de ayak basmıştı. Bu su boruları zamanla, barajlara dönüştü. Fırat'ta Dicle'de barajlar yapılmaya başlandı. İlk göz ağrımız Keban'ın temeli atılırken iki kişi duygu yüklüydü ve çaktırmadan ağlıyordu. Biri Ortaanadolu çocuğu gazeteci Fikret Otyam, diğeri Isparta'lı su müvendizi Başbakan Sülman Bek."..

Gazeteci Fikret Otyam, sonraları siyaset sahnesindeki Sülman Bek'i en acımasızca eleştiren gazeteci oldu; ancak sulama işlerinde aralarından su bile sızmadı. Ardı ardına temel atmalar, açılışlar, oluyordu o topraklarda . Ortaanadolu çocuğu gazeteci Fikret Otyam su mühendisi Başbakan'ın onur konuğu oluyordu her seferinde.

Su mühendisi artık Cumhurbaşkanıdır, gazetecinin telefonu çaldı arayan su mühendisi Cumhurbaşkanı idi, "Haydi, hazırlan dedi, nihayet ovaya suyu bırakacağız, kanbersiz düğün olmaz". Gazeteci oradan yeni geldiğini suyun hileli akıtılacağını bundan duyduğu üzüntüyü sıraladı. Cumhurbaşkanı yanıtladı:

"Senin o hileli akıtılacak dediğin su Yeşilırmak kadar gardaşım, uzatma bu mutluluğu birlikte yaşayalım" ... Öyle de oldu....

GAP'tan sonra Şanlıurfa

Bir su masalının gerçek öyküsü

"...Yağmur yağmur yağ ister
Kaşık kaşık bal ister
Ektim umar tarlasını...

Yani ümit tarlasını ekiyorum. Su ve toprak benim hayatımın özüdür... Biz, GAP'a başladığımız zaman, içimizde şöyle bir heves vardı: Bütün doğal kaynakları; Boşa akıp giden suları; kurumuş toprakları; bu topraklar üzerinde mavi gökle çatlak toprak arasında, adeta doğanın zulmüne maruz kalmış insanları bundan kurtarmak istiyorduk..."

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Gazeteci Osman Saffet Arolat'a GAP'ın öyküsünü anlatırken bu sözcükleri seçiyordu. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nden siyasete giren ve 75 yıllık Cumhuriyet'in 45 yılında "yönetenler" arasında yer alan Süleyman Demirel'in uzun siyasi hayatının her aşamasında GAP yer alıyor.

Türkiye'nin en az yağış alan bölgesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi, az yağışa rağmen Türkiye'nin en önemli iki akarsuyuna Fırat ve Dicle'ye topraklarını açıyordu. Ama düzensiz akıp geçen suların bölgeye yararı yoktu. Su akıyordu ve insanlar da bakıyordu. Çözüm düzensiz akışlı bu iki nehrin sularının dizginlenmesin-

deydi. Dicle ve Fırat'ın dizginlenmesi, su kaynaklarının, su bekleyen engin toprakların sulanması, suların enerjiye dönüşüp tüm ülkenin aydınlanması demekti. İhtiyaç belliydi. 1960'larda suya doğru yola çıkmanın vakti gelmişti. Devlet Su İşleri'nin çalışmalara başlamasıyla 1961 yılında Diyarbakır'da Fırat Planlama Amirliği kuruluyordu. Fırat Planlama Amirliği'nce yapılan çalışmalar sonucunda 1964 yılında Fırat Havzası'nın sulama ve enerji potansiyelini belirleyen "Fırat Havzası İstikşaf Raporu" hazırlandı. Bu rapora ilave olarak da 1966 yılında "Aşağı Fırat İstikşaf" raporu geliştirildi. Dicle Havzası için de, aynı çalışmalar DSİ Diyarbakır Bölge Müdürlüğü'nce sürdürüldü. Böylelikle Aşağı Fırat Havzası ile Dicle Havzasından nasıl faydalanacağına açıklık getiriliyordu. 1977 yılında da bu iki havza projelerinin "Güneydoğu Anadolu Projesi" olarak adlandırılması benimsendi.

Bozova Ovası'na Atatürk Barajı komşu olunca ova, nisan ayında bu renklere kavuştu...

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bölgesel planlama çerçevesinde ele alınması,yürütülmekte olan faaliyetlerinin koordinasyonunun sağlanması ve yönlendirilmesi görevi 1986 yılında

Suyun getirdiği bereketten Bozova'da payına düşeni alıyor...

Devlet Planlama Teşkilatı'na verildi. Çalışmaların daha sağlıklı yürütülebilmesi için de 6 Kasım 1989 tarihinde Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı kuruldu.

İdarenin sorumluluğu ise oldukça geniş. GAP kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması ve yatırımlarının gerçekleştirilmesi için; plan, altyapı, ruhsat, konut, sanayi, maden, tarım, enerji ulaştırma ve diğer hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbirleri almak veya aldırmak, kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak üzere kurulan idare 1989 yılından bu yana bu görevi sürdürüyor.

Bu GAP'ın resmi tarihi. Bir de GAP'ın özel tarihi var ki, bunu en iyi aktaranlardan biri de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel.

"Bizim Güneydoğu Anadolu Projemiz nasıl meydana gelmiştir? Ben 1955'ten 1960'a kadar Devlet Su İşleri Genel Müdürü'ydüm. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde çok güzel şeyler yapıyoruz, ama; henüz işin kabuğunu kaşıyoruz. Aslında, Türkiye'yi çok iyi bilmiyoruz.

Türkiye'nin kaynaklarını çok iyi bilmiyoruz. Madenlerini de bilmiyoruz. Irmaklarını da bilmiyoruz. Bunu kimsenin kusuru olarak söylemiyorum. İyi bilmeye, iyi öğrenmeye yönelmişiz. Bunları geliştirmeye, bunlardan mutluluk çıkarmaya yönelmişiz. Bence önemli hadise bu... Bu yönelmeyi sağlayan demokrasidir...

GAP dendiği zaman, benim için bir mühendislik eseri, bir mühendislik projesi değildir. Benim için Türkiye'deki demokrasi kavgasının özüdür... 1957 yılında Diyarbakır Karayolları Bölge Müdürü Orhan Büyükalp, orada Su İşleri Bölge Müdürü Recai Kutan ve diğer devlet ilgilileriyle, bizim taa Mardin'den başlayarak bütün o ovayı geçmemiz. Ova da yol yok, iz yok. Yatacak yer yok. Tozun toprağın içindesin. Bir yere geldik. Köyün birinden kadınlar urganları omuzlarına almış gidiyorlar. Nereye gidiyor bu urgan? Meğer, onun ucu kovaya bağlı. Kova da 50 metre derinde. Oradan çamurlu su çekiyor. Ben, onu gördüğüm zaman, 'Böyle Türkiye olmaz' isyanına kapıldım.

Ve, işte o gün bu makamın sahibi olan merhum Bayar'a ve o gün Türkiye'nin idaresinde hükümet görevini yapan merhum Menderes'e geldim 'Böyle Türkiye olmaz' dedim... Bayar, çağırdı dedi ki' Şu bana anlattığın Güneydoğu olayını bir anlat...' Ben kendilerine anlattım. Ve biz su bulalım diye harekete geçtik. İnsana, hayvana, toprağa ve kuşa bir avuç su... O insanlara biz su bulduk. Hanok Tüneli diye bir tünel... Su İşleri Genel Müdürü'yken Derik'ten bir adam geldi bana. Deki ki, 'Bey, bizim orda bir tünel var. Bunun içinden nehir akıyor.' Bu kalker arazisi. Ben de Recai'yi çağırdım. 'Git, bir bak bakalım' dedim. Gittiler baktılar. Hakikaten yılık bir delik var. Temizleyip içine girdiler. Hakikaten, tünelin içinde nehir akıyor. Bu Hanok Tüneli. 2 metre mikap suyu var. Harika bir şey. Biz, o nehri çıkardık. Ve ovanın köylerine dağıttık. O ovadaki 2 bin köye o tünelden yeraltından su getirdik. İşte, buydu insanın suyla buluşması. Bana sorarsanız, bu olay Atatürk Barajı kadar önemlidir...

Keban Barajı, aslında GAP'ın birinci adımıdır ve Fırat'a vurulan ilk kelepçedir... Şimdi Keban Barajı'nın temelini 1966'da Karakaya'nın temelini 1976'da ben attım. Atatürk Barajı'nın temelini 29 Ekim'de atacaktık. Eylülde ihtilal oldu atamadık. Geldiler durdurdular."

GAP tarihi ile aslında 1960'lardan bu yana Türkiye'nin siyasi tarihi de paralellik gösteriyordu. Bu büyük yatırım, sınırlı kaynakları olan Türkiye'nin ekonomi politikasını doğal olarak çok yakından etkiliyordu. GAP bittiği zaman tüm Türkiye'ye zenginlik dağıtacaktı. Ama yatırım esnasında harcanan kaynakların büyüklüğü zaman zaman tartışmalara yol açacaktı. Ancak projeler ilerlediğinde barajlar su tuttuğunda tartışmalar, eleştiriler alkışa dönüyordu.

Günbatımında Fırat... Tarih öncesinin izlerinden geleceğin umutlarına kadar tüm renkler Fırat'ta.

Süleyman Demirel'in GAP'ın en önemli halkası olan Atatürk Barajı'nın temelini atamamak içinde uhde olarak kalıyordu. Barajın temelini atmanın keyfini Kasım 1983'te o dönemde Süleyman Demirel'in siyasi rakibi olan merhum Turgut Özal tadıyordu. Ancak barajın açılışını yapan da Süleymen Demirel oluyordu.

Siyasi gelişmeler bir yana GAP 1960'lardan beri süregelen bir rüyaydı. Ve bu rüya, yavaş yavaş elle tutulur, gözle görünür hale gelmeye başladı. Binlerce yıl kuraklıktan yanan bu verimli topraklar, şimdi suyun, yani bereketin coşkusunu yaşıyor.

İlk meyveleri alınan GAP'ın 2005 yılında büyük ölçüde tamamlanması bekleniyor. Böylece halen 5.5 milyon kişinin yaşadığı bölgenin kaderini değiştirecek. Sulamayla birlikte gelen verimlilik, GAP bölgesini Türkiye'nin tarım deposu haline getirecek. Hep Çukurova ile birlikte anılan pamuk üretimi üçe katlanacak. Bunu tarımsal sanayie yönelik yatırımlar izleyecek.

Ve artık bunların hiç biri bir rüya değil. GAP'ın ilk sonuçları gözle görülmeye başlandı bile... Halkın "beyaz altın" dediği pamuk "rüyanın gerçek olduğunun" en güzel örneği...

Türkiye'nin pamuk üretimi 750 bin ton olarak tahmin ediliyor. GAP'ın getireceği sulama imkânları ile bu bölgedeki lif pamuk üretimi 700 bin tona ulaşacak. Bir başka deyişle, sadece GAP, Türkiye'nin toplam üretimini ikiye katlayacak. Geçtiğimiz yıllarda hizmete giren Urfa Tüneli ile sulanmaya başlanan Harran Ovası'nda 50 bin tonluk üretime ulaşılmak üzere. Bölgede 1980 yılında 30 bin ton olan pamuk üretimi eldeki imkânlarla zaten 200 bin tona ulaştı. Proje tamamlandığında üretilen pamuğun 120 iplik, 109 kumaş ve 90 konfeksiyon tesisine hayat vermesi bekleniyor.

Proje tamamlandığında 22 baraj ve 19 elektrik santralı çalışır duruma gelecek. Ancak GAP'ın boyutları yalnızca sulama ve barajlarla sınırlı değil. Tarım, endüstri, eğitim, kültür, sağlık, turizm, kentsel ve kırsal altyapı gibi toplumsal ve ekonomik alanlarda da bölge halkını kalkındırmayı amaçlayan birçok proje hayata geçecek. Bu yönüyle GAP, Türkiye'nin de görünümünü değiştirecek bir potansiyel içeriyor. Bu proje yaşama geçirildikçe, bölgedeki iç gerilimlerin yumuşaması, yerini daha barışçıl bir havaya bırakması bekleniyor. Proje, Güneydoğu Anado-

GAP, Urfa'nın ekonomi haritasında ciddi bir değişiklik gerçekleştiriyor. Tarım sektörü gelişen ekonomiden en büyük payı alıyor.

lu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsıyor. Yaklaşık 75 bin kilometrelik bir alana yayılan bölgede DİE'nin 1995 yılına ilişkin tahminlere göre, 5 milyon 942 bin kişi yaşıyor. Bu rakamlar da, GAP bölgesinin yüzölçümü olarak Türkiye'nin 9.7'si, nüfus açısından ise yüzde 10.3'ü anlamına geliyor.

Elektrik üretimi ve sulama ile ilgili projeler, rakamlara döküldüğünde, GAP'ın boyutları daha iyi ortaya çıkıyor. GAP tamamlandığında, yılda 50 milyar metreküpten fazla su akıtan Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki tesislerle Türkiye toplam su potansiyelinin yüzde 28'i kontrol altına alınacak. 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması sağlanacak ve 7 bin 640 megavatın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kw-saatlik elektrik enerjisi üretilmesi mümkün olacak. Yalnız başına Atatürk Barajı, 9 milyar kw-saat elektrik üretecek. Projede tamamlanan toplam sulama alanı, Türkiye'de 85 milyon hektar olan ekonomik sulanabilir alanın yüzde 19'una, toplam yıllık elektrik üretimi ise Türkiye'nin ekonomik olarak gerçekleştirebileceği elektrik enerjisi potansiyelinin (118 milyar kw-saat) yüzde 22'sine karşılık gelecek.

GAP'ın sulama projeleri tamamlandığında ise, Türkiye'de halen sulanmakta olan alanın yarısı kadar bir alan daha sulu tarıma açılabilecek.

Gelir düzeyi 5 kat artacak

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Şanlıurfa'nın en büyük sorunlarından birisi yıllardır giderek büyüyen işsizlik... Yapılan hesaplamalara göre GAP'ın harekete getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyeli, bölgede gelir düzeyini beş kat arttıracak. 2005 yılında 9 milyonu aşacağı tahmin edilen nüfusun yaklaşık 1.2 milyonuna sadece GAP ile iş imkânı yaratılmış olacak. Bölgede halen 600 dolar olan kişi başına gelirin GAP'ın tamamlanması ile birlikte 2000 dolara yaklaşacağı hesaplanıyor.

Bu kadar büyük boyutları olan bir projenin elbette finansal yükü de çok ağır. Zaman zaman kaynak sıkıntısı çekilmesi, projenin ilerlemesini de yavaşlatıyor. Türkiye şu ana kadar GAP'a 13 milyar dolar harcadı. Toplam 32 milyar dolarlık bir mali portresi olan projenin bitmesi için 19 milyar dolarlık bir finansmana gerek var.

Dolayısıyla GAP'ın en çok eleştiriye uğradığı nokta sektörlerdeki gerçekleşme oranı. Enerji sektöründe gerçekleşme oranı yüzde 70'in üzerinde olmasına karşın, bölge insanının refahını artıracak asıl gelişme olan sulamada gerçekleşme oranı yüzde 10'un altında seyrediyor. Harran Ovası'ndaki gerçekleşme oranı ise daha yüksek. Projenin ilk sulama alanı olan Harran'da öngörülen alanın yaklaşık yüzde 50'si sulanabiliyor. Yaklaşık 1.5 milyon dönümlük Harran Ovası'nın 800 bin dönümü bu yıl içinde sulanabilecek. Harran'daki tüm sulama projesi 2000 yılında tamamlanacak. Bu noktada Şanlıurfa'da refah patlamasına yol açan gelişmenin yalnızca Harran Ovası'nda gerçekleştiğinin altını çizmek gerekiyor. Oysa kentin Ceylanpınar, Suruç gibi ilçeleri de sulanmayı bekliyor. Bu durumu GAP İdaresi Bölge Müdürü Erkan Alemdaroğlu da şu sözlerle dile getiriyor. "GAP'ta enerji projelerinin yüzde 70'i realize edildi. Sulama yatırımlarının gerçekleşme oranı ise yüzde 9'larda."

Harran'da kavak ağacı yetişir mi? Kanada kavağına özel aşılama yöntemi ile yetiştirilen bu kavaklar soruya yanıt veriyor. Kavakçılık projesinin başarılı olmasıyla Harran kavakları, telekomünikasyon direklerinde Kanada kavaklarının yerini alacaklar...

Sonbahar'da bir manav tezgahı. Ürünlerin hiçbiri Akdeniz'den değil. Urfalının Urfa toprağında yetiştirdiği sebze ve meyveler, Urfa sebze pazarında...

Kesin bitiş tarihi için ortaya iki senaryo koyuluyor: İlk senaryo projenin 2005 yılında tamamlanması üzerine kurulu. Proje maliyetinin 32 milyar olduğu ve bunun 13 milyar dolarının harcandığı düşünülürse, geriye kalan 19 milyar doların yedi yılda harcanması gerekiyor. Bu da yılda 2.5 milyar dolarlık bir kaynağın GAP'a aktarılması anlamına geliyor. Yılda 2 milyar dolar gerektiren diğer senaryoya göre ise GAP ancak 2010 yılında tamamlanabilecek.

Bu rakamlara karşın, projeye bu yıl için ayrılan rakam sadece 700 bin dolar. Son yıllarda da ortalama olarak 600-700 bin dolar civarında kaynak ayrılabildiği düşünülürse gecikmenin boyutlarının daha da büyüyebileceği öngörülebilir. Bu da özellikle sulama konusunda bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Örneğin bölge insanı arazilerine suyun gelmesi için yıllarca beklemek zorunda kalabilir. Yetkililer bu duruma bir çözüm olarak sulama sistemlerinde yap-işlet mekanizmasının yaygınlaştırılmasını öneriyorlar. Bir başka alternatif de çiftçilerin direkt olarak kendi sulama inşaatlarını yapmaları.

GAP'la gelen bereket

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Bölge Müdürü Erkan Alemdaroğlu, sulu tarımın getirdiği üretim artışının dekar başına 180 dolar olduğunu söylüyor. Alemdaroğlu'na göre, sadece 30 bin dolarlık bir alanın sulanmasıyla, bölgede bir yılda yaratılan zenginliğin 100 milyon doları aştığını belirtiyor. Yarattığı katma değer de dikkate alındığında sulamanın ortaya çıkardığı toplam değer bir yılda 300 milyon dolar gibi bir rakama ulaşıyor.

Sulu tarımın getirdiği zenginlik en çarpıcı şekilde pamuk üretiminde görülüyor. Çarpıcı bir hızda artan pamuk üretimiyle Güneydoğu Anadolu, Ege ve Çukurova'ya alternatif hale geliyor. Türkiye'nin şu anki pamuk üretimi 750 bin ton. Bunun 200 bin tonu, GAP bölgesinden ge-

liyor. GAP tamamlandığında ise bölgenin toplam pamuk üretimi 600 bin tona ulaşabilecek. Böylece Türkiye'nin pamuk üretimi ikiye katlandığı gibi, tekstil ve konfeksiyon sektörü için olağanüstü cazip fırsatlar doğacak.

GAP'ın altyapı analizi

GAP kapsamında bulunan bölge, yol, su ve elektrik altyapısı açısından bir hayli gelişmiş durumda. Bu açıdan bölgede kurulacak yeni yatırımlar için diğer bölgelere aktarma ve haberleşme sorunu bulunmuyor. Bölgede hemen her ilde havaalanı var. Gaziantep ve Diyarbakır havaalanları son derece işlek bir trafiğe sahip. Şanlıurfa, Batman ve Siirt havaalanları ile de bölgeye kolaylıkla ulaşmak mümkün. Ayrıca geçtiğimiz aylarda 2000 yılında tamamlanacak GAP Uluslararası Havaalanı'nın temeli atıldı. Tesis 13 trilyon liraya mal olacak.

Bölgenin limanı yok ama Mersin ve İskenderun limanları bölgeden 400 km mesafede.

Karayolu ağı yeterli. Bölgede yer alan köylerin yüzde 98'i karayolu şebekesine bağlı. Bir başka deyişle, GAP bölgesi 1992 km'lik devlet ve il yoluna, 30 bin 296 km de köy yoluna sahip.

Urfa kültüründe önemli bir yeri olan isot, artık Urfa'da da bol bol yetiştirilecek...

Bölgeden kayda değer bir demiryolu ağı da geçiyor. Projeyi kapsayan alandan iki ana hat ve toplam 805 km'lik demiryolu geçiyor. Demiryolu hattı Gaziantep, Nusaybin, Diyarbakır, Batman ve Kurtalan hattını kapsıyor.

Elektriksiz köy kalmadı. 1980'lerde yoğunlaşan köylerin elektriklendirilmesi girişimleri sonucu şu anda tüm köylerde elektrik var.

Köylerin hemen tamamında telefon var. Ayrıca mobil ve cep telefonlarının giderek artması kırsal kesimin iletişimini giderek artırıyor.

Bölgede buğday, pamuk, yemeklik yağ ve hayvancılığa dayalı sanayi gelişiyor.

GAP'ın ihracat üssünde yer alan yerleşim merkezleri ise 9 il, 2 büyükşehir, 169 belediye, 3 bin 873 köy, 4 bin 829 mezra ve 8 bin 702 kırsal üniteden oluşuyor.

Bölge 2005 yılında 9 milyonu aşkın bir nüfusa sahip olacak. Nüfus artışı ise yüzde 3.5 ile Türkiye ortalaması olan yüzde 1.4'ün bir hayli üzerinde.

TABLO 1

GAP'ın anatomisi

Alan (km^2)	75.358
Toplam nüfus (1995, milyon kişi)	5.95
Nüfus yoğunluğu (1995, kişi/km^2)	78
Yıllık nüfus artış hızı (1990-1995, yüzde)	3.5
GSMH payı(yüzde)	
Tarım	39.6
Sanayi	11.7

TABLO 2

Şanlıurfa GAP'ın merkezi olacak

(GAP illerinde hangi sektörler gelişecek?)

Tekstil ve konfeksiyon
Turizm
Yemeklik yağ üretimi
İrmik/makarna
Çırçırlama
Meyve işleme
Et işleme
Deri sanayii
Hayvan yemi sanayii

TABLO 3

GAP elektrik üretiyor

(GAP hidroelektrik enerji projelerinin santral kurulu güçleri, MW)

Bitmiş	4.200
İnşası devam eden	1.074
Projesi hazır	1.620
Geri kalan	582

TABLO 4

GAP'ın sulama alanları

	Yüzde
Projesi hazır	28.3
İnşası devam eden	9.5
Bitmiş	6.2
Geri kalan	56.0

TABLO 5

GAP üretiminin Türkiye toplam üretimi içindeki payları

(1994, yüzde)

	Yüzde
Buğday	10.8
Arpa	23.0
Pamuk	28.2
Susam	37.0
Kurufasulye	2.6
Sebzeler	8.3
Süt	4.6
Et	3.1
Kırmızı mercimek	82.8
Antepfıstığı	85.8

TABLO 6

GAP'ın geleceği

(Haziran 1995 fiyatları ile)

	1995	Master planına projeksiyonlarına göre proje bitimi
GSMH (milyar TL)	186.948	832.117
Tarım (milyar TL)	73.901	192.968
Sanayi (milyar TL)	29.488	198.095
İnşaat (milyar TL)	13.910	49.870
Hizmetler (milyar TL)	69.649	391.244
Nüfus (bin kişi)	4.300	9.280
İstihdam (bin kişi)	1.528	3.324
Kişi başına GSMH (bin TL)	43.476	89.674

TABLO 8

Dev proje neler getirecek

Göstergeler	Hesaplanan düzey
Toplam yatırım	32 milyar dolar
Sulamadan sağlanacak yıllık kazanç	2.5 milyar dolar
Enerjiden sağlanacak yıllık kazanç	5.3 milyar dolar
Gübre ihtiyacı	637.500 ton
Traktör ihtiyacı	34.000
Yetiştirilecek sığır sayısı	140.000
Üretilecek elektrik	27 milyar kw/saat
İstihdamdaki artış	1.1 milyon kişi

TABLO 7

Suyla gelen bereket

(GAP'ın ürünler bazında getireceği üretim artışı)

Ürünler	Türkiye üretimi (bin ton)	GAP'ın sağlayacağı üretim artışı (bin ton)
Pamuk	603	600
Tütün	220	19
Pancar	11.380	4.100
Yağlı tohumlar	2.200	1.372
Mısır	1.800	118
Pirinç	141	142
Sebze-bostan	12.400	3.513
Hayvan yemi	4.900	1.092
Üzüm	3.420	47
Antepfıstığı	16	66
Buğday	18.000	1.500

TABLO 9

Fabrikanın türü	Kurulacak tesis sayısı
Çırçır	30
Karde pamuk ipliği	52
Penye pamuk ipliği	28
Merserize pamuk ipliği	2
Dikiş ipliği	5
Saf pamuk trikotaj ipliği	3
Toplam(işyeri)	120
Üretim(ton/yıl)	250.000
İstihdam	35.000

TABLO 10

Dokumada yaratılacak kapasite

Tesisin adı	Kurulacak tesis sayısı
Ham bez	28
Patiska	13
Merserize kumaş	12
Pamuklu basma	11
Pamuklu jakarlı	6
Pamuklu kadife	9
Pazen ve divitin	9
Kot kumaş	10
Havlu	11
Toplam(işyeri)	109
Üretim(metre)	750.000
İstihdam	55.000

TARIM İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CEYLANPINAR TARIM İŞLETMESİ MÜDÜRLÜĞÜ

TABLO 11

Konfeksiyon

Tesisin adı	Kurulacak tesis sayısı
Pamuklu örme eşya	35
Pamuklu konfeksiyon	55
Toplam	90
İstihdam	3.000

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ

Dr. İ.H Olcay Ünver
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı

Güneydoğu Anadolu Projesi; Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidroelektrik santraller ve sulama tesislerinin yanı sıra, kentsel ve kırsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları kapsayan, çok yönlü, entegre, sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde dokuz ili (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak) kapsayan ve GAP bölgesi olarak adlandırılan 75.358 km²'lik alandaki 19 baraj ve 22 hidroelektrik santralinin inşasını da öngören GAP'ın amacı, proje bölgesinde ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme olanakları yaratmaktadır. GAP'ın gerekleri ve bunların nasıl gerçekleşeceği, 1989 yılında tamamlanan GAP Master Planı ile belirlenmiş ve aynı yıl GAP'ı planlamak, yönlendirmek ve koordine etmekle görevlendirilen GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı kurulmuştur. Gerek GAP Master Planı'nın belirlediği amaçlar, gerekse 1995 Mart'ında, ilgili her kesimin yer aldığı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile GAP İdaresi'nin ortaklaşa düzenlediği seminerde, kalkınma süreci için, öngörülen "sürdürülebilirlik" bağlamında aşağıdaki hedefler benimsenmiştir: "Bölgedeki ekonomik koşulları mümkün olan en ileri düzeyde geliştirecek şekilde yatırımların artırılması, Sağlık ve eğitim hizmetlerinin, bu alanlardaki ülke düzeyine ulaşacak biçimde, geliştirilmesi, Yeni istihdam olanakları yaratılması, Kentlerdeki yaşam kalitesi ile kentsel ve toplumsal altyapının, daha sağlıklı kentsel çevreler yaratılmasına olanak tanıyacak biçimde iyileştirilmesi, Kırsal altyapının, sulamada optimal gelişmeye olanak tanıyacak biçimde tamamlanması, Bölge içi ve bölgelerarası ulaşabilirliğin artırılması, Mevcut ve yeni kurulacak sanayilerin altyapı gereksinimlerinin karşılanması, Suyun, toprağın, havanın ve bunlarla ilintili eko-sistemlerin öncelikli olarak korunması, karar almada ve proje uygulamasında halk katılımının geliştirilmesi."

Tüm hızıyla bir taraftan sulama kanalları yapılmakta diğer taraftan da Fırat'ın suyu kanallar vasıtasıyla tüm ovayı sulamaktadır...

Sosyo ekonomik yapıdaki değişiklikler

Entegre proje yalnızca çok amaçlı baraj ve sulama sistemlerini değil, tarım, enerji, ulaşım, telekomünikasyon, sağlık, eğitim, kırsal ve kentsel altyapı gelişimi gibi kalkınmayla ilgili diğer tüm sektörlerdeki yatırımları da içermek-

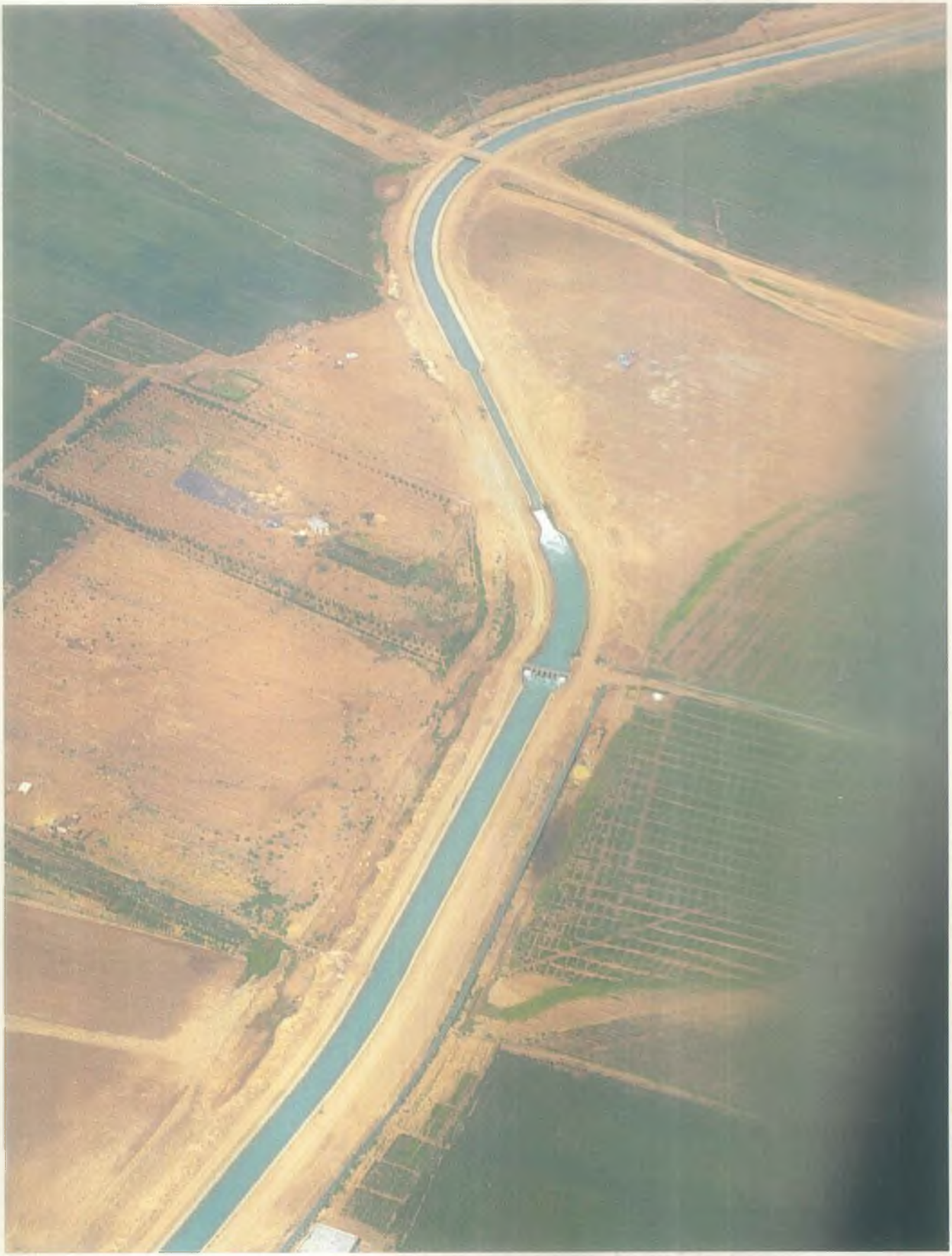

tedir. GAP Master Planı'nda öngörülen temel kalkınma senaryosu, bölge'nin tarıma dayalı sanayi ürünleri ihraç eden bir "ihracat üssü" haline gelmesidir. GAP sonucunda; 1.7 milyon hektar alanda sulama, 27 milyar KWH hidroelektrik enerji üretiminin sağlanması, kişi başına gelirin yüzde 106 oranında artması, 3.8 milyon kişiye istihdam olanağı sağlanması öngörülmektedir.

"Sürdürülebilirlik" GAP'ta temel kalkınma yaklaşımıdır. Sürdürülebilirliğin temel unsurları: "Sulamanın sürdürülebilirliği, çevresel sürdürülebilirlik, tarımsal üretim sisteminin sürdürülebilirliği, toplumsal mekânda sürdürülebilirlik."

Yatırımların yansımaları

GAP yatırımları kamu finansmanı ihtiyacı yaklaşık 32 milyar ABD Doları'dır. Proje için 1998 yılı başı itibariyle yaklaşık 13 milyar ABD Doları harcama yapılmış ve nakdi gerçekleşme yüzde 40'ı aşmıştır. Ayrıca, muhtelif projeler için dış kaynaklardan sağlanan kredilerden, yaklaşık 2.1 milyar ABD Dolar ve 1.5 milyar ABD doları eşdeğeri yapı-işlet-devret (B. O .T.) modeliyle yapılan Birecik Projesi de GAP'ın finansmanına katkıda bulunmaktadır. Proje tamamlandığında, yılda 50 milyar m^3'ten fazla su akıtan tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin yüzde 28'i kontrol altına alınacak, 1.7 milyon hektarın üzerine arazinin sulanması ve 7.476 megavatın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kilovatsaatlik elektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır. GAP Karakaya ve Atatürk Barajı'nın devreye girmesi ile elektrik üretimi alanında ülke ekonomisine 10 yıldan fazla bir süredir katma değer sağlamaktadır. (Karakaya 1987'den, Atatürk 1993'den beri devrededir.) Bu barajlardan sağlanan enerjinin parasal değeri ise yine 1998 yılı başı itibariyle yaklaşık 9 milyar ABD Doları'na eşdeğer-

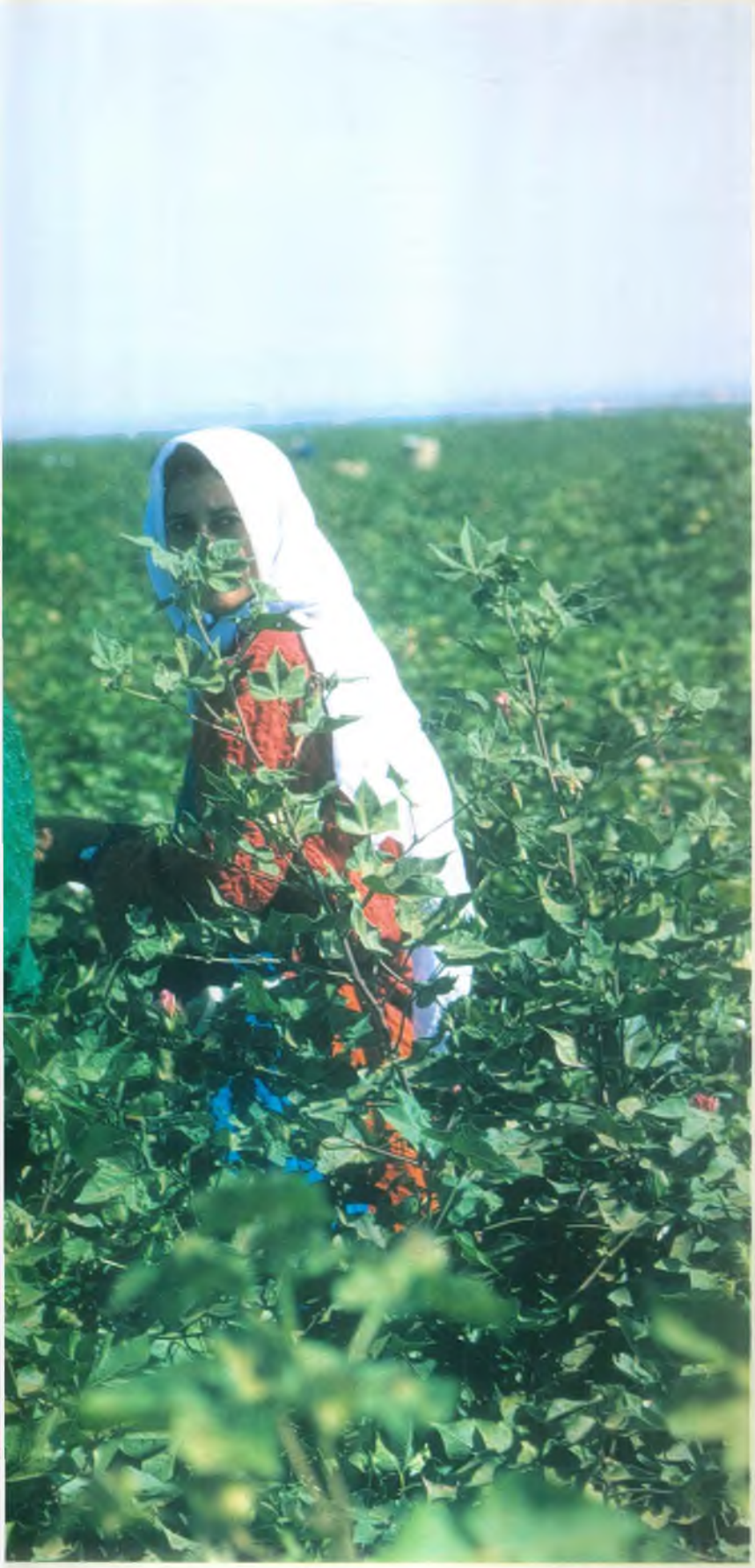

dir. Bu üretimi alternatif kaynaklar cinsinden ifade etmek gerekirse, her iki barajdan sağlana elektrik üretimi, yaklaşık 32 milyon ton fuel-oil veya 27 milyar m^3 doğal gaz ithalatı ile karşılanabilecek değerdedir. 1998 yılı yatırım programı'nda, Güneydoğu Anadolu Projesi'ne yaklaşık 169 trilyon (700 milyon ABD Doları) yatırım ödeneği tahsis edilmiştir.

Tarım ve sanayideki gelişmeler

GAP'ın sulama projeleri tamamlandığında, şimdiye kadar Türkiye'de devlet eliyle gerçekleştirilen sulama alanına eşit bir alan daha sulu tarıma açılacak, böylece ürün miktarı ve deseninde önemli artışlar söz konusu olacaktır. (Buğday yüzde 90, arpa yüzde 43, pamuk yüzde 600, domates yüzde 700, mercimek yüzde 250, sebze yüzde 167 oranlarında artacaktır.) Sulama öncesi bölgede yetiştirilmeyen soya, yer fıstığı, mısır, ayçiçek yağı, fasulye gibi sulamanın getirdiği ikinci ürünler, yağlı tohumlar ve yem bitkileri olarak tarıma dayalı sanayiin gelişmesinin temelini oluşturacaktır. GAP'ın oluşturacağı yüksek tarım ve sanayi potansiyeli bölgede gelir düzeyini 5 kat arturacak, 2005 yılında 9 milyonu aşacak, bölge nüfusunun yaklaşık 3.8 milyonuna iş imkânı sağlayacaktır. Şanlıurfa tünellerinin 1994 yılı sonundan itibaren devreye girmesi ve Şanlıurfa-Harran ovalarında sulamaların başlamasıyla tarım sektörü bakımından GAP, Türkiye ekonomisine katkı sağlamaya başlamıştır. 1998 yılı başında bölgede 174.080 hektarda sulama yapılıyor olmasına ve bu miktarın 1.7 milyon hektarlık hedef içerisinde sadece yüzde 10'u temsil etmesine rağmen, geçtiğimiz 2-3 yıl süresince tarım sektörünün ekonomiye etkisi beklenenin üzerinde gerçekleşmiştir. GAP sulama projesinden yüzde 10'u (174.080 ha) bitmiş olup, yaklaşık yüzde11'i ise inşaat safhasında (183.995 ha) bulunmaktadır. 1997 yılı sonu itibariyle Türkiye'de üretilen pamuğun yaklaşık

üçte biri GAP bölgesinden elde edilmiştir. Bölge tarımsal üretim değerine bugüne kadar, Şanlıurfa-Harran Ovası'nda sulamaya açılan 60.000 ha alanın, 38.644 ha alanında pamuk ekimi yapılmıştır. 1997 yılı itibariyle, bölgedeki tarımsal üretim değerinin yaklaşık 120 milyon ABD Doları olduğu hesaplanmaktadır.

Sulama öncesi, söz konusu alanın tarımsal gelirinin 31.5 milyon ABD Doları civarında olduğu düşünülürse, GAP kapsamında sulamaya açılacak 1.7 milyon ha içinde küçük bir oranı oluşturan bu sınırlı alandaki gelişmenin dahi, Proje tamamlandığında bölgeden sağlanacak ekonomik katkının boyutları hakkında kafi fikir verdiği söylenebilir. GAP Master Planı'nın öngördüğü temel kalkınma senaryosu çerçevesinde gerçekleştirilen yatırımlar ile ortaya çıkacak potansiyelin özellikle sanayi ve hizmet sektöründe etkin bir şekilde değerlendirilmesi son derece önemlidir. GAP İdaresi, bu yaklaşım çerçevesinde, özel sektör yatırımlarının bölgesel kalkınmanın başından beri etkili bir şekilde devreye girmesi ve doğru yönlendirilebilmesi için "Ekonomik Kalkınma Ajansı Model Etüdü" adlı bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma bölgeye özel sektör yatırımlarını çekmek ve yatırımcıları yönlendirmek için nasıl bir yapının oluşturulması konusunda öneriler getirmiştir. Ayrıca dünyada uygulanan diğer benzer modelleri inceleyerek bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda, GAP İdaresi ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın birlikte yürüttükleri "GAP'ta Sürdürülebilir Kalkınma Programı"na, Ekonomik Kalkınma Ajansı'nın kurulması isimli proje de girmiştir. Bu proje kapsamında, GAP bölgesinde yatırımcılara danışmanlık hizmeti verecek Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM) Eylül 1997'de kurulmuştur. Halen Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa'da GAP-GİDEM'ler faaliyet göstermektedir. GAP-GİDEM'ler, 1997 sonu itibariyle 346 adedi bölgeden olmak üzere toplam 547 kişi ve kuruluşa hizmet vermiştir. Gerçekleştirilecek yatırımlarla ortaya çıkacak potansiyelin, özellikle sanayi sektöründe etkin bir şekilde değerlendirilmesi ve özel sektör yatırımlarının, kalkınmaya başından beri katılması büyük önem taşımaktadır. Halen Bölge'de ikisi Gaziantep, biri Mardin'de olmak üzere toplam 1060 hektar alana sahip üç adet organize sanayi bölgesi vardır. 1998 yatırım programında 11 adet OSB ve 3 adet arıtma projesi yer almaktadır.

Su sadece tarımı geliştirmiyor. Sanayide GAP'la birlikte gelişiyor...

Henüz tamamlanmamış olmasına rağmen Gaziantep III OSB sanayi parselleri tamamen dolmuş olup dördüncü bir OSB için talep yapılmış bulunmaktadır. Aynı durum Şanlıurfa OSB için de söz konusudur. 1997 sonu itibariyle 18 küçük sanayi sitesi tamamlanmış ve faaliyettedir. (KSS'lerde 5.514 işyeri ve yaklaşık 32.450 çalı-

şan mevcuttur.) 1998 yılı yatırım programına göre bölgede 4.497 işyerini kapsayan 19 KSS inşaat halindedir. Mevcut OSB ve KSS'lerin yanı sıra Mardin Serbest Bölgesi mevcuttur. Mardin Serbest Bölgesi, OSB içinde 516.000 m^2'lik açık alanda kurulmuştur. Büyük bir kısmı tamamlanmış olan Mardin Serbest Bölgesi'nde faaliyet ruhsatı alan firma sayısı 4 olup, ön müracaatta bulunan firma sayısı 46'dır.

İnsan merkezli bir kalkınma

GAP kalkınması, insanı merkez alan bir kalkınmadır. Proje, bölge halkı için tercihlerini eksiksiz biçimde hayata geçirme olanakları yaratmaktadır. Proje bölgesi ile Türkiye'nin daha gelişmiş bölgeleri arasındaki farkı ortadan kaldırmayı ve eşitlikçi bir gelişmeye katkıda bulunmayı hedefleyen GAP'ta, sosyal araştırmalar ve bunlara dayalı uygulamalar en önemli bileşen durumdadır.

Sürdürülebilir kalkınma, Brundtland Komisyonu tarafından "bugünkü kuşakların gereksinimlerini, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılayabilme yeterliliklerini kısıtlamaksızın karşılayabilen" kalkınma biçiminde tanımlanmıştır. Bu geniş tanımlama çerçevesinde, toplum, ekonomi, kültür, kadın-erkek eşitliği, eğitim, sağlık, fiziksel planlama, tarım ve çevre ile ilgili konular göz önüne alınması gereken konulardır.

GÜNEYDOĞU ANADOLU'DAKİ DENİZ: ATATÜRK BARAJI

Hakan Eskioğlu, Nesrin Özgün, Tonguç Akış... Yüzlerce yıldır bir yudum suya hasret topraklarda kulaç atan gençler... Güney doğu Anadolu'da insanın yarattığı denizin şampiyon kulaçları... Çok değil yüzyıl başlarında Güney Doğu Anadolu topraklarında suyu böylesine büyük bir alanda toplamak hayaldi... Oysa 3-8 Ekim 1995 tarihleri arasında 1. Uluslararası Atatürk Barajı Su Sporları Şöleni ise bir gerçek... İnsanoğlunun kararlı ve inatçı çalışması kurak topraklara denizi taşımıştı... Ve artık bu toprakların şölen zamanıydı...

"Atatürk Barajı ve GAP... Milletimizin gurur abidesi"

Atatürk Barajı Hidroelektrik Santrali'nin açılış törenindeki bez afişlerde baraj böyle ifade ediliyordu: "Gurur abidesi." Bu söz her ne kadar duygusal bir ifade de olsa gerçekti. Açılış, geçmişi neredeyse 50 yıl öncesine dek dayanan bir rüyanın gerçeğe dönüştüğü andı.

Şanlıurfa'nın Bozova ilçesine 24 km mesafede inşa edilen Atatürk Barajı'nın yapılma fikri ilk kez 1960'lı yıllarda gündeme geliyordu. Aradan geçen yıllarda Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HES) sürekli tarif ediliyor, ancak somut adım atılmasında gecikiliyordu. Kasım 1983'de atılan o güne kadar temel atılan en somut adımlardan biri oluyordu. Ocak 1990 Atatürk Barajı ve HES'in tarihçesinde yine önemli bir tarihti. Barajda su tutulmaya bu tarihte başlanıyordu. Haziran 1992 ilk elektriğin üretildiği tarih olarak kayda geçiyordu. Birinci ünitenin işletmeye alındığı tarih ise 16 Temmuz 1992'ydi.

Fırat Nehri üzerinde Keban ve Karakaya barajlarından sonra 3'üncü barajımız olan Atatürk Barajı "gurur abidesi" olarak nitelendirilmesini

Elli yıllık rüya gerçeğe dönüştü. Yukarı Mezopotamya'dan tüm Türkiye'ye yayılacak bolluk ve refahın ana üssü Atatürk Barajı...

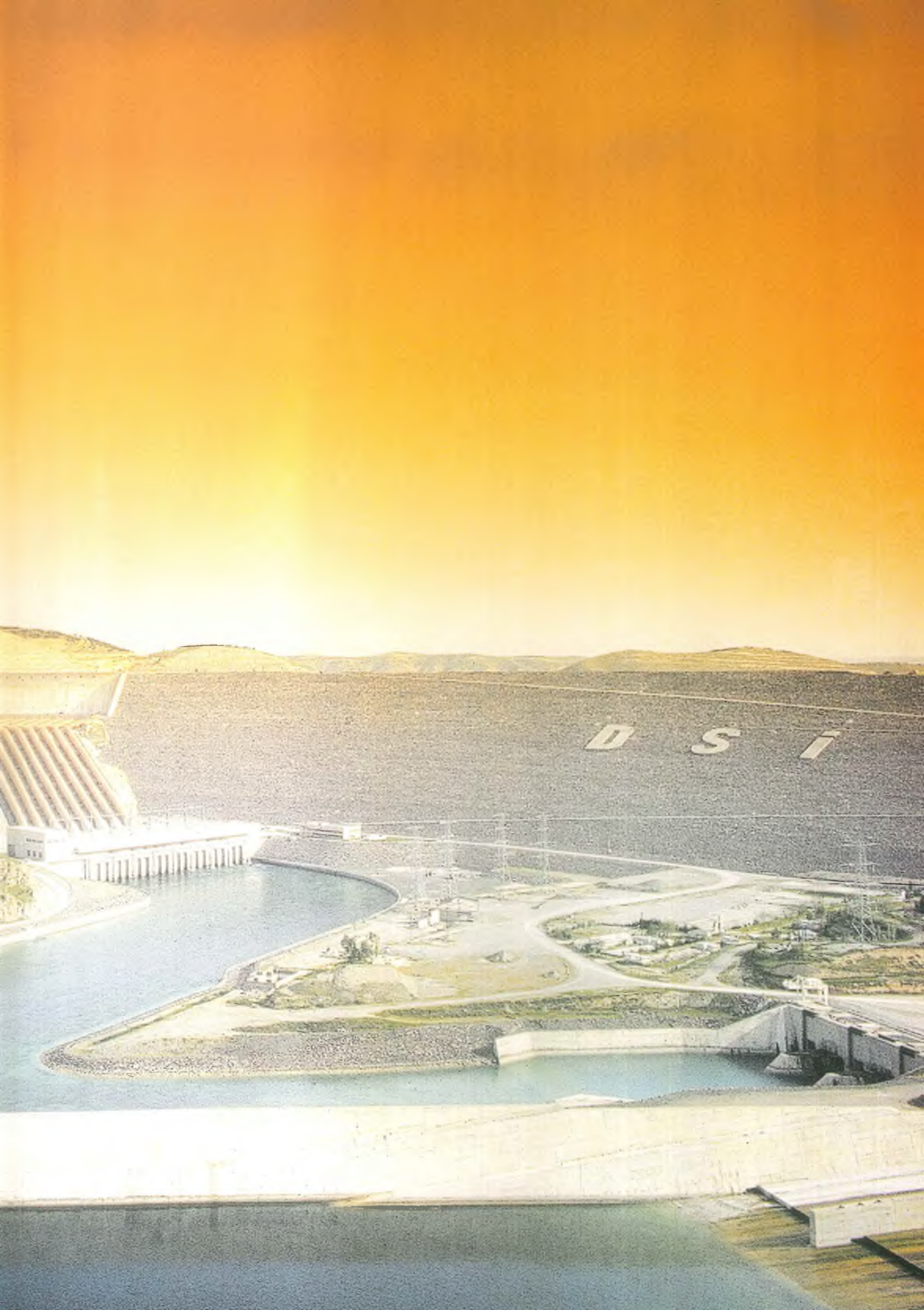
DSİ

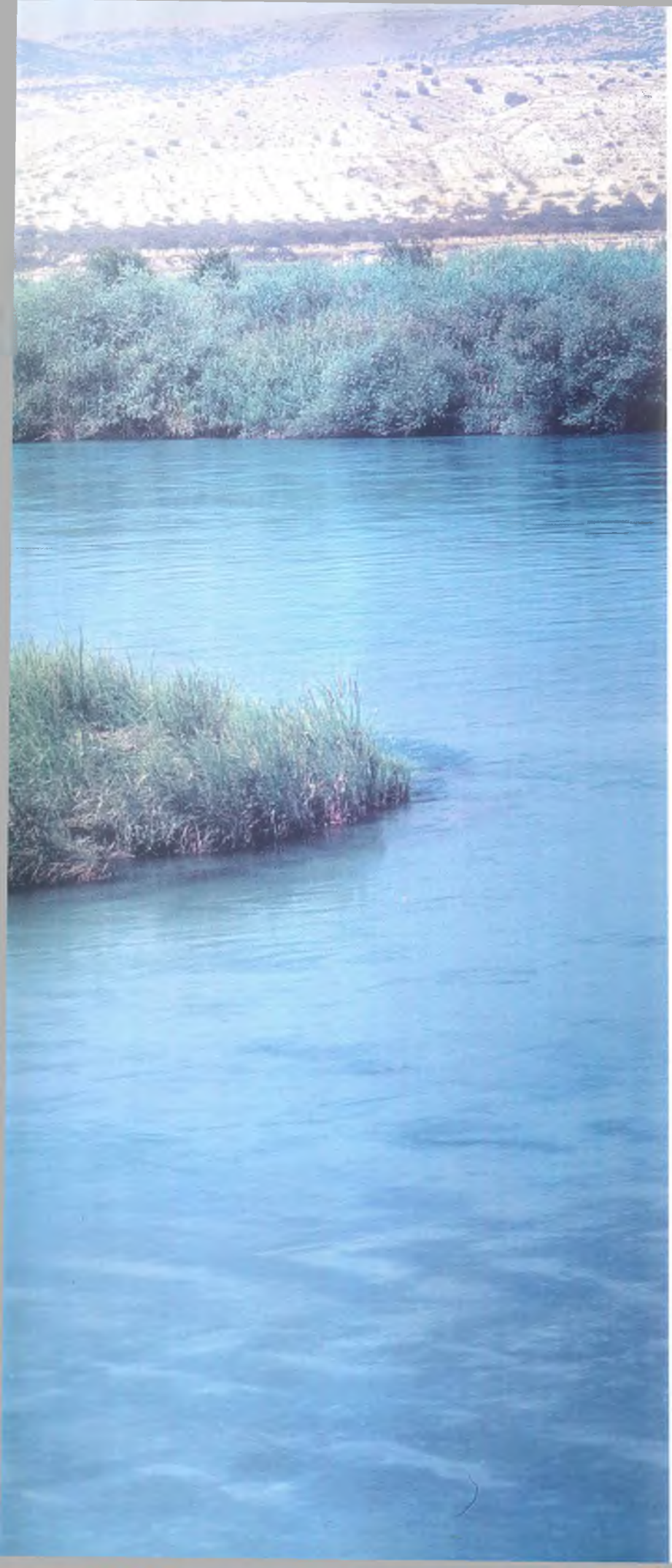

pek çok özelliğine borçlu. Atatürk Barajı Türkiye'nin en büyük, dünyanın yükseklik yönünden 9'uncu, gövde dolgusu yönünden 3'üncü, göl hacmi yönünden 15'inci, hidroelektrik santral gücü yönünden 8'inci dolgu tipi barajı. Kullanılan kaya dolgu malzemesiyle Türkiye'nin çevresinde 3 sıra duvar örülebiliyor.

Uzun bir geçmiş

Atatürk Barajı'nın yapılması yolundaki ilk çalışmalara 1960 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) Genel Müdürlüğü tarafından başlanıyordu. O sıralarda EİEİ olarak çalışan Genel Müdür Yardımcısı Kemal Arkun "PetroGas"da yayınladığı makalesinde uzun süreci şöyle aktarıyordu:

"Fırat Nehri'nin Murat ve Karasu kollarının kavşağının birkaç kilometre akış aşağısında Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralı kilit proje olarak tasarlanıp, jeoteknik araştırmalar başlatıldıktan sonra düşüncelerimiz, Fırat Nehri'nin Keban ile Suriye sınırı arasındaki kısımlarında ne gibi tesisler yapılabileceği üzerinde toplanmıştı. Fikirlerin oluşturulması aşamasında, Keban Barajı ile Suriye sınırı arasındaki kot farkı göz önünde tutularak, bu bölümde esas olarak iki yüksek baraj inşa edilebileceği, vadinin açıldığı en aşağı kısımlarda ise alçak barajlar yapılabileceği kanaatine varılmıştı. Bu görüşten hareket ederek ilk araştırmalarımız, Şanlıurfa yakınlarında inşa edilecek yüksek bir baraj ile Fırat'ın Göksu kolu dahil tüm düzenlenmesine yönelmişti." Fırat Nehri, söz konusu kesimlerde derin ve karstik vadiler içinden aktığından, boğazlar dışında ve yüksekte kalan platolarda yeraltı suyunun 100-150 hatta 200 metreyi aşan derinliklerde bulunduğu, bu bölgede özellikle yazları inanılmaz bir susuzluğun hüküm sürdüğü gözlenmişti. 1957 yıllarında gördüğümüz manzara, halkın kuyu çıkrık ipini yatay olarak 100 metre çektirdikten sonra elde ettiği yarım kova yemyeşil, durgun su ile ya da sarnıçlarda aylarca bek-

letilmiş yağmur suları ile yetindiği idi. Bir taraftan bu çarpıcı susuzluk olayı, diğer taraftan Şanlıurfa, Harran ve Güneydoğu Anadolu ovalarının 2 milyon hektara yakın verimli fakat susuz toprakları göz önünde tutularak, çalışmalarımızın ilk anından itibaren Fırat nehrinden enerji ile beraber çok maksatlı istifade prensipleri tasarlanmış ve bu konuda DSİ Genel Müdürlüğü ile işbirliği içinde çalışmalara başlanmıştı. 1958 ve 1959 yıllarında yapılan istikşaflar sonucunda baraj yeri, Sam köyü yakınlarındaki boğaz içinde seçilmiş, Fırat kenarında sondaj kampı kurularak temel araştırmaları 1960 yılında başlamıştı." Baraj yeri üstüne yapılan araştırmalar tekrarlanıyordu. Bu çalışmalara 1969 yılında son verildi ve o yıl Atatürk Barajı'nın kesin yeri belli oldu. Atatürk Barajı'nın derivasyon tünellerinin yapımına 1981 Ekiminde başlanıyordu. Derivasyon tünelleri Ocak 1996 tarihinde tamamlanıyordu. 1983 yılında başlanan ve 80 ay gibi nispeten kısa bir süre içinde tamamlanan barajın gövde inşaatı ise bizlere ayrı bir serüveni anlatıyor. Bilgisayarlı beton hazırlama ve dökme gibi en modern tekniklerin kullanıldığı inşaatın en yoğun dönemlerinde, günde üç vardiya şeklinde, 200 mühendis dahil yaklaşık 7800 kişi ve her tipten 1000 araç istihdam ediliyordu.

Baraj gölünde birikecek olan 48.5 milyar metreküp su, dünyanın en uzun sulama tüneli olan ve GAP'ın üçüncü önemli ünitesini oluşturan Urfa Tüneli ile Urfa-Harran, Mardin-Ceylanpınar, Siverek-Hilvan ve Bozova ovalarında toplam 7.3 milyon dönüm araziyi sulamakta kullanılacak. Her biri 26.4 km uzunluğunda ve 7.62 m iç çapında, 40 m aralıklı paralel 2 adet tünellerle, saniyede debisi 328 m^3 su ekinlere hayat verecek. Barajın hemen eteğinde kurulan 2400 mw güce sahip hidroelektrik santralı, yılda 8.9 milyar kilowatsaat enerji üretecek. Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nin tamamlanması ile, Türkiye'nin bugünkü enerji üretiminin yaklaşık üçte biri kadar ek enerji üretimi sağlanacağı, bunun yanısıra, ürün deseninde çeşitleme, verim artışı, çift ürün alınması gibi etkenlerle, sulanan alanda tarımsal üretim değerinin 6 katına çıkacağı düşünülmüştü.

GAP'la birlikte gelişen sanayi kollarından biri de inşaat sektörü. Hazır beton yatırımlarına yaygın olarak rastlamak mümkün...

GAP kapsamında gerçekleşen enerji üretimleri yatırım bedelleri ile karşılaştırıldığında, planlananların gerçekleştiği görülebilir. Atatürk Barajı'nın yatırım bedelinin yüzde 90'ı 5 yıl içinde karşılandı. Atatürk Barajı'nın tünellerinden akarak Harran Ovası'na kavuşan su, yıllardır yanıp kuruyan toprakları yeşertti, çiftçinin yüzünü güldürdü.

Atatürk Barajı ile birlikte GAP'ın büyük kilit yapılarından biri olan Şanlıurfa tünelleri yaklaşık 358.000 hektar cazibeyle ve 118.000 hektar pompajla olmak üzere 476.000 hektar araziyi sulayacak. Sistem, her biri 7.62 metre çapında 26.4 km uzunluğunda iki adet dairesel kesitli, beton kaplı tünelden oluşuyor. Tünellerin toplam uzunluğu ve bağlantı tünelleri dahil 57.8 km olarak hesaplanıyor.

Tüneller, Atatürk Barajı Gölü'nden saniyede 328 metreküp suyun alınmasını sağlayacak. Şanlıurfa Harran Ovası'nın sulama tünel çıkışından itibaren 4 kilometrelik isale kanalından sonra yapılan Şanlıurfa Hidroelektrik Santralıda elektrik üretimi için kullanılacak. 50 mw kurulu gücündeki santral tamamlandığında yılda 124 kwh elektrik üretecek. Su enerji santralından sonra ikiye ayrılacak. Şanlıurfa ana kanalı yaklaşık 50.000 hektarlık, Harran ana kanalı ise 100.000 hektarlık, "Yukarı Mezopotamya" olarak adlandırılan bölgenin en verimli arazisini sulayacak.

HARRAN'IN SUYLA DÜĞÜNÜ

...Ve su özgürlüğüne kavuşuyor...

Eğer toprağın da canı olduğuna inanırsanız, inanmasanız da canı olduğunu hayal ederseniz, Harran'ın neler çektiğini düşünebilirsiniz... Toprağın dili yok ya, Harran bizlere hiç bir zaman "susadım" diyemedi, ama susuzluktan çatladı... Kocaman kurak topraklarındaki çatlaklarla yandığını, kavrulduğunu haber verdi bizlere...

Ta ki yüzyılın bitmesine 5 yıl kala, Harran'ın ummadığı bir şey oldu. Serin sular yavaş yuvarlandı toprak üstünde. Harran anlayamadı, içemedi suyu bir süre... Sonra tanıdı suyu çekti içine. Toprağın dili yok ya, Harran bizlere hiç bir zaman "teşekkür" edemedi, ama Harran yeşerdi. Harran çatlaklarını onardı, onaran topraklarından bizlere pamuktan, kayısıya çeşit çeşit ürün verdi. Yörede adettir, düğünler uzun sürer. Ama Harran'la suyun düğünü o yıl en uzun süren düğündü.

GAP uygulamaları arasında entegre bölgesel sosyo-ekonomik kalkınmayı hedefleyen faaliyetler çerçevesinde, geniş tarım alanlarının sulanması ana hedefler arasında yer alıyordu. Su kaynaklarının geliştirilmesi GAP'ın en önemli öğelerinden birisiydi. Sulu tarımdaki su kullanımını optimize etmeye yönelik çalışma ve çabaları tamamlamak amacıyla, tarla içi sulama teknikleri, ekipmanı ve yönetimi ile ilgili GAP İdaresi Başkanlığı'nca bir proje hayata geçirildi. Bu proje çalışmasında yüzey sulamadan, sprinkler sulamaya, suyun membadan mansıba kadar kontrolü konusunda değişik çözümler Şanlıurfa-Harran ovalarında seçilen 3000 hektarlık bir alanda uygulandı. Şanlıurfa tünelleri vasıtasıyla 1995 yılında sulamaya açılan 1. kısım sulama alanı Yukarı Mezopotamya olarak bilinen bölgenin en verimli topraklarıydı. 1995 yılında yaklaşık olarak 30.000 ha alanı kapsayan 1. kısım sulamaları 62 köyde gerçekleşiyordu.

Sulamaya açılan 62 köyde ekili alan 40.000 hektar civarındaydı. Bunun yaklaşık 30 bin hektarı sulanıyordu. Sulamanın başlaması ile birlikte de ürün deseninde büyük bir değişiklik gözleniyordu. Buğday ve arpa üretiminde yüzde 64'lük bir artış gerçekleşiyordu. 24.000 hektarlık bir alanda yapılan pamuk üretimi yüzde 60'lık bir artışı haber veriyordu. Mısır, susam ve soyada ikinci ürün elde ediliyordu. Yanı sıra sebze, mercimek, ekimleriyle de birlikte 40.000 hektarlık alanda yaratılan tarımsal üretim değeri toplam 121 milyon ABD Doları olarak hesaplanıyordu.

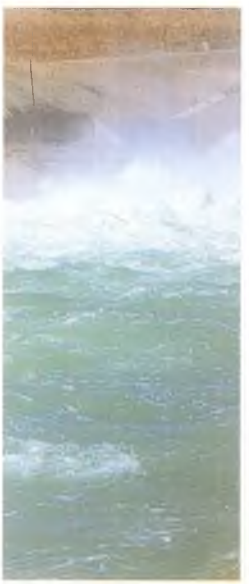

Sulama öncesi 100 olan ürün deseni yoğunluğu yüzde 34 artarak yaklaşık yüzde 134 oluyordu. 1995'te başlayan sulama, her yıl artarak devam ediyor. 1998 yılı itibariyle Harran Ovası'nda artık 600.000 hektarlık alan sulanıyor. Bu 104 köyün suya kavuştuğu ve sulu tarımdan 66.360 kişinin faydalandığı anlamına geliyor. GAP İdaresi'nin verdiği bilgiye göre, bu alanlarda sulama öncesi 31.5 milyon dolar olan tarım geliri sulama sonrası 120.5 milyon dolara yükseldi. Hektar başına 600 dolar olan tarımsal katma değer, sulama sonrası 2051 dolara yükseldi. Harran Ovası'nda sulamaya açılan alanın ekonomik getirisinin yüksekliği bir kez daha yapılan işin doğruluğuna işaret ediyor. Sulu tarıma geçilmesi ile birlikte bitkisel üretim hacminde çok büyük bir patlama olduğu biliniyor. Üretilen bu ürünlerin hizmetler ve tarıma dayalı sanayilere etkisi ile yukarıda belirlenen rakamların çok üzerinde bir değerin ülke ekonomisine kazandırılması mümkün görülüyor. Tohum, gübre, ilaç, taşımacılık, tasnif, depolama vb konulardaki hızlı bir gelişmenin bölge ekonomisine katkısının büyük olacağı hiç tartışmasız görünüyor.

Yüzyıllar boyunca Anadolu-Mezopotamya arasındaki ticaret Harran üzerinden gerçekleşiyordu. Harran 21. Yüzyıl'a doğru yeniden merkez olmaya Avrupa ile Ortadoğu arasında geniş bir coğrafyada önemli olmaya hazırlanıyor.

ŞANLIURFA VE GAP

Dr. İ. H Olcay Ünver
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı

18.584 kilometrekarelik bir alana sahip olan Şanlıurfa, GAP bölgesinin en geniş topraklara sahip ilidir. İlin tarıma elverişli toprakları, toprak yüzölçümünün yüzde 61'ini oluşturmaktadır. Çayır ve meraların toplam alan içindeki payı yüzde 37, orman ve fundalık arazinin payı ise yüzde 0.4'tür. Ekonomik ve sosyal sektörleri içine alan tüm kamu yatırımları dikkate alındığında, Şanlıurfa ilinin toplam GAP yatırımları içindeki payı 1997 yılında yüzde 37.4, 1998 yılında ise yüzde 29.5 olmuştur. Şanlıurfa ilinde GAP İdaresi'nce yapılan projeler şunlardır: **"Kanalizasyon ve arıtma projesi yapılan ilçeler:** Siverek, Akçakale, Bozova, Ceylanpınar. **Orta gerilim alektrik yapılan ilçeler:** Siverek, Ceylanpınar. **Tele-iletişim projesi yapılan ilçeler:** Siverek, Suruç Akçakale, Viranşehir, Bozova. Birecik, Hilvan, Ceylanpınar. **Halihazır haritası yapılan yerleşmeler:** Harran Üniversitesi alanı (merkez), Uluslararası Havaalanı (merkez), Siverek, Akçakale, Viranşehir, Bozova, Harran, Karaköprü. Karakoyun Deresi Islah Projesi. Gecekondu Islah, Yasallaştırma ve Altyapı Projesi. Harran Üniversitesi İdare Binası Proje Yapımı ve İnşaatı."

Şanlıurfa ili için GAP İdaresi'nin çalışma programında bulunan projeler: Şanlıurfa İli Arazi Düzenlemesi, Ceylanpınar Kanalizasyon İnşaatı, Harran Ovası Sulama Alanları Ürün Araştırma Projesi, Akçakale Kanalizasyon ve Arıtma Tesisi İnşaatı, Harran Üniversitesi Proje Yarışması.

Harran, 21. yüzyılda yeniden Avrupa ile Ortadoğu arasında önemli bir merkez oluyor...

Tarımsal proje ve faaliyetler

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından Şanlıurfa'da 7 ayrı tarımsal proje ve faaliyet sürdürülmektedir. Sulama kanallarındaki suyun

regülasyonu ve su tasarrufu sağlayan sulamada metot ve teknolojileri projesi iki ana çalışma konusunu kapsamaktadır. Harran ana kanalı ve Şanlıurfa Ovası'nda yer alan 3000 hektarlık bir pilot sahayı kapsayan proje ile; ana kanal üzerindeki suyun hidrolik esaslara göre çalışan otomatik kapaklar ile mansab kontrollü olarak regülasyonu, su tasarrufu sağlamak amacıyla sulama sistemlerinin birbiriyle mukayese edilmesi amaçlanmıştır.

Ülkemizde bugüne kadar yapılan regülasyon uygulamaları memba kontrollüdür. Yürütülen proje ile Türkiye'de ilk defa ve en büyük sulama kanalında mansab kontrollü regülasyon yöntemine geçilmiştir. Kanalda arz-talep dengesi esasına dayalı otomatik açılıp kapanabilen radyal kapaklar kullanılarak suyun dağıtımı sağlanmıştır. Dünyada ve Türkiye'de kullanılan bütün su dağıtım sistemleri incelenmiş ve bunlar arasından dört adedi belirlenmiştir. Belirlenen bu sistemler Harran Ovası'nda 3000 hektarlık bir pilot sahada uygulanmaya alınmıştır. Denemeye alınmış sistemler; basınçlı sistem, alçak basınçlı sistem, birim alan birim su kanalet şebekesi ve klasik DSİ şebekesidir. Pilot saha ile ilgili fiziki tesislerin inşaatı tamamlanmış olup sistemin 1998 yılı sulama sezonunda devreye alınması ile, projenin izleme ve değerlendirme safhası başlamıştır.

Barajdan kanallara, kanallardan tarlalara suyun yolculuğu. Gelişen teknoloji ile bu tip sulama yerine kılcal kanallarla damlama sisteminin uygulanması isteniyor...

GAP bölgesinde yürütülmekte olan tarımsal araştırma geliştirme faaliyetlerine yeni bir hız kazandırmak amacıyla GAP İdaresi finansmanlığında başlatılan "Tarımsal Araştırma ve Geliştirme Proje Paketi" kapsamında, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi ile yürütülen çalışmalar tamamlanmış olup Harran Üniversitesi

Ziraat Fakültesi'yle çalışmalar devam etmektedir. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Çalışmaları Projesi'nin kapsamı, Harran Ovası Koruklu mevkiinde tahsis edilen 276 dönümlük bir araştırma istasyonu kurulması, 31 adet projeden oluşan araştırma çalışmalarının yürütülmesi, GAP bölgesinde tarımsal konularda veri bankası oluşturulması ve uzaktan algılama merkezi kurulması olmak üzere 4 bileşenden oluşmuştur. 1987-1992 yılları arasında proje paketinin I. aşaması tamamlanmıştır. Proje çalışmalarında bitkisel üretimle ilgili olanlar söz konusu araştırma istasyonunda, hayvansal üretimle ilgili olanlar ise Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Ceylanpınar Tarım İşletmesi Müdürlüğü çiftliğinde yürütülmüştür. 1993-97 yılları arasında daha önce bölgeye adaptasyon çalışmaları yapılmış olan 31 adet projenin ikinci aşamasında 20 projenin yetiştirme teknikleri Koruklu Araştırma İstasyonu'nun uluslararası araştırma ve eğitim merkezine dönüştürülme çalışmaları devam etmekte olup bu kapsamda 26.6.1998 tarihinde ICARDA ile işbirliği protokolü imzalanmıştır. Dünya Bankası'nca ülkemize verilen 4 milyon dolarlık araştırma kredisinin 1 milyon dolarlık kısmının GAP bölgesinde kullanılabilmesi amacıyla GAP İdaresi Başkanlığı Koruklu mevkiindeki araştırma istasyonunu bu kapsamda kullanılmak üzere TÜBİTAK ile işbirliğine girmiştir. İki yıl süre ile yürütülecek projenin ilk etabı başlamıştır. Projenin ilk yıllarında Çukurova Üniversitesi'nin yürüttüğü projelerin bir kısmında ortak çalışan Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi bünyesinde araştırma istasyonu kurulabilmesi ve bünyelerinde akademik personelin daha fazla katkı yapabilmeleri için ayrı proje başlatılmıştır. Bu proje kapsamında Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi ile çalışılmamış konuları içeren on üç proje ile çalışmalara başlanmıştır. Proje kapsamında ikinci yıl ekim ve bakım çalışmaları ile bir önceki dönemin hasat sonuçlarının yer aldığı 4. dönem raporu GAP İdaresi Bölge Müdürlüğü'nde ilgili kurum ve kuruluşların katıldığı toplantıda görüşülmüştür.

Yüksek verim için sadece su yetmiyor. Modern zirai tekniklerinin de tüm bölgeye yayılması isteniyor.

Tarım sektöründe ileri ülkelerde kullanılmakta olan ortak makine kullanım modelinin bölgemiz de uygulanması, tarım alet ve makinelerinin optimum kullanımının sağlanması amacıyla "Ortak Makine Kullanım Pilot Uygulama" projesine 1997 yılında başlanmıştır. Proje başkanlığımız koordinatörlüğünde Tarımsal Enerji ve Mekanizasyon Araştırma Eğitim Vakfı'nca yürütülmektedir. Şanlıurfa - Harran Ovalarında yer alan on bir sulama birliğinden, proje kapsamında çalışacak olan birliğin tespit edilmesi amacıyla anket çalışmaları yapılmıştır. Toplanan bilgiler çerçevesinde Şanlıurfa-Harran'da Kısas ve Mardin ilinde de Derik-Dumluca sulama Birliği seçilmiştir. Proje sahasında seçilen Sulama birliklerinde Bilgi Birlik Formu anket çalışmaları tamamlanmıştır. Proje kapsamında statü ve mevzuatın belirlenmesi, banka ile ilgili mevzuat işlemleri ve tarımsal eğitimi için gerekli materyal hazırlıkları tamamlanmıştır. Eğiticilerin ve çiftçilerin eğitim çalışmaları her iki pilot sahada devam etmektedir.

GAP bölgesinde uygulanacak tarımda yeni yöntemlerin belirlenmesi ve arazinin kabiliyet sınıfına göre kullanılmasının temin edilerek erozyonun önlenmesini hedef alan örnek projelerin oluşturularak uygulanmaya konulması konusunda Orman Bakanlığı, TE-

MA Vakfı ve GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı arasında 04.03.1998 tarihinde işbirliği protokolü imzalanmıştır. Bu kapsamda Şanlıurfa ilinde, Tuzlanan Alanlarda Bitkilendirme Projesi, Drenaj ve Sulama Kanalları Boyunca "Galeri Kavak Ağaçlandırma Projesi, Ağaç Tarımı Projesi, Şahıs Arazilerinde Ortaklık Anlaşması ile Ağaç Tarımı Projesi, Atatürk Barajı Çevresinde Ağaçlandırma Projesi, Tarım Dışı V, VI, ve VII. Arazilerde Ağaçlandırma Projesi'dir. GAP Bölge Kalkınma İdaresi olarak GAP illeri genelinde Sulama Dışı Alanlarda Halkın Gelir Düzeyinin Artırılması Projesi çerçevesinde Şanlıurfa'da 1997 yılı güz döneminde üç önder çiftçiye 3000 adet kapari fidanı dağıtılarak örnek kapari bahçeleri tesis edilmiştir. Ayrıca 1998 yılı içinde şu çalışmalar gerçekleştirilmiştir:

Ülkemizde tarım alanlarının son sınırına ulaşması, nüfusun hızla artması ve birim alandan alınan ürün artış miktarının yeterli olmaması nedeniyle, verimi artırıcı özel önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu özel önlemler içerisinde sebzelerin kontrollü ortamlarda yetiştirilmesi önem taşımaktadır. GAP bölgesinde sebze üretimi düşük seviyelerde kalmakta ve tüketilen sebzelerin çoğunluğu da bölge dışından temin edilmektedir. Yapılacak olan yüksek tünel çalışması ile sebze ihtiyacının bölge içinde üretilmesi, yüksek tünel ve hibrit çeşit kullanarak birim alandaki üretim miktarının artırılması, normal tarla şartlarına göre pazara daha erken ürün sunarak sulama dışı alanlarda çiftçi kârının yükseltilmesi dolayısıyla da örtü altı sebzeciliğin geliştirilmesi sağlanacaktır. Şanlıurfa Valiliği ile ortaklaşa 1997 yılında Harran Ovası'nda yedi adet yüksek tünel kurulmuştur. Kurulan yüksek tüneller vasıtasıyla fidan yetiştiriciliği teşvik edilmektedir. Çalışma kapsamında, Tarımsal Araştırma ve Geliştirme Projesi kapsamında bölgeye en uygun fide çeşitlerinin kullanılması sağlanmıştır. İlk dönemde elde edilen başarılı sonuçlar göz önüne alınarak çalışma genişletilmiştir. Bu kapsamda GAP İdaresi finansmanı ile yaptırılan 6 adet yüksek tünel ve damla sulama sistemi Tarım İl Müdürlüğü'nün belirlediği önder çiftçilerin arazilerine 1 adet de Şanlıurfa İli Sağlık Köyü'nde kurulmuş olan ÇATOM'a olmak üzere toplam 7 adet yüksek tünelin montajı tamamlanmıştır.

GAP sulama sistemlerinin işletme, bakım ve yönetimi projesi, proje tanımlama, uygulama ile izleme ve değerlendirme olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Projenin ilk aşaması olan tanımlama sulama sistemlerinin işletme, bakım ve yönetimi için alternatif belirlenmiş ve bunlar

Atatürk Barajı'ndan serbest bırakılan su, ileride Birecik Barajı'na uğrayacak...

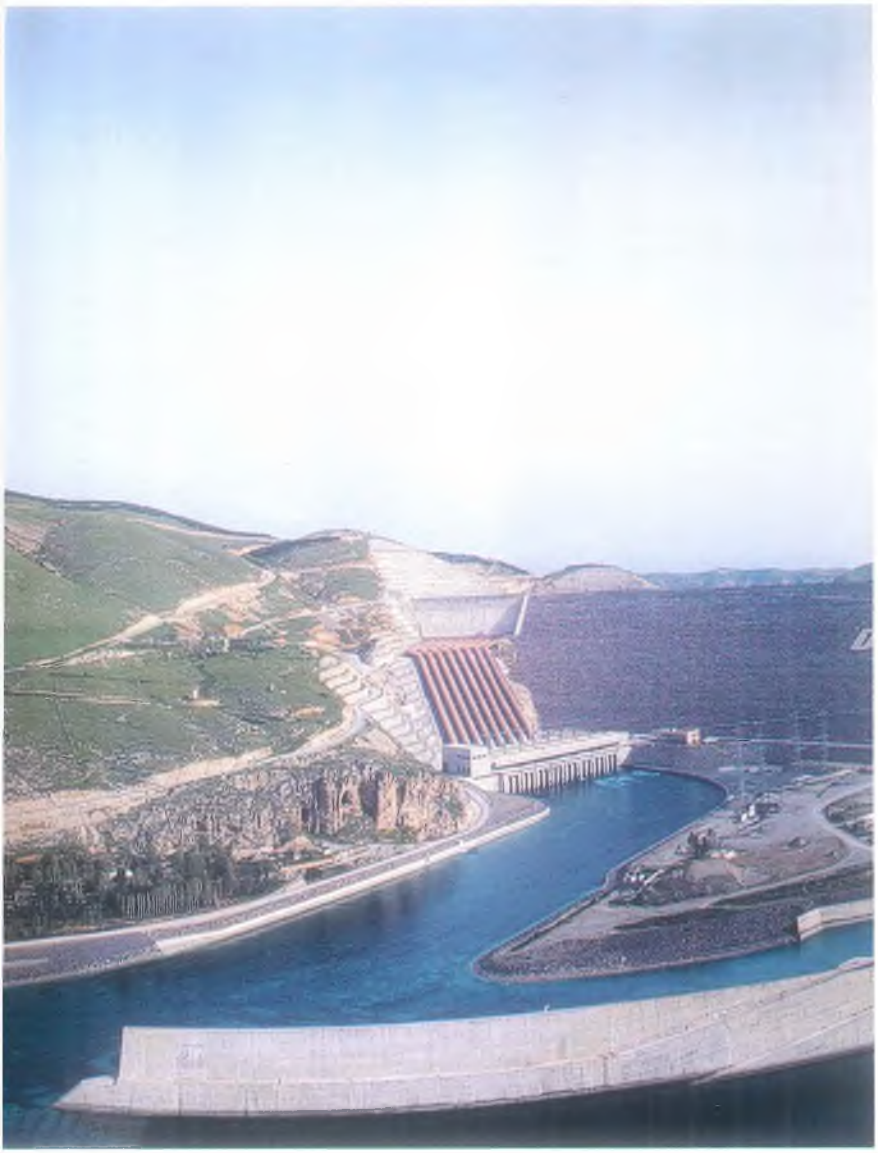

...Birecik Barajı'nda konaklayacak su daha sonra yüzyıllardır olduğu gibi Suriye'ye akacak...

için simulasyon modelleri geliştirilmiştir. Yapılan geniş katılımlı toplantılar sonucunda GAP bölgesi için en uygun işletme-bakım ve yönetim modeli belirlenmiştir. Böylelikle projenin tanımlanma aşaması proje takviminin öngördüğü gibi Nisan 1994'te tamamlanmıştır. Projenin II. ve III. aşamalarının birlikte yürütülmesi öngörülmüş ve hazırlıklara başlanmıştır. Bu kapsamda iki sulama birliğinde çalışması öngörülmüştür. I. pilot alanda mevcut ve kurumsallaşan bir sulama birliğinde planlı su dağıtımı, etkin su kullanımına dönük eğitim ve yayın hizmetleri ile sulama birliği yapısında iyileştirmeler, II. pilot alanda ise henüz kurumsallaşmamış bir sahada örgütlenme, planlı su dağıtımı, hidrolik model, etkin su kullanımına dönük eğitim ve yayım hizmetlerinin yürütülmesi öngörülmektedir. Projenin uygulama safhasında 1 Eylül 1997 yılı itibariyle başlanmıştır. I. pilot alan olarak Fırat Sulama Birliği seçilmiş ve çalışmalar devam etmektedir. GAP İdaresi, GAP kapsamında sulu tarım yapan çiftçilere yeni sulama metot ve teknolojilerinin tanıtılması amacıyla, firmalardan temin edilen sulama ekipmanları, seçilen örnek çiftçilere bir veya iki yıllığına sözleşme karşılığı verilmektedir. Ayrıca kullanılan tesislerin işletilmesinde çiftçiye gereken yardım sağlanmaktadır. Bu sayede örnek teşkil edecek işletmelerin kurulması ve su tasarrufu sağlayan sulama metot ve teknolojilerinin yaygın olarak bölgede kullanılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda Şanlıurfa ilinde 3 önder çiftçi arazisine 3 adet damla sulama sistemleri demonstrasyon çalışmaları yapılmıştır.

Sosyal projeler

Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) uygulamaları "GAP Bölgesinde Kadının Statüsünün Yükseltilmesi ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi" kapsamında planlanmış ve uygulamaya geçirilmiştir. Proje cinsiyet dengeli kalkınma perspektifinden yola çıkılarak katılımcı, sürdürülebilir insani gelişme yaklaşımıyla ele alınmakta ve uygulanmaktadır. Bu uygulama ilk olarak 1995 yılı Kasım ayında UNICEF'in desteği ile Şanlıurfa'nın bir gecekondu mahallesi (Yakubiye) ve bir köyünde (Sağlık Köyü) başlatılmıştır. ÇATOM binaları mahallede valilik, köyde ise muhtar tarafından sağlanmıştır. UNICEF ve GAP İdaresi ise demirbaşları sağlamıştır. ÇATOM'larda kadının dışa açılmasını ve bir kitle olarak güçlendirilmesini amaçlayan okuma-yazma, genel sağlık, hijyen, ana-çocuk sağlığı, ev ekonomisi ve beslenme,

biçki-dikiş-nakış vb sosyal alanlarda ve oltu taşı işlemeciliği ve tarımsal sayım gibi alanlarda eğitim programları yürütülmüştür, kısmi zamanlı poliklinik hizmetleri verilmiştir. Bu programlar hâlâ sürdürülmektedir. Ayrıca kadının dış dünyaya açılmasını ve dayanışma ruhunu geliştirici sosyal ve kültürel faaliyetler de yürütülmektedir. Şanlıurfa ÇATOM'lardan bugüne kadar yararlananların toplam sayısı 1336 kişidir.

Ayrıca ÇATOM'larda eğitim ve kısmi zamanlı poliklinik hizmetleri yanında doğrudan yöre kadınlarının katılımıyla sosyal ve kültürel faaliyetler de düzenlenmiştir. Bunlara örnek olarak 1997 ve 1998 yıllarında düzenlenen 8 Mart Dünya Kadınlar Günü kutlamaları, 1997 yılında Ana-Kültür Kooperatifi işbirliği ile düzenlenen Sevgi Şöleni ve topluca sinema gösterilerinin katılımı verilebilir. Ayrıca 1997 yılı Dünya Kadınlar Günü kutlamalarında 56 çift için de toplu resmi nikâh kıyımı gerçekleştirilmiştir. Şanlıurfa ÇATOM'lar asli işlevlerinin yanı sıra bulunduğu yörenin sosyal sorunlarının ifade edilebilmesi için de bir araç rolü görmüştür. Bu rolü sayesinde Sağlık Köyü 1996 yılında bir ek derslik kazanmıştır. Ek derslik yapımı GAP İdaresi, valilik ve köylünün işbirliği ile gerçekleştirilmiş ve daha önce ilkokula devam eden kız çocuklarının toplam öğrenci içindeki oranı yüzde 10'ları geçmezken, 1996/97 öğretim yılında birinci sınıftaki kız öğrencilerin toplam öğrenci oranı yüzde 65'e yükselmiştir. 1998 yılında ise valilik tarafından bu köye 8 yıllık ilköğretim okulu yapımına başlanmıştır. Bu yapılan-

GAP yalnızca bir ekonomik kalkınma projesi değil, asıl hedef insani kalkınma. Bu çocuklar yetişkin olduğunda insanca yaşam koşullarına kavuşursa GAP başarılı olmuş sayılacak.

ma ile Sağlık Köyü merkez köy olma yolundadır. ÇATOM'un açıldığı 1995 yılında bu köyde tek derslikli bir okul bulunmakta idi. ÇATOM modeli kısa zamanda kamuoyu tarafından benimsenmiş ve sahiplenilmeye başlamıştır. 1998 yılı içinde valiliğin inisiyatifi ile Hamurkesen Köyü'nde de bir ÇATOM açılmış bulunmaktadır.

Ülkemizde ilk defa yapı-işlet-devret modeli ile yapılmakta olan Birecik Barajı göl aynasından 45 yerleşim yeri kısmen veya tamamen etkilenmekte olup, bunun bir tanesi Halfeti ilçe merkezi olmak üzere 23 tanesi Şanlıurfa ili sınırları içinde bulunmaktadır. Bu 23 yerleşim yerinin 6 tanesi tamamen, 3 tanesi kısmen yerleşim yerlerini, geri kalanlarında sadece arazileri etkilenmektedir. GAP İdaresi'nce, bu yerleşimlerde yaşayanların yeniden yerleşimlerine yardımcı olmak, yeni yaşamlarına sosyal, ekonomik ve kültürel uyumlarını sağlamak amacıyla bir proje geliştirilmiş ve GAP İdaresi ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) işbirliği ile hazırlanan 30 projelik "GAP'ta Sürdürülebilir Kalkınma Programı" çerçevesinde 1997 yılı Ağustos ayında uygulamaya konulmuştur. Sosyoloji Derneği tarafından organize edilen çok disiplinli bir ekip tarafından yürütülmekte olan proje, tüm süreçlerde halkın katılımını esas almakta olup, yeni yerleşim yerlerinin belirlenmesi, halkın sorun, eğilim ve beklentilerinin tespit edilmesine yönelik araştırmaların yapılması, gelir getirici alanlarda beceri geliştirmeye yönelik eğitim programlarının yürütülmesi, yüksek kamulaştırma bedeli alanların bu bedel-

Her birinin yazgısı GAP'ın başarısına bağlı. Su onların hayatına da zenginlik getirmeli...

leri üretken alanlara yatırmalarına yönelik yönlendirme ve teknik destek çalışmalarının yapılması gibi konuları içermektedir. Ayrıca halk gelişmeler hakkında Halfeti ilçe merkezinde açılan ÇATOM ve İletişim ve Danışma Merkezi aracılığı ile sürekli bilgilendirilmekte, yerinde yapılan toplantılar yoluyla da konular karşılıklı olarak tartışılmaktadır. Planlama ve uygulamalar bu süreçlerden gelen girdilere göre yapılmaktadır. Proje kapsamında yer alan araştırmalar, yer seçimi çalışmaları tamamlanmış, diğer çalışmalar ise devam etmektedir. Bu çalışmalar yeni yerleşmeler kuruluncaya kadar devam edecektir. Ayrıca Başbakanlık talimatı ile GAP İdaresi Başkanlığı'nda, ilgili kuruluşların katılımı ile bir üst komisyon kurulmuş olup, konular düzenli olarak bu komisyonda görüşülerek karara bağlanmakta ve kuruluşlar arasında iyi bir işbirliği ve koordinasyon sağlanmaktadır. Beceri geliştirici kurslar kapsamında bugüne kadar arıcılık, süt inekçiliği, sürücülük konularında eğitim ve seminerler yapılmıştır. Önümüzdeki gün ve aylarda ise konservecilik konusunda kadınlara eğitim verilecek ve fayans ustalığı konusunda kurs düzenlenecektir.

Urfa'daki değişimin yeni ipuçları; kiralık araba servisleri, turizm acentaları ve yeni oluşan şehir...

İdaremiz tarafından Şanlıurfa Valiliği'ne 200 adet tezgâh sağlanmış olup, valilik bu tezgâhları kullanarak kadınlara yönelik halı dokuma atölyeleri oluşturulmuştur. 200 adet tezgâh ise yaklaşık 400 kişiye istihdam imkânı yaratmaktadır. Valilik kurduğu halı dokuma atölyelerindeki kadınlara aynı zamanda okuma-yazma, sağlık ve ev ekonomisi konularında da eğitim verecektir.

İmar planlama

Belediye ve mücavir alan sınırları, planlı gelişmenin dışında, planlı gelişmenin olması amacıyla, GAP İdaresi'nce, Şanlıurfa Çevre Düzeni Planı, Viranşehir Çevre Düzeni Planı, Nizip-Birecik Çevre Düzeni Planı yapılmış ve 27.09.1993 tarihinde onaylanmıştır. Söz konusu çevre düzeni planları onaylandıktan sonra ilgili belediyelere gönderilmiştir. Şanlıurfa iline bağlı, Akçakale, Bozova, Karaköprü, Siverek, Viranşehir imar planları, GAP İdaresi tarafından yapılmış ve onaylandıktan sonra ilgili belediyelere gönderilmiştir. Belediyelere veya valilik

aracılığıyla idaremize teklif edilen her tür ve ölçekteki imar planı önerileri, mevzuata göre gerekli incelemeli yapıldıktan sonra, onaylanmakta, eksiklikleri bildirmekte ya da uygun görülmemektedir. Ayrıca belediye veya İller Bankası'nca yaptırılan kent bütünü imar planları idaremize gönderilmekte ve başkanlığımızca onaylanmaktadır.

Belediyenin talebi üzerine Şanlıurfa kentinin güney ve kuzeyinde yer alan bazı gelişme alanlarının harita ve imar planı çalışmalarının idaremizce yaptırılması planlanmaktadır. Şanlıurfa, Hilvan, Suruç ve Ceylanpınar'ın harita alımları yapılmaktadır.

Kültür varlıklarını koruma

Birecik ve Karakamış Baraj Gölü altında kalacak, Gaziantep ve Şanlıurfa illerini kapsayan tüm arazinin taranarak kültür varlıklarının belgelenmesi, acil kurtarılması gerekli yerlerde kazı çalışmalarının yapılması, taşınabilir olanların taşınması, çalışma sonucu elde edilecek yerlerin belgelenerek yayınlanması amacıyla 08.09.1997 tarihinde GAP İdaresi ve Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasında bir protokol imzalanmıştır. Çalışmalar 1998 yılı kazı sezonunda başlayıp, bölge sular altında kalana kadar devam edecektir. Çalışmaları, Kültür Bakanlığı adına Gaziantep Müze Müdürlüğü yürütecektir. İdaremiz ve Hacettepe Üniversitesi arasında 04.08.1997 tarihinde imzalanan protokol uyarınca, Hacettepe Üniversitesi tarafından yürütülen proje çalışmalarında, arazi etüdünün ikinci aşaması tamamlanmıştır.

Yapılan projeler bir rapor halinde idareye sunulmuştur. Protokol uyarınca proje çalışmaları Ağustos 1998 içerisinde tamamlanacak ve nihai proje dokümanları (ölçekli çizimler, yerleşimlerin tarihsel gelişimleri, yapıların tanıtımı, kaynak ve yayınlara yönelik bibliyografya vb) GAP İdaresi'ne teslim edilecektir.

GAP'IN METROPOLÜ ŞANLIURFA

Ahmet Buğdaycı

Urfa'dan üç manzara; lunaparkın yaşam sevinci, gelişen ekonominin yarattığı umut ve gelişen kente yaraşan vilayet binası...

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip, peygamberler kenti Şanlıurfa, şimdi 2000'li yıllarda tarımda ve sanayide ekonomik bir dev olmanın heyecanını yaşıyor. Bu heyecanın adı ise Güneydoğu Anadolu Projesi'nden (GAP) başka bir şey değil. GAP'ın metropolü olma yolunda dev adımlarla ilerleyen Şanlıurfa, 2000'li yıllara sanayileşmiş bir kent olarak girmeye hazırlanıyor. 21 yıl önce başlayan dev projenin, Harran Ovası'nın sulanmasıyla ilk ürünlerinin alınması bile, tüketim boyutlarını dramatik bir şekilde değiştirmiş. Kentte otomobilden konuta, beyaz eşyadan cep telefonuna, tüketimin her alanında patlamalar yaşanıyor. Pamuk üretimindeki artış ise tekstilin gelişmesini teşvik ediyor. Şimdiden kentte birbiri ardına iplik fabrikaları kuruluyor. Şanlıurfalı, GAP'tan gelen refahı sanayie dönüştürmenin yollarını arıyor.

Sulamaya açılan köylerin hali ise görülmeye değer. Birkaç yıl öncesine kadar ekmek almaya bile parası olmayan yoksul köylü, topraklarının sulanmasıyla birkaç kat verim aldığı ürünlerini satınca, eline geçen parayla ne yapacağını şaşırıyor. Çevresine bakınıp, diğerleri gibi parasını dövize ya da gayri menkule yatırıyor.

GAP'la gelen zenginlik

Kente GAP'ın getirdiği refah gündelik yaşamdan kolaylıkla görülebiliyor. Ama topraktan yansıyan zenginliğin en görünür izleri inşaat sektörüne yansımış. Kentte daire fiyatları astronomik düzeylere ulaşmış. Hızlı göç sonucunda kentte arazi ve daire fiyatları giderek yükseliyor. Şanlıurfa'da daire fiyatları 100-150 bin dolar, yıllık kiralar ise peşin 600-750 milyon lira arasında değişiyor. Köylünün cebine akan parayla oluşan sermaye birikimi, halkın tüketim gücünü ve alışkanlıklarını da değiştiriyor. Öncelikle, satın alma gücündeki artış nedeniyle ticarette büyük bir canlılık yaşanıyor. Örneğin beyaz eşya satışları tam anlamıyla patlamış ve bu talebin önemli bir bölümü köylerden geliyor. Sulu tarımın başlamasıyla, pamuk hasadını kaldıran köylü, buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon gibi beyaz ve elektronik eşya ürünleriyle evini doldurmaya başlamış.

Bölgeye gelen zenginliğin boyutunu, Şanlıurfa'nın sokaklarında dolaşan lüks otomobil markalarından da görmek mümkün. Özellikle köy-

lerde büyük bir lüks araba tutkusu var. Şanlıurfa'nın yeni yüzünü en iyi anlatan tüketim ürünü hiç kuşkusuz cep telefonu. Cep telefonu bayileri talebe yetişemediklerini söylüyorlar. Kentin ilçelerinde link hatları kurulamaması, kırsal kesim insanının iletişim ihtiyacını cep telefonuyla karşılamasına neden oluyor. Bu gibi yerleşim merkezlerinde daha çok araç telefonu yaygın. Ancak şalvarın bel kısmına adeta bir silah gibi sokulan cep telefonu, giderek hâkim iletişim biçimi haline geliyor. Böylece Harran Ovası'nın kavurucu sıcağında binlerce yıl kendi kaderine terk edilen Şanlıurfalılar istedikleri zaman iletişim kurmanın keyfini çıkarıyorlar.

Ziyaretçi akını

Şanlıurfa'daki gelişmeler tüm ülkenin gözünün bu kente çevrilmesine neden olmuş. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin sonuçlarının yavaş yavaş alınmaya başlanmasıyla birlikte gerek yerli gerekse yabancı yatırımcılar bölgenin potansiyelini giderek daha iyi fark ediyor. Son bir iki yıldır, kentte inanılmaz bir ziyaretçi trafiği var. Hatta bu yüzden kente gitmek isteyenler 10 gün önceden uçak ve otel rezervasyonu yaptırmak zorunda kalıyor. Çünkü Şanlıurfa yerli ve yabancı heyetlerin, işadamlarının, araştırmacıların ve bölgedeki gelişmeye tanıklık etmek isteyen gazetecilerin cirit attığı bir kent artık. Hemen her hafta Amerika, Japonya, Almanya gibi gelişmiş ülkelerin yanı sıra Bangladeş gibi gelişmekte olan ülkelerden bile işadamları heyetleri geliyor.

Geleneksel renkler ve motifler hala capcanlı. Herkes yeninin, eskinin güzelliklerini yok etmemesini diliyor...

Kent ekonomisi

Şanlıurfa'nın ekonomisinde ticaret belirleyici rol oynuyor. Ticareti ise ithalat canlı tutuyor. Bu ticaret ise daha önceden kaçakçılık yapan Özal döneminde yapılan mevzuat değişikliği ile de artık yasal bir zemine kayan girişimcilere dayanıyor. Özellikle Kapaklı Pasajı'na yolunuz düşerse, kendinizi bir anda bir ithal mal cennetinde bulacaksınız. Pasajın her tarafı tıka basa oyuncak, elektronik eşya, mutfak eşyası ve çeşitli hırdavat malzemeleri ile dopdolu. Bu mallar daha çok Uzakdoğu ve Körfez ülkelerinden ithal ediliyor.

Şanlıurfa'ya yılda binin üzerinde TIR bu ithal malları taşıyor. Bu mallar Şanlıurfa'dan Laleli, Tahtakale piyasalarına dağıtılıyor.

Kumaş, elektronik eşya, oyuncak başta olmak üzere hemen her türlü malın ithalatının yapıldığı Şanlıurfa ekonomisi bu günlerde ihtisas gümrüklerinin kaldırılmasıyla zor günler yaşıyor. Bu uygulama nedeniyle daha önceden Güney Kore, Hong Kong, Singapur, Tayvan ve Tayland gibi ülkelerden gelen ve daha önce Şanlıurfa gümrüğünden çekilebilen tekstil ürünleri artık çekilemiyor. Bu yüzden tekstil ithalatı yalnızca İstanbul, Bursa, Halkalı gibi gümrüklerden yapılabiliyor.

Kentin en önemli ihracat kalemleri ise canlı hayvan, kesilmiş et, mercimek samanı ve tekstil ürünleri. 1997 yılında 17 milyon dolarlık bir ihracat hacmine ulaşan kent aslında ihracattaki gerçek potansiyelini kullanamıyor. Kentin ihracatı ağırlıklı olarak Ortadoğu'ya olduğu için zorluklar yaşanıyor.

Bunun nedeni ise bu bölgeye açılan Irak kapısının kapalı olması. Suriye ile ikili ilişkilerde sorun yaşandığı için Kuveyt, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi pazarlara ulaşmakta zorluklar çekiliyor.

Güvenlikli il

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yatırım konusu ortaya atılınca, girişimcilerin aklına ilk olarak yıllardır bölgeyi içten içe kemiren terör sorunu geliyor. Ancak Şanlıurfa için böyle bir sorundan söz etmek mümkün değil. Beklenilenin aksine Şanlıurfa Türkiye'nin en sakin, en güvenlikli illerinden biri. Terör sorununun olmaması ve GAP'la birlikte ortaya çıkan iş olanakları Şanlıurfa'yı her açıdan bölgede bir cazibe merkezi haline getiriyor. Bölgedeki gerginliklerden ötürü kendine yeni bir yerleşim yeri arayanlar son yıllarda kente akın akın göç ediyor. Bunun yanı sıra çevre il ve ilçelerden sermaye sahibi girişimciler ve işadamları kente yerleşmeyi tercih ediyorlar.

Bütün bu etkenler kentin nüfus açısından hızla büyümesine yol açıyor. Son nüfus sayımına göre Şanlıurfa, Türkiye'nin en çok göç alan ve nüfusu en hızlı artan illerinden biri. 1990 yılında yapılan nüfus sayımında, nüfus büyüklüğü açısından kentler arasında 17. sırada yer alan il, 1997'de yapılan sayımda dokuzunculuğa yükseldi. 1990'daki sayımda merkez nüfusu 272 bin iken, 1997'de 460 bine yükseldi. Şanlıurfa'nın toplam nüfusu ise, 1997 nüfus sayımına göre 1 milyon 313 bin.

Üçüncü büyük kent olacak

Yüzölçümü olarak, 18 bin 500 kilometrekarelik bir alanla Türkiye'nin beşinci büyük ili olan

kent, yüzde 3'ün üzerindeki nüfus artışıyla, nüfus açısından da Türkiye'nin en büyük kentlerinden biri olma yolunda hızla ilerliyor. Kent yetkililerine göre, Şanlıurfa 2020 yılında Türkiye'nin en büyük üç ilinden biri olacak.

Bütün bu gelişmeler Şanlıurfa'nın bu yıl alınan bir kararla büyükşehir statüsüne alınmasında rol oynadı. Büyükşehir olduktan sonra üç yeni belediye daha kurulacak. Bu gelişmenin kente parasal olarak da bir artısı olacak. Vergi dairelerinden toplanan paranın yüzde 5'i belediyeye aktarılacak, bu da kent için yıllık 1.5 trilyon lira düzeyinde bir gelir kaynağı yaratılması anlamına geliyor.

Urfa'daki pekçok gelişmeye imza atan Özel İdare binası, taş işçiliğinin nadide örneklerinden biridir...

GAP'la birlikte sulanacak alanların büyüklüğü beş Çukurova büyüklüğünde. Dolayısıyla gelecek 20 yıl içinde, Şanlıurfa'nın, bugünkü kent merkezinden 25 km daha doğuya, batıya, kuzeye ve güneye doğru büyüyeceği tahmin ediliyor. Ekonomik canlılığın etkisiyle her geçen gün hızlanan göç, ister istemez kentin kapasitesini aşan bazı sorunları da beraberinde getiriyor. Göçle gelen nüfusun gecekondulaşmaya yol açması ilk akla gelen sorunlardan biri. Yine göç dalgasına ayak uydurmayan içme suyu, elektrik, kanalizasyon gibi altyapı konularında da sorunlar ortaya çıkıyor.

Şanlıurfa, Türkiye'nin refah düzeyi en hızlı yükselen illerinden de biri. 1997 yılında sadece pamuktan 50 trilyon liranın üzerinde gelir sağlayan Şanlıurfa, Türkiye'nin son yedi yılda GSYİH'da payı en hızlı artan 10 ili içerisinde, yüzde 9.69 ile birinci sıraya yerleşti.

Kentte kişi başına düşen milli gelir 1361 dolar. Refah düzeyinin yükselmesi, ildeki eğitim imkânlarını da artırıyor. Örneğin şu anda Harran Üniversitesi'nde 6000 öğrenci eğitim görüyor.

Kentte işsizlik oranı hâlâ çok yüksek. Fakat sulamanın başlaması, pamuk tarlalarında çalışan insanlara talebi artırıyor.

Bir başka deyişle, eskiden Şanlıurfa Çukurova'ya pamuk işçisi gönderirken, şimdi kente, İç Anadolu, Doğu Anadolu, hatta Çukurova'dan gelen binlerce insan var. Ancak bu durum, işsizliğe sadece mevsimlik bazda, yani geçici bir çözüm getiriyor. İşsizlik sorunu, temel olarak sanayileşmeyle kökten çözülebilecek nitelikte. Bunun için de kent insanının hâlâ yastık altında sakladığı paraların sanayie aktarılması gerekiyor.

Şanlıurfa insanı, daha çok gözüyle gördüğü şeye inanma eğiliminde olduğu için, kentte başarılı sanayi yatırımlarının diğer girişimlere de örnek olması bekleniyor.

Tekstile yatırım

Şanlıurfalılar, hemen yanı başlarındaki Gaziantep ve Kahramanmaraş'ın yarattığı ekonomik kalkınmaya imrenerek bakıyorlar. Yakın zamana kadar biraz küçümseyerek baktıkları Kahramanmaraş'ın tekstildeki atağını dikkatle inceliyorlar. Kentte sanayi henüz emekleme aşamasında. Daha çok ham pamuğu işlemeye yönelik çırçır, iplik gibi küçük ölçekli işletmeler kuruluyor. Ancak Şanlıurfalı sanayiciler, bu gibi tesisleri sanayie geçişte bir basamak olarak görüyorlar. Ama çırçırdan hızla ciddi tekstil yatırımlarına geçilmesi konusunda herkes hem fikir. Ayrıca bölgede üretilen tarımsal ürünleri işlemeye yönelik tesislerin kurulması ve tarım makineleri, iş makineleri, çelik ve sulama aparatları üretimi de söz konusu.

Şanlıurfa Organize Sanayi Bölgesi'nde toplam 121 adet fabrika bulunuyor. 1994 yılında iki tane fabrika inşaatı varken, bugün aynı alanda 77 fabrika üretim yapıyor. 44 fabrika da tamamlanmak üzere. İkinci Organize sanayi Bölgesi için ise yer tahsisi yapılmış durumda. Bunun için birinci Organize Sanayi Bölgesi'nin yanında 11 bin dönümlük bir alan seçilmiş. Şimdiden 400'e yakın sanayi kuruluşunun ikinci Organize Sanayi Bölgesi'nde yer almak için başvurması ise kentte sanayiin canlanmaya başladığının habercisi.

Organize Sanayi Bölgesi'nde yer alan tesisler ağırlıkla tekstil, iplik, konfeksiyon, dokuma, çırçır tarım ilaçları ve gıda sektöründe faaliyet gösteriyor. Şu anda boş yer kalmayan bölgede arsa fiyatları 1.5 milyon lira civarında.

Şanlıurfa'da yatırıma uygun sektörlerin başında tekstil, gıda ve turizm geliyor. Kent halkı, tekstil sektöründe, iplik, örme, dokuma, boyama ve konfeksiyon alanlarında faaliyet gösterecek fabrikaların kurulması bekliyor.

Gıda sektöründe ise konserve, dondurulmuş gıda, salça gibi sebze-meyve işleyecek fabrikalar-

Gapsan Tekstil, teknolojinin son ürünü olan makinalarla bu yıl üretime başladı.

la birlikte meyve suyu tesislerine gereksinim duyuluyor. Diğer yandan, seracılık ve sulamanın artmasıyla beraber, tarımsal ilaç konusuna ihtiyaç artıyor. Kente yönelik ziyaretlerin bir çığ gibi artması, konaklama sorununu gündeme getiriyor. Kentte şu anda sadece turistik belgeli iki adet otel var.

Erken ölüm, ağır hastalıklar ve eğitimsizlik GAP'tan önce çocukları bekleyen bunlardı. Artık insani geliştirme projeleriyle bu çocuklar, hakkettikleri bir yaşam kalitesine kavuşacaklar...

Hızlı nüfus artışı

Kentin her şeye rağmen sorunları var. Bunlardan biri de nüfus. Şanlıurfa'nın 1985 yılında 795.034 olan nüfusu, yıllık ortalama yüzde 5.2'lik bir artışla 1990 yılında 1.001.455'e ulaştı. 1985 -1990 döneminde Türkiye'nin yıllık toplam nüfus artış hızı yüzde 2.1, GAP bölgesinin nüfus artış hızı ise 3.7 idi. 1985 yılında nüfusun yüzde 51.2'si kentlerde yaşarken, 1990 yılında bu oran yüzde 55'e yükseldi. GAP genelinde nüfusun yüzde 55.6'sı, kentlerde yaşarken Türkiye'de bu oran yüzde 59'a ulaştı. Nüfus yoğunluğuna bakıldığında ise, Şanlıurfa'da kilometrekareye 54 kişinin düştüğü görülüyor. Bu sayı GAP bölgesi için 68 iken, Türkiye genelinde 73'e ulaşıyor. Şanlıurfa'da ortalama hane halkı büyüklüğü 6.74 kişiyken, bu rakam bölgede 6.79, Türkiye genelinde ise 5'e iniyor. Toplam doğurganlık hızı Şanlıurfa'da 4.36, GAP bölgesinde 4.37, Türkiye genelinde ise 2.65 olarak ölçülüyor. Buna karşın Şanlıurfa'da bebek ölüm hızılı binde 51 ile binde 66 olan GAP bölgesi ile binde 67 olan Türkiye ortalamasının altına iniyor. 30 Kasım 1997'de yapılan genel nüfus sayımına göre; Şanlıurfa'nın nüfusu 1.303.589 bin olarak belirlendi. Son 7 yılda nüfus, 302 bin 134 kişi arttı.

Genel olarak bakıldığında hem Şanlıurfa'nın hem de bölgenin demografik ve ekonomik göstergeleri çok parlak değil. Zaten bu nedenle de GAP'ın hedefi "Sürdürülebilir insani gelişme..." GAP'a yapılan yatırımın her kuruşu insanların yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik. Kurulan, çok amaçlı toplum merkezleri adıyla anılan ÇATOM'lar bölgedeki sosyal kalkınmadan özellikle kadınlara ulaşılması gerektiği düşüncesiyle oldukça yararlı çalışmalar yapıyor.

Yörede kadın olmak

GAP bölgesinde kadının statüsü ve kalkınma sürecine entegrasyonu araştırması yöre kadınına ilişkin oldukça önemli bilgiler sunuyor. GAP bölgesinde kadınlar en geç 17'sinde baba evinden ayrılıyorlar. Çoğu dini nikahla evleniyor, resmi nikahla kendini güvence altına alanların oranı oldukça az. Kızların yüzde 70'i için başlık alınıyor. Akrabayla evlendirilenlerin bir kısmı ile berdel usulü evlenenlerden başlık alınmıyor. Bazen de başlığın yerini kan bedeli karşılığı evlenme alıyor. Kocası birden fazla kadınla evli olan kadınların oranı yüzde 7.7'ye varıyor. Birden fazla kadınla evlenmeye Şanlıurfa'nın Suruç, Harran, Bozova ilçelerine bağlı köylerinde ve Diyarbakır'ın Bismil ve Silvan ilçelerine bağlı köylerinde daha çok rastlanıyor.

Kırsal alanda görüşülen kadınların yüzde 76.4'ü "okuma-yazma bilmiyor", yüzde 6.3'ü "okur-yazar", yüzde 16.8'i ise "ilkokul mezunu". İlkokul üstü eğitim gören kadınların sayısı ise çok az. Kadınların yüzde 64'ünün bir ya da birden fazla sağlık şikayeti bulunuyor. Kırsal alanda görüşülen kadınların ancak 1/4'ü doğum kontrolü uyguluyor. Kadınlar yoğun olarak katıldığı tarımsal faaliyetleri ürün toplama/hasat, tohum temizleme, çapalama ve taşıma/depolama olarak sıralanıyor. Kadınlar

hayvancılıkta da ahır temizleme, yemleme, sulama ve sağım faaliyetlerine yoğun olarak katılmakta; otlama ve kırkım işlerinde faaliyet gösteriyorlar. Şanlıurfa gibi Diyarbakır da başka bir GAP ili... Fark etmiyor, buralarda kadının işi zor. Oysa onlar da "iyi günler" görmek istiyorlar.

Araştırmanın sonucuna göre devletten en fazla günlük iş yüklerini azaltıcı çeşme, çamaşırhane gibi tesislerin yapımını istiyorlar. Ayrıca mesleki kurslar, sağlık ocağı, okuma-yazma kursları vb hizmetleri arzuluyorlar.

Kırsal kesimde "statü sembolleri" olan beyaz eşya, mobilya, bağ-bahçe, altın sahibi olma, şehirde yaşamak da istekleri arasında yer alıyor. Eğitim görmek ve meslek sahibi olmak da düşleri arasında. Kentsel alandaki kadının durumu kırsal alana göre nispeten daha olumlu. Örneğin kentlerde evlenme yaşı 17'nin, resmi nikâh oranı yüzde 81'in üstüne çıkıyor. Başlıkla evlenme oranı da yüzde 53'e iniyor. Kentte görüşülen kadınların yüzde 44.9'u "okuma-yazma bilmiyor", yüzde 10.7'si "okur-yazar". Köydeki kadınlardan farklı olarak kentlerde görüşülen kadınların yüzde 11.6'sı "ortaokul-lise" eğitimi almış. Yüzde 1.6'sı da üniversiteye devam etme şansı bulmuş.

Urfa köylüleri suskunlar. Onlar yerine rengarenk kıyafetleri konuşuyor. Misafirperverlikleriyle içecekleri ayranları bizle paylaşacak kadar da renkli gönüllüler...

Kentlerde çalışan kadınların illere göre dağılımına bakıldığında Gaziantep ili ilk sırayı alıyor. Bunu Diyarbakır, Mardin, Adıyaman ve Şanlıurfa izliyor.

Araştırma bulgularına göre çalışan kadın oranının en az olduğu Şanlıurfa'da kadınlar öğretmen, terzi ve işçi olarak çalışma yaşamına katılıyorlar.

Şanlıurfa'nın değişen kadınları

"Ben sadece bir anne değil, aynı zamanda bir kadın ve insanım. Kendimi aşırı iş yüküyle yıpratmamalıyım. Kendime zaman ayırmalı, sağlığıma görünümüme dikkat etmeliyim. Önce mutlu bir insan olursam sonra iyi bir anne olabilir, huzurlu bir çocuk yetişitirebilirim. Mutlu anne olursam, mutlu ve güler yüzlü çocuklarım olur."

Bu cümleler Şanlıurfa Yakubiye Mahallesi'nde oturan Emine Güler adlı bir kadına ait. Emine Güler ÇATOM'da anne eğitim programında öğrendiklerinden etkilenerek bu kompozisyonu yazmış. ÇATOM'lar şimdilik Şanlıurfa'da Yakubiye Mahallesi ve Sağlık Köyü ile Halfeti ilçesinde faaliyet gösteriyor. Hedef kitlesi 14-50 yaş grubu arası kadınlar ve genç kızlar olan ÇATOM'ların nihai amaçları şöyle sıralanıyor; hal-

kı ve özellikle kadınları sorunlarını belirlemeye ve tanımlamaya teşvik etmek. Sorunlarına çözüm aramalarında onları teşvik etmek. Özgüven duygusunu geliştirmek. Toplumsal potansiyel liderliği geliştirici eğitim çalışmaları yaparak, gönüllü liderler yetiştirmek. Kadını toplumsal ve ekonomik yaşamın aktif bir üyesi haline getirmek. ÇATOM'ların temel özelliği; katılımcı ve entegre bir yaklaşıma sahip olmasında yatıyor. Planlama ve uygulama süreçlerinde esnek bir yaklaşım izleniyor. Sosyal ve gelir getirici programlar, birbirleriyle bütünlük içinde ele alınıyor. ÇATOM'daki sosyal programlar; okuma yazma kursu, sağlık eğitimi, ev ekonomisi ve beslenme eğitimi, poliklinik hizmetleri, rehberlik hizmetlerinden oluşuyor. Gelir getirici faaliyetler ise kırsal ve kentsel alanlara ve ÇATOM açılan yerin koşullarına göre değişiyor. Kırsal alanda ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetler üzerinde yoğunlaşılırken, kentsel alanlarda ise halı, kilim, konfeksiyon, vb gelir getirici faaliyetler programa alınıyor. Pazar imkânları ve üretimde süreklilik sağlanması, hammadde, pazar ve krediye ulaşabilirliğin gerçekleşmesi böylece sürdürülebilir bir program oluşturulması amacıyla ÇATOM katılımcılarının, kooperatif

Modern ofisler, gelişmenin bir göstergesi. Aynen okullu genç kızlar ve çağdaş sağlık sistemi gibi. Sağlık Med laboratuvarlarında modern tıp cihazlarıyla hizmet veriyorlar..

veya benzeri şekilde örgütlenmeleri teşvik ediliyor. ÇATOM örgütlenmesi çerçevesinde kadınlara yönelik eğitim faaliyetleri yanında, Şanlıurfa Sağlık Köyü'nde erkeklere yönelik olarak da Tarım İl Müdürlüğü ile işbirliği yapılarak, tarım ve hayvancılık konularında eğitim faaliyetleri yürütüldü. Gelir elde etmeye yönelik beceri kazandırma programlarından biri olan Oltu Taşı işletmeciliği kursunu tamamlayan 31 kadının ürettikleri ürünler satışa sunuldu. Gerek Sağlık Köyü'nde gerekse Yakubiye Mahallesi'nde ÇATOM etkinliklerine katılan genç kızlar ve kadınlar yaptıkları ürünleri yakın çevrelerine satmaya ve gelir elde etmeye başladılar. Yakubiye Mahallesi'ndeki bir grup genç kız, Şanlıurfa'daki çırçır fabrikasında iş buldular. Bizzat ÇATOM'a gelen ya da kendisine evinde ulaşılan yararlanıcı sayısı 700'ü aştı.
Evet, önemli olan bir kıvılcımdı... Şimdi sıra o kıvılcımın yangına dönüşmesinde.

Eğitim seferberliği

Genç nüfusun yoğun olduğu Şanlıurfa'da eğitim en önemli sorunlardan biri. Sekiz yıllık temel eğitime geçilmesiyle birlikte, eğitimde başlatılan seferberlikten Şanlıurfa da yararlanıyor. Şanlıurfa'ya eğitim penceresinden bakıldığında şöyle bir manzara ile karşılaşılıyor.
Şanlıurfa'da okul öncesi eğitim kurumu olarak, ilkokullar bünyesinde 4-6 yaş grubu çocukların eğitim gördüğü 22 ana sınıfı bulunuyor. Ayrıca, okul öncesi eğitim kurumu olarak kız meslek lisesi bünyesinde uygulamalı ana okulları da faaliyet gösteriyor. Şanlıurfa merkezde bulunan özel bir anaokulunda da 62 çocuk eğitimine devam ediyor. Şanlıurfa'da 1995-1996 eğitim öğretim yılı itibariyle 1227'si köyde, 104'ü şehir merkezinde olmak üzere toplam 1331 ilköğretim okulu 2834 sınıf öğretmeni ile 133.309 çocuğa hizmet veriyor. Bölgenin köy ve mezraları, dağınık bir yerleşim dokusuna sahip olması

nedeniyle Şanlıurfa'da yatılı ilköğretim bölge okullarına ihtiyaç duyuldu. İl merkezi ile Akçakale, Bozova, Birecik, Hilvan, Suruç ve Viranşehir ilçelerinde yatılı ilköğretim bölge okulları açıldı. Siverek'de de bir yatılı bölge okulu inşaatı devam ediyor. Şanlıurfa'da son yıllarda devlet-vatandaş işbirliği ile yeni okullar açılıyor. Siverek'de Halit Gülpınar İlkokulu, Birecik'te H. Nihat Sözmen Endüstri Meslek Lisesi ile Sadettin Feyman Karaata İlkokulu ve Hatice Şahin Öğrenci Yurdu, Birecik'de Mehmet Adil Çulçuoğlu Anadolu Lisesi yaptırılmıştır, Suruç'taki Sabancı Kız Meslek Lisesi bağışla yapılan eğitim kurumlarına örnek oluşturuyor.

Şanlıurfa'da okur-yazarlık oranı erkeklerde yüzde 87, kadınlarda ise yüzde 45 dolayında. Türkiye ortalamasının altında bulunan bu oranların halk eğitim merkezlerindeki okuma-yazma kursları ile yükseltilmesine çalışılıyor.

Şanlıurfa'da özel okullar da faaliyet gösteriyor. Özel Çağlayan İlkokulu, Özel Fırat Lisesi bünyesinde bir ilkokul ile Özel Fırat Lisesi ve Özel Murat Lisesi yabancı dile ağırlıklı eğitim veriyor. Geçmişte Harran Okulu ile aydınlanma kenti olan Şanlıurfa bir üniversiteye ancak 20. Yüzyıl'da kavuşabildi. Şanlıurfa'da bulunan Gaziantep Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi ile, Dicle Üniversitesi'ne bağlı Ziraat Fakültesi ve Meslek Yüksekokulu 1992 yılında kurulan Harran Üniversitesi'ne bağlandı. Harran Üniversitesi'nin bünyesinde bu okullara ek olarak, Fen Edebiyat Fakültesi, Tıp Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü ve Sağlık Bilimleri Enstitüsü de kuruldu. 1994 yılında bu birimlere Siverek, Hilvan, Suruç, Birecik, Viranşehir ve Bozova meslek yüksekokulları, 1995 yılında ise Veteriner Fakültesi ile Akçakale ve Ceylanpınar meslek yüksekokulları eklendi.

Bölgenin en önemli sorunu sağlık. Modern sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması için çabalar sürüyor...

Sağlıklı günler

Şanlıurfa'da GAP'la birlikte sosyal ve ekonomik yaşamdaki iyileşmenin sağlık alanına da yansıması bekleniyor. Şu anda ildeki sağlık hizmetleri koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetleri olarak iki alanda sürdürülüyor. Tedavi hizmetleri toplam 880 yataklı 11 devlet 1 SSK hastanesi ile veriliyor. Koruyucu sağlık hizmetlerinde 57 Sağlık Ocağı ile 123 sağlık evi önemli bir rol üstleniyor. Verem, sıtma, trahom, frengi ile savaş birimleri de koruyucu sağlık

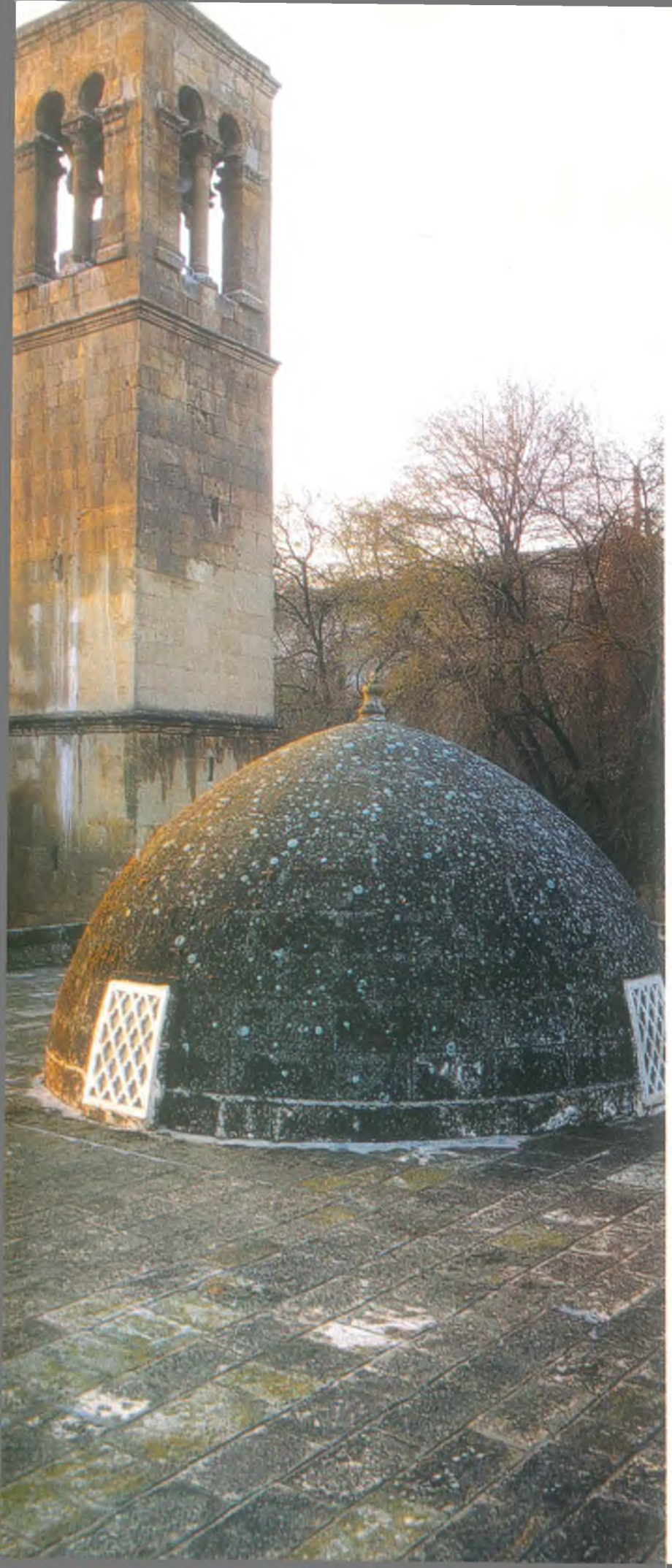

hizmetlerindeki yerlerini alıyor. Koruyucu sağlık hizmetlerinin başında, ana ve çocuk sağlığı, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve aşılama hizmetleri geliyor. Şark çıbanı, trahom, brusella, bağırsak enfeksiyonları ve sıtma yöreyi en çok tehdit eden hastalıkların başında yer alıyor. Yurt çapındaki aşı kampanyalarında Şanlıurfa daima pilot bölge seçiliyor. Çocuk felci aşılamasında yüzde 95'lik oran aşılamalardaki başarıyı anlatıyor.

Şanlıurfa Kudüs'e rakip olacak

GAP'la birlikte gelen değişim Şanlıurfa'nın yaşama bakışını da değiştirmiş. 10.000 yıllık tarihine sahip çıkan Şanlıurfalı artık sokaklarında turist görmek istiyor. İddiaları büyük GAP'ın başkenti Şanlıurfa, Kudüs'e alternatif olmaya hazırlanıyor. Bu nedenle de gelecek konuklara hazırlanmak amacıyla Şanlıurfa baştan aşağıya restore ediliyor. Şanlıurfa'yı Kalkındırma Vakfı'nın başlattığı restorasyon çalışmalarında uzun bir yol katedildi. Birçok cami, kilise, han ve kervansaray elden geçirildi. 1991 yılında başlanan tarihi mekânların çevre düzenlemesine Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de ilgi göstermiş. Süleyman Demirel'in katkılarıyla yaratılan fondan yararlanılarak yapılan işler epey fazla. Bu fondan Balıklıgöl ışıklandırılıp çevresi düzenlenirken, projenin ikinci aşaması olan tarihi çarşıların restorasyonu ise sürüyor. İsot, kilim, halı, bakır ve tahta işlerinin satıldığı ünlü Kapalı Çarşı'da çirkin görüntü oluşturan elektrik ve telefon kabloları yeraltına alınıyor. Geleneksel el sanatlarının yaşatıldığı diğer kapalı çarşılar için projeler de hazırlanıyor.

Türkiye Otelciler Birliği ve seyahat acenteleri Şanlıurfa'nın turizm potansiyelini yüksek olarak değerlendiriyorlar. Bazı seyahat acenteleri Urfa merkezli doğu turlarına yeniden başlayacaklarını ve Adıyaman Nemrut Dağı ve Atatürk Barajı'nı da içine alan turlar düzenlemek için hazırlık yaptıklarını ifade ediyorlar.

GAP'LA BİRLİKTE ŞANLIURFA TARIMINDAKİ GELİŞMELER

Şanlıurfa bir tarım kenti. Ekonomik yapısı tarıma dayalı olan Şanlıurfa'da tarım sektöründeki istihdam yüzde 70.7 düzeyinde. Burası ekmeğini "topraktan" çıkaranların yurdu. İl topraklarının yüzde 63 gibi önemli bir bölümü tarım arazisi olan Şanlıurfa'nın tarım alanları Türkiye ekonomisine ve tarımına önemli katkılar sağlıyor. GAP'ın tam olarak gerçekleşmesiyle Şanlıurfa'nın tarım sektöründeki anlamı çok daha farklı olacak. Hiç tartışmasız Şanlıurfa Türkiye'nin ve dünyanın önemli besin kaynağını teşkil edecek. Şanlıurfa'da tarım arazilerinin içerisinde en büyük alanı kuru tarım alanları oluşturuyor. 140 bin hektar alan kaplayan sulu arazilerinin 1/3'ü GAP planı içinde yer alıyor. Ormanlık alanları yok denecek kadar az olan Şanlıurfa'da çayır ve meralar 264.899 hektarla oldukça geniş bir alana yayılıyor. Kuraklık ve aşırı otlatma nedeniyle çayır ve meraların özelliklerini kaybettikleri görülüyor.

Şanlıurfa Harran Ovası'nda, diğer Güneydoğu Anadolu ovalarında olduğu gibi toprak kaynaklarının ve diğer iklim etmenlerinin elverişliliğine karşın yağışların, özellikle yaz aylarında yetersizliği, bölgedeki tarımsal gelişmeyi olumsuz yönde etkileyen başlıca etmenler arasında yer alıyor. Yıllardır süren su problemi GAP sayesinde çözülüyor ve Şanlıurfa'nın geleceğe güvenle bakması sağlanıyor. Atatürk Barajı'ndan pompaj sulamaları da dahil 874.200 hektar alan sulanacaktır.

Bu alanın 700.000 hektar kadarı Şanlıurfa ili sınırlarında olduğu göz önünde bulundurulursa ilin gelecekte neden besin kaynağı olacağı daha iyi anlaşılır. Henüz 60.000 hektarı sulamaya açılan Harran'da 95'ten bu yana ürün veriminde, çeşidinde ve gelirde kaydedilen ar-

Gelişen sanayiye rağmen kentin ekonomisinde tarımın rolü hala çok büyük. Şimdilerde tüm amaç tarıma dayalı sanayii geliştirmek...

tış, Şanlıurfa'nın GAP sona erdiğinde "dünyanın besin kaynağı" olacağı yolundaki iddiayı güçlendiriyor.

Güneydoğu Anadolu iklim bölgesinde yer alan Şanlıurfa Akdeniz iklim özelliklerini de taşıyor. Bu iklim özelliği nedeniyle de Şanlıurfa toprakları oldukça zengin bir bitki deseni sunuyor. Şanlıurfa ilinin topoğrafik yapısının bitkisel üretime elverişliliği, uygun iklim şartları ve mekânizasyondaki gelişmeler, Fırat Nehri sularıyla bir araya geldiğinde; mevcut ürün desenine daha da zenginleşmesi bekleniyor. 1995 yılı tarımsal verileri dikkate alındığında, Şanlıurfa ilindeki mevcut bitki deseni ve kapladıkları alan yüzdeleri şöyle hesaplanıyor:

Tarla Bitkileri: Toplam alanı 905525,6 hektardır. Bu kısma giren bitkiler; buğday (tarla alanındaki payı yüzde 39), arpa (tarla alanındaki payı yüzde 29), pamuk (tarla alanındaki payı yüzde 10), kırmızı mercimek (tarla alanındaki payı yüzde 15), diğerleri (çeltik, mısır, bakla, nohut, fiğ, burçak, kenevir, kırmızı biber, susam, soya, soğan, sarımsak, yonca toplam payları yüzde 8).

Sebze Tarımı: Toplam alanı 16498,46 hektar. patlıcan (sebze alanını yüzde 9), karpuz (sebze alanının yüzde 44), biber (sebze alanının yüzde 12), domates (sebze alanının yüzde 12), kavun (sebze alanının yüzde 9), diğerleri (lahana, maral, ıspanak, nane, maydanoz, fasulye, bakla, bamya, kabak, hıyar, sarımsak, taze soğan, havuç, turp oranı yüzde 14).

Meyvecilik: Toplam alanı 100706,6 hektar (toplu meyvelikler esas alınmıştır) antepfıstığı (oranı yüzde 73), üzüm (oranı yüzde 18), diğerleri (armut, ayva, elma, erik, kayısı, iğde, zerdali, kiraz, şeftali, vişne, ceviz, badem, dut, incir, nar, T. hurması oranı yüzde 9).

Ve pamuk

Önceleri insan emeği teknolojiden ucuz olduğu için ağalar traktör yerine insan gücünü kullanmayı tercih ediyorlardı...

Yıllarca Çukurova'da mevsimlik işçi olarak pamuk toplayan Şanlıurfalı artık kendi pamuğunu toplamanın tadına varıyor. Harran pamukta Çukurova'nın en büyük rakibi olarak karşımıza çıkıyor. Pamuk Türkiye ekonomisi için son derece önemli. Yapılan hesaplamalara göre, ülkemizde yaklaşık 2,5 milyon kişi tarımını yaparak, 2,5 milyon kişi de tekstil ve konfeksiyonda olmak üzere toplam 5 milyon yurttaşımız geçimini bu üründen temin ediyor.

Şanlıurfa ilinin tüm ilçelerinde pamuk tarımı yapılıyor. Yörede pamuk tarımına ne zaman başlandığı net olarak bilinmemekle birlikte, 1950'li yıllara dayandığı sanılıyor. Ancak sulama başlayıncaya kadar, yörede yapılan pamuk tarımının kayda değer bir önemi yoktu. 1995 yılına kadar yörede pamuk tarımı yeraltı su rezervlerinden faydalanılarak sürdürülüyordu. İlin sıcak iklim kuşağında yer alması, kurak kuşaklarda pamuk tarımının yapılmasını engelliyordu. 1995 yılında Harran ovasına Fırat Nehri suyunun verilmesiyle 30.000 hektar alan sulamaya açılmış ve sulamaya açılan bu alanın yaklaşık yüzde 80'inde pamuk bitkisinin tarımı yapıldı. Pamuk bitkisi genellikle ana ürün olarak ekiliyor. Pamuk tarımına ilişkin 1991-1995 yıllarına ilişkin gelişme şöyle gerçekleşti; 1991 yılında ekiliş 51.527,5 hektar, üretim (kütlü olarak) 143.729 ton, 1992 yılında ekiliş 58.372,5 hektar, üretim (kütlü) 170.945 ton (1991 yılına göre üretim artışı yüzde19) 1993 yılında ekiliş 62.375 hektar, üretim 168.290 ton (1992 yılına göre üretim yüzde 1,5) 1994 yılında ekiliş 67.329 hektar, üretim (kütlü) 187.099 ton (1993'e göre üretim artışı yüzde11). 1995 yılında ekiliş 91.920 hektar, üretim (kütlü) 277.696 ton (1994'e göre üretim artışı yüzde 48). İlde buğday ve arpanın ekim alanı toplam ekilen alanın yüzde 57'sini kapsıyor. Buğdayın ekim alanı 1992 yılında 380. 034,5 hektar, üretimi ise 424.907 ton olarak gerçekleşti. 1995 yılında ise 362.122,2 hektarlık alana ekilen buğday üretimi 656.537 ton olarak gerçekleşti. Arpa da ise 1992 yılı itibariyle 261.036,8 hektarda 398.228,6 ton, 1995 yılında ise 266.464,8 hektar alanda 506.192 ton ürün elde edildi.

Hububatı, izleyen kırmızı mercimeğin ekim alanı, fiyat politikasına bağlı olarak dalgalanmalar gösteriyor. 1992 yılında ekim alanı 158.794 hektar olan kırmızı mercimeğin, üretimi 138.442,7 ton düzeyinde gerçekleşti. 1995 yılında da 140.323,7 hektarlık ekim alanında, 147.282,4 tonluk üretim gerçekleştirildi.

İlde antepfıstığı ve bağcılık dışında meyvecilik ekonomik bir uğraş olarak yapılmıyor. Halfeti'nin Fırat kıyılarındaki mikrokilima nedeniyle yapılan turunçgiller tarımı da istisnayı oluşturuyor. İlde sadece 100.706 hektarlık arazide yapılan meyvecilik ekim alanı olarak da kayda değer bir önem taşımıyor. Ancak sulamanın başlamasıyla köylerde meyvecilik üretimi teşvik ediliyor. Türkiye dünyada antepfıstığı üretimi açısından oldukça önemli bir yere sahip. Güneydoğu Anadolu Bölgesi antepfıstığının dünyadaki iki gen merkezinden birisi üzerindedir. Bunun nedeni; ilin toprak yapısı ve iklim özelliği antepfıstığı plantasyonuna çok elverişli olmasıdır. 1970'li yıllarda özellikle Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nin ön ayak olmasıyla Şanlıurfa'da yabani fıstık ağaçlarının aşılanması ile başlatılan antepfıstığı üretiminin önemi her geçen gün artıyor. Antepfıstığı üretimi daha çok Halfeti, Bozova, Birecik, Suruç ve merkez ilçelerinde yapılıyor.

1970'lerden itibaren yaygınlaşan antepfıstığı üretimi ilde oldukça başarılı

bir düzeye ulaştı. Ülkemizde meyve veren antepfıstığı ağaçlarının yüzde 27'si ve üretimin yüzde 54'ü Şanlıurfa'ya ait. İlde halen 74.163 hektar alanda 7.526.000 adet meyve veren, 6.856.340 adet ise meyve vermeyen çağda toplam 14.382.340 adet ağaçtan 18.627 ton ürün elde ediliyor.

Şanlıurfa Türkiye'deki bağ alanlarının yaklaşık olarak yüzde 8'ine sahip. Bu yüksek orana rağmen üretim ülke ortalamasından düşüktür. 1995 yılı itibariyle mevcut 15.773 hektar meyve veren yaşta, 10.168 hektar meyve vermeyen yaşta olmak üzere toplam 25.951 hektarlık alan bağcılığa ayrılırken, buna karşın 57.000 ton yaş üzüm, 6.445 ton da kuru üzüm elde edildi. Merkez, Bozova, Hilvan ilçelerinde bulunan bağların üzümleri ülke çapında ünlüdür. hümüsü, razaki, tahannebi, hatunparmağı en ünlü üzüm çeşitlerinin başlıcalarıdır.

Sıcağı çok seven bitki olarak tanımlanan susam yöre toprakları için de çok yaygın bir endüstri bitkisidir. Şanlıurfa'daki tarım alanlarında susam ekilişleri, gerek hava sıcaklığı ve gerekse toprak yapısı bakımından çok iyi sonuç veriyor.

Hayvancılık

İl ekonomisinde hayvancılık önemli bir yer tutmakla birlikte hayvancılık faaliyetinin küçük aile işletmeleri bünyesinde yapılması bir çok sorunu da beraberinde getiriyor. Emeğe dayalı sermaye ve tarım teknolojilerinin yetersiz olduğu küçük aile işletmeleri çok az olduğu, küçük aile işletmelerinde yapılmaktadır. Bunlar genelde ihtiyaçlarını gidermeye yönelik, verimliliği düşük işletmelerdir. Küçük aile işletmelerinde, ileri hayvancılık tekniklerinin uygulanmasını, maliyetin yüksek oluşu engelliyor.

Az miktarda kültür ve kültür melezi ırkları bulunsa da, hayvancılıkta kullanılan hayvan ırklarının çoğu düşük verimli yerli ırklardan oluşuyor. Kültür ve kültür melezi ırklarda da gerekli bakım ve beslenmenin uygulanmaması yüzünden istenen verim elde edilemiyor. Yem bitkileri tarımının yaygın olarak yapılmaması hayvan besiciliğindeki önemli sorunlardan birini oluşturuyor.

...Bu çağdışı ve verimsiz üretim modelinden kurtulma yolu açılınca traktör, yeni dönemin simgesi oldu.

Şanlıurfa'daki sığır ırklarının çoğunluğu yerli hayvanlar oluşturuyor. 1995 yılı itibariyle 5.161 kültür ırkı, 35.446 kültür melezi, 75.069 yerli sığır tespit edilen yörede kültür ırklarının çoğunluğunu siyah-beyaz alacalar oluşturuyor. Saf sütçü ırklara ve bunların melezlerine daha çok büyük yerleşim alanları çevresinde, sulama yapılan yerlerde, Birecik, Suruç, Akçakale ilçelerinde rastlanıyor. Şanlıurfa 500 kg/yıl olan süt verimi değeri Türkiye ortalamasının altında kalıyor. Üretilen kırmızı etin yüzde 20 gibi düşük bir oranı sığır yetiştiriciliğinden temin edilirken, kırmızı et talebinin genel olarak koyun etine yönelik olduğu gözleniyor.

Yörede koyunculuk, sığırcılıktan daha fazla tercih ediliyor. Büyük baş hayvan yetiştiriciliği için uygun olmayan yörelerde en uygun hayvancılık dalı olan koyunculuk yörede de sığırcılıktan daha fazla tercih ediliyor. Özellikle çiftçilerin gıda ihtiyacını gidermek yolunda koyunculuk önem kazanıyor. Koyunculuk sayesinde düşük verimli meraların değerlendirilmesi sağlanıyor ve kısmen de olsa yetiştiricilere gelir sağlıyor. Koyunlar, keçilerle beraber en dayanıklı hayvan grubunu oluşturduğundan iklim, hastalık, parazit ve olumsuz çevre koşullarına dirençlerinin yüksek olması tercih edilmelerinin en büyük nedeni. Yörede 1996 yılı itibariyle 1.662.895 adet koyun tesbit edilirken, bölgenin en önemli ırkı olarak İvesi ve Akkaraman koyunları öne çıkıyor. İvesi ve Akkaraman koyunlarının kirli yapağı verimleri ortalama 1,5-2 kilograma, süt verimleri ise bir laktasyonda 50-60 kg civarına ulaşıyor. Koyunların beslenmesi kış ayları dışında tamamen, mera, çayır, anız ve nadas otlatmasına dayanıyor.

Koyunculuk kadar önemli olmasa da yörede keçi yetiştiriciliği de yapılıyor. 1995 yılı verilerine göre 265.663 adet olan keçi varlığında, yaygın

olan ırkları kıl keçileri, Kilis keçileri oluşturuyor. Keçi yetiştiriciliğine dağlık ve engebeli yörelerde rastlanıyor.

Şanlıurfa'da kümes hayvanı sayısı, yumurta ve et üretimi Türkiye ortalamasının altında seyrediyor. Verim düşüklüğü, yetiştiriciliğin köy tavukçuluğuna dayalı olmasından kaynaklanıyor. 5-50 tavuklu küçük aile işletmelerinde yapılan tavukçulukta ciddi bir beslenme metodu uygulanamıyor ve kümes hayvanları köy civarında bulabildikleri besinlerle besleniyorlar.

Şanlıurfa atları

At, Türkler için her zaman "makbul" hayvanlardan olmuştur. Türk geleneklerinde özel bir yeri olan atlar büyük kentlerde zamanla önemini yitirirken, Şanlıurfa'da atların önemi bugün bile sürmektedir. Sonbaharda atçılık haftaları yapılan Şanlıurfa'da halkın bir bölümü köylerde ve çiftliklerde at yetiştiriciliği yapıyor. 1947 yılından beri faaliyette bulunan Aygır Deposu'nda bugün de atçılığın ıslahı ile ilgili çalışmalar sürdürülüyor. Urfa Arap Atı olarak bilinen yöre atları Türkiye'nin önemli hipodromlarında koştular ve koşuyorlar. Atçılığın gelişmesinde önemli rolü olan at yarışları da Şanlıurfa'da devam ediyor. Şanlıurfa-Viranşehir karayolunun 15. kilometresine tekabül eden 58 dönümlük bir arazi üzerinde bir hipodromun geliştirilmesi ile de daha büyük çapta yarışların düzenlenmesi planlanıyor. GAP'ın devreye girmesiyle birlikte bitki deseninin artması, teknik arıcılık kurslarının açılması ve bölgeye gelen gezginci arıcılarla olan iletişim gibi sebeplerden dolayı, arıcılıkta bir canlanma görülüyor. 1995 yılı sonu itibariyle yörede 3000 civarında kara kovan, 2000'i aşkın fenni kovan olmak üzere toplam 5000 dolayında arı kovanı mevcut. Sulama alanlarının genişlemesi ve Karacadağ yöresinin arıcılığa elverişli olduğu dikkate alındığında, tarımın diğer kollarında olduğu gibi, yörede arıcılığın da, parlak bir gelecek vaat ettiği biliniyor.

Çalışmak için Çukurova'ya giden yöre insanı, şimde kendi topraklarında çalışıyor. Ama asıl amaç onların yerine makinayı koymak, onları nitelikli işgücü haline dönüştürmek...

Ormancılık çalışmaları

Orman örtüsü bakımından fakir olan Şanlıurfa'da yoğun bir ormanlaştırma faaliyeti sürdürülüyor. 28.02.1989 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile kurulan Şanlıurfa Orman İşletme Müdürlüğü, ormancılık faaliyetlerini düzenli ve ivedilikle geliştirmek amacını taşıyor. Siverek Orman İşletme Şefliği'nin ağaç türü meşe olan çok bozuk baltalık işletme sınıfından 8.266 hektar ormanı Şanlıurfa Orman İşletme Şefliği'nin ise 3.551 hektar ormanı bulunuyor. Şanlıurfa için büyük öneme sahip Merkez İşletme Şefliği bünyesindeki 3.551 ha. ormandan 2.289 hektarı Şanlıurfa'ya 10 km mesafedeki Gölpınar Köyü'nden başlayıp doğuya doğru Osmanbey ve Tekelli köylerine batıya doğru Akabe'ye kadar uzanan Yeşil Kuşak Projesi kapsamında kurulan Şanlıurfa Yeşil Kuşak serisi ormanıdır. Buna Şanlıurfalılar'ın rekreasyon ihtiyaçlarını karşılayan sosyal amaçlı 270 hektarlık Atatürk Ormanı Piknik Mesire yeri de dahildir. Geriye kalan 1262 hektar ormanda Şanlıurfa ve GAP için çok büyük öneme sahip ve asıl gayesi sulama ve enerji üretmek ve buna bağlı olarak barajın teknik ömrünü uzatmak açısından son derece gerekli olan Atatürk Barajı sol sahil şeridinde kurulan ormandır. Atatürk Barajı'nın kullanım ömrünün uzaması açısından çok önemli olan Baraj havzası ağaçlandırma çalışmaları devam ediyor.

Toprak ve tarım reformu uygulamaları

Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana topraksız köylüyü topraklandırma, toprak mülkiyetinde adaleti sağlama yolunda çıkartılan tüm reform yasaları ne yazık ki başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Çıkan her yasada Şanlıurfa pilot bölge olarak çıkartılıyordu. GAP'la birlikte toprak ve tarım reformu uygulamaları daha da önem kazanıyordu. 01.12.1984 tarihinde yürürlüğe giren 3.083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu, uygulamayla ilgili yeni hükümler getirdi. Kanun, 1.757 sayılı yasayla kamulaştırma esnasında mülkiyet sahibine bırakılan ve 1.030 dönüm olarak belirlenen bölge normunu geçici bir maddeyle 3. sınıf arazide 2.000 dönüme çıkardı. Aradaki fark toprak sahiplerine iade edildi. Bu kanunla daha önceden tapusunu alamayan aday çiftçiler de tapularını alma olanağına kavuştular. Bugüne değin 530 aileye 73.760 dönüm arazi tapulandı. İade edilmesi gereken arazi miktarı ise 845.406.013 dönüm olarak belirlendi. 3.083 sayılı yasa, iade ve dağıtım faaliyetlerinin yanında arazi toplulaştırması, ekonomik verimliliğin artması yönünde önemli hükümler de getirdi. Bu faaliyetlerin yürütülmesi için kanunda, gerekli süre 5 yıl, sulanan alanlarda ise 10 yıl olarak belirlendi. 3083 sayılı kanun hükümlerine dayanarak ve Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilke ve politikaları doğrultusunda Şanlıurfa ili "İki çırçır" sahası, proje alanı olarak seçildi ve "Kırsal Bölge Kalkınma Planı" hazırlandı.

Hazırlanan proje, DPT tarafından kabul edilerek, 1988 yılından itibaren uygulamaya konuldu. Şanlıurfa Ovası'ndan 20.000 hektar, Harran I ve II'den 49.750 hektar ve Ceylanpınar'dan 20.700 hektar alanın toplulaştırması tamamlanırken geriye, Harran II'deki 18,700 hektarlık alan 1997 sonunda bitirilmek üzere 54.000 hektarlık arazi kaldı.

Ormancılığın gelişmediği yörede yeşil kuşak çalışmaları yapılıyor. Harran'da güneşten korunmak için kurulan çadırların yerini bugün insanların elleriyle diktikleri ağaçlar aldı...

TOPLAM ALANIN TARIMSAL DAĞILIMI (ha)

Toplam Tarım Alanı	1.102.971
Sulanabilir Tarım Alanı	993.942
Halen Sulanan Alan	139.028
Bağ-Bahçe	98.751
Çayır Mera	264.899
Koruluk ve Orman Arazisi	11.817
Tarım Dışı	509.255
Toplam Yüzölçümü	1.858.400

Halen sulanan alanlar da sulanabilir alana dahildir.

ŞANLIURFA'DA TARIMSAL ARAÇ VE GEREÇ SAYILARI

Tarımsal Araç ve Gereçlerin Cinsi	1991	1995
Hayvan Pulluğu	1644	1167
Traktör Pulluğu	7388	9096
Kültivatör	4700	6311
Ot Yolucu	-	-
Tırmık	868	965
Toprak Frezesi	-	26
Merdane (yuvar)	1333	997
Çapa Makinesi	480	595
Ekim Makinesi	4734	6268
Gübre Dağıtıcısı	1676	2267
Pulvarizatör	2486	2945
Tozlayıcı	172	180
Atömizör	513	460
Motopomp	6397	4614
Yağmurlayıcı	1	355
Biçer/Döver	23	231
Harman Makinesi	1043	1362
Sap Döver	602	797
Bakla Makinesi	-	26
Selektör	23	62
Traktör	5926	7898

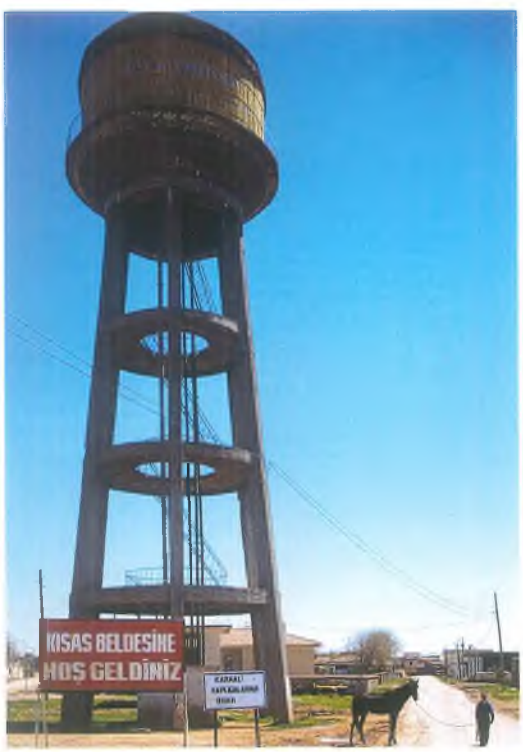

Tarımdaki gelişme her alanda kendini gösteriyor...

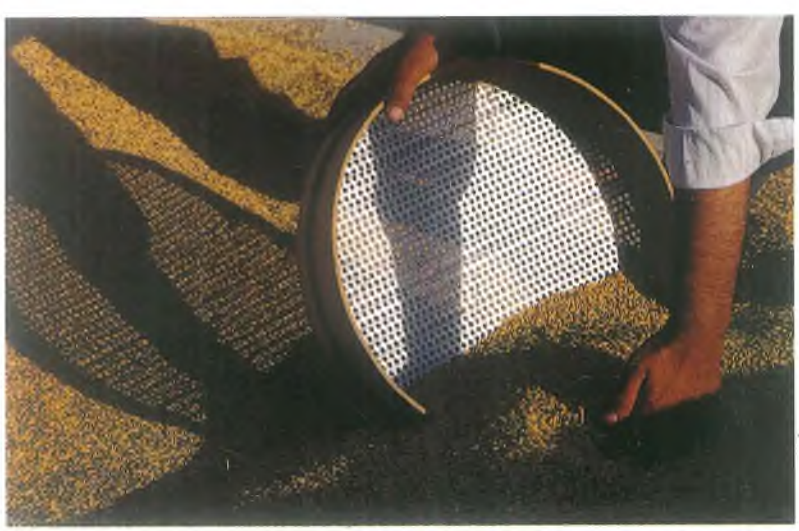

ŞANLIURFA'DAN SANAYİ MANZARALARI

Eski pres ve çırçır fabrikalarının yerini modern tekstil fabrikaları almakta.

Şanlıurfa'yı artık tek olarak düşünmek mümkün değil. Şanlıurfa'ya sağlığından, eğitimine insanından, sanayie dek her alanda GAP penceresinden bakmak gerekiyor.

GAP'ın uygulanmasıyla 2005 yılına uzanan süreçte sanayide gelişmesi beklenen önemli sektörler şimdiden belli. "tarım ve tarıma dayalı imalat sanayi" Şanlıurfa'nın sanayi geleceğine yön verecek sektörler olacak. Sulu tarımın yaygınlaşmasıyla daha önce buğday, arpa ve mercimek ağırlıklı olan tarımsal yapının, pamuk, mısır, yer fıstığı, ayçiçeği, soya, kurufasulye, sebze gibi tarımsal sanayiye girdi sağlayacak bir yapıya dönüştürülmesi bekleniyor. GAP İdaresi'nce yapılan çalışmalarda tarıma dayalı sanayilerden özellikle buğday, pamuk, yemeklik yağ ve hayvancılığa dayalı sanayilerin hızla gelişeceği belirlendi. Şanlıurfa'nın bu gelişmelerle gelecekte "tarım ve tarıma dayalı imalat sanayi" bakımından ihracat merkezi olacağı öngörülüyor. Hem GAP'ın uygulandığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin diğer illerinin hem de Şanlıurfa'nın yatırımcılar için çekici hale getirilmesi amacıyla uygulanan politikalar üç başlık altında toplanıyor. Sanayi kalkınmasında uygulanan en yaygın birinci araç teşvik sistemi. İkin-

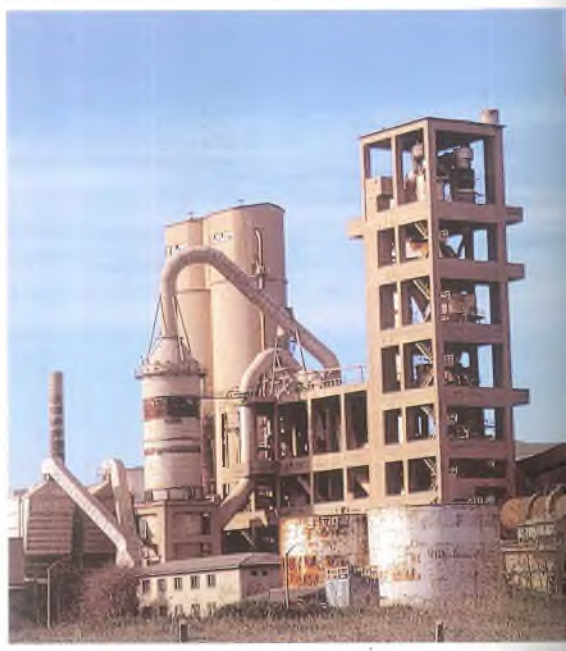

POLTEKS

DEMİR ET
ET KOMBİNASI

FIRAT
ÇIRÇIR VE PRESE FABRİKAS
BÜRO.313 08 00 · 314 66 00 FAX.313 07 9
FABR.247 04 39 · 247 04 40 FAX.247 04 3
FEHMİ KAPLAN

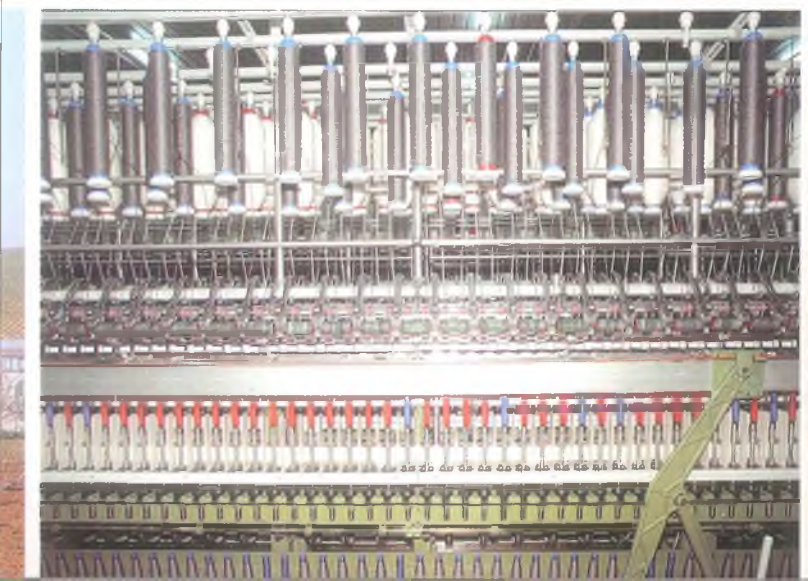

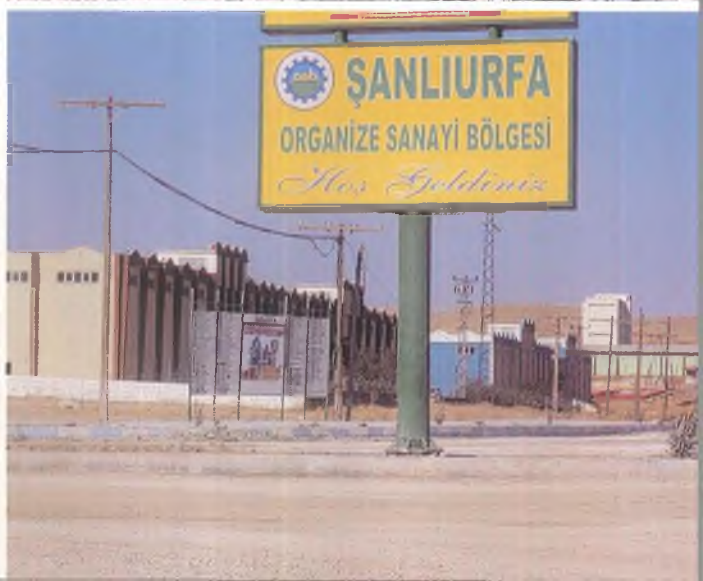
ŞANLIURFA
ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ
Hoş Geldiniz

cisi kamu yatırımları, üçüncüsü ise organize Sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin kurulması. GAP Master Planı, tarıma dayalı sanayi dışında ulaşım, inşaat, madencilik gibi diğer faaliyetlerle, hizmet sektöründeki gelişmeler için "Kırık Gelişme Aksı" olarak adlandırılan Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır koridorunu öncelikli gelişme alanı olarak belirledi. Kısa ve orta vadede altyapı yatırımlarının ve sanayilerinin öncelikle bu koridorda gerçekleştirilmesini öngördü. Türkiye genelinde uygulanmakta olan teşvik sisteminde "kalkınmada öncelikli yöreler" statüsü önemli bir teşvik türü niteliğinde. Gaziantep ve Kilis hariç GAP illerinin hepsi "kalkınmada birinci derecede öncelikli yöre" statüsünde bulunuyor. Öte yandan 1994 yılından bu yana uygulanmakta olan Acil Destek Programı'ndan Diyarbakır ile birlikte Şanlıurfa da yararlanıyor. GAP sulamalarından ilk etkilenecek il olan Şanlıurfa'nın bölge içi denge açısından daha etkin bir yatırım programı uygulanmasına ve daha selektif teşviklerle desteklenmesine gerek duyuluyor.

Tercih size kalmış. İster 129 bin liralık mazottan alırsınız, isterseniz faturasız 83 bin liralık Irak mazotundan.

GAP Master Planı, bölgenin ekonomik kalkınmasının sürükleyici sektörü olarak görülen sanayileşmenin sadece teknolojik gelişme ve üst düzey eğitim/öğretim için talep yaratıcı bir sektör olarak kalmayacağı, aynı zamanda bölgeler arası gelir ve istihdam farklılıklarının giderilmesinde de önemli katkılarda bulunacağı beklenmektedir. GAP İdaresi'nce, bölgede gelir ve istihdamın orta ve uzun vadede sürdürülebilirliğinin mutlaka mahalli özel girişimciliğinin inisiyatifiyle belli bir süreç içinde yapısal değişim yaşa-

Urfa sanayisinin gelişmesinin ayak izleri ortaya çıkmaya başladı...

narak sağlanması öngörülüyor. Bu bağlamda Acil Destek Programı kapsamında Türkiye Kalkınma Bankası tarafından bölgedeki özel sektöre ait düşük kapasitede çalışan, atıl veya yarım kalmış sanayi tesislerini ekonomiye yeniden kazandırmak amacıyla yapılan ıslah ya da iyileştirme işlemi istihdama dönük uzun vadeli olmayan bir işlem olarak değerlendiriliyor. Bu kuruluşların çoğunun çok daha önceden yer seçimi, uygun teknoloji seçimi ve kapasite tespitindeki hatalardan kaynaklanan birçok kalıcı üretim ve pazarlama sorunlarının olduğu biliniyor. Sanayi ve iş hayatının Türkiye genelinde yaşadığı sorunların yanı sıra, yörenin de kendisine özgü bazı problemleri var. GAP bölgesi özelinde yaşanan güvenlik sorunları ve sosyal istikrarsızlık koşullarına ek olarak özellikle sanayi alanındaki bölge girişimcilerinin bazı nitelikleri ile firma düzeyinde saptanabilen yetersizlikleri şöyle sıralanıyor; aşırı ihtiyatlılık, işbirliğine ürkek ve tereddütle yaklaşım, konulara dar bakış ve geleceği kestirememe, deneyimsizlik, mali yapının yetersizliği, İşgücü beceri düzeyinin düşüklüğü, girişimciliğin yetersizliği.

Bölgede imalat sanayiinde tekstil sektörü birinci sırada yer alıyor. Ancak bu sektördeki işletmelerin daha çok çırçır-prese ve iplik imalatı yaptıkları görülüyor. Dokuma ve konfeksiyon imalatının bölgede fazla gelişmediği, üretilen ipliğin ise daha çok Gaziantep'te, çırçır-prese işletmelerinin Şanlıurfa'da yaygınlaştığı görülüyor. İllerin çırçır-prese işleme oranlarına bakıldığında bölgede işlenen pamuğun yüzde 48'inin Şanlıurfa'da, yüzde 26'sının Diyarbakır'da,

yüzde 13'ünün Gaziantep'te işlendiği görülüyor. İşlenen ipliğin ise yüzde 57'sinin Gaziantep'te, yüzde 22'sinin Adıyaman'da, ve yüzde 16.7'sinin ise Şanlıurfa'da üretildiği biliniyor. Dokuma ve konfeksiyon alanında ise sadece Gaziantep'in adı geçiyor.

Tekstil sektöründen sonra bölgede gelişen ikinci sektör gıda sektörüdür. Gıda sektöründe işletmelerin büyük bir kısmı un, mercimek ve yağ imalatı gerçekleştiriyor. Sadece Gaziantep'te makarna ve irmik imalatı görülüyor. Diğer illerde bu alanda bir gelişme olmazken özelikle, Şanlıurfa ve Harran Ovası'nda tahıl üretiminin yüksek olmasına karşın Şanlıurfa'da gelişmesi gereken makarna, irmik, bisküvi gibi tahıldan elde edilen ürünlerde gelişme olmadığı gözleniyor. Bölgede un üretiminde yüzde 29.3 ile Adıyaman ilk sırayı alırken, bunu yüzde 22.3 ile Mardin, yüzde 15.4 ile Diyarbakır, yüzde 14.3 ile Gaziantep ve yüzde 12 ile Şanlıurfa izliyor. Yağ imalatında ilk sırayı yüzde 89.1 ile Gaziantep alırken, yüzde 8.5 ile bu ili Şanlıurfa izliyor. Yanı sıra bulgur, çikolata, şeker gibi diğer gıda maddelerinin imalatında Gaziantep yüzde 77.1 ile ilk sırada yer alıyor.

GAP beraberinde yeni hizmetleri ve anlaşıyları da getirdi...

Gaziantep dışındaki illerde yatırımcıların işletme bilgisinin ve tecrübelerinin yetersiz kalması, kalite ve pazarlama olanaklarını da sınırlıyor. İller arasında işletme ve pazarlama tecrübesi de farklılık gösteriyor. Örneğin, gıda sektöründe Şanlıurfa'da üretilen buğday bölgede önem taşırken, Gaziantep, Diyarbakır ve Adıyaman daha ön planda yer alıyor. Un imalatı yıllık üretim kapasiteleri sıralamasında Gaziantep yüzde 80'le birinci, Diyarbakır yüzde 71 ile ikinci, Adıyaman yüzde 63 ile üçüncü, Şanlıurfa yüzde 17 ile sonuncu geliyor.

Bu çelişki araştırıldığında Şanlıurfa'da un imalatı yapan işletmelerin kaliteye ve müşteri ilişkilerine önem vermedikleri ortaya çıkıyor. Bu durumda Şanlıurfalı ekmek işletmecileri unu kendi illerinden değil Adıyamanlı imalatçılardan temin etme yoluna gidiyorlar. Şanlıurfalı imalatçılar da bu olumsuzluklar nedeniyle pazar bulmakta zorlanıyorlar.

Şanlıurfa sanayiindeki teşvikler

Yatırımların özendirilmesinde uygulanabilecek yatırım teşvikleri açısından Şanlıurfa "kalkınmada öncelikli yöre" kapsamında yer alıyor. Hazine Müsteşarlığı tarafından yatırım projelerinin "teşvik belgesi" veya "izin ve teşvik belge-

TURKISH
KONYA

LTIN TİC.A.Ş.
5 46 76 FAX : 215 47 42
EDESSA DÖVİZ-ALTIN TİC.A.Ş.
TLF : 215 20 16 - 215 46 16 - 215 46 76 FAX : 215 47 42
DÖVİZ EDESSA ALTIN

si" ne bağlanabilmesi için normal yörelerde yapılacak yatırım projelerinin (toplam sabit yatırım tutarı itibarıyla) 6 milyar TL'nin üzerinde olması gerekiyor. Yatırım projelerinin finansmanında uygulanabilecek asgari özkaynak oranı ise yüzde olarak 50 olarak belirlenmiş. Ancak, yatırımda döviz kredisi ve dış kredi kullanılması durumunda kullanılabilecek kredi miktarı yüzde 85'e kadar çıkabiliyor. Şanlıurfa'da teşvik belgesi almış yatırım projelerinin sayısı 1990 yılında 33, 1991 yılında 29 iken 1992 yılında bu sayı 4'e düştü. 1993 yılında teşvik belgesi almış yatırım projelerinin sayısı tekrar artarak 17'ye çıkarken, 1994 yılında tekrar 4'e düştü. 1995 yılında 25'e, 1996 yılında (30 Eylül 1996 tarihi itibariyle) teşvik belgesi sayısı 35'e çıktı.1990- 30 Eylül 1996 tarihleri arasında Şanlıurfa ilinde teşvik belgesi almış 148 yatırım projesi mevcut. Bunların 98'i imalat sektörüne, 34'ü hizmetler sektörüne, 15'i yatırım sektörüne, 1'i de madencilik sektörüne aittir. İmalat sektörü içinde başta 34 gıda ve içki sektörü, 32 dokuma sektörü ve 12 çimento sektöründe yatırım projeleri için teşvik belgesi verildi.

1980 yılından 1995 yılı sonuna kadar çeşitli konularda yatırım yapmak amacıyla teşvik alan 212 firmadan teşvik belgesi yatırımı tamamlanıp faaliyete geçen firma sayısı 50'ye vardı. Yatırımını tamamlayıp teşvik belgesi kapatma vizesini yaptıracak firma sayısı ise 10, yatırımı devam eden firma sayısı 35. Teşvik belgesi almış olup yatırımına henüz başlamayan firma sayısı ise 23. Teşvik belgesi aldıktan sonra yatırım yapmadıkları için teşvik belgesi iptal edilen firma sayısı 94. Şanlıurfa'da yatırım yapmak üzere teşvik belgesi alımı, kaynak kullanımı destekleme primi ödenen, 1989-90 yıllarında yatırımlar yoğun olarak başladı ve devam ediyor. Şanlıurfa'da kaynak kullanımı ve teşvik primi gibi devletin teşvik imkânlarından istifade eden

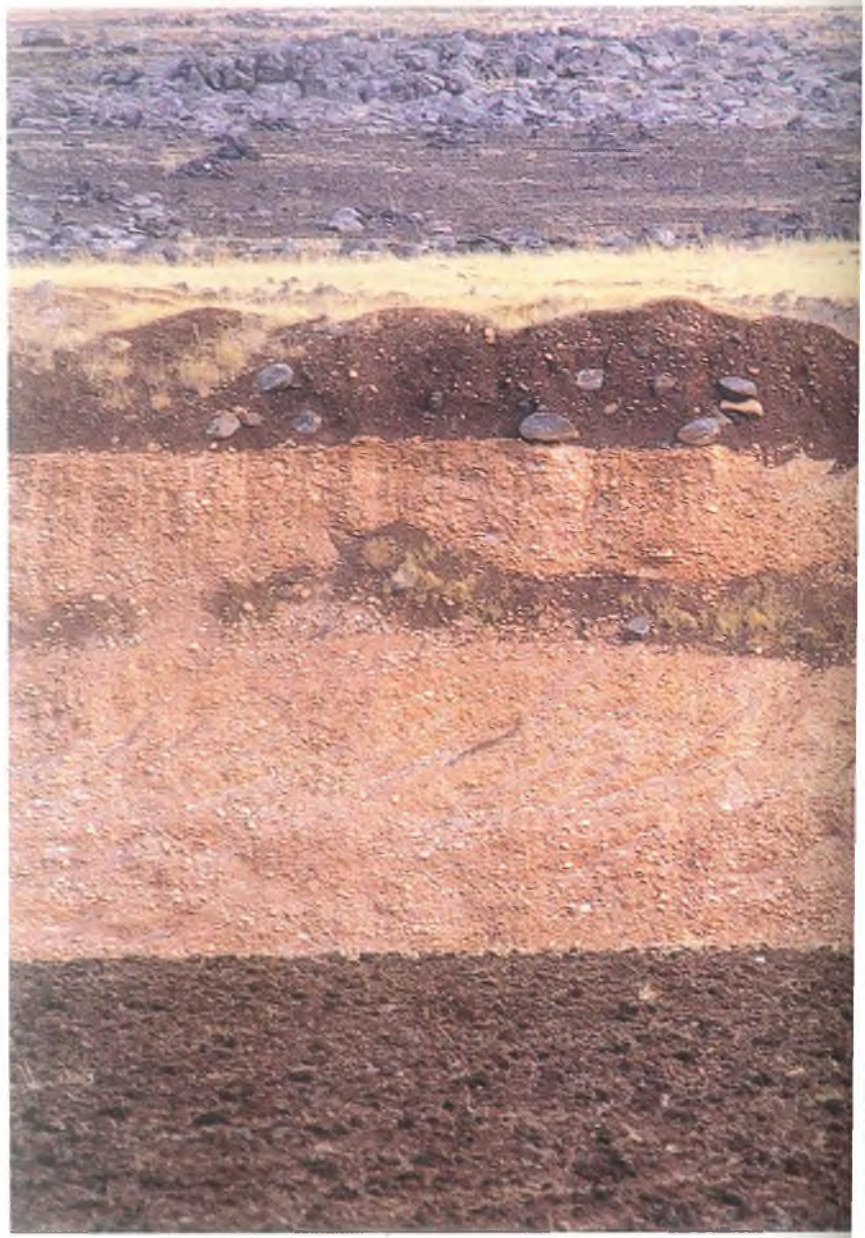

sanayi tesislerinin tamamı, yatırımlarını tamamladı. 1992 yılında prim uygulamasının kaldırılmasıyla teşvik belgesi alımında azalma görülmüşse de, GAP'ın devreye girmesi Urfa tünellerinden Harran Ovası'na su verilmesi ve Şanlıurfa Organize Sanayi Bölgesi'nin faaliyete girmesiyle teşvik belgesi alımı ve tesis yapımı tekrar arttı.

Şanlıurfa'ya uygun yatırım alanları

GAP uygulama alanında olan Şanlıurfa ilinde faal nüfusun yüzde75 i geçimini tarımdan sağ-

Urta toprağının bereketi bu renklerde mi gizli...

lıyor. GAP içinde yer alan projelerin tamamlanması ile birlikte ilde kuru tarımdan sulu tarıma geçilmesiyle yetersiz olan mevcut sanayiin gelişmesi, sulu tarım ve bölgedeki kamulaştırmadan elde edilen ve edilecek potansiyel gelirin değerlendirilmesine bağlıdır. Devlet Su İşleri (DSİ) 16. bölgeden alınan bilgilere göre; GAP bünyesinde yer alan DSİ'nin üstlendiği Atatürk Barajı'nın inşaatı esnasında bölgede yapılan kamulaştırma çalışmalarında Şanlıurfa ilindeki alanlar için 1983-1996 tarihleri arasında 1995 yılı fiyatlarıyla toplam 13.057 milyar TL ödendi. Ancak ödenen bu tutarın bölgede kalmaması ve yatırım amaçlı kullanılmamasından dolayı Şanlıurfa ilinde sanayiin gelişmediği gözlendi.

Gerek bundan sonra bölgede gerçekleştirilecek kamulaştırma sonucu ödenecek bedeller gerekse sulu tarıma geçiş sonrası meydana gelecek gelir artışı sonucu bölgede oluşacak sermaye potansiyelinin Şanlıurfa ilindeki az gelişmiş tarıma dayalı sanayiin diğer imalat sanayii dalları ile birlikte öncelikle bölgesel ihtiyaç ve devamında ihracat amaçlı gelişmesi hedefleniyor. İl ekonomisinin gelişimini daha da hızlandırmak için ekonomik faaliyet konularının çeşitlilik kazanması önem taşıyor. Bu bağlamda, ilin gerek yurtiçi gerekse yurtdışı etkileşiminin incelenerek değerlendirilmesi sonucunda, yapılabilirliği olası görülen ve yeni istihdam olanakları yaratacak yatırım konularının belirlenmesi potansiyel girişimleri yönlendirme açısından yararlı görüldü.

Bu bağlamda Türkiye Kalkınma Bankası tarafından hazırlanan "Şanlıurfa Uygun Yatırım Alanları Araştırması"nın amacı, yörenin gelişmesine katkıda bulunabilecek yatırım konularını saptamaktı.

Yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda Şanlıurfa için 3'ü tarım ve hayvancılık sektöründe, 32'si imalat sanayiinde ve 3'ü hizmetler sektöründe olmak üzere toplam 38 yatırım konusu önerildi.

Önerilen yatırım konuları; yerel altyapı koşullarına uygunluk, doğal çevre ve iklim koşullarına uygunluk, ulaşım olanakları, girdi sağlama olanakları, enerji ve su sağlama, pazar olanakları, nitelikli işgücü sağlama, finansman sağlama, organizasyon ve başarılı yönetim sağlama olanakları gibi kriterler açısından değerlendirildi. Ayrıca, önerilen yatırım konuları, kendi içlerinde göreli üstünlükleri ya da sınırlamaları yansıtmak üzere 3 grupta değerlendirildi. Yörenin doğal, sosyal ve ekonomik koşulları ve potansi-

yel gelişme eksenleri dikkate alınarak belirlenen 38 yatırım konusunun 10'u A grubunda, 18'i B grubunda ve 10'u ise C grubunda yer aldı. İldeki mevcut tarımsal potansiyel dikkate alındığında sulu tarıma geçişle birlikte özellikle pamuk ve pamuğa dayalı sanayiin bir kısmı gerek talep-pazar- kaynak, gerekse yatırım boyutları, kârlılık ve risk derecesi bakımından sorunlu bulunmadığı düşünülen girişim alanları A Grubu olarak değerlendirildi. Bu grupta; pamuk tohumu hazırlama ve ıslahı, kütlü pamuk işleme ve iplik üretimi, çorap üretimi, muhtelif kumaş üretimi, muhtelif konfeksiyon, pamuklu dokuma iplik büküm, karton kutu üretimi, buğday işleme ve un üretimi ve kırmızı toz ve pul biber üretimine ilişkin yatırım projeleri yer alıyor.

Bölgesel olanaklar ve hazırlık derecesine göre birinci gruptaki yatırımlar gibi sorunsuz konular olarak düşünülmekle birlikte kuruluşun yeri, pazarlama, kapasite, işgücü vb unsurlar açısından daha ayrıntılı çalışmayı gerektiren girişim alanlarını kapsayan B grubu yatırım konularından 2'si tarım ve hayvancılık sektöründe, 13'ü imalat sanayiinde ve 3'ü de hizmetler sektöründe yer aldı. B grubunda yer alan çimento öğütülmesi ve torbalama, hazır beton, akrilik iplik, polipropilen çuval üretimi, hambez, kumaş boyama ve kumaş baskı, pamuk ipliği, ham pamuk yağı üretimi, gıda ve sebze-meyve için soğuk hava deposu muhtelif prefabrik yapı elemanı belirli koşullar ve ön hazırlıklar yapıldıktan sonra gerçekleştirilmesi önerilen yatırım konuları olarak belirlendi.

B grubunda ayrıca bölgesel talep potansiyeli dikkate alınarak önerilen tarım ve hayvancılık içinde yer alan büyükbaş besicilik ve kesimhane, süt inekçiliği ve süt mamulleri üretimi, hizmetler sektörü içindeki otel, hastane ve okul yatırımları yer aldı.

Kısas köyündeki geleneksel ev yapılarıyla modern tarım aletleri bir şeyler mi anlatmak istiyor?..

C grubu yatırımları bölge ve ülkenin gereksinim duyabileceği, girdi çıktı değerlendirmesi bakımından anlamlı potansiyel gösteren yatırım alanları olarak ayrıldı. Ancak, C grubu yatırım konuları bölgede belirli bir altyapı ile ekonomik oluşum ve gelişmelere bağlı olarak öteki gruplara oranla daha ciddi hazırlık dönemi gerektiren girişim alanlarını kapsıyor. C grubunda özellikle GAP içinde yer alan yatırım projelerinin tamamlanması, diğer temel koşulların ve ortamın gelişmesine bağımlı yatırım konusu olarak imalat sanayii içindeki boru ve profil üretimi, oluklu mukavva kutu üretimi teneke ve plastik ambalaj, çiğit işleme ve küspe üretimi, konserve üretimi, makarna ve irmik üretimi, muhtelif ziraat aletleri, blok tuğla üretimi, kiremit üretimi, hazır yapı elemanları üretimi konuları yer aldı. Bu yatırımlar için fizibilite çalışmasının yapılması ve sonucun fizibl olması öneriliyor. Şanlıurfa ili ve yöresi için önerilen gerek A, gerek B, gerekse C grubu yatırım konuları, ön değerlendirme niteliğinde olup, uygulanabilirlikleri, teknik, ekonomik ve mali yapılabilirlik çalışmalarının sonucunda netleşecek.

Sanayi kenti Şanlıurfa

GAP'ın hayata geçirilmesi, Atatürk Barajı'nın faaliyete geçmesi, tünellerden Harran Ovası'na su verilmesi, eskiden tarih ve kültür şehri olan Şanlıurfa'yı, bunların yanında bir sanayi şehri konumuna getiriyor. Şanlıurfa'da yapılmakta olan fabrika sayısı yıllardır ağır aksak giderken son beş yıldır önemli bir artış gösterdi. Şanlıurfa Organize Sanayi Bölgesi'nin faaliyete geçmesiyle sanayi tesisi yapımında adeta bir patlama gerçekleşti. Harran Ovası ve proje kapsamında yer alan diğer ovaların sulanmasıyla üretilen ürün deseninde artış olacağı gibi üretim miktarında da büyük artışlar olacağı biliniyor. İlk üretim artışı 1995-96 sezonunda pamukta meydana geldi. Şanlıurfa'da tünellerden su verilmesiy-

le, pamuk ekim alanları genişledi ve Şanlıurfa'da pamuk üretimi yüzde yüz artış gösterdi. İşte GAP dolayısıyla oluşacak ürün çeşidi ve üretim artışı dikkate alındığında Şanlıurfa'ya yapılması gereken daha yüzlerce tesise ihtiyaç olduğu görülüyor. Şanlıurfa'da 1989 yılından itibaren kurulan anonim ve limitet şirket sayısında da büyük artışlar olmuştur. Şirketleşme halen de bütün hızıyla devam etmektedir. Sadece 1995 yılı içerisinde 21 anonim şirket, 162 limitet şirket kuruldu. 1996 yılı Ekim ayı itibariyle Şanlıurfa'da toplam 935 şirket faaliyet gösteriyordu.

Şanlıurfa'nın sanayileşmesinde önemli bir işlev üstlenen Şanlıurfa Organize Sanayi Bölgesi kurma çalışmaları 1976 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla benimsenmiş olmasına rağmen 1991 yılına kayda değer bir gelişme sağlanamadı. Şanlıurfa - Gaziantep karayolu üzerinde bulunan Şanlıurfa 1. Organize Sanayi Bölgesi'ndeki çalışmalara 1991 yılında müteşebbis heyetinin kurulmasıyla başlandı ve 25.05.1992 tarihinde temel atıldı. Mevzi imar planı Sanayi Bakanlığı ve GAP İdaresi'nce onaylanarak aynı yıl iç yolların açılmasına başlandı. Bir taraftan altyapı çalışmaları devam ederken bir taraftan da sanayi tesislerinin yapımına geçildi. 3.927.850. m^2 alan üzerinde kurulan Şanlıurfa 1. Organize Sanayi Bölgesi muhtelif ölçülerde toplam 263 parsel olarak 110 müteşebbise tahsis edildi. Organize Sanayi Bölgesi'nden arsa almak üzere 340 firma daha talepte bulunurken. 1. Organize Sanayi Bölgesi'nde arsa kalmadığı için, bu talepleri karşılamak üzere 2. Organize Sanayi Bölgesi kurma çalışmaları başladı.

Yüzyıl öncesinin Urfa'sında eğitim gören ayakabıcılar ve dokumacılar.

Yer tahsisi yapılan 110 firmadan, 46 tesis faaliyete geçmiş, 50 tesisin inşaatı sürmekte, 14 tesisin de proje çalışmaları devam ediyor. Tüm fabrikalar faaliyete geçtiğinde 6000 işçinin istihdam edileceği öngörülen 1. Organize Sanayi Bölgesi'nin hızlı gelişmesi ve yer kalmaması nedeniyle 2.Organize Sanayi Bölgesi çalışmalarına başlandı.

Bu amaçla DPT ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na müracaatlar tamamlandı. Ayrıca 2. Organize Sanayi Bölgesinde serbest bölge kurulması ile ilgili çalışmalara da başlandı. 2. Organize Sanayi Bölgesi'nin mevcut Organize Sanayinin karşısında Merkez Koçören Köyü sınırları içinde 5.000.000. m^2'lik alan olarak düşünülüyor. Organize sanayi bölgelerinin Yanı sıra küçük sanayi sitelerinin de yatırımları tamamlanıyor. 1000 işyeri kapasiteli Evren Küçük Sanayi Sitesi Akebe mevkiinde kuruluyor. 1995 yılı ba-

şında tamamlanan sitenin 1. kısmındaki 500 işyerinin hak sahipleri sitede çalışmalarına başladılar.

Sitenin 2. Kısım 500 işyerinin temel inşaatının çelik konstrüksiyon işleri tamamlandı. 146 işyerinin üstyapı çalışmaları da devam ediyor. Siverek ilçesindeki, 100 işyeri kapasiteli Siverek Küçük Sanayi Sitesi'nin üst yapısı tamamen biterken, altyapı çalışmaları devam ediyor. Suruç ilçesindeki 150 işyeri kapasiteli Suruç Küçük Sanayi Sitesi'nin de üst yapı ve altyapı çalışmaları devam ediyor.

Şanlıurfa'da kurulan sanayi tesisleri Şanlıurfa-Gaziantep, Şanlıurfa-Diyarbakır, Şanlıurfa-Mardin, Şanlıurfa-Akçakale yolları üzerinde yer alıyor. Organize Sanayi Bölgesinin yer seçiminde de ulaşımın gelişme istikameti olan Şanlıurfa-Gaziantep karayolu tercih edildi.

Bu önemli anayollar, üzerine kurulan tesislere hammadde taşınması, üretilen mamulün pazara sevk edilmesinde önemli bir kolaylık sağlıyor. Şanlıurfa ekonomisinde ticaret, tarım ve tarıma dayalı imalat sanayiinden sonraki en önemli sektör olma özelliği taşıyor. Perakendeci küçük işletmelerin yanı sıra son yıllarda ithalatçı ve ihracatçı firmaların sayısında artış gözleniyor. İl düzeyindeki ticaret, tarım ürünlerine dayanıyor.

Organize sanayi bölgeleri tamamen dolmuş. Yeni organize sanayi projeleri ise gündemde.

Bu ürünlerin bir kısmı il içinde tüketilirken büyük bir kısmı ise çevre illere satılıyor. Şanlıurfa merkez, Birecik ve Siverek ilçelerinde Ticaret ve Sanayi Odası, Viranşehir ve Ceylanpınar'da Şanlıurfa Ticaret Odası'na bağlı ajanlıklar bulunuyor.

Kayıtlı toplam üye sayısı 3.799 olan Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası'nda Akçakale, Bozova ve Suruç ilçeleriyle ilgili işlemler yürütülüyor. 10 meslek grubuna ayrılmış olan üyelerin 2.898'i gerçek kişi olup, 901'i ise tüzel kişiliğe haiz firmalardan oluşuyor.

ŞANLIURFA'DAK

Şanlıurfa sanayii 21. Yüzyıl'a çok az bir zaman kala, çağı yakalıyor. Özellikle tekstil alanında ilde kurulan fabrikalar geleceğe dönük büyük umutlar veriyor. Şanlıurfa sanayiindeki iyi örnekler gün geçtikçe artıyor. Bu örneklerden biri de Gapsan Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Gapsan İplik Fabrikası, Güney Anadolu'nun kalkınma kilometre taşı olarak ring ipliğinde Şanlıurfa'da yeni ve tek olarak hizmet veriyor. Abdulkadir Göncü ve Sabri Ertekin ortaklığında1 Kasım 1997 tarihinde üretime geçen tesis, müşteri talebine bağlı olarak özellikle çorap firmalarına ve ihracatçı firmalara fantezi iplik (pamuk melanj, pamuk polyester, pamuk akrilik, pamuk viskon, keten, nope, sim vb gibi) üretiyor. Siparişe dönük olarak çalışan tesisin hedefi kısa zamanda kapasiteyi üçe katlamak. Kuruluş sermayesi: 4.300.000 DM olan Gapsan'ın iğ sayısı 6048.

Diğer bir örnek de 1996 yılında çırçır fabrikası olarak kurulan Polteks'in 62 adet çırçırı ve resesi mevcut. Yılda 10.000 ton kütlü pamuk işleme kapasitesine sahip olan Polteks'in iplik tesisinin de temeli atılıp, iplik üretimi Kasım 1998'de gerçekleştirilecek. İplik üretimi 200 kişiye iş olanağı sağlayacak. Sermayesi 500.000.000.000 lira olan, Yönetim Kurulu Başkanlığını Fethi Polat'ın yaptığı şirketin altı ortağı bulunuyor.

Yerel müteşebbislerin yanı sıra, ulusal düzedeki yatırımcılar da Şanlıurfa'yı gözden uzakta tutmuyorlar. Büyük grupların yatırım defterlerinde Şanlıurfa şöyle yer alıyor:

- Koç Grubu Japon Sumotomo Grubu ile birlikte yaklaşık 4 yıldır domates ekim denemeleri yapıyor. Dene-

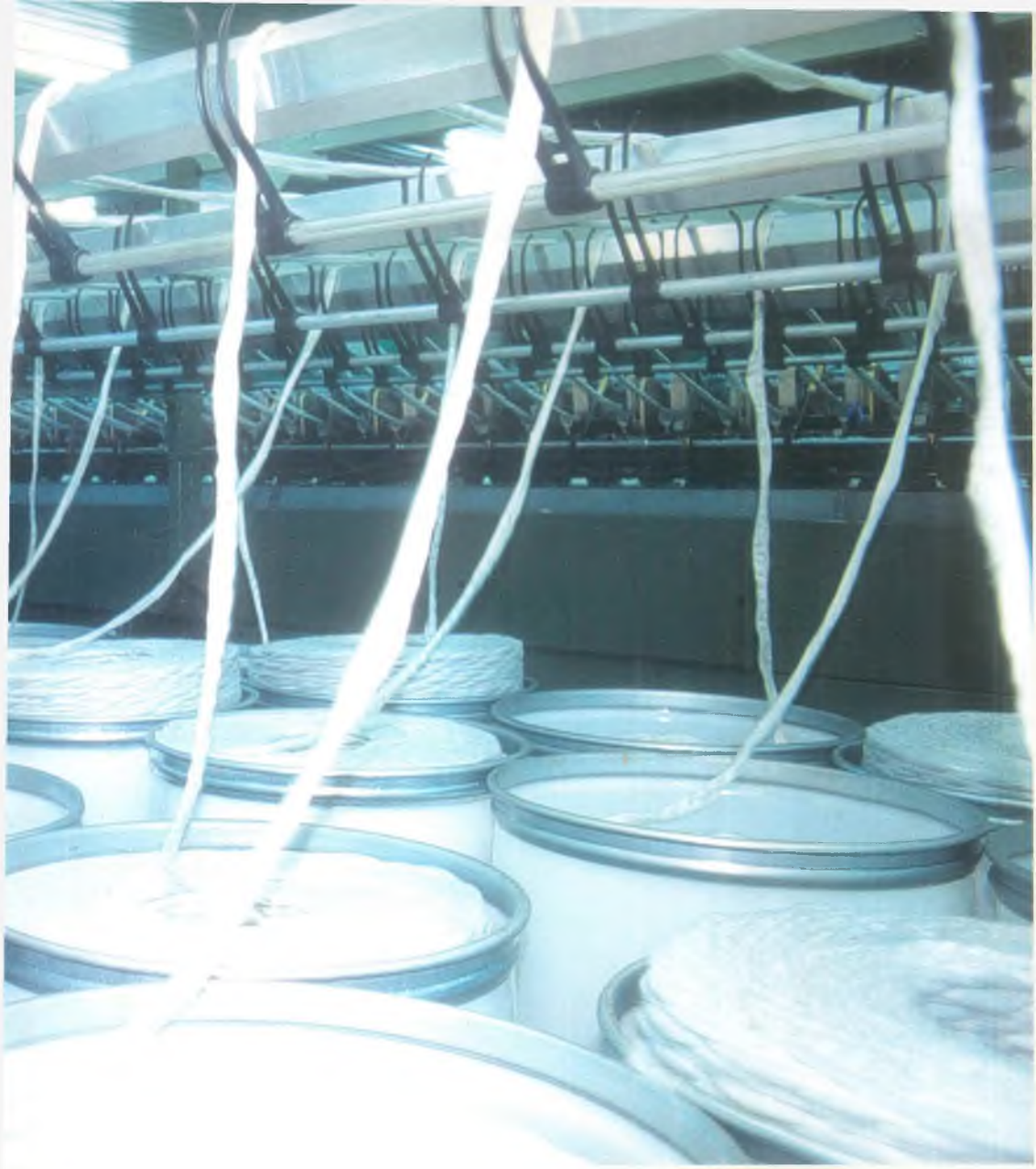

meler sonucunda, bir konserve ve domates fabrikası kurulması düşünülüyor. Profilo Holding'in İsviçreli ortağı Flinter şirketiyle birlikte iplik tesisi kuruyor. Tesisin işletmeye açılmasının ardından tekstil ve konfeksiyon yatırımı düşünülüyor.

☛ Nurol-Mitaş Grubu mısıra dayalı, 5 ayrı fabrika kurmayı düşünüyor. Ayrıca mısırdan suntaya benzer bir ürün elde edecek altıncı bir fabrikayı kurmak için etüt çalışmaları yapıyorlar. Bu amaçla Şanlıurfa Sanayi Bölgesi'nde fabrika yeri, ayrıca 75 dönümlük arazi satın aldılar.

☛ Kiska, Şanlıurfa'da işlettiği Edessa Otel'in dışında, Organize Sanayi Bölgesi'nde kuracağı fabrika ile konserve ve kurutulmuş gıda üretmeyi düşünüyor. Fabrikanın maliyeti yaklaşık 2.5 trilyon lira.

Nİ YATIRIMLAR

☛ Organize sanayi Bölgesi'nde yer alan Berdan Tekstil, tekstil konusunda faaliyet gösterecek yeni yatırımın hazırlığını yapıyor.

☛ Doğu Yatırım Holding ile İtalyan ortaklı Toscana Peyzaj'ın kurduğu Toscana Doğu Yatırım Holding Peyzaj A. Ş. Koruklu'da İl Özel İdaresi'nden kiralanan 750 dönümlük bir alanda faaliyete başladı. Önümüzdeki yıl iki bin dönüme çıkartılacak olan fidanlıkta, yöre halkına yeni iş imkânları sağlanmış olacak. Doğu Holding, Akçakale- Karaali bölgesinde, valilik tarafından kurulan ve 10 dönüm üzerinde Türkiye'nin en büyük cam serasını, 80 dönüm daha kurmak koşuluyla kiraladı.

☛ Tat konserve A. Ş., salça üretecek fabrikası için yer tahsisi aldı, proje çalışmaları da devam ediyor.

ŞANLIURFA'DAKİ YATIRIMLARA UYGULANAN TEŞVİKLER

- Yatırım indirimi (% 100)
- Gümrük vergisi ve fon muafiyeti (% 100)
- Yerli yatırım mallarında katma değer vergisi desteği (KDV oranına 10 puan ilave edilerek) krediler (sabit yatırım tutarı üzerinden Ar-Ge, çevre, Ro-Ro, havayolu kargo, karayolu, demiryolu kombine taşımacılığı yatırımları, hava limanlarında soğuk hava deposu yatırımlarında ve seyahat acentelerinin pazarlama ve tanıtım giderlerinin karşılanmasında %50, yöresel el sanatları yatırımlarında %25 ve diğer yatırımlarda %15'e kadar)
- İthalatta katma değer vergisi ertelemesi
- Arsa desteği
- Dış kredi teminat mektubu masraflarına katkı (teminat mektubu masraflarının %50'si oranı)
- Taşınma desteği (gelişmiş yörelerdeki mevcut yatırımların taşınma giderlerinin %50'sine kadar kredi)
- Kalite ve standart sağlama (TSE ve ISO normlarına uygun kalite ve standart belgesi için TSE'ye yapılan ödemelerin tamamı)
- Elektrik enerjisi desteği (Belli sektörlerdeki komple yeni yatırımlarda ilk beş işletme yolundaki elektrik enerjisi tüketiminin %25'ine destek)
- Finansman fonundan faydalanma
- Vergi resim ve harç istisnası
- Bina inşaat harcı istisnası.

GAP BÖLGESİ İMALAT SANAYİİ İŞLETME VE İSTİHDAM DURUMUNUN İLLERE GÖRE DAĞILIMI

İLİ	İŞLETME SAYISI	ORANI %	İSTİHDAM	ORANI %
ADIYAMAN	37	7	2.562	8
BATMAN	22	4	527	2
DİYARBAKIR	49	10	2.992	9
GAZİANTEP	275	53	20.330	64
KİLİS	4	1	219	1
MARDİN	35	7	1.181	4
SİİRT	5	1	315	1
ŞANLIURFA	88	17.1	3.441	11
ŞIRNAK	1	0.2	28	-
TOPLAM	516	100.0	31.595	100.0

Kaynak: GAP İdaresi, 1996

1990 - 1996 DÖNEMİNDE ŞANLIURFA İLİNE VERİLEN YATIRIM TEŞVİK BELGELERİNİN SAYISI VE YATIRIM TUTARI

YILLAR	BELGE SAYISI	İSTİHDAM (Kişi)	TOPLAM YATIRIM TUTARI (Milyon TL)
1990	33	203.463	1.227
1991	29	1.649.676	2.788
1992	4	82.452	169
1993	17	1.476.379	704
1994	5	531.345	138
1995	25	13.065.687	5.315
1996*	35	13.915.653	2.081

**30.09.1996 Tarihi itibariyle*
KAYNAK: T.C Hazine Müsteşarlığı. Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü.

ŞANLIURFA'DA FAALİYETTE OLAN TESİSLERİN SEKTÖREL DAĞILIMI

SANAYİ KOLLARI	1967-80	1981-90	1991-96	TOPLAM
Pamuğa dayalı Sanayi tesisler	1	7	18	26
Gıda maddeleri İle ilgili tesisler	5	5	8	18
Diğer sanayi kolları	3	6	10	19
Toplam tesis	9	18	36	63

ŞANLIURFA I. ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ'NDEKİ FABRİKALAR

(Mayıs 1997)

Tesislerin Konusu	Faal Olan	İnş. Safha	Proje Aşaması	Toplam
İplik	1	9	5	15
Pamuk çırçır	30	8	1	39
Tekstil, örme, penye	1	2	1	4
Halı	—	1	—	1
Dokuma	—	7	—	7
Yemeklik yağ	5	6	1	12
Un-irmik	1	—	—	1
Biber	2	—	—	2
Tahin-helva	1	—	—	1
Küp şeker	—	1	—	1
Bisküvi	1	—	—	1
Fıstık işleme	—	—	1	1
Mercimek işleme	—	1	—	1
Yem	—	1	—	1
Prefabrik yapı ele.	—	3	1	4
Çelik boru-zir. alet.	—	1	—	1
Plastik enjeksiyon	2	1	—	3
Teneke kutu	—	1	—	1
Tarım aletleri	—	1	—	1
Zirai ilaç	—	1	—	1
Elektrik mot.-klima	—	1	1	2
Güneş enerjisi	—	1	—	1
Mermer	1	—	—	1
Cam işleme	—	1	—	1
Paketleme-ambalaj	—	1	—	1
Mobilya	1	—	—	1
Yemek fab.	—	1	—	1
Soğutma sistemleri	—	1	—	1
İletken ve kablo	—	—	1	1
Jüt ve çuval	—	—	1	1
Dondurulmuş gıda	—	—	1	1
Toplam	46	50	15	110

Seçilmiş tahıl ürünlerinin ekiliş, üretim ve verimi, 1991-1996
A. Toplam ekiliş (hektar) B. Ekiliş (hektar) C. Üretim (ton) D. Verim (kg/ha)

	Buğday				Arpa		
Yıl	A	B	C	D	B	C	D
1991	561 588	309 667	394 186	1 273	251 530	391 968	1 558
1992	570 289	308 848	385 027	1 247	261 037	398 229	1 526
1993	646 554	377 873	754 314	1 996	266 516	638 877	2 397
1994	667 010	353 539	601 218	1 701	312 954	637 974	2 039
1995	627 078	360 316	524 529	1 456	265 949	445 756	1 676
1996*	658 427	405 948	787 277	1 939	250 171	491 315	1 964

Kullanım yerlerine göre elektrik enerjisi tüketiminin GAP illeri ve Türkiye toplamına oranı, 1991-1995

		A. Türkiye toplamı içindeki oran			B. GAP illeri toplamı içindeki oranı		
1991	A	0.77	0.72	0.73	3.35	3.24	
	B	18.69	15.25	28.45	44.87	43.81	
1992	A	0.67	0.94	0.77	2.86	3.40	
	B	17.01	19.37	28.74	43.52	45.21	
1993	A	0.66	1.03	0.75	0.87	3.57	
	B	16.77	19.32	17.85	21.25	43.29	
1994	A	0.30	0.94	0.32	3.64	4.33	
	B	8.69	19.76	14.49	41.48	41.40	
1995*	A	0.27	0.89	0.32	5.35	4.73	
	B	6.46	19.21	18.52	61.68	40.44	

İşyeri sayıları, istihdam ve ödemeler, işçi-saat, çevirici güç kapasitesi, stok değişmeleri sabit sermayeye yıl içinde yapılan gayri safi ilaveler, girdi, çıktı ve katma değer, 1991-1994

	A. Toplam		B. Devlet	C. Özel					
				Ücretle çalışanlar ortalaması			Ücretle çalışanları yapılan yıllık ödemeler		
		işyeri sayısı	Çalışanlar ortalaması	Toplam	T.C. Emekli Sandığına bağlı olanlar	SSK'ya bağlı olanlar	Toplam	T.C. Emekli Sandığına bağlı	SSK'ya bağlı olanlar olanlar
1991	A	10	1 205	1 205	128	1 077	39 044	4 957	34 086
	B	7	787	787	128	659	32 166	4 957	27 209
	C	3	418	418	-	418	6 878	-	6 878
1992	A	8	-	-	-	-	-	-	-
	B	7	748	748	132	616	60 805	8 189	52 616
	C	(1) 1	-	-	-	-	-	-	-
1993	A	15	1 177	1 171	80	1 091	98 126	7 042	91 084
	B	6	572	572	80	492	47 397	7 042	40 355
	C	9	605	599	-	599	50 729	-	50 729
1994*	A	13	736	724	54	670	167 648	12 267	155 381
	B	5	323	323	54	269	98 112	12 267	85 845
	C	8	413	401	-	401	69 536	-	69 536

İktisadi faaliyet kollarının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı (%), 1991-1996

	Tarım				Sanayi	
Yıl	Toplam	Çiftçilik ve hayvancılık	Ormancılık	Balıkçılık	Toplam	Madencilik ve taşocakçılığı
1991	43.59	43.53	0.03	0.03	3.61	-
1992	34.17	34.11	0.03	0.03	9.74	0.35
1993	30.92	30.88	0.02	0.03	18.98	0.52
1994	40.16	40.12	0.02	0.02	23.09	0.86
1995	44.80	44.75	0.02	0.03	20.48	0.84
1996	42.19	42.13	0.03	0.03	22.23	0.74

İktisadi faaliyet kollarının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı (%), 1991-1996

[1987 yılı üretici fiyatlarıyla]

Yıl	Ulaştırma ve haberleşme	Mali kurumlar	Konut sahipliği	Serbest İzafi meslek ve hizmetler	banka hizmet masrafları	Sektörler toplamı
1991	9.89	1.03	10.17	1.25	0.52	92.12
1992	10.83	0.87	9.12	1.16	0.47	91.99
1993	10.26	0.70	7.87	1.00	0.38	92.26
1994	8.75	0.61	6.97	0.84	0.34	94.11
1995	8.96	0.64	7.38	0.87	0.35	92.80
1996	9.61	0.62	6.96	0.86	0.33	92.30

ŞANLIURFA İLİ'NDE TARIM

Ürünler	Alan (Hektar)	Verim (Kğ./Hektar)	Üretim (Ton)
Buğday	431.100	1.874	754.487
Arpa	254.300	1.978,6	384.783,5
Mercimek	141.210	850,4	119.155
Pamuk (Kütlü)	123.392,8	3.254,6	401.603
Mısır	2.520	14.479,3	18.800
Fasülye	1	800	0,8
Susam	35.105	215,8	757,8
Domates	-	-	92.890
Kır.Biber Yaş	-	-	18.106
Patlıcan	-	-	62.791
Bamya	-	-	196,05
Nohut	8.540	959,4	8.194
Şekerpancarı	-	-	-

	Ağaç Sayısı Mey.Ver.Yaş.	Mey.Verm.Yaş	Verim Kg/Ağaç	Üretim (Ton)
Zeytin	45.979	10.010	5,30	243,8
*Üzüm (Yaş)	17.064	3.768	6.802	116.084,5
Antep Fıstığı	84.375,30	65.096,80	4,95	41.771,8

EN HIZLI GELİŞEN 10 İL (1987-1994)

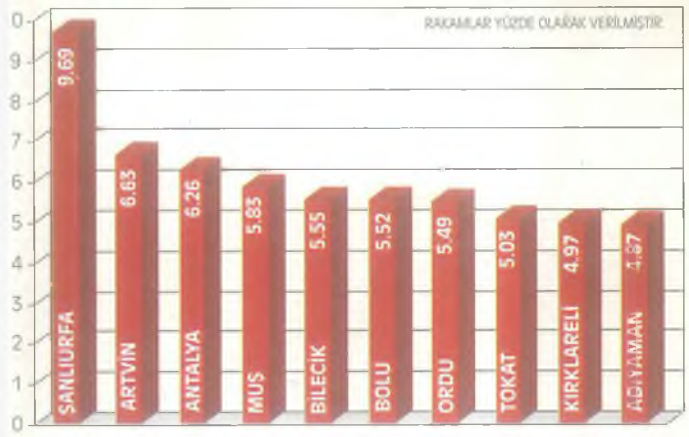

ŞANLIURFA İLİNDE ÖLÇEKSEL BAZDA İSTİHDAM

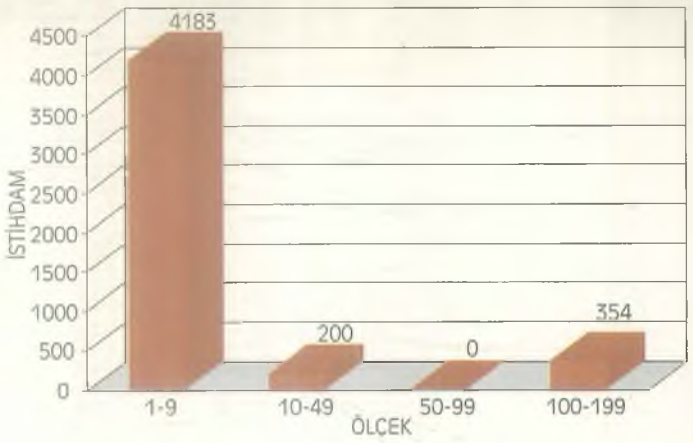

ŞANLIURFA İLİNDE ÖLÇEKSEL BAZDA İŞYERİ SAYILARI

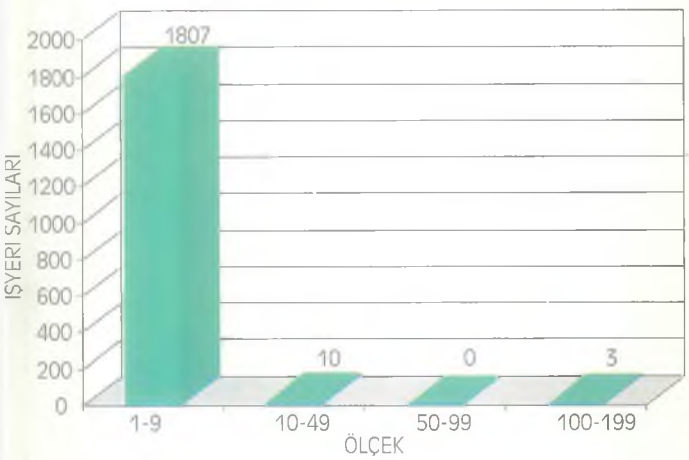

ŞANLIURFA İLİNDE ÖLÇEKSEL BAZDA KATMA DEĞER (MİLYAR TL)

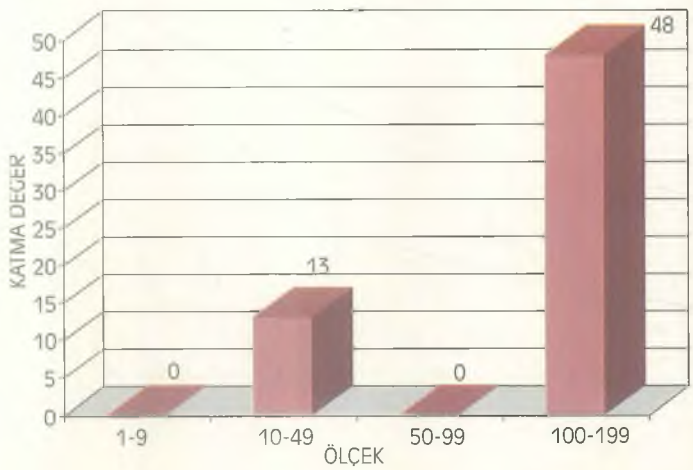

ŞANLIURFA İLİNDE GIDA SANAYİ

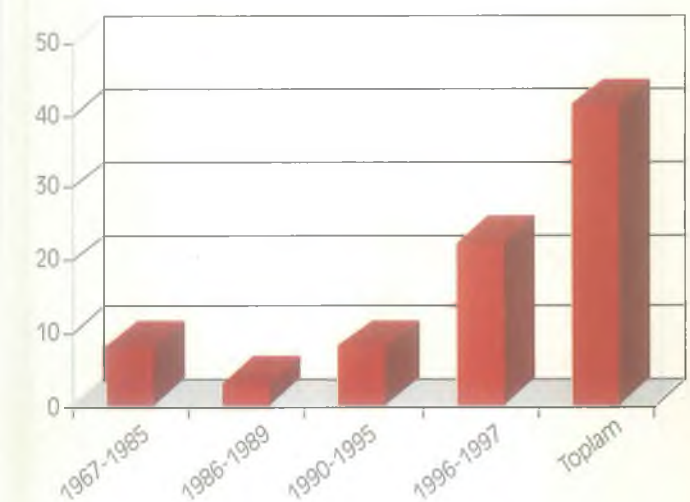

ŞANLIURFA İLİNDE PETROL, KİMYA, KAUÇUK SAN.

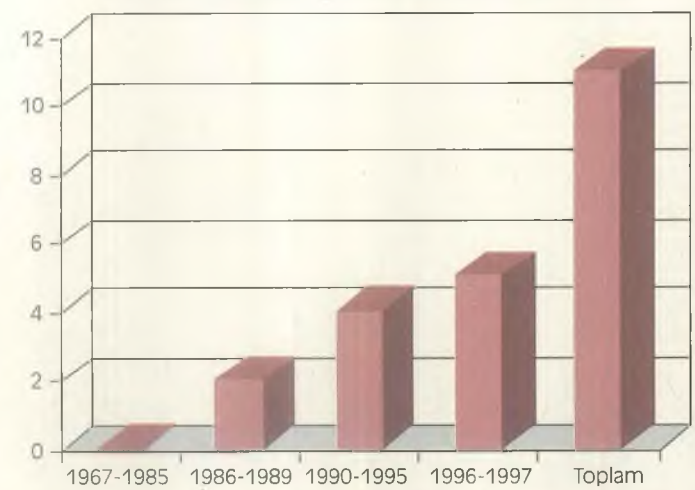

ŞANLIURFA İLİNDE AÇILAN İŞLETME SAYISI

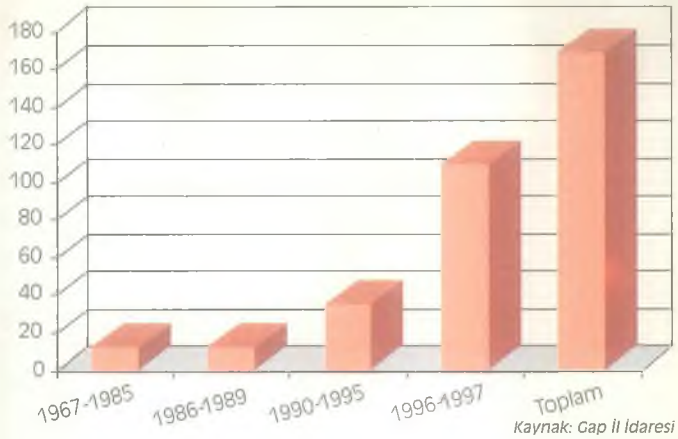

Kaynak: Gap İl İdaresi

ŞANLIURFA İLİNDE TARIMSAL ÜRETİM

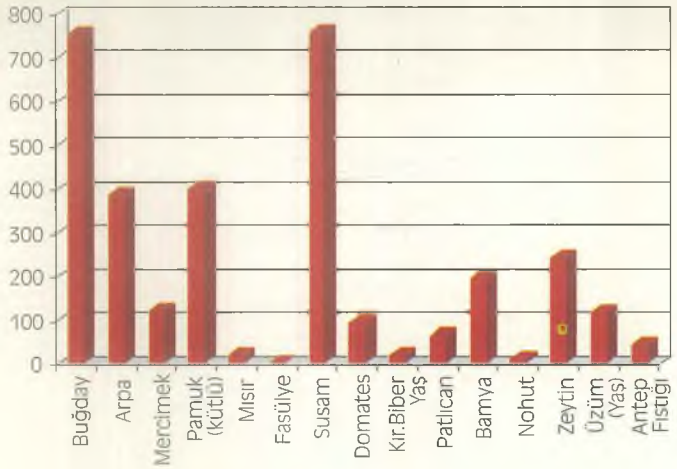

ŞANLIURFA İLİNDE TEKSTİL GİYİM DERİ SANAYİ

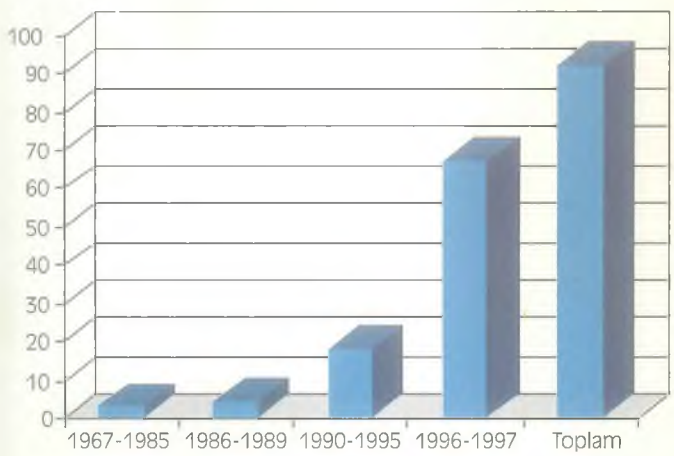

Ş.URFA İLİNDE TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİ

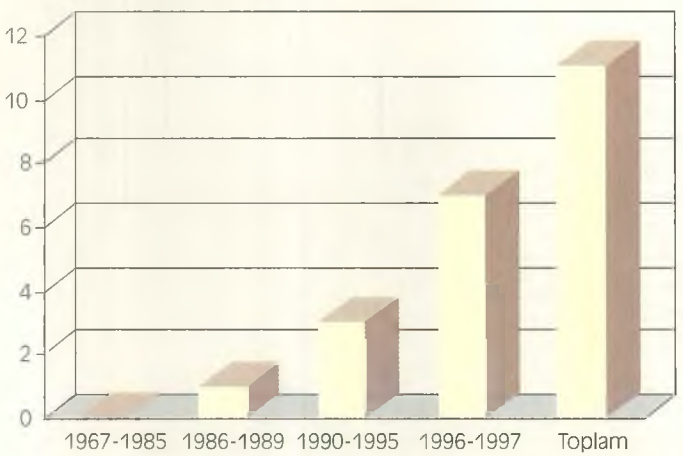

Ş.URFA İLİNDE METAL EŞYA, MAKİNA VE TECH. SAN.

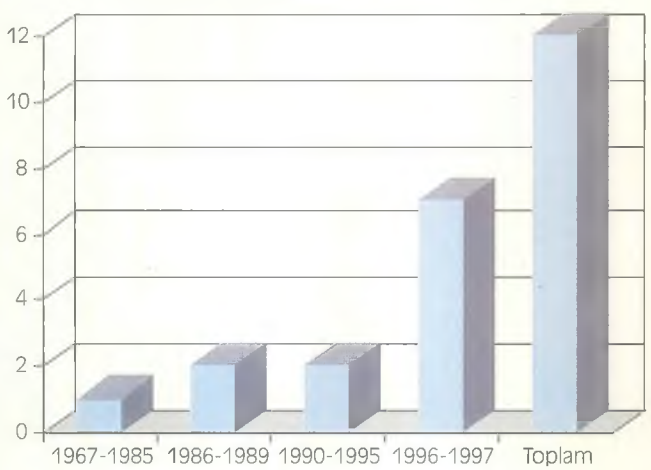

Ş.URFA İLİNE GELEN TURİST SAYISI

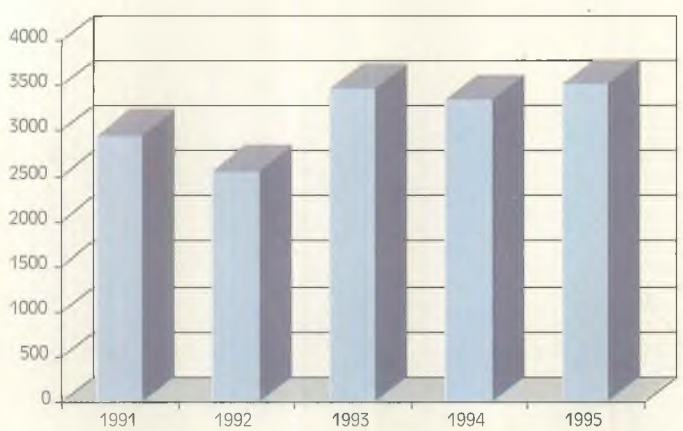

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Entitüsü, "GAP İl İstatistikleri 1950-1996"

KAYNAKÇA

- KÜLTÜR İSTATİSTİKLERİ - DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ -1996
- KÜLTÜR İSTATİSTİKLERİ - DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ -1997
- KÜLTÜR İSTATİSTİKLERİ - DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ -1997
- GENEL SANAYİ VE İŞYERLERİ SAYIMI - DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ -1995
- MİLLİ EĞİTİM İSTATİSTİKLERİ - DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ -1997
- GAP İL İSTATİSTİKLERİ - DEVLET İSTATİSTİKLERİ ENSTİTÜSÜ -1997
- MİLLİ EĞİTİM İSTATİSTİKLERİ - DEVLET İSTATİSTİKLERİ ENSTİTÜSÜ -1997
- TURİZM İSTATİSTİKLERİ - DEVLET İSTATİSTİKLERİ ENSTİTÜSÜ -1997
- ULAŞTIRMA İSTATİSTİKLERİ ÖZETİ - DEVLET İSTATİSTİKLERİ ENSTİTÜSÜ -1997
- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ SU KAYNAKLARI - Dr. AKÇAKOCA Hande -1997
- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP) SÜRDÜRÜLEBİLİR ENTEGRE BÖLGESEL KALINMAYA YÖNELİK YENİLİKÇİ BİR YAKLAŞIM - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1996
- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ SOSYAL EYLEM PLANI - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI - 1995
- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP) DIŞ KAYNAK KULLANIMI - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1995
- GAP BÖLGESİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME EĞİLİMLERİ ARAŞTIRMASI - TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI
- ŞANLIURFA EKONOMİK YAPISI VE UYGUN YATIRIM ALANLARI - TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) -1997
- ŞANLIURFA-HARRAN OVALARI I. AŞAMA SULAMASINA AİT 1995 YILI UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ - T.C. BAŞBAKANLIK ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1996
- TARIM ÜRÜNLERİ PAZARLAMASI VE BİTKİ DESENİ PLANLAMASI İLE PAZARLAMA VE BİTKİ DESENİ PLANLAMASI ÇALIŞMASININ ENTEGRASYONU - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1992
- GAP ALANINDAKİ TARIM İŞLETMELERİNİN EKONOMİK ANALİZİ; KISA, ORTA VE UZUN VADEDEKİ KREDİ İHTİYACININ ARAŞTIRILMASI
- GAP BÖLGESİ BARAJ GÖL AYNASINDA KALACAK YÖRELERDE İSTİHDAM VE YENİDEN YERLEŞTİRME SORUNLARI ARAŞTIRMASININ YÖNETİCİLER İÇİN ÖZETİ - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1994
- GAP BÖLGESİ'NDE KADININ STATÜSÜ VE KALKINMA SÜRECİNE ENTEGRASYONU ARAŞTIRMASI - TÜRKİYE KALKINMA VAKFI -1994
- GAP BÖLGESİ NÜFUS HAREKETLERİ ARAŞTIRMASI - O.D.T.Ü. -1994
- GAP BÖLGESEL ULAŞIM VE ALTYAPI GELİŞTİRME ÇALIŞMASI - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI - 1993
- ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ ZİRAAT FAKÜLTESİ GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP) TARIMSAL ARAŞTIRMA-İNCELEME VE GELİŞTİRME PROJE PAKETİ - Ç.Ü. ZİRAAT FAKÜLTESİ GENEL YAYIN -1993
- GAP BÖLGESİ ARAŞTIRMASI DİCLE HAVZASI - T.C. DİCLE ÜNİVERSİTESİ -1993
- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ GAP - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1996
- TÜRKİYE VE DÜNYA TARIMI İÇİNDE GAP'IN YERİ VE ÖNEMİ - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI - 1996
- ŞANLIURFA UYGUN YATIRIM ALANLARI ARAŞTIRMASI - ARAŞTIRMA, PLANLAMA VE ORGANİZASYON MÜDÜRLÜĞÜ -1996
- GAP İDARESİ 1997 YILI FAALİYET RAPORU - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI
- ŞANLIURFA SOSYO-EKONOMİK PROFİLİ - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1997
- ŞANLIURFA SANAYİ REHBERİ - ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE ARAŞTIRMA VAKFI -1993
- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU ÖZET RAPORU - TOBB -1993
- 1998 YILI YATIRIM PROGRAMI - YEDİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI
- GAP İLLERİ SOSYO-EKONOMİK PROFİLLERİ - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1997
- DOĞU SORUNU - TOBB - 1995
- OTOYOL ÇALIŞMALARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER - T.C. BAYINDIRLIK VE İSKAN BAKANLIĞI KARAYOLLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ -1998
- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ MASTER PLAN ÇALIŞMASI - TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI -1990
- GAP SANAYİLEŞME STRATEJİSİ - T.C. BAŞBAKANLIK GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1997
- GAP GİRİŞİMCİ DESTEKLEME VE YÖNLENDİRME MERKEZLERİ
- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNDE SON DURUM - T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI - 1997
- GAP SOSYAL POLİTİKA HEDEFLERİ - T.C. BAŞBAKANLIK GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1997
- 48. GELENEKSEL KARAYOLLARI BÖLGE MÜDÜRLERİ TOPLANTISINDA KARAYOLLARI GENEL MÜDÜRÜ YAMAN KÖK'ÜN YAPTIĞI AÇILIŞ KONUŞMASI - BAYINDIRLIK VE İSKAN BAKANLIĞI KARAYOLLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ -1998
- 21. YÜZYILDA KADIN VE GAP - T.C. BAŞBAKANLIK GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI - 1997
- SANAYİLEŞEN ŞANLIURFA - ŞANLIURFA ORGANİZE SANAYİ BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ -1995
- PEYGAMBERLER ŞEHRİ ŞANLIURFA - ŞANLIURFA VALİLİĞİ KÜLTÜR YAYINLARI -1995
- İLİMİZ ŞANLIURFA - ÖZGÜL YAYINLARI
- ÇOK AMAÇLI TOPLUM MERKEZLERİ (ÇATOM)
- GAP SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA PROGRAMI - T.C. BŞBAKANLIK GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI -1997
- ŞANLIURFA'NIN KURTULUŞU 67. YIL 11 NİSAN 1987 - ŞANLIURFA BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI -1987
- ŞANLIURFA - AK Selim
- HER YÖNÜYLE ŞANLIURFA 97 İL YILLIĞI - ŞANLIURFA VALİLİĞİ
- YURT ANSİKLOPEDİSİ - ANADOLU YAYINCILIK -1981
- BÜYÜK LOURESSE -İNTERPRES YAYINCILIK -1990
- ŞANLIURFA ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ

DİZİN

1. Dünya Savaşı: 41, 94, 217
1 Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Hüseyin bey: 92
13. Kolordu Şanlıurfa Kuvayi-Milliyesi: 98
1961 Anayasası: 250,
2. Dünya Savaşı: 41
20. Yüzyıl: 88
4. Murat Bağdat: 167

A

A. Menderes: 277
Abbasi Halifesi Harun Reşit: 89, 233
Abbasiler: 72, 216, 225, 233
Abbasiler dönemi: 71
Abbasoğulları: 71
ABD air ways: 225
ABD Dolar: 288, 290, 297
Abdullah Balak: 169, 170, 171
Abdullah Uyanık: 169
Abdurrahman Dede: 154
Abdurrahman Kepekçi: 169
Abdülkadir Algın: 169
Abdülkadir Göncü: 344
Abdülkadir Karakuş: 169
Abdülmelik: 70
Abdülvahit Tekkesi: 204
Abgar oğlu Aryo: 147
Abgar Prensliği: 63, 64
Abgar ve Osrhoene Krallığı: 63
Abgarlar: 88
Abuzer Akbıyık: 205
Acil Destek Programı: 335
Açık havza: 21
Açık Su: 21
Adana: 92, 259
Adem: 157
Adem ile Havva: 154, 155, 231
Adıyaman: 12, 22, 45, 64, 109, 219, 223, 226, 279, 290, 318, 322, 336
Adıyaman-Urfa sınırı:22, 48
Adil Seyfettin: 81
Adnan Mısır: 54, 55
Afrika: 41
Afyon: 200
Ağaç Tarımı Projesi: 302
Ağrı: 267
Ahilik Kültürü: 204, 205
Ahmet Alaybeyi: 170
Ahmet Cankat: 169
Ahmet Karaoğlan: 169
Ahmet Özhan: 169
Akaba taş ocakları: 140
Akarsu Boyları: 224
Akbıyık çarşısı: 205
Akçakale: 23, 99, 213, 214, 216, 222, 228, 238, 264, 298, 306, 321, 327, 343, 345
Akçakale Yolları: 343
Akçakoyunlu: 99
Akdeniz Bölgesi: 25, 62, 63
Akdeniz İklimi: 325
Akebe: 343
Akif Çekirge: 169
Akkaraman Koyunu: 327
Akkoyunlu Elvent bey: 84
Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan: 114, 122
Akkoyunlu Türkmenleri: 84
Akkoyunlular: 108, 114, 123, 124, 132
Akrepli: 238, 253
Akrilik İplik: 340
Aksurgur: 78,
Alanya: 116
Alaşehir Sinan Camisi: 122
Albert Gabriel: 118
Alçakale Meslek Yüksek Olumlu: 321
Alemdaroğlu: 282
Ali Gencebay: 169
Ali Paşa Camii: 122, 124
Ali Sarp Bey: 96, 97, 98, 134
Ali Toprak: 169
Aligörsuyu: 29
Alivüyal: 227
Alman Arkeoloji Enstitüsü: 48
Almanlar: 49
Almanya: 312
Almanya Heidelberg Üniversitesi: 50
Alp Aslan: 73
Altınova köyü: 171
Altyapı Projesi: 298
Amerika: 312
Amerikalılar 49, 98
Ameşsemes: 147
Ana Britannica Ansiklopedisi: 56
Ana Kültür Kooperatifi: 304
Anadolu: 124, 140, 142, 151, 297
Anadolu Bölgesi: 45, 107, 111
Anadolu Halk Şarkıları 168
Anadolu Kapısı: 144
Anadolu kent tarihi: 111
Anadolu Kentleri: 116
Anadolu Müzik lisesi: 168
Anadolu Selçuklu Devleti: 73, 74, 80, 81, 83, 108
Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Aslan: 77
Anadolu Türk mimarlığı: 113, 119
Anadolu Türk uygarlığı: 113
Anadolu Türkmimarisinin gelişim süreci: 132
Anadolu Ulu Camileri: 120
Anadolu Yunan felsefesi: 68
Anadolu Yunan Uygarlığı: 68, 69
Ankara: 168, 170
Ankara Üniversitesi: 47
Antakya: 63, 66, 68, 73, 76, 79
Antakva Kontu: 77, 78
Antakya Okulu: 66
Antep: 92, 99
Antep fıstığı ağaçları: 19, 223, 326
Antep Saldırısı: 99
Anthemusia (Suruç): 53
Antigonos: 63
Antiokheia: 38, 63
Araban: 14
Arabi Camisi: 120, 127
Arakçın: 209
Arami devleti: 52, 225
Arami Güçleri: 60
Arami Krallıkları: 61
Aramiler: 52, 60, 63, 64, 65, 88
Arap: 176, 216
Arap Mutfağı: 179
Arap platformu:17
Arap Seyh Camisi: 122
Arap toprakları: 70
Arap ve İspanyol Musikisi: 165
Arap Yarımadası: 95
Arapça: 38, 68, 143, 176, 220
Araplar: 38, 53, 70, 72, 73, 74, 88, 95, 116, 216, 219, 220, 222
Arappınarı: 98, 99
Arar dağları: 17
Arat dağları: 16, 17, 21, 218
Arif Atikan: 170
Arif Çelik: 169
Aristoteles: 69
Arkeolojik Çalışmalar: 48
Arkeolojik Seksiyon: 101
Armenia: 70
Arpei: 38
Artabanus: 59
Artuk Beyi: 73
Artuklu Emiri Belek: 76, 78
Artuklu I. Sökmen: 77
Artuklular: 81, 83, 08, 219
Asbap Geceleri: 193
Asi ırmağı: 63
Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı İlyas Bey: 96
Aslanlı Çayı: 21
Aslanlı Kapı: 144
Asur: 58, 69, 101, 233
Asur Devleti: 61
Asur dönemi: 52, 225
Asur egemenliği: 61
Asur Eyaleti: 61
Asur İmparatorluğu: 61
Asur Kayıtları: 60
Asur Kralı II. Asurnasirpal: 61
Asur kralı II. Salmanassar: 52, 56, 222
Asur Kralı Nemrut: 116
Asur tüccarları: 56
Asurinai: 219
Asurlular: 52, 61, 62, 88, 214, 216, 219
Asya: 233
Asya Seferi: 214
Aşağı fırat havzası: 20, 45, 48, 238
Aşiretler: 199, 248
Aşiretreisleri: 242
Atabey: Nurettin Mahmut: 80
Atatürk Baraj Gölü: 23, 25, 33, 295
Atatürk Barajı: 22, 25, 48, 233, 238, 277, 278, 279, 288, 292, 294, 295, 302, 322, 324, 330, 339, 341
Atatürk Barajı Hidroelektrik Satırali: 295
Atatürk İlkokulu: 101
Atatürk Ormanı: 330
Avrasya: 41
Avrupa: 297
Aynızeliha Gölleri: 23, 25, 27, 29, 157
Azerbaycan: 62, 70
Azeri: 176
Azıklı Köyü: 54
Aziz Çekirge: 169

B

Baba Halil: 167
Babahat Dağları: 218, 227
Babil: 57, 58, 62, 63, 101, 233
Babilliler: 59
Badıllı: 96, 97
Bağcılık: 213, 223, 225, 226, 245, 326
Bağdat: 69
Bağdat Kapısı: 144
Bağmaca: 267
Bahçeci Hayratları: 171
Bahçecik Suyu: 21
Bahramlar camii: 120
Bakır Çağı: 47
Bakır Yurtsever: 171
Bakırcılık: 214
Balek: 79
Balıklı Göl: 25, 322
Balkan Savaşı: 94
Bamya Suyu: 21, 23
Bandırma: 170
Baraj Gölü: 47
Barajlar: 107
Barak ezgileri: 170, 171
Barutçu Hacı İmam Efendi: 96

Barutçu Hanı: 128
Basra Körfezi: 32, 33, 61, 63
Basrip - Busrip: 216
Baştanrı Marillaha: 146
Batı İran: 62
Batman: 279, 283, 286
Batman Havaalanı: 283
Battani: 143
Bazda Mağaraları: 142
Baziki: 96
Bedesten: 114, 115
Bedesten Çarşı: 132
Bedir Çağlayan: 169
Bedirağazade İmam Efendi: 96
Bedran Kırmızı: 169
Behram Paşa camisi: 124
Beko Dağı: 218
Belediye Konservatuarı: 170
Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi: 96
Belih Çayı: 23, 33
Bellek Mahmut: 169
Bello Dağı: 17
Berdan Tekstil: 345
Besicilik: 340
Besni Ermenileri: 79
Beşik Kesiği: 184
Bey kap: 87
Beyaz Altın: 278
Beyaz kule: 252, 253
Beyaz Tepe: 216
Beykapısı camii: 122
Beylikler: 248
Beysan ırmağı: 233
Binbaşı Hüseyin Bey: 92
Binbaşı Pehlivanzade Nuru Bey: 98
Birdiş Köyü: 99
Bireci Barajı: 22, 218, 305
Birecik: 19, 28, 40, 41, 53, 78, 80, 85, 87, 89, 91, 92, 94, 216, 217, 218, 219, 223, 269, 298, 321, 326, 327, 343
Birecik Halfeti: 87
Birecik Kontu Puiset: 79
Birecik köprüsü: 217, 242
Birecik Merkezi: 171
Birecik Ovası: 218
Birecik projesi: 288
Birecik Sabun İmalathaneleri: 258
Birecik Tarihi: 217
Birecik Ticaret ve Sanai odası halfeti: 218
Birecik Yolu: 30
Biris Mezarlığı: 42
Birleşmiş Milletler kalkınma programı: 286, 290, 305
Bit Adini Devleti: 61
Bitik Deresi: 219
Bitkilendirme projesi: 302
Bizans Dönemi: 30, 51, 66, 71, 73, 74, 80, 88, 162, 214, 220, 225
Bizans Eserleri: 101
Bizans İmparatoru I. theodosıus: 220
Bizans İmparatoru II Nikeforos Fokas: 72
Bizans İmparatoru Mikail Dukas: 73
Bizans Valisi İonanes Kateas: 70
Boroua aşreti: 96
Bozkır Bitkileri: 27
Bozova: 16, 17, 19, 25, 30, 33, 41, 42, 50, 51, 213, 218, 219, 220, 223, 224, 225, 282, 298, 306, 316, 321, 326, 327, 343
Bozova meslek yüksek okulları: 321
Bozova Ovaları: 295
Brundtland Komüsyonu: 291
Bucak merkezi Ceylanpınar: 220
Buğday ambarı: 114
Buğday Üretimi: 243
Bulgur Fabrikası: 214
Bursa: 131, 170, 204, 312
Bursa Ulu camisi: 122
Büyük Cırcıp Deresi: 229
Büyük İskender: 37, 38, 62, 63
Büyük Selçuklu Ordusu: 76
Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk: 76
Büyük Selçuklu Sultanı: II. Mahmud: 79
Büyük Selçuklu Türkleri: 73
Büyük Selçuklular: 73, 74, 108, 166
Büyükgöl: 25, 29, 30

C-Ç

Cabir bin Hayyan: 143, 233
California Üniversitesi: 55
Cami: 114, 115, 226
Cami-el Firdeus: 144
Cami-i kebir Mahallesi: 113
Celaliler: 86
Cem çayları: 226, 237
Cemadan: 209
Cemil Cankat: 169,
Cengiz Han: 72
Cep telefonu bayileri: 310
Cerablus: 98
Cevdet İşçi: 169
Ceylan: 27
Ceylanpınar: 19, 25, 216, 220, 222, 228, 229, 252, 280, 298, 307, 343
Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği: 152, 122, 229, 238, 241, 246, 252, 255, 295, 326
Ceylanpınar Kanalizasyon inşaatı: 298
Ceylanpınar meslek yüksekokulları: 321
Ceylanpınar Peynir ve Tereyağı Fab: 255, 359
Ceylanpınar Tarım işletmesi: 252, 253
Ceylanpınar Tele-iletişim projesi: 298
Chartres: 76
Chicago Üniversitesi: 42, 43
Cıncıklı Hamam: 133
Cırcıp deresi: 229
Cihat Kürkçüoğlu: 195, 197, 199
Cinas Tepe: 16
Cizre- Habur devletyolu: 229
Cizre-Midyat: 109
Clali Ayaklanması: 86
Cuan Mahe: 169
Cudi: 227
Cuinet: 91
Cuiret araştırması : 88, 90
Culap Suyu: 22, 23, 216, 237
Cuma Camii: 145
Cumhuriyet dönemi: 32, 151, 168, 240, 241, 248, 254, 256, 258, 262, 264, 266, 273, 330
Cumhuriyetin 75. yılı: 109
Cüllap: 233
Çakeri Camisi: 123, 127
Çanak Çömlek Geleneği: 49
Çardaklı Hamam: 132
ÇATOM: 302, 303, 304, 305, 306, 316, 318, 319, 320
Çausak su: 191
Çavi Tarlası: 54
Çaylarbaşı bucağı: 48
Çeltik Suyu: 21
Çeltik Tarlaları: 23
Çemik: 14
Çeşme ve köprüler: 134
Çetin Özdemir: 169
Çınar: 14
Çınar ağaçları: 29
Çırçır Fabrikası: 320
Çırçır iplik: 314
Çiçero: 59
Çiğ köfte: 179, 181, 192
Çimlek Kapama: 187
Çori yerleşim yeri: 54
Çökermiş: 77
Çukurova: 240, 264, 278, 282, 313, 326
Çukurova Üniversitesi Ziraat fak: 253, 300, 301
Çulculuk: 204
Çüngüş: 33

D

Dabakhane Camisi: 122, 125
Dağbaşı bucağı: 22
Damburacı Derviş: 168,
Damlacık Dağı: 30
Danişmentliler: 74
Dar-ül Elham heyeti: 168
Dar-ül Elhan Dergisi: 168
Darül Han: 170
Dedehayır Ahmet Ağ: 169
Defterdar Camisi : 122
Delikli Mağara: 191
Deliler Hanı: 128
Demiryolu Hattı: 283
Depolama: 316
Dergah: 191
Dergah marası: 30
Dericilik: 199, 200, 258
Derik: 14, 277, 301
Derivasyon Tünelleri: 295
Derviş: 162
Devedikeni: 27
Devlet Hastanesi: 214
Devlet Planlama teşkilatı: 275
Devlet Salnamesi: 87
Devlet Su işleri: 274
Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü: 275
Devlet Üretme çiftliği: 252
Devres: 216, 227
Deyr Yakup: 147
Deyri Meslih: 40
Deyrüz zor: 33
Diafizitik: 66
Diafizitik merkezi: 66
Dicle: 33, 62, 63, 65, 217, 273, 274
Dicle Havzası: 274
Dicle Nehirleri: 279, 286
Dicle Üniversitesi Ziraat Fak.: 267, 321
Dicle vadisi: 80
DİE: 242, 243, 245, 279
Dini Turizm: 154
Dip Karlık: 191
Diphisar: 22
Direkli Deresi: 29, 30
Direkli Su: 21
Divan: 193
Divanyolu: 138
Diyar-i Mudar: 70
Diyarbakır: 13, 14, 44, 45, 71, 73, 81, 84, 87, 90, 96, 109, 116, 124, 127, 128, 132, 137, 138, 170, 225, 226, 228, 245, 249, 258, 259, 274, 279, 283, 286, 290, 318, 334, 335, 336, 343
Diyarbakır bütçe müdürlüğü: 274
Diyarbakır Havaalanları: 283,
Diyarbakır Havzası: 19
Diyarbakır Kale Camisi: 122
Diyarbakır Karayolları Gen. Müd. Orhan Büyükalp: 277
Diyarbakır Mervanileri: 72
Diyarbakır Nebi Camisi: 123
Diyarbakır Su işleri Bölge Müd. Recai Kutan: 277

iyarbakır Surları: 108
iyarbakır Tic Merkezi: 131
iyarbakır Ulucami: 120
iyarbakır'ın Bismil ve Siluar İlçeleri: 316
oç. Dr. Ümit Serdaroğlu: 47
oğu Anadolu: 32, 73
oğu Roma İmparatorluğu: 66
oğu Yatırım Holding: 345
okuma ve konfeksiyon, imalatı: 335
okumacılık: 197, 214
öğerli: 96, 97
r Guillermo Algaze: 55
r. Metin Sözen : 200
r. Nureddin Yardımcı: 166, 307
renaj: 302
Sİ: 300, 339
umluca sulama Birliği: 301
ügürcek Bulgur: 181
ündar Yıldız: 169
ünya Bankası: 301
ünya Kadınlar Günü kutlamaları: 304
ünya uygarlık tarihi: 107

Ebu Ubeyde Iyaz bincaanem: 70
Ebukemal: 33
Edessa: 37, 38, 53, 63, 64, 66, 165, 170
Edessa Otel: 345
Edirne: 131
Efes Konsili: 66
Ekonomi Tarihi: 90
Ekonomik Kalkınma Ajansı Model Etüdü: 290
Ekrem Basim Bey: 168
El Emin: 71
El Kurna: 33
El Memun: 71
El-Cezire: 70
El-Himar: 70
Elazığ: 45
Elcezire Seferi: 114
Elektrifikasyon çalışmaları: 228
Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ): 224
Elektrik Üretimi: 279
Emekli Binbaşı İhsan Bey: 96
Emevi Halifesi Abdülmelik dönemi: 70
Emevi Halifesi II Mervan: 68, 70, 144, 233
Emevi Hanedanı: 71
Emeviler: 71, 78, 113, 216, 225, 233
Emeviye Camisi: 120
Emin Ergin: 176
Entegre Proje: 286
Ergani: 14
Erkan Alemdaroğlu (Gap Bölge Kalkınma İdaresi Bölge Müd): 282,
Erken Bakır Çağı: 54
Ermeni Mahalleleri: 97
Ermeni Prensi Tigran: 64
Ermeni Prenslikleri: 74
Ermeniler: 74, 76, 78, 80, 81, 88, 92, 97, 89, 114, 219
Erzen: 71
Erzurum: 196, 266
Eski Ahit: 60, 61
Eski Arasta Hamamı: 133, 204
Eski Kuyumcu Pazarı: 203
Eski Ömeriye Camisi: 113, 122, 127
Eski Taş Devri: 217
Eski Urfa Bayi Suhrab: 85
Eski Yunanistan: 63
Etiyopya: 28
Etnoğrafik Eserler: 101,
Evliya Çelebi: 114, 160
Evliya Çelebi: 40
Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 196
Evren Küçük Sanayi Sitesi: 214, 342
Eyvan: 133, 137, 138, 140
Eyyub Nebi Köyü: 142, 146, 147
Eyyub Peygamber: 147
Eyyubi Hükümdarı Adil Seyfeddin: 81
Eyyubiler: 81, 83, 147, 167, 233
Eyyubiye Medresesi: 113, 165, 195
Eyyüb Uyanıkoğlu: 169
Eyyübi Devleti: 80, 225

F

Farat Kıyıları: 28, 30
Farsca: 176
Fatimiler: 53, 73, 144, 233
Fazlı Öztop: 169
Ferhat Güzel: 169
Fevzi Özkaya: 169
Fırat Nehri: 14, 17, 19, 22, 23, 29, 32, 33, 48, 49, 50, 58, 59, 61, 63, 74, 85, 216, 217, 218, 223, 225, 233, 237 238, 242, 292, 295, 325, 326
Fırat Planlama Amirliği: 274
Fırat Projesi: 218, 238
Fırat Sulama Birliği: 303
Fırat Vadisi: 63, 224, 225, 226
Fırat'ın Göksu Kolu: 294
Fırat-Dicle: 62, 273, 274, 279, 286
Fırat-Dicle Vadileri: 80
Fırıncı Mehmet Gözoğlu: 169
Fıstık Ağacı: 246
Filareto: 73, 74
Filistin: 95
Firuz Bey Çeşmesi: 134
Firuzpaşa Deresi: 98
Foucher Chartres: 76
Fransa: 94, 95
Fransız Askerleri: 97, 99
Fransız Birliği: 94
Fransız Haçh Komutanı Baudouin: 74, 76
Fransız Hastanesi: 97
Fransız İşgal Kuvvetleri Kom. Gen Gouraut: 97
Fransızlar: 92, 97, 98
Frenk Balcanı: 181
Fuat Kürkçüoğlu: 169
Funduk el Ra's: 220

G

Galenos: 69
Galeri Kavak Ağaçlandırma Projesi: 302
GAP: 14, 17, 22, 23, 45, 48, 58, 104, 109, 152, 214, 22, 225, 238, 241, 243, 253, 264, 273, 274, 275, 278, 280, 282, 286, 289, 290, 291, 297, 298, 300, 303, 309, 310, 312, 313, 316, 318, 321, 322, 324, 325, 328, 330, 332, 335, 338
Gap Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı: 286
Gap İdaresi Başkanlığı: 297, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 334
GAP İdaresi Bölge Müd. Erkan Alemdaroğlu: 280, 282
Gap İdaresi ve Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzehler Gen. Müdürlüğü: 307
Gap Master Planı: 286, 288, 290, 334
Gap Uluslararası Havaalanı: 283
Gapsan İplik Fab.: 344
Gautier: 40, 41
Gavur Tepesi: 23, 226
Gaziantep: 13, 14, 33, 80, 95, 109, 131, 152, 218, 223, 242, 249, 258, 259, 279, 283, 286, 290, 307, 314 318 334, 336, 343
Gaziantep Havaalanı: 283,
Gaziantep Hüseyinağa Camisi: 122
Gaziantep: Karayolu 342
Gaziantep Plâtosu: 19
Gaziantep Sınırı: 22
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fak.: 321
Gaziantep-Nusaybin Demiryolu: 222
Geldik Suyu: 23
General Ptolemais: 70
Gerger: 14
Germuş Köyü: 16
Germuş Suyu: 21
Geroniticus Eremita: 28
Gılgamış Destanı: 52, 165
Giresov Suyu: 21
Godefroi: 76
Gordianus: 66
Göksu: 22, 33, 294
Gölbaşı yaresi: 41
Gölpınar Köyü: 330
Gregoryen: 74
Güler Işık: 169
Gümrük Hanı: 114, 128
Gümüş Dağları: 16
Güneş Tanrısı Samas: 53
Güney Kore: 312
Güneydoğu Anadolu İşgalleri: 92, 96
Güneydoğu Anodulu Bölgesi: 22, 32, 44, 45, 85, 84, 54, 55, 56, 58, 60, 62, 63, 68, 84, 85, 103, 104, 11, 113, 118, 119, 137, 224, 237, 245, 267, 273, 280, 286, 292, 312, 344
Güneydoğu Toroslar : 14, 17, 22
Güneydoğuanadolu Ovaları: 295
Gürpınar Köyleri: 22

H

H. Nihat Sönmez Endüstri Meslek Lisesi: 321
Habur: 23, 65, 253
Habur Devlet Yolu: 229
Habur Nehri: 23, 222, 229
Hacettep Üniversitesi: 307
Hacı İbiş: 168
Hacı İbrahim Efendi Türbesi: 154
Hacı Kamil Hanı: 128
Hacı Kamil Köprüsü: 134
Hacı Mustafa Aşireti: 224
Hacı Nuri Hafız: 169
Hacı Taş Bekir Efendi: 154
Hacı Yadigar Camisi: 120
Hacılı Kontluğu: 74, 77, 80
Haçh Askeri: 76, 78
Haçlı Ordusu: 78
Haçlı Seferi: 74
Haçlılar: 74, 76, 77, 79, 80
Hakan Eskioğlu: 292
Hakim Dede Türbesi: 154
Halep: 73, 77, 79, 85, 86, 87, 90, 91, 113, 131, 196, 203, 206, 227, 262
Halep Emiri Mahmud: 73
Halep Emiri Rıdvan: 78
Halep Kapısı: 144
Halep Seferi: 78
Halep Vilayet Salnamesi: 90, 91
Halepli Bahçesi: 191
Halfeti: 33, 222, 223, 305, 306, 318, 326
Halfeti Ovası: 17
Halfeti Suyu: 21
Halı ve Yün İpliği Fabrikası: 259
Halife Abdurrahman: 165
Halife el- Memun: 53
Halife El-Mütteki: 72
Halife el-Mütteki: 72
Halife III. Yezid: 70

Halil Amunses: 169
Halil Hafız: 169
Halil İbrahim Makamı: 160
Halil Kendirli: 169
Halil Sezgin: 169
Halilürrahman: 157
Halilürrahman Camisi: 113, 122, 125
Halilürrahman Gölü: 23, 25, 27, 134, 154, 158
Halilürrahman Mağarası: 187
Halit Gülpınar İlkokulu: 321
Halk Evleri: 168
Hamit Hafız: 169
Hammurabi Kanunları: 58
Hamurkesen Köyü: 306
Han-el-Ba'rür: 142, 145
Hanok Tüneli: 277
Harezm Beyleri: 83
Harezm Sorunu: 83
Harezmliler: 83
Harmanius: 165
Harran: 22, 23, 52, 53, 54, 56, 60 ,61, 62, 66, 68, 70, 77, 80, 81, 87, 142, 143, 144, 146, 154, 165, 295, 300, 316, 324, 326
Harran Ay Tanrısı: 152
Harran Ekolü: 233,
Harran Emiri: 81
Harran Havzası: 21
Harran Höyüğü: 145
Harran Kalesi: 83, 144
Harran Kapı: 97
Harran Okulu: 69, 71, 89, 264
Harran Ovası: 14, 19, 22, 66, 155, 160, 213, 227, 231, 233, 238, 240, 241, 278, 280, 290, 295, 297, 298, 300, 304, 309, 310, 324, 326, 336, 338, 341
Harran Pamuğu: 264
Harran Ulu Cami: 120
Harran Üniversitesi: 143, 165, 168, 233, 298, 300, 313, 321
Harun el Reşid: 71, 89
Hasan Dağı: 32
Hasan Padişah Camisi: 122
Hasan Paşa Hanı: 128
Hasankeyf-Harran: 109
Hassa Mimarlar Ocağı: 125
Hassek: 47
Hassek Höyük: 47, 48, 49
Hatay: 62
Hatice Şahin Öğrenci Yurdu: 321
Havara: 140
Haydarpaşa Bağdat Demiryolu: 216
Hayvancılık: 19, 219, 240, 252, 254, 261, 327, 332, 340
Hazar Denizi: 62
Heidelberg Üniversitesi: 50, 54, 56
Hekim Dede Camisi: 120, 127
Helenistik Dönem: 54, 64
Helenizm Uygarlığı: 68
Helenler: 52
Hellenpolis: 233,
Hellohello Tepesi: 16
Herapolis: 53
Hetum: 74
Hewya'nın oğlu Urhai: 38, 40
Heyet-i Temsiliye: 98
Hıristiyan Bilginler: 69
Hısır: 258
Hızanoğlu: 125
Hızmalı Köprü: 134, 162
Hicaz: 193
Hicret: 70
Hidroelektrik Santrali: 294, 295
Hille: 33
Hilvan: 19, 54, 266
Hilvan: 21, 225, 295, 298, 307, 321, 327
Hilvan Ovası: 17, 19, 219
Hilvan Taşdağı Mevki: 225
Hilvan Yem Fabrikası: 259
Hindistan 63, 95
Hindistan Seferi: 63
Hint-Avrupa Halkı: 62
Hipokrates: 69
Hiristiyanlık: 64, 66, 69, 71, 85, 88, 89, 52, 154, 162, 233
Hitit Devri: 56, 61, 101, 225, 229, 233
Hitit Kralı: 60
Hizip Çayı: 33
Holstein: 253
Hong Kong: 312
Hurri- Mittani Devleti: 56, 88, 225
Hükümet Konağı: 97
Hülagü Han: 72
Hülliyet: 258
Hüseyin Paşa: 86
Hüseyin Paşa Mahallesi: 138
Hz Elyasa: 147
Hz Elyasa: 147
Hz. Eyüp: 154, 160, 161
Hz. Eyüp magarası: 30
Hz. Eyüp Mağarası: 30
Hz. İbrahim: 30, 116, 179
Hz. Ömer: 70, 113, 165
Hz. Rahime: 147
I. Sökmen: 76, 77
I. Tiglatplasar: 61
I. Uluslararası Atatürk Barajı: 292
II Baudouin: 76, 77, 79
II El-Velid 70
II. Gıyaseddin Keyhusrev: 81, 83
II. Mervan: 68,70
II Nikeforos Fokas: 72
II. Süleyman Şah: 81
III. Adadninari: 61
III. Yezid: 70
Irak: 95

İ

İbrahim Halil Camii: 191
İbrahim Paşa: 86
İbrahim Peygamber: 154, 157, 158, 162, 187
İbrahim Tatlıses: 179
İbrahimiye Kütüphanesi: 89
İcar: 301
İç Anadolu: 313
İç Kale: 86, 114, 116
İçli Köfte: 181
İdris Peygamber: 38
İhram: 196, 197
İki cırcıp: 330
İktidar Savaşı: 72, 77
İlk Çağ Helenizm Uygarlığı: 68
İlk İslam Dönemi: 113, 115
İlk Tunç Çağı: 48, 49, 50, 52
İlk Tunç Çağı Mezarlığı: 49, 5
İlkçağ Anadolu Yunan Uygarlığı: 68
İlkçağ Yunan Aydınları: 68
İlkel Üretim: 264
İlköğretim: 266
İmparator Trainas: 65
İnce neccar: 195
İncil: 161
İngilizler: 92, 94
İngiltere: 91, 92, 94, 95
İpek Böceği: 204
İpek mağarası: 191
İpekçilik: 204
İpekyolu: 165
İplik Üretimi: 344
İrana Giden Yol: 63
İsa: 66, 161
İskender Asya Seferi: 52, 63
İskender Paşa Konağı: 137
İslam Felsefesi: 68
İslam Kuvvetleri: 70
İslam Uygarlıkları Dönemi: 70, 85
İslam Üniversitesi: 89
İsot: 322
İstanbul: 86, 116, 124, 312
İstanbul Belediye Konservatuvarı: 170
İstanbul Kapalıçarşı: 199
İstanbul Üniv. Prehistorya Kürsüsü: 47
İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Halet Çambel: 43, 71
İstanbul'da Zincirlikuyu Camisi: 122
İstikşaf Raporu: 274
İtilaf Devletleri: 95

K

Kabil: 61
Kacane Köyü: 160
Kadıoğlu Yusufpaşa: 125
Kadir Sema: 169
Kahramanmaraş: 74, 86, 109, 131, 259, 314
Kahta: 14
Kahta Çayı: 33
Kal'at-ül Rum: 222
Kalazan Dağ: 17
Kalazan Dağı: 218
Kale Tepesi: 23
Kalkınma İdaresi Teşkilatı: 286
Kalkolitik Çağı: 47, 48, 49, 50, 54, 101, 197
Kamusü'l Alam: 38
Kanalizasyon ve Arıtma Projesi: 298
Kanlı Mağara: 191
Kanuni Ayıbo: 169
Kanuni Cürre Mehmet: 168
Kanzara Köyü: 54
Kapaklı Barajı: 310
Kapalı Çarşı: 322
Kaplan Dağı: 17
Kapodokya: 64
Karabağ Suyu: 21
Karacadağ: 14, 19, 21, 23, 27, 226, 229, 328
Karacurun: 224
Karakamış Baraj Gölü: 307
Karakaya Barajı: 22, 32, 289, 292
Karakoyun Deresi: 23, 97, 162, 214, 298
Karakoyunlu Köprüsü: 163
Karakoyunlular: 108
Karaköprü: 29, 30, 96, 306
Karaman: 86, 255
Karameydan Camisi: 124
Karameydan Hüseyin Paşa Camisi: 127
Karasu: 32, 294
Karayazıcı: 86
Karayülük Osman Bey: 84
Karrai: 53
Kasarcı Çayı: 163
Kaşmer Dağı: 19, 21
Kavur: 73
Kayseri: 83
Kazancı Bedih: 169
Kazancı Pazarı: 113
Kazo Köyü: 23
Kazzaz Pazarı: 204
Kazzazlık: 214
Keban: 32, 294

Keban Baraj Gölü: 32, 277, 292, 294
Keban Projesi: 45
Keçeci Pazarı: 200
Keçecilik: 214
Kel Hamza: 169
Kelaynak Üretme İstasyonu: 218
Keldani: 225
Kemal Arkun: 294
Ken'an bin Kuş : 40
Kenevir: 218
Kerbela: 33
Khaboros: 65
Kılıç Kökten: 41
Kılıçlı Makamı: 166
Kımıl: 174
Kınacı Pazarı: 203
Kırık Tepe: 16
Kırklar Mağarası: 30
Kırsal Bölge Kalkınma Planı: 330
Kızıldağ: 17
Kızıltepe: 14
Kızıltepe Ulu Camisi:120
Kilikya: 74, 94
Kilis: 334
Kilis Keçileri: 238
Kirişçioğlu Baba Halil Hacı İbiş: 168
Kirvilik: 191
Kiska: 345
Klasik Dönem: 58
Koç Grubu Japon Sumotomo Grubu: 344
Kolordu Komutanı: 92
Kommodus: 65
Kont Baudouin : 74, 74, 78, 79
Konya: 73
Kordova: 165
Kozan Katolikos: 88
Kömürhan Köprüsü: 32
Körboğa: 76
Kösedağ Savaşı: 83
Köy Envanter Etüdleri: 249
Kral I. Tiglatplasar: 61
Kral II. Asurdan: 61
Kudüs: 74, 322
Kudüs Haçlı Kralı Godofroi: 76, 78
Kumaş Dokumacılığı: 196
Kumaş Üretimi: 340
Kurban Höyük: 47, 49, 219
Kurban Höyük Kazıları: 49
Kurrik Mahe: 169
Kurt İsmail Paşa Camileri: 124
Kurtalan: 283
Kurtuluş Savaşı: 38, 41, 241
Kutalmışoğlu Süleymanşah: 73
Kutsal Göller: 29
Kuvai Milliye: 96, 97, 98
Kuvai Milliye Müfrezesi: 99
Kuveyt: 312
Kuyumculuk: 203, 204, 214, 258
Kuzey Mezopotamya: 17, 136, 241
Kuzey Suriye: 64
Kuzukulağı: 27
Küçük Ali: 80
Küçük Göl: 25, 29, 30
Küçük Höyük: 50
Küçük Sanayi Setesi: 214
Kültür Bakanlığı : 168
Küpeli Dağları: 17
Kürkçülük: 214
Kürt Aşiretleri: 92
Kürt ve Arap Kavimleri: 116
Kütahya: 170

L

Lale Devrinde Rızvanoğlu Ahmet Paşa: 127
Laleli, Tahtakale Piyasası: 310
Latinler: 80
Lıklıklı Köfte: 181
Lidar Höyük Heidelberg Üniversitesi: 56
Lidar Höyük Yerleşim Yeri: 47, 50, 51
Lidya Krallığı: 42
Lukius Verus Kommodus: 65

M

M. Emin Ergin: 176
MA Vakfı: 302
Maarif Nizamnasi: 264
Maarif Salnameleri: 89
Macunlu Deresi: 219
Maden İletmeleri: 258
Magmatik Kayaç: 14
Mahmut Coşkunses: 169
Mahmut Güzelgöz: 170, 171
Mahmut Tuncer: 169
Makedonya: 37, 62, 63, 64, 214
Maksiminus Thraks: 65
Malatya: 45, 73, 74, 79, 259
Malatya Emiri Muzeddin Kayserşah: 81
Malazgirt: 73
Mancınık: 158
Mansab Kontrollü: 3000
Mansur: 73
Maraş: 74, 92, 203
Mardin: 16, 33, 62, 109, 131, 137, 138, 146, 219, 222, 228, 249, 259, 266, 279, 286, 318, 336, 343,
Mardin de Ömür Hamamı: 132
Mardin Ulu Cami: 120
Mars: 59
Mattizava: 60
Maun: 65
Meclis: 98
Meçek Hanı: 128
Med: 61, 62, 214
Med Kralı Astiyağ: 62
Media: 62
Medler: 52, 88
Medrese: 116
Megadetes: 64
Mehmet Bitmez: 169
Mehmet Delioğlu: 169
Mehmet Güçlü: 169
Mehmet Nacak: 169
Mehmet Özbek: 169
Mehmet Özdoğan: 47
Mehmet Paşa: 86
Mekik: 197
Mekke Şerifi Hüseyin: 95
Mektalan Geçidi: 22
Melik Mehmet: 169
Melik Salih: 80
Melikşah: 73
Melkitler: 88
Mercihan Suyu: 21
Mersin: 283
Mervan: 144, 233
Mervani Emiri Nizamüd: 73
Mescidi Nasuhpaşa Camisi: 122
Meşe: 27
Mevlevihane Camisi: 124
Mevlidi Halil Camisi: 122
Mevlud: 77, 78
Meyankökü: 27
Meyvecilik: 325, 326
Mezopotamya: 17, 48, 52, 60, 61, 63, 118, 137, 138, 229, 242
Mısır: 56, 68, 60, 61, 68
Mısır Eyyubi Sultanı: 81, 83
Mısır Kralı Ptolemalos: 63
Mısır valisi kavalalı Mehmet Alipaşa: 87
Mihiş oğlu Ali Hafız: 168
Milat: 41
Milli Folklor Araştırma Dairesi: 170
Mimar Sinan: 124
Mitanni Krallığı: 52, 56, 61
Mizar Suyu: 21
Moğollar: 72, 83, 216
Mondros Mütarekesi: 94, 95
Monofizikit: 66
Mr. Nowill: 92
Muhammed Tapar: 77, 78
Murat Lisesi: 321
Murat ve karasu: 294
Musiki: 165
Mustafa Ağa Hanı: 128
Mustafa Savaş: 169
Mustafa Şahin: 169
Musul: 61, 77, 78, 79, 81, 92, 94, 95, 165
Musul Atabeyi I. Nureddin Arslanşah: 81
Musul emiri Çökermiş: 77
Muş: 74
Muşarabiye: 195
Mutasarrıf Dede Osman Avni: 168
Muzaffer Sarı Sözen: 170
Müderris mescidi: 120
Münbiç: 79
Münih Üniversitesi: 48
Müslüm Gürses: 169
Müslümanlar: 69, 71, 72, 85, 88, 114, 152, 154, 162, 166
Müze müdürü Adnan Mısır: 166

N

Nabonid : 56
Nail Bayşu: 169
Nakipzade Hacı İbrahim: 195
Narıncı Camisi: 122
Nasr: 73
Nastorius: 66
Nearik suyu: 21
Nebi Efendi Türbesi: 187
Necep: 33
Neçek: 206
Nekropoller: 51
Nemrut: 157, 158, 160, 179
Nemrut Dağı: 16, 40, 216, 322
Nemrut Kalesi: 158
Nemrut Tahtı: 147
Neolitikdönem: 43, 101, 142
Nevala Cori: 54, 55
Nihat Sözmen Endistrü Meslek Lisesi: 321
Nil ve İndus: 63
Nimetullah Camisi: 127
Ninova: 62
Nisibis: 63
Nizip: 14
Nuh tufanı: 38
Nur Ali Mescit: 113, 120
Nureddin Mahmut: 80
Nureddin Zengi: 113
Nuri Bey: 99
Nurol-Mitaş Grubu: 345
Nurullah Taşkıran: 170
Nusaybin: 66, 72, 80, 222, 229, 259, 283

O-Ö

Oda Geleneği: 190
ODTÜ: 45
Oltu Taşı İşletmeciliği: 320
Orfeus: 38, 165, 170
Organize Sanayi Bölgesi: 345
Orhan Büyükalp: 277
Orman Bakanlığı: 301
Orshoene: 38, 63, 64, 65, 152, 225
Orta Çağ: 55
Orta Fırat Bölümü: 111
Orta Öğretim: 266
Orta Tunç Çağı: 47, 51
OrtaDoğu: 297, 312
Ortadoks Mezhebi: 74, 88
Ortak Makine Kullanım Pilot Uygulama Projesi: 301
Osman Bey Köyü: 330
Osmanlı Devleti: 85, 86, 88, 94, 95, 114, 119, 120, 122, 124, 132, 142, 167, 227, 240, 248, 254, 262, 264
Osmanlı Egemenliği Öncesi: 113
Osmanlı Hamamları: 132
Osmanlı İmparatorluğu Müttefikleri: 24, 131
Osmanlı Toprakları: 91, 217, 227
Osmanlılar: 84, 85, 87, 88, 108, 114, 125
Ömer İzzet Bey: 98
Ömeriye Camii: 70, 113, 122, 127
Ömür Hamamı: 132
Özal Dönemi: 310
Özel Çağlayan İlkokulu: 321
Özel Fırat Lisesi: 321
Özel Fırat Lisesi: 321
Özel Murat Lisesi: 321

P

Paganus: 78
Paleolitik Dönemi: 42, 43, 45, 47
Palmira: 53
Pamuk çayı: 21
Papa Urban: 74
Parsler: 52, 53, 59, 62, 65, 88, 214, 225
Partlar: 65
Paskalya yortusu: 162
Pers Kralları: 56, 64
Pers Orduları: 62
Persler Kral II Kiros: 62
Pers Devleti: 62
Petro Gas: 294
Peygamberler diyarı: 152, 154
Pınarbaşı Suyu: 21
Piskopos: 66, 88
Plato: 14
Plotinos: 69
Ploton: 69
Pmar Suyu: 21
Pontos Kralı: 63
Portal Kitabesi: 145
Prof. Dr. Behm Blanck: 48
Prof. Dr. Bradwood: 42, 43
Prof. Dr. Halet Çambel: 42, 43
Prof. Dr. Metin Sözen: 200
Prof Harald Hauptmann: 50, 54, 56
Prof. Harald Hauptmann: 50, 54, 56
Prof. Lean Marfae: 49
Protestanlar: 88
Puiset: 78, 79
Putperest tapınağı: 147
Putperestlik: 53

R

Rahimiye Kütüphanesi: 89
Rahimiye Medresesi: 90
Rakka: 33, 81, 85, 94
Rast: 193
Reform Bölgesi: 251
Regülasyon Uygulamaları: 300
Rehaui: 40
Rekka Kapısı: 144
Remo Dağı: 17
Resain: 220
Resulayn: 71
Rıdvaniye Kütüphanesi: 89
Rıdvaniye Medresesi: 90
Rızaiye Kütüphanesi: 89
Rızaiye Medresesi: 90
Rızvaniye Camisi: 122, 125, 195
Roma: 51, 101, 115, 220
Roma İmparatoru Gordianus: 66
Roma Kolonisi: 66
Roma Ordusu: 66
Roma-Pers Mücadeleleri: 59
Roma Uydusu: 65
Roma Uyruklu XIII Antiokhos: 65
Romaion: 222'
Romalı Hatip Çiçero: 59
Romalı Komutan Pompeius: 65
Romalılar: 59, 64, 65, 88, 218, 219
Romalılar Dönemi: 65
Romen Diyojen: 73
Ruha: 38
Rum Ortodoksları: 88
Rumeli: 124
Rumkale Kazası: 89
Sabiiler: 69
Sabit bin kurra: 143, 233
Sabit bin Kurra: 69
Sabizm: 146
Sabyan Mektebi: 89
Saf sat, ırk sığırcılığı: 218
Safevi hakimiyeti: 226
Sağlık: 286
Sağlık Köyü: 304, 305, 318
Sağlık Ocağı : 321
Sahaniye: 188
Sahtiyan ve kösele: 91
Sakıbiye Kütüphanesi: 89
Sakızlı Dağı: 21
Sakibiye Medresesi: 90
Salnamede Şanlıurfa Sancağı: 90
Sam Köyü: 295
Samsat: 219
Samsat: 77, 80
Samsat Kapısı: 163
Sanayi Bakanlığı ve GAP idaresi:
Sanayi etkinlikleri: 262
Saqaux : 97
Sara: 157
Saraçlık: 214
Saray: 216
Sarmağara: 98
Sasanlı Kralı Ardeşir: 66
Sebze Tarımı: 325
Sedir Keçesi: 200
Selahattin Eyyubi: 81, 113
Selakidler: 37, 63, 64, 65
Selçuklu Eyyubi: 147
Selçuklu mimari: 118
Selçuklu Sultanı Berkyaruk: 76
Selçuklular: 50, 73, 83, 122, 145
Selçuklular dönemi: 248
Selefkos: 63
Selevkeia Kenti: 63
Semerciler: 204, 214
Semizotu: 27
Semudi Kavmi: 38
Septimus Severus: 65
Serçe Hamamı: 152
Sevgi Şöleni: 304
Seyfettin Sucu: 169
Sıfır Tepe: 16
Sınır Ticareti: 227
Sıtma: 267
Sihirli Musikişinas: 38
Sürt: 279, 286
Siirt Fıstığı: 246
Siirt ve Şanlıurfa: 44, 74
Silvan: 109
Sintapmağı: 42, 52, 53, 56, 60
Sipahi Pazarı: 205
Sivas Heyeti Temsiliyesi Mondros Mütarekesi: 96
Sivas kongresi: 96
Siverek: 19, 21, 54, 81, 92, 213, 224, 226, 258, 266, 269, 295, 306, 321
Siverek Küçük Sanayi Sitesi: 343
Siverek Orman İşletme Şefliği: 226, 330
Siverek Sat Fabrikası: 255, 259
Siverek tekfon santralı: 226
Siverek Ticaret ve Sanayi Odası: 225, 226
Soğmatar: 42
Soğmatar harabeleri: 142, 146
Soğut Zincir: 269
Sosyo Ekonomik: 266
Sosyoloji Derneği: 305
Sögütler: 115
Söğüt: 29
Söğüt Tarlası: 42, 43
SSK Hastahanesi: 269
SSYB: Sıtma Savaş: 267
Su İşleri: 238
Suakar Hamamı: 132
Sulha: 40
Sultan hamamı: 139
Sultan I. İzzeddin Keykavus: 81
Sultan Murad: 84
Sultantepe: 52, 92
Suriye: 13, 14, 22, 23, 28, 32, 33, 56, 64, 68, 97, 119, 137, 227, 228, 312
Suriye sınırı: 222
Surtepe: 41
Suruç: 16, 80, 91, 94, 99, 127, 238, 241, 298, 316, 321, 326, 327
228
Suruç Komutanı Paganus: 78
Suruç Küçük Sanayi: 228, 343
Suruç Ovası: 17, 19, 227, 228, 231
Susuz Dağları: 16
Süleyman Demirel: 273, 278, 322
Süleyman Şah: 74
Süleymaniye Kütüphanesi: 89
Süleymaniye Medresesi: 90
Süryani: 38, 68, 69, 81
Süryani Vakayinamesi: 40
Süryani Yakubiler: 88
Sütleğen: 20

Ş

Şaban Hamamı: 133
Şaban Hanı: 128
Şabaniye medresesi: 90
Şadırvan: 54
Şadırvan Mimarisi0 234
Şah İsmail: 84
Şam: 196
Şam Emeviye Camisi: 120
Şam Seferi: 83
Şamas: 53

Sayla Yeniden Doğan Kent Şanlıurfa

Şanlı Gap Bölgesi: 298
Şanlı Urfa Devlet Hastahanesi: 269
Şanlı Urfa Teknik Meslek Lisesi: 267
Şanlı Urfa Tünelleri: 289, 297
Şanlıurfa: 13, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 37, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 52, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 108, 109, 151, 152, 155, 161, 165, 167, 195, 199, 257
Şanlıurfa Akdeniz İklim Özellikleri: 325
Şanlıurfa Atları: 328
Şanlıurfa Çevre Düzeni Planı: 306
Şanlıurfa Ekonomisi: 312
Şanlıurfa Halk Müziği: 170
Şanlıurfa kalkındırma Vakfı: 322
Şanlıurfa Kuvayi Milliyesi: 99
Şanlıurfa Milli Taburu: 98
Şanlıurfa Müzesi: 101
Şanlıurfa Organize Sanayi Bölgesi: 314, 338, 341, 342
Şanlıurfa Ovaları: 266, 300, 330
Şanlıurfa Sağlık Köyü: 320
Şanlıurfa Sanayi: 344, 345
Şanlıurfa Sancağı: 91
Şanlıurfa Sulama Tüneli: 240
Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası: 216
Şanlıurfa Uygun Yatırım Alanları Araştırması: 339
Şanlıurfa Valililiği: 306
Şanlıurfa, Viranşehir Karayolu: 328
Şapka Devrimi: 1925: 206
Şark Çıbanı: 267, 322
Şebeke dağları: 16
Şebike Boğazı: 98
Şehitlik Mevkii: 101
Şehy Matar: 124
Şehzadebaşı Evkaf Matbaası: 168
Şeyh Maksut: 191
Şeyh Yahya Hayat el Harrani: 143
Şeyhanh: 97
Şeytan: 161
Şıllık Tatlısı: 182
Ştamrat: 222
Şuayb Şehri Harabeleri: 142, 145, 146, 216
Şuppiluliuma

T

Tacitus: 59
Tahtakale Piyasası: 310
Takurtukur Dağları: 14, 16
Tankred: 77
Tarakçılık: 204
Tarım İl Müdürlüğü: 302, 320
Tarım İşletmeleri Gen. Müdürlüğü: 301
Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı: 218
Tarih Medleri: 62
Tarih Öncesi Karma Projesi: 42, 43
Tarihsel Harran Köyü: 216
Tat Konserve A.Ş.: 345
Tatarlar: 216
Taylant: 312
Tayvan: 312
Teğmen Ömer İzzet: 98
Tekel Şarap Fabrikası: 220
Tekstil İthalatı: 313
Tektek Dağları: 14, 16, 17, 19, 27, 147, 216, 229, 245
Tel- Başer: 74, 78, 80
Tel Ebyad: 216
Tel hamut: 238
Tele-İletişim Projesi: 298
Telekominikasyon: 286
Telhum: 73
Tell-Hüvek: 219
Temurtaş: 79
Tenekeci Mahmut: 169, 170
Tenekecilik: 214
Tereyağı İmalathaneleri: 258, 259
Termenapa: 219
Teşvik Belgesi: 338
Teşvik ve Sanayi Kanunu: 256
Thoros kenti: 74
Tıfıldır Tepesi: 23
Tıp Fakültesi: 321
Ticaret ve Sanayi Odası: 343
Tille Köprüsü: 48
Tilvez höyükleri: 41
Timur: 225
Timur Dönemi: 114
Tiraianus Dönemi: 65
Titriş Çayı: 21
Titriş Höyük: 51, 55, 56
Titriş Höyük Mezarlığı: 54
Toklu Tepe: 16
Tonguç Akış: 292
Top Dağı: 191
Topçu Hanı: 128,
Toprak Reformu 250, 251
Toprak Su İşleri: 238
Toprak ve İskan İşleri genel Müd: 249, 252
Toprak ve Tarım reformu: 238, 330
Toscana Doğu Yatırım Holding A.Ş.: 345
Trablus Kontu Bertrand: 77
TRT: 200
Tuğrul Aslan: 78
Tuğtekin: 78
Tunç Çağı: 47, 48, 50, 51, 55
Turhan: 61
Tuşratta: 58, 60
Tuzekan Camileri: 127
Tümen Birlikleri: 99
Tümen Komutanı Şanlıurfa Mutasarrıfı Nusret Bey: 92
Türk emirleri: 74
Türk Halk Müziği: 168
Türk Hamam Mimarisi: 132
Türk- İslam Mimarisi: 119, 140
Türk Musiki Ansiklopedisi: 166
Türkiye: 13, 23, 104, 109, 154, 176, 241, 243, 244, 247, 255, 259, 269, 273, 277, 278, 279, 283, 312, 313, 316, 324, 326
Türkiye Cumhuriyeti: 231, 240
Türkiye Kalkınma Bankası: 335, 339
Türkiye Otelciler Birliği: 322
Türkiye Pamuk Üretimi: 278, 283
Türkiye-Suriye Devlet sınırı: 14, 216
Türkler: 73, 74, 78, 79, 97, 107, 113
Türkmen Beylikleri: 73, 77, 78, 83, 84, 216, 219

U

Ulu Cami: 54, 113, 125, 143, 144
Ulu Cami Medresesi: 134
Ulvi Cemel Erkin: 170
UPİSAŞ: 259
Urartu Devleti: 62
Urelkeldaniyn: 38
Urfa Arap Atı: 328
Urfa Camileri: 127
Urfa Diyarbakır Yolu: 224
Urfa Et Kombinası: 255, 259
Urfa Evleri: 136, 137
Urfa Gurup Amirliği: 252
Urfa Kalesi: 30, 116
Urfa Lisesi: 266
Urfa Milletvekili Osman Doğan: 38
Urfa Minareleri: 125
Urfa Nimetullah Camisi: 123
Urfa Nusaybin: 229, 231
Urfa Pamuk İpliği Sanayi Anonim Şt.: 259
Urfa Pazar Camisi: 122
Urfa Şarap Fabrikası: 259
Urfa Tüneli: 295, 338
Urfa Ulu Camisi: 120, 122
Urfa Valiliği: 116
Urfa Yağı: 262
Urfa-Hamam: 295
Urfa-Mardin Sınırı: 16
Urfa-Mardin Yolu: 146, 147
Urfanın Mekansal Yapısı: 113
Urhai: 38
Urruha: 38
Uruk Mimari Geleneği: 48
Uzakdoğu ve Körfez Ülkeleri: 310
Uzun Hasan: 114

V

Valerianus: 66
Vali Akbulut Fidanlığı: 216
Vali Leon: 74
Vali Sait İbni Elamir: 113
Van: 203
Vassugan: 56, 60
Veli Bey hamamı: 133
Veteriner Adil Bey: 96
Vezir Hamamı: 133
Virahşehir: 21, 23, 213, 220, 226, 228, 229, 241, 252, 266, 269, 298, 321, 328, 343
Viranşehir Belediyesi: 213
Viranşehir Çevre Düzeni Planı: 306
Viranşehir Ovaları: 14, 231
Vitelius Triates: 59
Vodina: 37
Vurhai: 38
Walter Fendrich: 28

Y

Yabancı fıstık ormanları: 27
Yabanıl buğday: 27
Yağ: 219
Yağcılık: 254
Yahudi nüfusu: 88
Yakınçağ: 42
Yakubiye mahallesi: 318, 320
Yakup Kilisesi: 147
Yaşmak: 206
Yapağı ve Tiftik Anonim Şirketi: 259
Yaşmah: 197
Yatırım Projesi: 338
Yavuz Sultan Selim: 84, 216, 217, 222, 227
Yaylak: 219
Yem bitkileri: 327
Yem Sanayi Genel Müdürlüğü: 259
Yemeklik yağ: 283
Yeni Asur İmparatorluğu: 61
Yeni Kuşak Projesi: 330
Yılanlı Dağ: 21
Yıldırım Beyazıt: 219
Yıldız Meydanı: 134
Yontma Taş Devri: 219
Yukarı Mezopotamya: 60, 295, 297
Yunanca: 68
Yusuf Paşa Camii: 122, 125, 127
Yüksek Öğretim Kurumu: 216

Z

Zadeli Çayı: 21
Zalim Nemrut: 157
Zekeriya Ünlü: 169
Zengeçen Çayı: 237
Zengeçur Çayı: 21
Zengeçur Kozo Köyü: 23
Zerka Çayı: 23
Ziraat Bankası: 220, 225
Ziraat Fakültesi: 321
Zirai Donatım Kurumu: 259
Zirai Mücadele Kurumu: 174

Urfa, destan yurdu, bu eski belde
Nice efsaneler yaşar dilinde,
Toprağın öz oğlu, öz kızı Urfa,
Bin kere hem şehit, hem gazi Urfa

Ahmet Kutsi Tecer